

Іван Кузич - Березовський

Березівське боярство на тлі історії України

1962

Авторські права застережені

Видано коштом автора

Мовний коректор о. Олександр Биковець

Universal Slavic Printers — 2209 Caniff, Detroit 12, Mich., U.S.A.

Іван Кузич - Березовський

Любій матері, замученій в Сибіру,
цю працю присвячує

Автор

Інформаційне поле незалежної України щороку засівається драконовими чубами Російської імперії і з року в рік родить воно тільки буйний яничарський пустоцвіт. Практично весь український офіціоз сповідує чужомовність, думає по-російськи, є росіянином по своїй суті і створює навколо себе тільки московське середовище, яке ми чомусь називаємо українською владою. Чи в такій державі українці мають майбутнє? Невже ж український народ, за аналогією з притчею про вічного жида, увійде в історію як народ, що породив вічного раба? Рабська психологія, по суті, стала нашим основним обличчям, і все це — тоді, коли Росія, втративши найближчих сателітів, в тому числі й Україну, скотилася у світовій ієрархії рангів на місце в третьому десятку. Весь світ бачить, що це кінець не тільки Російської імперії, але й Росії, як федеративної держави. Тому, треба думати, світова політична думка все

щораз цікавиться думкою росіян. Ті ж із нас, хто за звичкою ставить на Росію, як на свого пана, опиняться там же, де падає їхній пан - на дні історії.

Сучасна українська молодь з абсолютною довірою ставиться до безмірної чужинецької вакханалії в ефірі, несвідомо ототожнюючи себе з “героями” всіх російськомовних каналів, де головними діючими особами є бандити, злодії й повії. До цього допустили ми, і за це відповідальні ми — теперішнє доросле покоління, яке зараз на піку своїх можливостей. Незавойовану, або завойовану не нами владу ми використовуємо на дріб’язки, не дбаючи про завтра і про своїх дітей — не навчені ми

цьому. Занепали, загубились, постирались ті цінності, які передали нам діди, а самі ми не маємо, що передати своїм дітям, окрім облупленого “Жигуля”. А коли прийдеться йти геть, чи ми зможемо сказати, що позичали нащадкам і віддавали борги предкам? Гай-гай, нема більш риторичного запитання. Вплинути на ситуацію в ефірі ми найближчим часом навряд, чи зможемо, але дещо все-таки в наших силах. Перед нами – книга, безцінна річ, яку можна позичити і віддати, але, передусім, прочитати. Написана вона геніальним українським істориком Іваном Кучичем-Березовським. Звичайно ж, про нього не прочитаємо ми ні в російських, ні в польських джерелах, бо вони, як істинні вороги, “давали раду” нашим геніям відразу — куля в потилицю або холодна смерть в Сибіру; обдаровану ж молодь забирали в Московію, де їх потихеньку робили росіянами.

Іван Кузич, на щастя, уник обох цих доріг: вибрав собі третю - еміграцію на Захід. Незадовго буде 50 років, як він пішов з Березова, пішов і повернувся, бо тужив за рідним краєм, безмірно його любив. Повернувся з дорогоцінними подарунками, яких ми ще не оцінили, але які ще оцінять наступні покоління.

Міг загинути, попавши в буревій історії, але вижив — бо мав вижити, написав те, що мав написати, і доніс до нас те, що мав донести. Хіба це не перст Божий? На еміграції Іван Кузич, на відміну від радянських істориків, мав унікальний доступ до світового історичного матеріалу, архівів і першоджерел. Осмисленість його історичної думки доведена до досконалості; як велетень, стежить він з вершин позахмар’я за рухом історії. Хто прочитає — не забуде, буде йому виринати в пам’яті не один епізод з фатальної історії України. Але й фаталізм у нашій історії — не вічний: засуджує, поміж іншим, автор адміністративний австрійський поділ Березова на чотири села (за принципом “розділяй і володарюй”). Майбутнє Березова — в громадському і адміністративному об’єднанні в один Березів — потужний, з більшими можливостями і перспективами, відновленими правами громади (боярства) на ліси, землі, ріки і полонини, розсудливим і доцільним господарюванням. Звичайно, можна сказати - а, фантастика, нічого з цього не буде. Не буде, якщо нічого не робити, а якщо взятися до роботи — то й буде... Часи змінилися, цілий світ заглядає у віконця найдальшої хати, і не можна, не маємо права казати — а, нічого не вийде, моя хата скраю, а людей навколо, крім москалів нема...

Наші генії, наші світочі — посеред нас, вони завжди тут; звертаються до нас, стукають у наші серця, дивляться нам у очі — відчинімо їм двері, покличмо до них дітей — нехай слухають і знають, нехай працюють на завтрашній день!

Подякуймо долі, що дала нам можливість пізнати нашого видатного історика,

громадянина і нащадка Українських Бояр - Івана Кузича-Березовського.

Окрема подяка — п. Любі Білавич, доньці автора — за надання оригіналу для тиражування.

Нам — втіха від прочитаного, пізнаного і зробленого.

Микола Томич, Василь Перцович.

м. Львів, 2003 р.

ВСТУП

Матеріали про походження шляхти та історії Березова я почав збирати ще на рідних землях у зв'язку з акцією польського уряду поробити з боярських осередків острови ренегатів, т. зв. «загородової шляхти».

У 1924 р. в Березові постало „Коло загородової шляхти“, організоване військовими й адміністраційними чинниками. До нього належали березуни римо-католики та всі урядники місцевої адміністрації. Щомісяця приїжджав хтось з повітового „кола“ з доповіддю про польське походження шляхти.

Акція поляків з кожним роком кріпшала. Вже в 1927-35 рр. такі „кола“ постали в шляхетських осередках в цілій Галичині. Почався натиск на греко-католиків інвалідів, листарів, возних, гаєвих, дорожних стражників щодо зміни обряду та притягнення всіх до „кола“. Дітей, загородової шляхти“ на державний кошт посилали до польських промислових і середніх шкіл, звідки вони виходили польськими патріотами. Праця „кол“ була продумана на далеку мету.

Наша суспільність спочатку ігнорувала акцію „загородової шляхти“. Церква й читальня „Просвіти“ були консервативними чинниками, які стримували денационалізацію. Та час і акція польського уряду, який давав льокальні адміністративні посади лише членам „кола“, почали робити своє. В 1935 р. „коло загородової шляхти“ в усіх Березовах начислювало вже 116 осіб. Осідком „кола“ був будинок Т-ва „Сокіл“ в Березові Нижньому, а т.зв. секції „кола“ були і в трьох інших Березовах. Про це го-лосно не говорилося, та цим почали непокоїтися проводи церковний і просвітянський. Виникли думки про контракцію, доповіді в «Просвітах» на цю тему, та в нас не було доказового матеріалу з цієї галузі історії. Тематику

походження шляхти наші історики м взагалі не заторкували. За матеріялами треба було вдаватися до наших сусідів і закордонних архівів.

Та всі матеріяли, що були незгідні з польонізаційними інтересами Польщі на „східніх кресах“, поляки, на взір большевиків, взяли „на індекс“, тобто замкнули на ключ. Для прикладу “Prawem i Lewem” Лозинського, "Akta Grodzkie Halickie" та багато Інших об'єктивних джерел були вилучені з усіх публічних бібліотек. Треба було шукати матеріялів у приватних та монастирських бібліотеках, не завжди доступних. Все ж, перебуваючи 10 місяців у військовій школі у Варшаві та відбуваючи 8 - митижневі вправи в Сандомирі й Кракові, я не раз знаходив такі речі, про які й не мріяв. Шукаючи одного, знаходив цілком інше, не менш цікаве й досі невідоме.

Знайдення варяжського меча в Березові, про що буде докладно подано на іншому місці, дало поштовх до інтенсивних розшуків, та все знайдене — то були уривки, відірвані клаптики, моменти в нашій історії, не докладно або й цілком не виявлені, хоч назбиралося того грубий зшиток. Щойно на еміграції вдалося знайти більше матеріялів та пов'язати куски в одну цілість. Були деякі сумніви, на які не давали відповіді ніякі документи, і тоді я звертався за порадою до фахівців.

Свою працю я приготував тому, що після II світової війни ситуація ускладнилась ще більше. Політична кон'юнктура на рідних землях не сприяє вільному розвитку української науки, особливо історії. Молоде покоління, яке виростає вдома і тут, на еміграції, знає рідну не перекручену історію або недостатньо, або не знає зовсім, а про походження боярсько-шляхетської верстви не лише молоде, а й старе покоління знає ще менше. Тим часом наші сусіди, перекручуючи історичні факти, розробили цю тему до дрібниць. Їхні історики написали грубі томи про походження шляхти-дворянства з погляду їхніх державно-політичних інтересів, доводячи, що наша шляхта починається з приходом на наші землі їхніх королів та царів, а до того часу ми нібито були безбатченки, маса, не здібна ні до якої культури й цивілізації. Щойно вони нам їх принесли.

Насправді ж все це було якраз навпаки. Наше боярство-шляхта є таке давнє, як наш народ, бо воно постало з надрів його, а культуру й цивілізацію наші сусіди перейняли від нас, бо в ті часи, коли наші сусіди як нації ще не існували, Руська Імперія на Сході Європи мала високу цивілізацію і сягала своїми границями від Попраду й Карпат до Астрахані, Соловецьких островів, Волги, Кавказу і Чорного моря.

Американська аристократія гордиться тим, що походить від предків, які прибули на цю землю в 16 столітті. За 600 років до відкриття Америки наші предки диктували умови миру двом наймогутнішим на той час державам — хозарській і грецькій, а на знак побіди прибивали щити до мурів Царгороду — найбільшого міста тодішнього цивілізованого світу. Наші предки вчили москалів, як робити і для чого вживати чорнило та як складати пальці правої руки і говорити „Отче наш“. Проте сьогодні ці

дві молоді нації на найвищих шаблях світової драбини, а наша нація понижена й бездержавна.

Причиною нашого упадку було те, що ми забули і занехаяли наші традиції — той цемент національної гордості й цивілізації старих націй. Традиція зберегла жидів у діяспорі впродовж тисячоліть як націю горду, свідому своєї мети і завдань. Як парадокс 20 ст., жида будують свою державу, не маючи ні власної території ані народу: територію здобули, а народ спровадили.Цього феномену в історії світу dokonala їхня традиція.

Вернімо нашій нації її старі традиції! Погоня за модерними кличами, чужими духові нашої нації, принесла нашому народові жахливі наслідки духового звиродніння, рабства й пониження. Лише поворот до старих традицій, опертих на християнській цивілізації, може відродити нашу націю і цілий світ. Староукраїнський літописець писав колись так: „Господи, не закривай перед нами могил батьків наших, щоб ми могли черпати з них СИЛУ нашу“.

Ця праця призначена для молодого покоління березунів, яке виросло в діяспорі після II світ. війни і ніколи не бачило ні України, ні Березова, щоб воно довідалось, чим були, як жили колись, чим займалися та звідки походять їхні предки, діди чи родичі. Віримо, що цією проблемою колись зацікавиться і молодь Березовів, яка силою обставин покищо нерадянської історії вивчати не може.

Лише докладне знання рідної історії дасть змогу пов'язати знову ті чарівні й ніжні нитки традиції між прадідами і правнучами, які порвала жорстока доля. Лише на могилах предків можна навчитися наслідувати їхні діла, підняти випавший з їхніх рук прапор з девізом „З нами Бог“ і понести його далі в майбутнє - назустріч сонцю золотому.

ПОДЯКА

З вдячністю стверджую, що всі ті, до кого я звертався за порадами, по мірі своїх можливостей допомагали мені, за що на цьому місці всім їм складаю глибоку подяку. В першу чергу щиро дякую професорові музики п. Василеві Витвицькому за обробку мелодій старинних березівських пісень до цієї праці; п. проф. Іванові Кульчицькому за його цінні вказівки при розшуках матеріялів; проф. д-ру Ярославові Пастернакові та о. д-ру Ісидорові Нагаєвському за їхні цінні вказівки в деяких не вияснених історично фазах розвою нашої нації; інж. Рудольфові Лянготові за розшуки в архівах

Міністерства війни колишньої Габсбурзької монархії; артистові - графікові Романові Дацкові — за оформлення рисунків до цього видання: о. протоєрею Олександрові Биковцю — за переведення мовної коректи; моїм односельчанам пп. Стефанові Григорчукові, Василеві Сулятицькому (зв. Гаврилів), Михайлові Кузичеві за їхні цінні хроніки-спомини; п. Миколі Лозовчукові, п. Іванові Негричеві за інформації до історії березівської еміграції в Детройті. Щиро дякую й Михайлові Генік - Катуніві та всім іншим березунам, які в міру своїх можливостей старалися допомогти мені в моїй праці.

Автор

РОЗДІЛ I

НАШІ ПРЕДКИ

Проф. Вадим Щербаківський у своїй праці „Формація української нації“ говорить, що предки праукраїнців прийшли в Україну з Месопотамії десь понад 3.000 років тому. Це були перші хлібороби, які принесли з собою в Європу збіжжя, овочі, високу хліборобську культуру та освоєну худобу (вівці). На Україні вони знайшли та освоїли корів, коней і свиней.

Вони осіли на побережжях Озівського і Чорного морів, аж до сточища Дунаю в цілій степовій смузі України, пригожій до розвою хліборобства. Звідти по перенаселенні деякі інші племена розійшлися по цілій Європі і, змішавшись з іншими народами, утворили на протязі століть нові нації. Ті наші прапредки утво-рили т. зв. Чорноморсько-дунайську або Трипільську культуру. Вони вміли будувати чотирикутні гарно розмальовані зсередини і знадвору хати з коминами та випалювати надзвичайно високої якості оздоблений глиняний посуд, т. зв. мальовану кераміку. Вперше знайдено ту кераміку біля м. Трипілля в околиці Києва, і тому ту культуру названо Трипільською. За часів тієї культури Україна була дуже густо заселена, бо села були на віддалі 2-5 км. одно від одного. В розкопах тієї культури знайдено зуглені зерна всіх родів збіжжя, частини ткацьких верстатів та рештки тонкої тканини. Їх кераміка високоартистичної орнаментики й техніки випалювання. Їх начиння були дуже тонкі та дзвінкі як порцеляна.

Дуже багато слідів трипільської культури — може найбільше (проф.

Щербаківський) — є на галицькому Поділлі, Покутті й Буковині. З того виходить, що наші предки мали високу культуру та ходили в тонких тканинах вже 3-тисячі років тому, коли в той же час інші західньо-європейські народи ходили в шкірах і жили в курних хатах. Ріку Євфрат у Месопотамії наші прапредки - скити називали „Прат“, а недалеко від Березова є ріка „Прут“. Ця назва також тисячолітня. Трипільці вміли писати писанки. В бронзовій добі (1800 р. до Хр.) зустрічаємо вже сліди торгівлі, яка відбувалася Татарським шляхом через кітловину Березовів. Знаємо, що в Семигороді знаходиться мідь. Траки і кельти, мешканці Семигороду, виробляли бронзові речі, і згаданим шляхом їхні купці перевозили свій товар на Покуття. Такі бронзові

сокирки, мечі, браслети, кільця, нарамічки та ковтки знайдено в Олешові (Товмач), в Камінці Великій та Коршові (Коломия). З новіших знахідок в с. Ворона (к. Отинії) селянин Несторук виорав 1956 р. також такі бронзові сокирки-кельти. Ці знахідки доказують, що Покуття і кітловина Березова були густо заселені вже 3.000 років тому, а Татарський шлях в ті часи був лучником торгівлі між Центральною та Східньою Європою (Я. Пастернак. Археологія України, ст. 270 та журнал „Радянська Україна“ 1958).

В 1959 р. той журнал подав ось що: „В галицькому селі Івань-Пусте археологічна експедиція знайшла під час розкопів дуже цінні матеріяли, що походять з VI ст. до Хр. В тому часі жили там люди з високорозвиненою як на ті часи культурою.

Знайдено около 5 тисяч уламків посуду та інших предметів домашнього вжитку. Жили ті люди в хатах прямокутної форми, будованих з кругляків (lodge), обмазаних глиною.

Знайдено там горшки, миски, глечики, рештки ткацьких варстатів, залізні вудила, гудзики, бронзові браслети, шпильки, наконечники стріл та вироби з кости. Знайдено також грецькі амфори та інші імпортовані вироби, які свідчать про широкі культурні та економічні зв'язки жителів Галичини з народами Середземномор'я та грецькими містами Причорномор'я. Найважливішою знахідкою експедиції були обвуглені зерна пшениці, жита, ячменю і проса, які свідчать про те, що тут вже в ті далекі часи була висока хліборобська культура, яка поєднувалася зі скотарством. Про останнє свідчать знайдені при розкопах кістки бика, коня, свині, вівці та собаки. Старовинна оселя була знищена пожежею мабуть в час набігу кочовиків“.

В 1938 р. біля Березова, в присілку Гнилиця, знайдено під час орки старі римські

монети з II ст. до Хр. Та знахідка свідчить про торгові зв'язки тодішнього населення горішньої китловини р. Лючки — прапредків березунів — з найбільш цивілізованою та культурною державою тих часів Римською імперією.

А Н Т И

Як називалися мешканці Березова в ті часи, записів не маємо, а з грецьких історичних записок знаємо, що в 2 ст. по Хр. Галичину заселявав народ званий **антами**. Історик Вернадський доказує, що анти в 2 ст. по Хр. мали в Галичині організовану державу. З цим згоджуються грецькі історики. Чому цей народ називався анти? Наші історики дають неясні і неоднокові відповіді на це питання. Більш ясні відповіді дають греки і германи.

Йорданес, готський історик тих часів, у своєму творі "De Getharum sive Gothorum origine et rebus gestis" с. 5 р. 62 говорить: "Antes qui sunt eorum fortissimi", тобто „анти — це народ силачів“. Bruckner у своїй історії про старинних герман (с. і. s. 209) говорить, що германи за греками називали наших предків велетами - антами, тобто людьми-велетнями на взір грецького мітичного і героя Антея. Всі історики грецькі, римські та германські говорять про антів, як людей високого росту, сильної будови тіла і більш русявого як чорнявого відтінку волосся. Це стверджують Пліній і Тацит, Маврикій і Прокопій, Йорданес і Тітмар.

За підтвердженням грецьких і германських хронікарів не потрібно вдаватися аж у сиву давнину. Зупинимося над двома фактами з пізніших часів.

В 1431р. італійський торгівець невільниками продав двом братам Томі й Боніфатієві Дзямберкаро в м. Болонь невільницю-українку, яку за її високий ріст і сильну будову тіла італійці прозвали „орса чіркасса“ — українська ведмедия ("Америка" ч. 127, 1962). З описів згаданих римських і грецьких хронікарів знаємо, що чорноволові дрібні ростом італійці і греки дивилися на високих русявих антів як діти на дорослих. Найвищі з них досягали головою ледве до рамен антів.

Другий факт з 1651 р. Після битви під Берестечком побитих козаків селяни поховали в мілких братських могилах. Перед I світ. війною російський уряд прокладав через побоевище залізницю. Під час цієї роботи натрапляли на тисячі козацьких кістяків, черепи в яких були такі великі, що своїм об'ємом набагато перевищували голови з шкірою й волоссям найбільш фізично розвинених робітників, що будували ту дорогу. Можна собі уявити, які могутні тіла носили колись власники тих черепів. (Шкода, що в тих могутніх тілах і великих головах антів і їхніх нащадків не було ніколи розуму, єдності й дисципліни. Коли б вони мали ці три прикмети, то ціла тодішня Європа танцювала б у них в решеті.)

Другий народ, менший на зріст, називався **словени**. Оці два народи вже в III ст. по Хр. виступають на арену тодішнього культурного світу та починають вдиратися в

межі тодішньої грецької імперії на Балканах. Словени і анти є споріднені; вони є відрубні народи, але не чужі собі. Вони говорили однією зрозумілою їм мовою, а в нападах на Балкани виступають часто-густо спільно.

Обидва народи творять свої держави — словени в долишній течії Дунаю, а анти на північ від них. Щоб організувати державу, потрібно економічної бази, якою є міста. Лише міста з густим довколичним населенням можуть творити державу. Міста постають вздовж або на перехресті торгових шляхів. Через Галичину в найдавніші часи, ще задовго до Христа, переходив вздовж Дністра важливий торговельний шлях, а властиво два розгалуження його: перший на Захід і через Карпатські просмики в Галлію, тодішню Середньо-південну Європу, а другий на Близький

Схід. Оті римські монети та грецькі амфори свідчать про жваві торговельні зв'язки антив з тодішнім культурним світом.

За істориком Вернадським, держава антив — це держава слов'ян, бабка Київської і прабабка Галицької держави. Та держава простягалася між Карпатами, Дністром та Богом до гирла Дунаю, обіймаючи ціле Причорномор'я.

Х О Р В А Т И

Антську державу розбили авари в VI ст. по Хр. З аварами, як їхній союзник, прийшло слов'янське плем'я хорватів, яке до того часу жило десь в околиці Дону й Озівського моря. Хорвати кохалися в годівлі коней, і творили кінноту аварської орди. Коли Візантія покликала аварів на Угорщину проти герман, то авари осіли там настало, а хорвати залишилися в Галичині і, як васали аварів, утворили Хорватську державу. Вони підбили Галичину, Моравію, а вздовж Карпат дійшли аж до ріки Лаби. Хорвати охрестили нашу землю Галичиною від назви своєї княгині Галиці, яку поховано недалеко від Галича. Першим хорватським князем мав бути легендарний Галка, а Галиця була його дочка. Гербом Галицької держави були чорні галки на білому полі, це мав бути герб хорватів. Від слова галка (кавка) множ, „галич“. Галиця, Галочка, Галина — хорватське ім'я, що осталося в нашому народі. Навіть наші князі, коли хотіли княжити в Галичині, мусіли перше прийти на Галичину могилу під Галичем. Князі, які не побували спочатку на Галичиній могилі, не могли засідати на галицькому княжому престолі. Від хорватів галичани, а зокрема березуни, прийняли багато слів та зворотів. Такими в Березові є слова „куча“, „дуча“, „мой“, „бри“ та звороти з „д“: „я йду д'хаті“ (додому), „смо“ („їлісмо“, замість „ми їли“) і т.

п. В Лючі таких хорватизмів немає. Танець „Березунка“ — це також пам'ятка хорватів,*) про що буде згадано далі.

З хорватами, як їх співтовариші, а може васали, приишли сорби чи серби.

Грецький цісар та історик тих часів Костянтин Багрянородний згадує про існування в Галичині Хорватської держави, що проіснувала понад 150 років. В рр. 600-638 по Хр. хорвати й сорби переселилися на Балкани та утворили Хорватську державу, про яку знаємо, що в 910 р. на чолі її стоїть кн. Томислав.

Однак не всі хорвати залишили Галичину. Та частина, що була сильніше зв'язана торговельними чи подружніми зв'язками з місцевим населенням, залишилася, творячи й далі хорватську за назвою, а в дійсності антсько-хорватську державу. Ця мішанина антів, хорватів і дунайської рееміграції стала предками березунів. Тому не безпідставне припущення, що в Галичині, а зокрема а Березовах, залишилося багато хорватських прізвищ. Ця хорватська за назвою держава проіснувала в Галичині аж до 993 р., бо „Повість Временних Літ“ виразно нотує, що того року Володимир Великий ходив походом на хорватів (на правий берег Дністра, в Карпати) та прилучив їх до Київської держави. З того часу згадка про хорватів в нашій історії зникає. Наших хорватів називали білими, мабуть для відрізнення від чорноволосих, темнішої шкіри сербів. Про існування Хорватської держави в Галичині згадує й арабський історик Масуді, сучасник київського князя Ігоря.

Так якнайкоротше запізналися ми з історією Галичини з найдавніших часів, щоб читач пізнав походження тодішнього населення, його густоту, економічний та культурний рівень життя.

кор. Саса та за 500 років до появи козаччини. Березів видав не так багато вчених і духовних, як

* Павло Крат у своїй „Українській Стародавності“ твердить, що хорватські роди, залишившись на наших землях, усі зкінчуються на „ч“. Коли б так було, то київські воеводи Войтишич, Претич чи Надітич були б також хорвати, а тим часом ми знаємо, що хорвати ніколи не володіли землями на північ від Галичини. На 194 ст. він пише: „А пригадаймо козачу оселю над Лючкою на Підгір'ї біля Яблунева, що набула прав шляхти за свої героїчні дії за короля Саса. Вона видала Україні багато науковців, духовенства тощо. Пригадаймо собі батька укр. евангелізму Ів. Бодруга чи мовознавця Юліяна Ґеника, вони березуни“.

Автор думав, що герб „Сас“ походить від надання його польським королем Сасом. Березів ніколи не був козакою оселею. Шляхетські права наші предки одержали за 300 років, а прибули до Березова за 800 років до народження

сміливих вояків, про що, як і про козацькі строї, буде мова далі. За кор. Саса березівська шляхта не робила ніяких подвигів для Польщі, навпаки — разом з усією галицько-руською шляхтою стала проти кор. Саса. Очоловав їх приятель кор. Станіслава Лещинського і гетьмана П. Орлика магнат Станіслав Потоцький, основник м. Станіславова (він був уніят, фундатор руських церков; вдома, з обслугою й -селянами говорив по-українськи). Під його опіку скрилася горстка жонатих мазепинців (деякі старшини емігрували з родинами), між якими кілька років жила й дружина гетьмана П. Орлика. Як знаємо, після прогри під Полтавою шведи перебували на Буковині до осені 1712 року. Часто переїжджаючи з Бендер до Кракова, до короля Лещинського і до своєї дружини в Березові, гетьман П. Орлик залишив у Березові молодого сотника Ханенка, внука гетьмана Ханенка, як зв'язкового між ним і шведами.

Сотник Ханенко оженився з березункою і осів у Березові Середньому, давши початок родині Ханенків. В 1873 р. на Правобережжі помер останній з роду Ханенків, залишивши велике майно. Наш березівський Ханенко зголосив претенсії до спадщини по нащадках брата, але російський уряд признав спадщину родичеві з іншої лінії.

ЗВИЧАЇ ТА ОБИЧАЇ АНТІВ

Говорячи про наших предків антів, годиться зазнайомитися з їхніми звичаями й обичаями, бо чимало з них збереглися в Березовах до сьогодні.

Описують антів грецькі та германські історики. Грецький географ Птоломей нотує, що в 2 ст. по Хр. анти дійшли до Карпат. Теофіклят і Прокопій описують життя, звичаї та характер антів. Прокопій говорить: „Анти люблять закладати свої оселі серед недоступних лісів, рік, гаїв, болот та озер. Мешкають у низьких курних хатах з дерев'яних кругляків, розкинутих далеко одна від одної. Кожна хата має 2-3 дверей, щоб в разі нападу на хату можна втекти задніми дверима. Коли ворог добувався в усі двері, ант рятуватися втечею через діру в даху, т. зв. димник, яких було від 2-4, по одному на кожній стороні даху“.

Димники в давнину були широкі і вживалися не лише для втечі, але й для виношення покійника з хати. Анти вірили, що грішна душа покійника, яка не може ввійти до раю — а такою є кожна, бо кожна людина має якийсь гріх, — хоче вернутися до своєї хати тими самими дверима, якими винесено її тіло до гробу. Коли винести покійника дійсними дверима, його душа повернеться через двері, бо двері часто відкриваються. Найкраще, думали анти, винести його через дах, і ту діру зараз же замкнути на кілька років. Коли душа повернеться, буде сидіти на даху й чекати, щоб відкрилася та сама діра в даху. Що це повір'я не вигадка, а прийнятий всіма прошарками українського народу звичай, свідчить факт, що навіть наших померлих-християн спускали на шнурах через дах на сани. Так хоронили Володимира

Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха та інших князів, як про це згадує Київський літопис. Везли на санях тому, що вони не залишали слідів по яких душа могла б повернутись додому. Наші старі хати в Березовах будували з кругляків, низькі, малі, які мали задні двері та 2-4 димники. Цей стиль перетривав тисячоліття. Суспільний устрій антів — це устрій родовий. Готський історик Йорданес називає рід по латині „Familiās et Loca”. Familiās — це рід, тобто, число тих людей, які походять від одного предка. Напр., якийсь прадід дає початок родові; його сини, сини синів, правнуки з своїми жінками і дітьми -- це рід, “Familiās ”. “Et loca” — це зайнята тим родом територія, їх майно, невільники та отари худоби. Це називалося в антів родом. Один рід займав у них деколи кілька квадратних миль і мав понад сотню членів. Роди з родами ворогують за пасовиська, за воду, за рибні річки й озера, за ловецькі простори лісів і т. п. Така була основа суспіль-

ного ладу антів і всіх слов'ян. Кожний рід мав свою назву (може слово „Береза“ було назвою роду— автор). Найстарший в роді приносив жертву богам, благословляв членів роду, коли вони вирушали на лови чи на війну, але родом не керував. Він мав лише дорадчий голос. Родом керувало **віче** (мітинг) всіх дорослих членів роду. Це підкреслюють Йорданес, Маврикій і Прокопій. Роди лучилися разом тільки для війни або оборони від нападу. На цей час вибирали спільного вождя. Повернувшись з війни, далі жили окремими родами. Найвища влада в антів — це віче кільканадцяти чи більше родів. Віче рішало про війну, мир чи розселення. На віче в 546 р. по Хр. грецький цісар Юстиніян присилає послів до антів. Віче приймає послів, вислухує їхні пропозиції і ставить умови.

Щоби якнайкоротше передати думки істориків про антів, їхні описи можна звести до таких речень: „Анти були русяві, високого росту і сильної будови тіла. Не грішили замилюванням до чистоти. До чужинців були гостинні аж до пересади чи самопониження. Нападеної людність іншого народу мордували немилосердно... Замилювання до свободи в антів було часто незрозуміле, майже анархічне. Греки, що були в своїй державі призвичаєні до дисципліни, не могли надивуватися, як анти не хотіли піддатися ніякому прововоді, примусові й дисципліні навіть своїх виборних вождів, а аварів слухали сліпо й безоглядно. Зате нічийого ліпшого балакуна-демагога, що вмів гарно говорити, нераз брехати, готові були послухати з дивною улеглістю“. Цих демагогів, що звали себе вождями, Прокопій називає „**Pseudo caesarius**”, тобто псевдо (ніби) вождем. Підплачені нераз греками, такі демагоги вели

антів часто-густо на смертоносні для них виправи.

Маврикій говорить: „Подарунками та просьбами з антами мало що можна осягнути, зате пострахом — усе“ — тобто, терором (як же ж цю прикмету нашого народу знають москалі і з яким успіхом застосовують терор супроти нас аж до сьогодні!) Далі Маврикій говорить: „Анти не люблять регулярних воєн, а лише несподівані напади для здобичі. На відкритому полі уникають бою. В чужому краю оминають рівнини, тримаючися лісів та гір. Битви починати не люблять. Змушені до бою, стараються зайняти оборонне місце десь на горбі або між болотом. В разі наглого нападу хороняться до табору з возів. У будові возових таборів анти були майстри“. Як бачимо, козацькі походи, наші отамансько-партизанські загони, козацькі та чумацькі возові табори — це спадщина антів.

Несподівані напади та різні хитрощі антів змучували й деморалізували регулярну і здисципліновану грецьку армію. Ось що пише Теофіклят: „Анти витривалі в зношенні воєнних трудів. Дуже скоро вчаться воєнної штуки ворога. Озброєні були списами та луками з затруєними стрілами. Щити мали дерев'яні, оббиті шкірою. Бойового ладу творити не вміли, тому що вже з природи не вміли підпорядкувати себе своєму вождеві“.

Биті з усіх сторін, анти створили свою державу, яка впала під ударом аварів. Описуючи антсько-хорватську державу, Масуді нотує, що вона мала дуже багаті міста, які розвивалися завдяки торговій магістралі Дністра. Насувається питання — чим торгувала ота антсько-хорватська держава? Як знаємо, золота та інших дорогих копалин в Галичині не було. Були ліси та поля. Населення займалося рільництвом, ловецтвом, скотарством та пасічництвом. Це однак не скоро дорога до збагачення населення. Та в Галичині був мінерал, який в ті часи дуже цінився і заступав гроші, — це сіль. Підкарпаття з непам'ятних часів торгувало сіллю, яка була невичерпною криницею багатств Галичини, і з неї багатіли великі галицькі міста. Це багатство притягало всіх наїзників. Хорвати власне тому осіли на Підкарпатті, щоб тягнути зиски з соли. Володимир Великий пішов походом на хорватів, бо Галичина на той час мала монополію на сіль, а її торговельна орієнтація тяготіла до Західної й Центральної Європи.

Х О З А Р И

Ще мусимо зазнайомитися з однією дуже важливою добою в історії нашого народу, а саме: постанням Хозарської держави та розселенням антів, предків тиверців і уличів. Ця дуже важлива подія в житті нашого народу, як і Хозарська держава, нашими істориками наświetлена дотепер дуже мало. Для ліпшого зрозуміння того, як постала наша боярська верства, а тим самим і „Береза“, ми мусимо розглянути ці дві події обширніше.

Ось що говорять історичні джерела про хозар. Перші вістки про хозар знаходимо у вірменських хроніках з II ст. по Хр. Вірмени згадують, що хозари кочували над берегами ріки Кури на Кавказі та були жидівської віри. Під натиском арабів багдадського каліфату хозари посуваються на захід та спихають угро-фінські племена, що жили тоді над Волгою, — фінів на північ, мадяр на захід. В VI ст. їхня станиця Селіндер попадає в руки багдадських арабів, і з початком VII ст. хозари з'являються в наших сте-

пах. По всякій правдоподібності вони були іранського, а не семітського походження. Не воювали самі, мали найману армію, але офіцерів у ній хозарських. Маючи старі порахунки з арабами, воюють з ними далі. Осідають між Доном та Волгою, де творять свою державу з столицею Їтиль в дельті Волги, а тим самим замикають Каспійсько-уральські ворота в Європу. Зі слов'ян творять знамениту армію, з якою провадять війни з усіма сусідами. В 724 р. багдадський каліф Марван знову розбив хозар та взяв до неволі 20.000 слов'ян, які правдоподібно служили в хозарській армії. Десь у першій половині VIII ст. хозари остаточно викінчують мадяр і фінів. Покочувавши ще кількадесят років на Побожжі і Подністров'ї, мадяри перейшли Ясенівським та правдоподібно Татарським шляхами на Угорщину десь в рр. 885 - 895. (Відтоді аж до татарського нападу той шлях звався Угорським). Каспійське море тих часів араби називали Хозарським морем.

В історії України хозари відіграли таку саму негативну роль як греки: греки вбили нас політично, а хозари на протязі століть отруювали духово. Хтось може закинути, що хозари зникли від часів Володимира Великого. Зникла назва, а не хозари: вони ані до іншого краю, ані на іншу плянету з наших земель не винеслися, а zostались з нами аж до II світової війни. Хозари — це предки українських, білорусько-литовських і польських жидів, які на 70% є арійці, а не семіти.

Як знаємо, хозари були Мойсеевої релігії. Як вони її прийняли, це нас мало цікавить, бо це був рідкісний **вибрик** історії. Влада в них ділилася на політичну й

духову. Політичний суверен хозарської держави називався пех, і влада його була дідична. Духовим та релігійним володарем був Великий Коган. І один і другий були жонаті. Діти одного й другого мали княжі титули. Поскілки пехом після батька міг бути лише первородний син, інші сини називалися князями або коганами. Одного з цих князів-коганів з роду пеха або Великого Когана, найбільш начитаного в Мойсеєвім законі, вибирали новим Великим Коганом після смерти попереднього. Нововибраний Великий Коган, був найвищим авторитетом у справах віри й духового життя хозар, і кілька днів чи тижнів після свого вибору він мав також найвищу політичну владу, доки окремим листом не затвердив політичним вождем дідичного пеха. Затверджений пех мав право життя і смерти над Великим Коганом, хоч сам з його рук одержав свою необмежену владу. Бувало так, що коли Воликий Коган задовго жив чи не подобався пехові, пех вкорочував життя Великому Коганові, і

тому и жидівській мові є вислів „мати пеха“ в значенні переслідування долею, яка є така ж примхлива, як був хозарський пех, пан життя і смерти хозар. Та нововибраний Великий Коган міг покарати злого пеха карою смерти, коли той провинився, а на пеха покликати найстаршого з синів чи роду покараного за гріхи пеха. В хозар влада духовна гамувала владу політичну. Над містично-символічною процедурою вибору Великого Когана зупинятися не станемо, торкнемося лише віри хозар, які дуже суворо дотримувались закону Мойсея.

В 960 році, за п'ять років до розгрому їхньої держави князем Святославом, хозарський пех Йосиф одержав листа від жидівського теолога і вченого рабіна Ібн Шапрута, що жив тоді в Кордові, в Іспанії, при дворі каліфа Альманзора з роду Омаядів. Від імени західньо-європейських жидів він просив пеха Йосифа докладно в'яснити дотримування хозарами ортодоксійности Мойсеевої релігії. Треба було устійнити, які були різниці тоді у вірі між жидами, потомками виселених Титом з Єрусалиму, званих тоді та сьогодні „Сефардійськими,“ та хозарами. Пех Йосиф у довгому листі докладно описав хозарську державу, звичаї, обичаї та ортодоксійність релігії. Цим листом він цілком заспокоїв кордовського теолога, і відтоді сефардійські жиди вважали хозар жидівським народом, що мав свою державу на Сході Європи. Той грубий лист був видрукований вперше 1572 р. в Царгороді по-арабськи, а в 1660 р. в Базилейі по-латинськи. З постановням Ізраїля той лист видано по-гебрейськи.

Хто це сефардисти? Як римський полководець Гит збурих Єрусалим і взяв жидів

у неволю, він не хотів зажидівлювати ними Риму, а висипав той жидівський мішок в теперішньому Марокко, тодішній малозаселеній римській провінції в Африці. Жиди з Африки перейшли в найбільшій кількості до найближчої Іспанії, а звідти за два століття, як щурі, розлізлись по цілій Зах. Європі. Велика частина їх з Марокко переїхала Середземним морем до Греції та Італії і оселилася в Римі в такій кількості, що вже в II ст. по Хр. римські імператори були приневолені видати едикт, яким заборонено жидам жити в Римі.

Кн. Святослав, їдучи слідами свого діда Олега, за грецьке золото остаточно розбив і зруйнував хозарську державу, а хозар, на взір римлян, виселив. Після погрому Олегом хозари провадили далі сухопутну торгівлю і конкурували з греками на Близькому Сході. Вони заключили зачіпно-оборонний союз з срібними болгарами та бургасами, нащадками гунів, що жили над річкою Камою над Каспійським морем, і спільно далі провадили

широку торгівлю на Сході. Від руських купців за транзитну торгівлю вимагали, як від ворожого народу, більш як десятину перевозжуваного товару. Це використали греки і за золото намовили кн. Святослава знищити хозарський союз.. Князь Святослав розбиває союзників, землі болгар та бургасів основно нищить, а хозар по знищенні їхніх міст за вказівками греків виселив.

Наш літопис не нотує вигублення хозар. За Володимира Великого літопис згадує їх далі, а від Володимира Великого про них у наших літописах глухо. Вони zostалися в Україні, про що арабський письменник Ібн Хаукль говорить так: „Вони залишилися поблизу свого краю, сподіваючись прийти до згоди з Руссю та вернутися на свою землю“.

ДЕ ПОДІЛИСЯ ХОЗАРИ

Бачимо, що болгари та бургаси знову відбудовують свої держави через рік після розгрому. Невже ж не відбудували свою державу найспритніші з них хозари? Видно до смерті кн. Святослава невільно їм було повернутися на свою землю, а за 20 років після його смерті їхній край зайняли вже інші орди.

Із записок тих же арабських письменників знаємо, що хозари після розгрому їх Олегом купували в печенігів, своїх союзників, за безцін наших невільників, осаджували на своїх землях і змушували їх управляти ріллю. За 60 років ті невільники прийняли хозарську віру й мову. Виселених хозар Святослав оселив на західних окраїнах своєї держави (в Галичині, Поліссі, Білорусі), звідки після смерті

Святослава вони розлізлися по цілій південній Русі, а велика частина їх перейшла Буг і Вислу та оселилася в Польщі. Хозарські невільники, як рільники, zostалися малими островами в Галичині, Білорусі й Литві під назвою жидів-караїмів до II світової війни. Знаємо, що Володимира Великого хозари намовляли прийняти жидівську віру, значить після смерті Святослава їм вільно було рухатися по Русі. Після Володимира Великого наш літопис уже не згадує хозар, лише жидів, на яких уже 1113р. за намовою греків кияни уряджують перший погром.

Як же наступила ця метаморфоза? Знаємо, що перший хрестовий похід відбувся уряджений трома так би мовити станами чи родами людей: лицарство провадив Готфрід з Буйльону, міщанство — монах Петро з Ам'єн та лицар без землі, а третю групу різних пройдисвітів та одчайдухів провадили два німецькі лицарі- бандити. Коли дві перші групи хотіли дійсно визволити Св. Землю, то провідники третьої, прикриваючись знаком хреста, кинулись громити і грабувати жидів, які високими лихвами не одного

з тих пройдисвітів пустили з торбами... Той погром був дуже страшний, здавалося жидам приходить кінець. Десятки жидівських гетт по великих містах Франконської імперії були вимордовані від старого до немовляти. Перелякані жиди по правій стороні Рейну кинулися тікати на схід, до своїх кривняків хозар. Та хвиля втікачів з'явилася в Київській Русі й Польщі на переломі X ст. (998-1005). Наші хозари приймали своїх одновірців і вводили їх у нове життя й обставини, входять з ними в подружжя. І так в нашому літописі вмирає назва „хозарин“, а народжується „жид“. Ця подія відбулася через 30 років після розгрому хозарської держави. Сефардійці мали жаль до хрестоносців, а хозари до русинів. Той жаль перейшов у традицію. Можна ставити гіпотезу, що відтоді датується тисячолітня ненависть жидів та їх погірдливе ставлення до нашого народу. Ці події пояснюють, чому ніде в цілій Європі не було жидів у такій великій кількості, як на українських, білоруських і польських землях, і ніде вони так добре, не почувалися як у нас. В північних землях хозар не було, і туди жиди не прийшли, а їхні пізніші спроби поселитися там нівелював дикий московський мужик, що за кілька копійок мордував жида. Немосковські князі, а розбійнича вдача москаля не дозволила жидам оселитися в Росії. Це вияснює нам також, чому жид і український селянин від віків так зрослися, як два сіямські брати, і один без другого не могли жити, хоч любови між ними ніколи не було. Та український селянин не мордував жида, винятки були тільки за намовою чужих — грецьких купців, а пізніше москалів. Навіть там, де жидів ніколи не було (боярські

осередки), наші предки (як і в Березовах) самі уможливили їм вступ до тих осель. Коли німець і москаль не хотів дозволити жидівському галапасові визискувати себе, український босий мужик покірно потурав жидові його погорду, цинізм і визиск. Твердження, що жидів у наші села наслали колись польські пани, є неправдиві, бо в Березовах польські магнати ніякої влади не мали, а проте до I світової війни там жило понад 50 жидівських родин. Це також пояснює нам, чому жиди на Україні впродовж століть поводитися з українським простолюдям так нахабно, ідучи завжди проти інтересів того народу, з поту якого жили. Пса, який кусає, шанується і вминається; ката, який лише дряпне, погiрдливо копається. Це найкраще вияснює і доказує, що український народ був споконвіку спокійний, покiрний і шляхетний. Дряпнув жидів деколи в історії (як за Хмельниччини) лише тому, що вони на спілку з поляками своїм визиском потягнули засильно той народ за хвіст.

Це аналізування історії вияснює чому жиди чулися співавтохтонами нашої землі, бо вона була під їх торговельно-політичною младаю понад 250 років. Стає зрозуміло, чому наш народ призвичаївся з жидами, з їхнім визиском мирився і тисячоліття і жидами співжив. Московські землі хозари під своєю торговельною ані політичною владою не мали, і тому москаль не терпів жида, а різав. Втративши державу, хозари жиди далі жили на українській території і торгували як за своєї держави. Наскільки українсько-жидівське співжиття було глибоке, можемо наводити багато фактів, та висказані членами української нації вони вважались би може односторонніми, тому дамо слово жидівським та польським історикам. Дуже багато на цю тему пише жид-історик Шолом Алейхем. Його цитує в своїй доповіді „Українські елементи в жидівській культурі“ д-р Альфред Бернштай, заслужений жидівський діяч і директор публічної жидівської бібліотеки в Нью-Йорку. Ось що він говорить:

„Тема, на яку я говорю, ще дуже мало розроблена та жидам знана, але українські впливи в жидівській мові, літературі, пісні, музиці, малярстві та фолкльорі дуже великі“. Зупиняючись на кожній з тих ділянок, д-р Бернштайн навів довгу низку яскравих ілюстрацій та прикладів. Виявляється, що в мові їдіш-мамелюшника українських, білоруських і польських жидів є близько 10% слів українського походження; в жидівських народних піснях, мелодіях та літературі є багато українських мотивів; за тематикою творів існує поважна т. зв. українська школа поміж літератами, поетами й митцями Ізраїля.

В 1870 р. й пізніше серед української шляхти, яка вдома говорила найрадше, за його словами, по-українськи, хоч народ звав її польською, жив польський лікар Матляковський родом з Варшави. Лікуючи шляхту, народ і жидів, він запізнався з ними докладно та описав їх у своїх спогадах під заг. „Вспоменя Українське“. Лондонський літературний журнал „Вядомосьці“ з червня 1954 р, до березня 1955 р. передруковував ті „Вспоменя“. В них незвичайно вірно описано тодішню шляхту та український народ з їх добрими й злими прикметами, як також і жидів. Ось що пише д-р Матляковський про жидів на Україні („Вядомосьці“, ч. 459, I (16.I.1955 р.):

Правдивий гриб і суспільну плісняву творять тутешні жида. Вони мають всі від’ємні прикмети наших польських жидів, але брудніші й огидніші від них. По селах тримають корчми і в нечуваний спосіб розпивають хлопів, при тому трудняться лихвою, беруть застави та фальшують горілку. Дуже мало жидів затруд-

нених в ремеслі, решта — тобто величезна оільішсть (.в оригіналі „тлуца жидовська“) живе в нужденних хатах, наповнює вулиці і брудні ринки містечок та нібито торгує, а властиво нічим не займається. Ніхто з них не піде в поле працювати, хоч дні гарячі, а селяни трудяться запопадливо.

Таке містечко Животів — це ідеал бруду, смороду і нужди. По болотнистих вулицях волочаться громади жидівських голодранців. Одна тільки думка про заробіток і зиск — решта ке існує. У світлицях хат такий сморід, що його навіть найбільш учені хеміки не могли б поділити на складові частини. Дімки стоять безлюдно, кожний можна обійти довкола і невідомо, де є вулиця. Гори болота коло порога, калюжі коло бочки з водою. Жидівські дільниці Тетієва, Білаївки, та Животова вже здалека відрізняються від християнських, які тонуть в зелені садків та гаїв, а жидівські кидаються в очі обідраними стінами“ („Америка“, ч. 234, грудень 1961 та ч. 216, листопад 1961 р.).

Таких завваг згаданий лікар наводить втричі більше, та й цих вистачає для доказу, що жида в Україні впродовж тисячоліття не були носіями культури ані гігієни, а жили паразитом, деколи навіть нужденно, на ще гіршій нужді українського селянина, який їх живив, а вони деморалізували його, розпиячували і використовували до крайности.

Кожний жид ставився негативно до освіти села й культурного чи економічного поступу. Ясно, чому в таких обставинах на Україні переміг

московський більшовизм, жидами України підтриманий. Та помимо всього, український народ ніде проти жидів з погромами більших розмірів не виступав, навпаки, треба признати, що слухав жидів у переломові історичні моменти більше, як свого українського проводу, доказом чого є революція 1917 р. Щодо жидів як раси, то на українських, білоруських і польських землях жило багато жидів рудих і руських з синіми очима, тоді коли дуже чорнявих була меншість. Сефардійські жиди, пришельці з Заходу, від тисячоліть були і є чорноволосі, чорноокі й темношкірі. Між жидами був і досить показний відсоток з прізвищами Коганів чи Когенів. Це останки княжих хозарських родів, про які була згадка вище. Прізвищ Когенів в арабських та африканських жидів ніде немає. До I світової війни не було прізвища Коген і між жидами Іспанії. З тих родів ще до II світ, війни між українськими, білоруськими та польськими жидами на 75% рекрутувалися рабіни. До розбору Польщі жиди не мали прізвищ: Аврум був Йосів, Йось Айзиків і т. д. В прилученій

Галичині й Буковині австрійський цісар Йосиф II, а в Росії й Пруссії тамошні володарі за прикладом австрійського уряду надавали всім жидам прізвища. Австрійський цісар взяв ботаніку й природу та надавав жидам різні ботанічно-природничі прізвища. Коли всі три уряди зустрічали прізвище Коген чи Коган, то потверджували ці родові прізвища старої хозарської аристократії.

Майже всі Когени були бльондини, в більшості синьоокі. Це ще раз доказує їхнє хозарське походження. Знаємо, що при змішуванні родів чорноволосих і бльондинів чорноволосі перемагають, та за тисячу років сефардійські семіти не змогли до II світ. війни засимілювати хозарських арійців. Когени женилися переважно з Когенами. Той процес проявляється ще сьогодні в молодій жидівській державі Ізраїль, де проти білих жидів з України й Польщі, до яких належить і Бен-Гуріон, вибухнули демонстрації темношкірих сефардійців, які закидали урядові, що він протегує білих жидів, дає їм люксові мешкання й більше платну й легшу працю. Такі демонстрації відбулися в 1957-58 рр. у Гайфі, Назареті, Бершеві, Мігдал-Гаомек та в багатьох інших місцевостях. Уряд Ізраїля журиться такою ненавистю чорних до білих, а білі не хочуть навіть входити в подружні зв'язки з чорними. Уряд розуміє, що лише століття можуть затерти ці расові різниці.

Тема жидів порушена при описі хозар тому, що наша наука та історія крім несміливих спроб, і до сьогодні жидівське питання в Україні не вияснила, а його в майбутньому конечно треба вияснити. Бо вияснення його може доказати і докаже, що не український з природи лагідний і шляхетний народ був інспіратором хозарсько-жидівських нещасть, а греки, москалі й німці. Український народ на чолі з блаженним митрополитом графом Шептицьким та греко-католицьким духовенством з небезпекою для свого життя переховали сотні жидів та спасли їм життя від німецьких погромів, чого не заперечує навіть жидівський автор Курт Левін у своїй статті в еспанському науковому журналі „Оріенте Европео“. Може трохи й нашої вини, деколи як виконавців тих чужих інспірацій, та при добрій волі і обопільнім пізнанню спільної історії на тій самій землі можна багато дечого вияснити між обома народами.

Та вертаймося до хозарської держави й антської колонізації.

ХОЗАРСЬКА ДЕРЖАВА І АНТИ

Про суспільний устрій, звичаї й обичаї хозар ми коротко падали. Як усі визнавці Мойсеевої релігії, вони ріллі не управ-

ляли, вважаючи це пониженням для себе. Їх головним заняттям був випас худоби, торгівля й ведення воєн. Хозари відзначалися беззастережним послухом своєму проводові, знаменитою державною організацією, залізною дисципліною та великим торговельним хистом. Цими прикметами хозар пояснюються їхні величезні завоювання чужою за національністю наємною армією. Вони були вояки й купці в одній особі, і від них училися тієї штуки анти. В скорому часі хозари підбили всі слов'янські племена, що жили родами, від горішнього Дніпра до Чорного моря, Карпат і Сяну, а може й ще далі. Найбільшого розквіту досягла хозарська держава між 7-9 ст. Київський літопис згадує, що Аскольд і Дир звільнили київських полян від хозар, яким вони платили данину. Та залежність від хозар була не тяжка. Зібравши данину (по білці від дима), хозари нишпорили де що купити, а у внутрішні справи антів-слов'ян не вмішувалися. Їх завдання було закупити від антів якнайбільше збіжжя для себе та своєї армії, бо землі не управляли. Не грішили чистотою, як і анти, жили в нужденних хатках з непаленої цегли. Витиснули з наших степів маляр, щоб не мати конкурента в пануванні над спокійним антським населенням.

Своєю міцною державною організацією хозари майже на 300 років замкнули доступ диким азійським ордам у Причорноморські степи, які стали тепер спокійні й безпечні. Мабуть хозари заохотили антів до колонізації спокійного Причорномор'я аж до Кавказу, щоб мати близьке антське населення, а тим самим пшеницю. Цей майже 300-літній період був найспокійніший в нашій історії, населення спокійно віддавалося праці, торгівлі і дуже розмножилося. Якби не було тієї доби затишшя, хто знає, чи зорганізувалася б і постала Київська держава. Згадуваний уже арабський історик Масуді з подивом оповідає про порядки, справну організацію й адміністрацію хозар, про їхні багаті міста, муровані з непаленої цегли, які багатіли з транзитної торгівлі. Узалежнивши від себе антсько-слов'янські племена-роди від Дону до Сяну, хозари беруть у свої руки всю торгівлю з ними, а тим самим підносять ціни на антські рільничі продукти. На Причорномор'ї вони зустрічаються з своїми найгрізнішими конкурентами греками, які також жили українською пшеницею й обробляли свої поля слов'янськими невільникми, купуючи їх цілі століття перед тим від скитів, гунів, готів і аварів. Коли в українських степах не стало кочовиків, а хозари взяли всю торгівлю з слов'янами в свої руки, у Греції подорожчала пшениця й забракло робочих рук невільників. Конкуренція хозар грозить го-

лодом для Греції, їхня торгівля душить грецьку. Греки уже за Перікля лише до Атенського порту спроваджували по 100,000 медимів пшениці річно (медим— це $1\frac{3}{4}$ американського бушля -автор). Усі будови грецьких святинь, усі праці в каменоломнях виконуються руками слов'янських невільників. За Демостена атенський імпорт зріс до 400.000 медимів, а разом з Аттикою Атени щорічно зуживали понад 1 мільйон медимів української пшениці. Годувалися українською пшеницею не лише Атени й Аттика але майже вся Греція. В „Арх. України“ на ст. 375 є згадка, що перський цар Ксеркс під час походу на Грецію зустрів у Дарданелах грецькі кораблі з українською пшеницею для грецького острова Єгіни й півострова Пелопонезу. Не маємо, на жаль, докладних записок, скільки тисяч медимів пшениці спроваджували ІНШІ Грецькі порти й острови, а вони всі разом спроваджували безсумнівно більше, як Атени з Аттикою.

Конкуренція хозар підносить ціни на пшеницю, анти не привозять своєї пшениці до чорноморських портів, бо хозари купують її в антив вдома. Треба їхати по пшеницю до антських родів в степи, платити більші ціни або купувати її від хозар. Ми знаємо, що греки в переважаючій більшості, окрім спорту, торгівлі, ремесла та військової фізичною працею не займалися. Вся фізична праця, як управа ріллі, мелення зерна на жорнах, праця в каменоломнях, будівництва мешканевих домів та величавих святинь з каменя й мармуру, будова шляхів, портів та амфітеатрів, виконувалася невільничою силою слов'янських рабів під наглядом грецьких будівничих. Грек, вставши рано та поснідавши, ішов до порту, на ринок чи в ареопаг, де вислуховував і сам брав участь в дискусіях філософів, вислуховував різні новини, вироки судів і т. п. Господарські роботи виконували вдома невільники під наглядом грекині-жінки, яка не сміла ніде публічно виступати та не мала майже ніяких громадянських прав. Не обробляючи поля, ані не будуючи кам'яних будівель та доріг, хозари невільників багато не потребували, зате потребували багато збіжжя для своїх родин і для великої наємної армії. Воякам-слов'янам хозари платили за службу та вчили їх воєнного ремесла. Вислужені вояки після кожної хозарської війни лучилися у ватаги та нападали на багаті грецькі провінції. Антська колонізація розростаючися заселяла суцільною масою Причорномор'я, і для греків поставала загроза нової антської навали, яка могла залити Грецію, як залила вже тоді була майже половину Балканського півострова. Треба було відкинути антську колонізацію від Причорномор'я, знищити причину стабілізації від-

носин та дістати на Причорномор'я такого сусіда, який би не шукав там ніяких державних аспірацій. Як побачимо пізніше, грецька далекозора політика сильно працювала в цьому напрямі.

Торговельна конкуренція хозар та спокій на Причорномор'ї були питанням життя чи повільної смерти для греків, які потребували багато збіжжя для своїх армій на ведення безперервних воєн з сусідами, їх завоювань у Малій Азії. Починається безпощадна боротьба не на життя, а на смерть між обома конкурентами за український ринок пшениці і рабів. Хтось може подумати, що греки в ті часи були християнами і рабів не мали. Знаємо з історії, що греки-християни вважали рабів не-християн за тварин. Торгували ними, щоправда, не явно, як араби, вдень, а вночі; на тяжких роботах використовували їх гірше, як араби чи турки. Таких рабів, за яких не було гріха, в ті часи можна було дістати лише з Сх. Європи, бо Західня була вже християнська.

Боротьба між обома конкурентами, як побачимо, закінчилася перемогою не грецької мілітарної сили, а зручної політики та дипломатії. В світлі наведених фактів стає зрозумілим зацікавлення греків Україною на протязі цілої грецької та української історії. Це зацікавлення закінчилося для нас фатально. Україна на протязі тисячоліть була дійною коровою та шпихліром Греції, потім Литви, Польщі, а вкінці Московщини. Цей монополь завзялися перебрати від москалів німці в двох війнах, покищо безуспішно.

АНТСЬКА КОЛОНІЗАЦІЯ ПРИЧОРНОМОР'Я

Коли хозари замкнули уральсько-каспійські ворота й витиснули маляр та фінів з наших степів, Причорномор'я (тобто гирла рік Дону, Дніпра, Дністра, Бога й Дунаю) було не заселене й вільне від усяких орд. Там був лагідний клімат, урожайна земля, ріки переповнені рибою, а степи, луки й гаї повні дикого звіря та бджіл. Туди, мабуть не без намови хозар, ринула повінь антської колонізації. Хозари забезпечували кожному родові спокій, безпеку та великі простори землі в посідання.

Тут антська колонізація зустрічається з двома цивілізаціями: геленсько-романською між гирлом Дунаю й Дніпра та ірансько-месопотамською від Дніпра, Керчі, Підкавказзя аж до Волги у володіннях хозар. Антські колоністи скоро засвоюють нову, незнану їм досі, цивілізацію та вчать воєнної штуки в обох сусідів, як також управи ріллі й городництва від греків, а від хозар скотарства й мандрівного купецтва. Конкуренція двох смертельних ворогів на землях антів на століття забезпечує їм добру ко-

н'юктуру на їх продукти. Збіжжя, шкіри, риба, мед, віск, худоба й сіль з лиманів мають добрі та підносно недалекі ринки збуту, бо покупці самі приїжджають до колоністів. Колоністи скоро багатіють. Ця сприятлива торговельна кон'юнктура була для антів чимось більшим, як відкриття Америки для європейців 800років пізніше.

Про добу антської колонізації згадують усі грецькі історики тих часів, описуючи антів не лише тому, що вони наблизилися до берегів Чорного моря, а тому що вони натискають на границю грецької імперії, яка проходила на Балканах р. Дунаєм. Згідно їх описів, ця колонізація не була ані мирною, ані приємною для грецької держави. Анти штурмують границю, намагаючись перейти правий берег ріки. Греки будують вздовж ріки цілий ланцюг укріплень і розпучливо обороняють її від антської навали. Змагання зі змінним щастям тривають цілі століття. В кінці анти перемагають та заливають Балкани слов'янською повинню.

Ця доба в нашій історії та археології називається ранньослов'янською добою. Наша історія ніяких докладніших даних про цю добу не подає, бо наша писана історія починається з приходом на Русь християнства. Далеко більше згадок про ті часи нотують, крім греків, арабські історики, як згадуваний Масуді, Ібн-Сауд, аль-Бані та аль-Істарті. Значно докладніше про ранньослов'янську добу Причорномор'я говорять наші, російські, румунські й болгарські археологи. Російський археолог Б. Рибаків доводить, що слов'янська колонізація в ті часи обіймала північні береги Криму, Тамань, Тмуторокань і ціле Приозів'я. Розкопи на острові Березань доводять присутність там наших праслов'ян (по-грецьки „кімерійців“) ще в дохристиянські часи. З ранньослов'янських часів походить Кічкаський скарб, знайдений нашим археологом М. Міллером, в якому було близько 1500 золотих та і срібних предметів. В розкопах між селами Сабатинівкою та Синицівкою Одеської області знайдено з тих ранньослов'янських часів залізні наральники (леміші від плуга), серпи, а навіть ротаційні жорна (ручний млин) (Яр. Пастернак Археологія України, ст. 514).

Як уже згадано, хозари провадили мандрівну торгівлю. Їхні купецькі добре озброєні валки заходили до антських родових осель, купуючи продукти за арабські драхми, зброю та інші вироби. Анти дуже скоро, мабуть за намовою хозар, переймають спосіб мандрівного купецтва, і так постає наше чумацтво. Це було вигідне хозарам, бо чумаки привозили на їхні ринки гродукти антів. З записок Масуді знаємо, що в VIII ст. ватаги антських

купців-чумаків з'являються в Малій Азії, Месопотамії, Туркестані, Індії, а навіть в далекому Китаї. Вони співпрацювали з хозарами, які дуже запопадливо опікувалися антськими купцями, стягаючи з них десятину за транзитне посередництво. За 200 років такого життя колоністи стали багатими культурними людьми та зрівнялися цивілізацією з обома тодішніми могутніми сусідами.

Крім позитивних, вони переймають і негативні риси характеру обох сусідів. Хозари, напр., розвивали значення родів, боячись спонуки їх у племена, бо тоді могла б створитися небажана для них слов'янська держава. Від греків роди вчилися вічевого устрою з виборними вождями, демагогії, крутійства, гордості й сильно розвиненої індивідуальності одиниці. Хозари з вдовolenням підтримували в родах ці риси антів, запозичені від греків. Цим можна пояснити, чому пізніше галицьке та київсько-новгородське боярство мало стільки негативно-державницьких рис, тоді коли боярство волинське, білоруське й сіверське мало риси державницько-позитивні.

За тих 300 років антська колонізація розрослася та посунулася від берегів Чорного моря вглиб степів, густо заселяючи коліно Дніпра та долишні течії інших згаданих рік. Коли б співпраця хозар та антів потривала була ще 2-3 століття довше, ми були б залюднили суцільною масою населення всю територію пізнішої Руської імперії від Дону до Великого Новгороду, Чорного моря, Карпат і Сяну. Інакше виглядала б карта Сх. Європи сьогодні, коли б так сталося. На жаль сталося інакше.

ВАРЯГИ ТА ПОСТАННЯ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Пригляньмося до політичної ситуації на початку 9 ст. В ті часи в Скандинавії було кільканадцять років підряд дуже зимно після періоду теплих літ перед тим. Розмножене населення варягів, не маючи середників до життя, бо все вимерзало, а худоба не мала паші, кинулося в далекі мандрівки сушею та морем, щоб добути середники поживи. Шукаючи нових теренів, вони з'являються на землях Великого Новгороду, володіння якого протяглося аж до Білого моря (Соловецьких островів). Тут вперше стрінулися слов'яни й варяги.

Варяги мали кращу військову організацію від північних слов'ян, кращу зброю, а що найважніше — це те, що їхній устрій не знав віча. Підвладні варяжського „конунга“ були сліпо послухні й віддані своєму вождеві. Варяги були майстрами в здобуванні оборонних замків, твердинь, міст. Міцні тілом, заковані від стіп до голови в залізо з найліпшої шведської сталі, малі варяж-

сякі здисципліновані відділи били великі купи недисциплінованих, але озброєних північних слов'ян. Варягів уражали непобідимими не лише північні слов'яни, але й ціла тодішня Європа.

Їхні сміливі піратські походи на країни вздовж Балтійсько-німецького моря, де вони устями рік вдиралися вглиб Франко-німецької імперії, викликали подив та пострах в цілій Європі. Підбій норманами-вікінгами Англії під проводом Вільгельма завойовника говорить сам про себе. Зрозуміло, що північним слов'янам краще було заключити мир з варягами і піддатися під їхню зверхність, чим бути знищеними. Оте літописне покликання варягів було, мабуть, самообороною перед малими бандами варягів, які на власну руку грабували багаті слов'янські землі. Треба було мати одного сильного князя, щоб боронив їх від отих несподіваних наскоків. Так з'явився в Новгороді Рюрик. Від Новгороду до Києва Дніпром було вже недалеко.

Київ, як торговельний центр на перехресті торгових шляхів, притягав грецьких, хозарських та арабських купців з давніх давен. Київські поляни платять данину хозарам та, як залежні від них, продають збіжжя й ведуть з ними торгівлю. Грекам треба позбутися хозар хоч з одного слов'янського племена, щоб обернути торгівлю збіжжям на свою користь. Вони бачили Новгород і північно-слов'янські племена, які організував Рюрик. Та Новгород купував пшеницю також у полян, бо в північних слов'ян збіжжя не родить. Треба було київських полян усамостійнити від хозар і Новгороду. Коли тодішній варяжський (з теперішньої південної Швеції) король Олаф з Б'єрке 854 р. виправився на грабування східнього побережжя Балтійського моря, його васал лицар Дир (чи два лицарі — Аскольд і Дир) з своїми дружинниками не вернулися до Швеції. Хтось їм сказав, що є дуже багате місто Київ, яке не має твердинь, і його легко зайняти. Лицар Дир, як говорить історик Тавбе, чи Аскольд і Дир, як говорить наш літопис, рікою Німаном, Прип'яттю та допливом її Ясьолдою доходять, до Дніпра та дістаються до Києва. Київ уже знав про варягів. Кияни бачили, що зробив Новгород. Хтось підготував у Києві рунт агітуючи: прийміть Аскольда і Дири та не будете платити данини хозарам. Мабуть кияни боялися ризикувати боєм, а хозари, не сподіваючись нападу, не приготували оборони, бо наша історія („Літ. Нестора“) і тут нотує добровільну капітуляцію Києва. Тому Аскольд і Дир без проливу крові починають княжити в Києві. Вони звільняють полян від хозар, а що найважливіше, що найбільше цікавило греків, — організовують роди антів і зв'язують їх в одну державу під своїм проводом. Мрія греків по-

чинає здійснюватися. Антськими руками під проводом варягів можна буде завдати смертельний удар хозарам. До того прямує тепер, послідовно та безкомпромісово, грецька політика. Отже, замість спокійного торгового запілля, економічно-популяційної бази для їх наємної армії, для хозар починає наростати новий ворог і грізний фронт із заходу.

П Е Ч Е Н І Г И

Майже одночасно з появою вікінгів в Європі, на Сході, в Уральських степах з'являється дика й сильна монгольська орда печенігів. Хозари зводять з ними успішні бої понад 50 років, а тим самим боронять уральських воріт, одиноких у ті часи дверей з Азії в Європу. Вони стараються наладнати компроміс з Аскольдом і Диром, і це їм на превелику злість греків удається. Та греки не дармують, вони приготують у Києві революцію проти Аскольда і Дири, яким на зміну приходить войовничий Олег з сильним варяжським військом. Переворот у Києві відбувається за грецьке золото, бо Аскольд і Дир не хотіли воювати з хозарами. Греки зробили Олега своїм союзником ще в Новгороді. Зайнявши Київ, Олег прилучує до нього найсильніше войовниче плем'я сіверян, дулібів, уличів, тиверців та хорватів, поширюючи свою державу поза Сян. На Сході Європи постає найсильніша імперія тих часів — Київська Русь. Організована варяжським офіцерським корпусом, постає дуже сильна й агресивна варяжсько-слов'янсько-руська армія (Літопис Нестора виразно згадує, що найдалше на південний-захід висунене плем'я хорватів брало участь в поході Олега на Царгород — автор). Греки тріумфують, бо сіверяни та інші підбиті Олегом племена платили хозарам данину, торгували з ними, а що найважливіше — служили в хозарській наємній армії. Це все для хозар тепер перестало існувати.

Ослабивши так хозар, греки приготують остаточний удар хозарській торгівлі. В грецьких хроніках є згадка, що Олег дістав великі дари за похід на хозар. Які суми післали греки Олегові та що обіцяли за той похід, цього грецькі хроніки не згадують. Є підстави думати, що це були ті обіцянки та привілеї, які Олег добув у двох походах мечем. Греки манили Олега також великим багатством хозар. Десь в останні роки 9 ст. Олег, як буревій зі степу, з великою русько-варяжською армією вдарив на хозарську державу з суші. Рівночасно греки вдарили на них з моря. Греки мали перевагу на морі і хозарська флотія замкнулася від них у порті Самбурай. Олег впрах розбиває хозарського пеха

і не йде на столицю хозар Ітиль, яка була ніким не боронена, але вдаряє там де того потрібно грекам, на згаданий порт. Олег здобуває місто Самбурай та порт з суші, палить хозарську флоту та диктує пехові капітуляційні умови греків. Грецька мрія сповнилася - хозари лежали в них під ногами. З хозарського походу Олег привозить величезну здобич.

Самозрозуміло, що хозари, взяті в три огні, не витримують. Вони втратили джерело своєї сили, данину й рекрута з слов'ян, а край і флоту були Олегом знищені й спалені. Хоча відплатити Олегові за їх погром, та не маючи за що найняти нову армію, вони домовляються з печенігами, і дець коло 903 р. перепускають ту орду, як своїх союзників, у наші степи.

Наші літописи, писані 150 років після тих подій, ані наші новітні історики наїзд печенігів до сьогодні як слід не насвітлили. Греки нотують, що печеніги спустошили Галичину, Волинь, Київ, отже цілу державу, особливо після смерти кн. Ігоря та Святослава. Та орда за півтора століття завдала нашій нації в популяційному розвитку більші втрати, як татарське лихоліття, бо на 800 років відсунула українську націю від найспокійнішої південної границі та шляхів стику романської цивілізації. Той наїзд припинив на цілі століття розвиток української нації, яка саме в той час була в стадії кристалізації, а в парі з тим став причиною розвалу Руської імперії, провінції якої не були міцно споєні ані традицією, ані культурно-торговельним центром чи навіть династією, яка щойно народжувалася. Наша нація повернула втрачені в ті часи терени щойно в кінці 18 ст. (і то, як на іронію долі, за допомогою нового галапаса— москалів), та вже в цілком інших геополітичних обставинах.

Печеніги, як знаряддя грецької політики, в'язали нашим князям руки в експансії на захід і південь, а також у прийнятті віри з Риму. Коли б Олег — Святослав не були знаряддям і виконавцями грецької політики та не знищили хозарську державу, Руська імперія під захистом тієї держави могла б за 340 років до татарського нападу так змогутніти і засимілювати відосередні сили далеких провінцій, що навіть татари були б їй не страшні. Та дико-хижа орда впала страшною бурею на спокійну численну, але нічим не пов'язану в одну цілість родову колонізацію антів. Печеніги палили, грабували та брали в ясир населення, перепродуючи його хозарам та грекам, а ті далі на Близький Схід. Та колонізація програє бої, не витримує несподіваних нападів, підпалів і ясиру. Вона починає відступати вгору Дніпром, Дністром, Богом та Прутом до тих місць, звідки 300 років тому їх предки

почали колонізацію. Греки свою ціль осягнули, викинули антську колонізацію з Причорномор'я, яке від віків уважали за свої провінції та безпосередньо загрозили Київській щойно народженій державі.

З арабських хронік тих часів (Ібн Хаукль) відомо, що в першій половині X ст. ціна невольника на арабських та грецьких ринках упала так низько, що на Близькому Сході невольник коштував 2 арабські драхми, а в Греції за 4 рабів платили одну срібну гривну. Тими рабами були невольники, продані печенігами, яких греки-християни, як і хозари, перепродували далі.

З розгромом хозарської держави ціна на рільничі продукти Русі сильно падає. Не маючи фльоти ані армії, хозари не купують пшениці. Вони заключають тепер союз з греками, будують за їх допомогою на шляху руських купців над Доном твердиню Саркел і стягають за транзитну торгівлю півтори десятини товару. Товар, везений до Греції, загрожений на Дніпрових порогах печенігами. В додатку греки і хозари умовляються і платять слов'янам за їх товар низькі ціни. А крім того, той товар треба привезти в Царгород чи Їтиль. Вже не приїжджають по товари хозарські чи грецькі купці. Руська торгівля, завдяки фатальній політиці Олега, знаходиться в безвихідному положенні. Ціни на українську пшеницю в Греції падають так низько, як ніколи перед тим, Хозари купують у печенігів тисячі невольників, оселяють їх на своїх землях із завданням продукувати для них пшеницю.

Печеніги стають незабаром союзником і греків і хозар, хто більше платив. Знайшовши дорогу до печенігів — свого нового союзника, який ніяких державницьких аспірацій над Чорним мором не шукав, — греки не додержують обіцянок, даних Олегові перед хозарським походом. Грецько-руський конфлікт, на велику радість хозар, кінчається двома походами Олега на Царгород та тяжким і понижуючим для греків договором. Як десять років тому хозарам, так тепер грекам Олег диктував тяжкі умови миру. Греки позірно скорилися та, щоб відплатити Олегові за своє пониження, договоряються з хозарами і напускають на Київ печенігів з великими силами.

В цій війні з печенігами, через рік після ганебного для греків договору, Олега не стало. Що переказ говорить про смерть його від гадюки, то це лише закриття соромливого факту, що того з залізним здоров'ям, в силі віку побідника двох тодішніх наймогутніших держав, убили дикуни-степовики. „Виїхав у степ і вку сила його в ногу гадюка“, говорить переказ. Хіба ж князь буї босий? А коли був босий, то з яких причин? Щось дуже важливе

мусіло статися, коли князь вилетів босоніж у степ. Як знаємо, князі й воеводи тих часів у цілій Європі і в нас носили високі гостроносі чоботи, а вояки черевики. Що Олег міг умерти від гадючої отрути, це могло бути правдивим. Печеніги мали стріли, затруєні гадючою отрутою, яка діяла дуже скоро, і поцілений стрілою в ногу князь, міг скоро померти. На тілі мав панцир, на голові шолом, лише ноги не були заслонені, і тут князь був поцілений.

Греки, а частково і хозари, свою мету досягнули і помсту виконали. Тіло смертельного ворога обох імперій в рік після його тріумфу було спалено на кострі (за тодішнім звичаєм слов'ян). Де поховано Олега, того Київський літопис не згадує. Для греків та хозар на 50 років минула смертельна небезпека. Вони заключають тепер союз і починають систематично нищити молоду Руську державу, а їхні союзники печеніги — чорноморську антську колонізацію. Повстання прилучених Олегом племен проти Ігоря - це лише наслідок греко-хозарської політики і печенізьких нападів.

Ота печенізька гадюка за грецькі гроші злизала на 60 років пізніше здавалось непоборного Святослава, який необачно, як і його дід, за грецькі гроші знищив уже остаточно хозарську державу, а тим самим відкрив навстіж Уральсько-каспійські ворота, якими відтоді входив з Азії на Україну хто захотів. Азійські орди, грецька політика та вічево-племінний устрій були причиною упадку Київської держави. Литовці, поляки та москалі, що мали сильну княжу владу без вічевого устрою, поділили між собою багату спадщину покійниці, якій на ім'я було Руська імперія, що померла на демократично-вічеву хворобу анархії.

ПОСТАННЯ БОЯРСЬКОЇ ВЕРСТВИ

Ми мусіли зупинитися на цій 300-літній добі антської колонізації, щоб зрозуміти причини її, зайняття колоністів, їхню цивілізацію та торгівлю з близьким і далеким Сходом. Та антська рееміграція, повертаючись знову поміж тиверців, полян, уличів та хорватів, приносить з собою свій досвід, високу культуру, далеко кращу зброю і спосіб володіння нею, кращий спосіб управи ріллі, городництва, садівництва, нові роди збіжжя, а що найважливіше — великий торговельний досвід і багатство та впарі з тим гордість, вічевий устрій і звичку до ніким і нічим необмеженої свободи.

Ця рееміграція осідає на нових теренах островами, то значить родами, так як вони жили на Причорномор'ї. Відступала ця маса реемігрантів знову в т. зв. смугу лісів (карта розселення). Смуга лісів тяглася приблизно по такій лінії: Коломия, Винниця, Черкаси, Суми. На південь і схід від цієї лінії простягалася смуга степів. Якась незнана нам рука пляново розміщує цю рееміграцію. Як знаємо, в ті часи Підкарпаття було дуже слабо заселене; так само слабо заселена була пригранична смуга між Польщею й Галичиною та Волинню. Отут по-під Карпати і вздовж польського кордону широким пасом осідає рееміграція. Це робилося не випадково. Ми бачимо острови поворотців в цілій лісовій смузі, та найбільше і найгустіше колоній постає вздовж і на перехресті торгових і стратегічних шляхів. Чим ближче ті шляхи до західного чи південно-західного кордону, тим більше тих осередків. Пас осередків тягнеться вздовж польської границі аж до Волині. Цій рееміграції галицькі міста завдячують скорий розвиток, вона стала зав'язком армії Галицької держави. Лише влиттям маси поворотців можна пояснити факт, що за Олега, Ігоря й Святослава зустрічаємо в їхніх дружинах переважно варяжські імена. За Володимира Великого ці імена нагло стають слов'янські.

Густо заселяючи Підкарпаття, західні й північні землі, реемігранти силою свого досвіду й культури займають провідні місця на нових теренах вже хочби тому, що були ліпше організовані і озброєні. На Підкарпатті вони знаходять спільну мову з останками панівної верстви хорватів, спокревнюються з ними, втягають їх між себе (асимілюють), і разом з ними починають твори-

ти острови т.зв. лучших людей. Ці острови місцевої аристократії і реемігрантів домінують над оточенням вищою культурою, цивілізацією, організованістю. Вони накладають нову моду в строях, новий спосіб управи ріллі, садівництва і т. п. Спочатку острови лучших людей звать себе **болярами** (від старослов'янського слова «болій» - значніший, більший), а пізніше боярами . Так постала наша боярська верства. Вона не утворилася за одну ніч, а за часи княження від Олега до Володимира Великого, отже на протязі близько 80 років, в міру того як печеніги витискали їх від Озівського моря аж до Дунаю. Боярські осередки продовжують далі торгівлю, спрямовуючи свої валки до північної, південної, центральної та західної Європи. Маючи в своїх руках торгівлю вони скоро багатіють та набувають великі земельні простори довкола своїх островів чи гнізд, стаючи тим самим земельною аристократією. За Володимира Великого ця боярська верства оформилася остаточно. За одне й півстоліття пізніше боярство дійшло до такої сили, що почало вмішуватися в керування державою.

ПОЧАТКИ БЕРЕЗОВА

В ті часи постала оселя Березів. Коли та якою дорогою прийшли наші предки до Березова, з цілою точністю трудно означити. Це сталося в часах між 914-993 рр. Що промовляє за це? Історик І. Холмський говорить, що за Олега хорвати були „толковинами» (тобто союзниками) Києва. Другий знавець антської доби, о. др. І. Нагаєвський, цитуючи Нестора, доказує, що за Олега хорвати належали до Київської держави від 884 р., тобто від упадку Великої Моравської держави, до якої мала належати Галичина. Коли належали на захід висунені хорвати, то самозрозуміло, що і усі інші племена між ними й Києвом належали до Олегової держави. Про це говорить Літопис Нестора і Новгородський. Треба вірити обом літописам. Після смерти Олега деякі племена відриваються від Києва, і Ігор воює з ними. Після смерти Ігоря Святослав знову лучить всі племена в одну Руську імперію, і тоді хорвати були, мабуть, вдруге прилучені до Києва. Святослав зробив це тому, що в той час печеніги поважно загрожували т. зв. Солоному Шляхові, що постачав Київську державу сіллю.

Літопис Нестора був писаний за Ярослава Мудрого, майже 100 років пізніше. За той час багато подій забулося. Не виключене, що після смерти Олега вже Ігор доконав другої злуки племен. Не можна думати, щоб хорвати й інші племена прилучилися до

Києва добровільно, бо після смерті Святослава Ulrich й хорвати усамотійнюються, і Володимир Великий іде двома походами на т. зв. Червенські городи, щоб зв'язати Галичину з Києвом. Знаємо, що Ігор, Святослав та Володимир Великий на прилучених землях, у стратегічно важливих місцях, оселявали свої залоги. Однією з таких стратегічно важливих точок була китловина Березова, де князі мусіли мати свою залогу. Так наші предки, дунайська рееміграція, з'явилися в Березові як дружинники - вої, прикордонна сторожа київського князя. Що промовляє за це?

Від найдавніших часів аж до прилучення Галичини до Австрії важливий і найкоротший шлях зі Східної в Середню Європу провадив не долиною р. Прута на Делятин, а через г. Рокиту. Той шлях звався Угорським, а з 1241 р. Татарським. Завдання княжої залоги „Берези“ було пильнувати той шлях. Карпати в ті часи аж до нападу татар були не заселені. До р. Прута за г. Рокитою в напрямі Делятина вливаються всі більші допливи: р. Прут була глибока, а тим самим робила глибокі вирви, закрути й неперехідні кручі. Тому з непам'ятних часів, від Римської імперії, дорога вела лише через г. Рокиту, від якої до угорської границі р. Прут ставала щораз мілкіша. Г. Рокита є легко оборонна з обох сторін. Наші князі вибрали її як обсерваційно-оборонний прикордонний пункт своєї держави. Наші предки мали за завдання не лише контролю Татарського шляху, але й цілої долини р. Лючки до Коломиї, бо поза Яблоневом з Коломиї проходив другий шлях на Буковину. Коломию, як соляний осередок, згадують наші найдавніші літописи. Княжа залога „Береза“ мала за завдання, крім удержування ладу та порядку на обох згадуваних шляхах, ще й збирання податків та вивар і експорт соли в долині р. Лючки.

До розбору Польщі Березів було одно велике селище, що простягалось від г. Рокити аж до Лючі. Австрійська влада, маючи великі труднощі в адмініструванні таким великим простором, наказала поділ села при заложенні катостру 1876 р. Тоді відділено Баню-Березів від Березова Вижного на Березів Нижній. Березів Середній відділився уже в 20 столітті.

Що Березів — це оселя княжа, довідаємось пізніше, зостається запізнатися нам, чому в ті часи сіль цінилася більше як сьогодні нафта.

СІЛЬ ЯК ДРУГА ПРИЧИНА ЗАСНУВАННЯ БЕРЕZOBA

Сіль з давен-давна добували в лиманах Чорного моря та на Підкарпатті. Вже від р. Прута на північ соляних джерел немає.

Розлога Руська держава від Чорного аж по Біле море діставала сіль з цих двох центрів. Сіль з Чорного моря ішла т. зв. Соляним шляхом вздовж Дніпрової магістралі. Галичина тяготіла торговельно більше на Захід, бо західні ринки були недалекі, а комунікація легша. Коли печеніги зайняли Причорномор'я, довіз соли з чорноморських лиманів уривався в міру того, як антська колонізація відкочувалася на захід і північ. В молодій Руській державі настав період т.зв. соляної кризи. Походи Володимира Великого в Галичину були походи по сіль, великий брак якої терпіла держава. Як гостро Київська Русь переживала соляну кризу, свідчить київська революція за часів кн. Святополка 1113 року (т.зв. Соляна революція). Коли з Галичини на короткий час (була війна) довіз соли припинився, народ кинувся грабувати багатих бояр, жидів, а навіть монастирі, шукаючи соли. Зрозуміло що прилучену людність Галичини треба було змусити продавати сіль до Києва, а не на Захід.

Насувається питання — за якого князя була заснована оселя Береза? Найправдоподібніше за Володимира Великого. Брак соли відчувався на Русі вже за Ігоря. За Володимира Великого той брак був критичний, коли він другим походом 993 року виправляється спеціально в Карпати на хорватів. Не Карпати були йому потрібні, а підкарпатська сіль. Виглядає дуже правдоподібним, що в той час, коли Володимир Великий воював з братами за київський престіл, хорвати та уличі усамостійнилися від Києва. Володимир Великий задержався на Підкарпатті довше, порядкуючи відносини, звідси нав'язав взаємини з угорським та німецькими володарями. Острови вірного собі боярства та заснування кріпостей- городищ вздовж р. Вислока — Сяну аж на Підляшшя - це діло його рук. Тоді засновано Володимир Волинський, Белз та правдоподібно Сянок і Коросно. Про будову Володимиром кріпостей- городищ згадує наш літопис: „Князь будує многія града і заселює їх муже лучшиє, бѣ бо рать от печенег. И бѣ воюяся с ними и одоляя им“. Цим останнім походом Володимир Великий зв'язав Галичину з Києвом так основно, що відтоді слово „хорвати“ зникає з нашої історії назавжди. Аж до здобуття Казимиром Великим Галичина була монопольним доставцем соли на східньо-європейські ринки Руської імперії.

Наші найдавніші літописи згадують на Підкарпатті два міста як соляні центри, а саме: Коломию і Стару Сіль. Коли подумати, що хорватський похід Володимира Великого був похід по сіль, то є певним, що він мусів особисто оглянути карпатські

просмики та центри і джерела соли, На місці він пізнав настрої місцевого населення і рішився на відповідні нотягнення. Є правдоподібним припускати, що, будучи на г. Рокиті, з якої видно цілу околицю, він вибрав долину Лючки та недалеко тієї стратегічно важливої гори оселив військову залогу, як опору своєї влади в далеких від Києва Карпатах.

Дунайських поворотців київські князі приймали до своїх дружин радо, бо це були люди вільні, ознайомлені з військовим ділом, добрі купці, хлібороби, а що найголовніше, — стративши свої місця поселення, вони не були прив'язані до ніяких місцевостей і брали землі в заміну за військову службу там, де князі їм надавали. У стратегічно важливих і досить небезпечних місцевостях (як Березів), крім земельних наділів, князі надавали ще й побічні доходи, як оренди, мита, процент з соляних джерел і що найголовніше — право торгівлі сіллю. Так постав Березів

— військова осада київських князів з чорноморських поворотців, княжих дружинників.

Не всі березуни були поворотцями. Наші предки походять з мішанини трьох груп населення. Перші — це мішанина траків і якихось антських автохтонів; прізвища Васкулів та Негричів (Негрус) — тракійські (предки румунів). Другі — це хорвати, панівна верства, союзники аварської орди, слов'яни; Лазаровичі, Косовичі, Будоровичі і мабуть Кузичі — прізвища хорватські. Решта — дунайські поворотці, княжі дружинники з домішкою греків та варягів (Арсеничі — від гр. власного Імени Арсен; Генік — варяжське, їх було мабуть двоє братів, бо Геніків в порівнянні з іншими родами є найбільше). Прізвища княжих дружинників-варягів дуже подібні, як Генік, напр., Асмос, Ікмор, Руарк, Трувор, Свинельд, Фарлаф. Німецьке слово **“Gennick”** означає **“Trunk”** — засувку ззаду воза (т. зв. крижівницю в Березові). За скандинавське походження Геніків промовляє ще й те, що 75% усіх Геніків у Березовах є русяві з відтінком „блонд“. Є 25% і темноволосих, та за 1000 років роди мали час перемішатися, ясноволосі однак переважають.

ЯК ПОСТАЛИ ПРИДОМКИ

Ще нас може цікавити, як постали наші прізвища-придомки. Властивим нашим прізвищем є Березовський „Арсенич, Боаруг, Генік і так далі — це лише придомки, по яких боярство-шляхта розпізнавала себе. **A. Stekert** (**‘Przydomki polskie, litewskie i ruskie’**

Кракow, r. 1899) подає, що придомки постали в більшості від власних імен, а деякі також від різних прозвиськ. Від власних імен Арсен-юк, -нич, -нович; Будур-инюк, -рович; Василь-чук, кович, -ченко; Григор-чук, -рович, -ровський; Гринь-чук, -невич, -ньовський, -невецький; Данило-люк, лович, -вський, -ченко; Геник, як згадано, це не змінене варяжське ім'я. Еміліян, Мілько - Мілевський, Міляннич, -ненко; Мила, -левич, -ленський, -нюк; Кістка - Костюк, -стишко, -цький, -енко; Нич - Нечай, -енко; Лев - чук, -кович, -ицький, -ченко; Лазор - ович, -ревський, -енко; Малко - ович, -овський, Малченко; Ігнат-тюк, -тович, -овський, -енко; Іван -нюк, -ович, -овський, -енко; Павло -люк, -лович, -ловський, -ленко; Петро-рук, -ович, -овський, -енко; Роман – нюк, -чич, -нович, -новський, -ченко; Урбан - нюк, -нович, -овський, -ненко і т. д.

Однак не всі придомки є від власних імен; деякі постали від різних прозвиськ. Для характеристики візьмемо реєстр шляхти війська литовсько-руського з Уніцькоготстароства в р. 1670. Список зроблений за азбукою кінцевих букв.

На «А»: Омета, Путята, Бурка, Губа, Тишка, Шийка, Солошина, Іскра, Пузина, Головка, Сорока, Кулеша, Мурашка, Шишка, Юрага, Сойка, і т.п. На «Б»: Голуб, Зуб Штовб, Салогуб, Смогоуб, і т.п. На «Д»: Куроїд Бобоїд, Дід, і т. п. На «Й»: Будник, Зарудник, Біленький, Миленький, Гладкий, Жовтий, Білий, Чорний, Вороний, і т.п.; На «К»: Ношак, Бурчак, Корнюк, Севрюк, Бурак, Кулак, Орлик, Вуглик, Тук, і т.п.; хоч придомки на «К» ксі шляхта; На «Ль»: Кисіль, Чечель, Шепель, Гоголь, Соболюк, Попель, Бриль, Хміль і т.п. На «Л»: Котел, Орел, Козул Цебер і т.п.; На «Н»: Бакун, Качан, Мовчан, Кохан, Половян і т.п.; На «О»: Меленко, Олешко, Молодило, Масло, Коротило, Сушко, Личко, і т.п. Таких назвиськ є около 800. Зінших ми візьмемо лише кілька цікавіших: Пугач, Копач, Космач, Козич, Чиж Дрозд, Жолудь, Струс, Кос, Журб, Одинець, Воронець, Чурило, Журило, Струмило.

НАЗВА БЕРЕЗІВ (БЕРЕЗА)

Здавалось би на перший погляд, що назва Березів повинна походити від березових лісів. Як побачимо, то дерево береза мало вплив на назву таких осель як Береза, -зів, -зна, -зниця, -зовиця, -зняк і т. п. Однак на ці назви не вплинули березові ліси. Пригляньмося до нашого Березова.

Великих березових лісів у наших селах ніхто з найстарших людей не пам'ятав. По всякій правдоподібності їх у Березовах ніколи не було. Берегами споконвіку росте бук, граб, дуб, явір, смерека, долинами — вільха, ясень, осика, верба. Була помішана долинами в тому відношенні, що вільха і осика, також і береза, навіть мала околиця між Лючею й Текучею звалася „Берізники“, і там березові дерева творили 50% лісостану, та це була площа поверхні 5 га в закутані і на назву чотирьох великих сіл впливу мати не могла. Центром селища „Берези“ була „Царинка“, а довкола неї немає ніякої околиці, що носила б назву від березового лісу. Є села, які мають березових лісів без порівняння більше, як Березів, а проте березовими не називаються (напр., Ослави). Тому є причини думати, що на назву Березів вплинуло березове дерево не тому, що були березові ліси, а посередньо, в інший спосіб, який ми постараємося проаналізувати докладно. Однак, годі твердити, що якесь припущення є абсолютна правда.

Звернім увагу на те, що всі місцевості з назвами від березового дерева розкинені на пограниччі України, докладніше — Руської імперії княжих часів, в напрямках південь, захід, північ. Наш Березів за княжих часів (аж до короля Данила) був останньою заселеною точкою, вірною далекому Києву. Від Березова на південь аж поза угорську границу були лише дикі праліси, повні звіря та угорсько-волоських опришків. Березів розложився там, де Татарський шлях з Галичини на Угри найкраще замкнути горою Рокитою. І ось власне в тому місці, де з Золотого Потока та гори Старі той Татарський шлях перетинав долину Лючки, постає Березів. Цей шлях у ті часи й пізніше був дуже небезпечний, ним переїздили купецькі валки сюди й гуди, на них нападали карпатські розбійники, тим шляхом постійно нападали на Галичину мадари, а в Європу ним вдирались гуни, авари, хорвати, половці, татари і т. д. Невже ж наші предки були такі наївні й необережні, що вибрали на оселю таке неспокійне місце? Ні, вони не були такі обмежені. Чому вони оселилися якраз довкола Царинки, ми довідаємось пізніше. Йдучи попід Карпати знайдемо ще до одного Березова, який замикає другий важливий шлях на Угорщину

т.зв. Турчанський шлях. Той Березів постає 5 км (3 ам. милі) від місцевості Стара Сіль, з тим самим завданням, що й Березів Покутський в околиці Коломиї. Найстарий київський літопис згадує в Галичині два соляні центри — Стару Сіль та Коломию.

Посуваючись далі на захід, ми дійдемо до польсько-руського граничного пралісу, який розмежовував обидва народи більш тисячоліття починався в Карпатах від джерел р. Вислока на сході до р. Попраду на заході. В околиці Ясла праліс посувався на північний схід і зближався до ріки з подібною назвою, та іншим закінченням — Вислок. Рікою Вислок простягався праліс до р. Сяну недалеко Сандомира переходив на правий бік Висли та зливався з пралісом Полісся. З польської сторони і границя пралісу проходила вздовж Попраду-Дунаєць до Висли. По лівій стороні Дунайця були польські укралення, по правій стороні Вислоку-Сяну -руські. Пас пралісу поміж ними від Карпат до Полісся, 50-80 км. ширини, був нічий, становив границю. Розуміється, що праліс не був непроходимий. З руської сторони пралісу, де два провали Дукля-Сянік дають ворота – шляхи в Галичину, на сполученні цих шляхів розложився Березів та Люча лемківські. Чи від Березова покутського до Березовів хирівського та лемківського на понад 200-кілометровій лінії не було більше ніде березових лісів, від яких постала б назва ще якогось Березова? Березові ліси на тій трасі безперечно були, та осель з назвою Березів не зустрічаємо.

Звертаючись на північ коло міста Белза, старої княжої твердині на історичному шляху з Польщі в Галичину та Волинь, лежала місцевість Березовиця*) — осідок Березовицьких бояр. Коло Люблина по цій стороні пралісу, на шляху з Мазовша на Волинь, лежить боярська оселя Береза і боярський рід тієї самої назви гербу Правдич. Герб Правдич дуже старий княжий, це лев з відкритою пащею (як і герб Галичини) та з золотою короною на синьому полі. (Stupnicki, Herbacz Polski). Далі на північ по тій самій лінії на Підляшші лежить Березів — боярська оселя на шляху в ятвяги. І знову Березів коло Полоцька, столиці пізніших полоцьких князів. Далі Березів на Поліссі, а недалеко від нього місцевість Лючени. Чи не дивний збіг обставин - вже втретє Березів і Люча. Далі на схід— Березне та Берездів. На схід від Чернігова - Березниця над р. Горинь. На схід від Харкова —Березівка, друга Березівка на південний схід від Харкова. Через усі

*) З тієї Березовиці походив Матвій Березовицький, що служив в армії Короля Данила та вславився в боях з поляками

ЗГАДАНІ МІСЦЕВОСТІ ВДАВНИНУ ТА ЩЕ Й ТЕПЕР, ПЕРЕХОДЯТЬ ШЛЯХИ НА ПІВДЕНЬ, захід, північний захід і на північ.

А тепер звернім увагу на експансію українського народу по княжій добі на схід і південний схід. Від Старобільська аж до гирла Дніпра не бачимо оселі з назвою від берези, хоч Підкавказзя і українські колонії там мали березові ліси. Коло гирла Дніпра є острів Березань, на водному шляху в Чорне море (в греки). Археологія про той острів говорить:

„Острів Березань був замешкалий в VII ст. до Хр.. При острові була зроблена затишна пристань, відгороджена від моря штучно насипаною греблею. Після заснування Ольбії Березань стає прилучений до тої колонії в IV ст. до Хр. (Пастернак „Археологія України“).

Поміж Богом і Дніпром недалеко від Миколаєва є місцевість Березновате; далі над р. Кобильником недалеко від Дунаю є місцевість Березна. В Румунії недалеко від Тульцеї, там де Дунай розгалужується в дельту, є місцевість Бреза (Береза). В Болгарській Добруджі, між Спасово і Бежаново, близько румунської границі лежить маленька місцевість Брезово. На Закарпатті Ужоцький шлях замикає м. Березна над р. Угом. Як бачимо, всі оселі, що мають назви від березового дерева, знаходяться на пограниччі експансії української нації в княжу чи докняжу добу, щось як осередки прикордонної сторожі. Немає таких назв в напрямі нової експансії на схід і південний схід та небагато їх і всередині українських земель, хоч березових лісів на території України без сумніву було багато. Береза, -зів, -зна, -зниця, -зовиця постають чомусь усе там, де наші князі мають неспокойні племена (хорвати, деревляни) та важливі воєнно-торгові шляхи. Також Березів під Москвою говорить про експансію руської держави на північ за княжих часів, від Володимира Великого починаючи. Чому ж назва Береза, Березів?

Як повище доведено, Березою чи Березовом в княжі часи називалася оселя — прикордонна сторожа — на пограниччі держави. Щоб краще зрозуміти цю назву, киньмо оком на тодішній суспільний лад.

В ті часи купецтво було найцінніше в державі. Не ліси, не поля, а купці, торговля та людність взагалі були потрібні князям. Як знаємо, галицькі князі так запопадливо дбають про популяційний зріст своєї держави, що оселяють в Галичині торків, кlobуків, печенігів та інших. Лише в тому змислі можна пояснити собі колонізацію лючів. Вбивали людину в ті часи лише за вбивство іншої та й то не завжди; радше вбивника продавали в

неволю. За інші провини не карали в'язницею, бо арештів в теперішньому розумінні тоді не було. За кожен провину карали тоді тілесними карами. З давніх літописів знаємо, що за провини карали різками, зв. Березами – це нагайка з довгим віттям, плетена з вершка молоді берези. Чому нагайка була з берези? Бо береза має довге, тонке і гнучке, напоєне дьогтем віття, що не ламається. Така нагайка була пружиста, не ламалася і служила довгий час. До сьогодні її народній словесності зберігся вираз—«дістав березової каші» або „всипали березової каші“.

Така оселя княжої сторожі, обов'язком якої було удержання ладу, порядку, засуджування винного та вимірювання кар т. зв. Березами, мала називатися у ті часи „Березою“. В такій Березі «був княжий відпоручник тивун, начальник» цілої округи, в руках якого була судова й адміністраційна влада. До помочі собі тивун мав воїв-дружинників, виконуючи власть в імені князя. Він має право за тяжкий злочин видати вирок смерти на кожного мешканця своєї округи, крім воїв-дружинників, яких судив князь особисто. Від засуду тивуна був відклик лише до князя. Злочинцеві, якого в імені князя засудив тивун, призначені до того люди вимірювали кару березовими різками. Дружинники-вої заарештували злочинця і приводили на суд до тивуна. Іменем князя тивун накладав і збирав податки з населення і купецьких валок та доручав їх до княжої скарбниці. Він відповідав за безпеку Угорського (пізніше Татарського) шляху, охороняючи його від бандитів та несподіваних нападів маляр. Він оголошував мобілізацію Берези, Рунгур, Печеніжина, а вразі потреби й цілої округи аж до Коломії, коли маляр зближалися до Воронянки з угорського боку. Коротко кажучи, тивун був оком, ухом і правою рукою князя в даній окрузі. Це була найвища влада, військова й ниш її і Яку округу мав березівський тивун, невідомо; треба думати, що землі праворуч від джерел р. Прута аж доки сягала влада князя до волоської землі належали до його адміністрації.

Завдання березунів було: 1) вивар соли і вивіз її на схід, 2) стереження шляхів, 3) збирання податків та удержання ладу від Воронянки до Коломії. Дальшим їх зайняттям була торгівля, а побічним ловецтво, скотарство і хліборобство. Управою ріллі і корчуванням лісів займалися челядини та робітниці-раби. Вирощували багато жита, вівса, проса, менше пшениці; з окопових ріпу, яка в ті часи заступала картоплю. Знаємо, що під час голоду у Вел. Новгороді 1113 р. плачено 3 гривні за віз ріпи, рівно вартість трьох волів. До сьогодні в Березові Вижньому, Середньому та Бані населення називає картоплю ріпою.

БЕРЕЗІВ – КНЯЖЕ СЕЛО

Які докази, що Березів заснований князями? Селище Береза (всі теперішні Березови) — де оселя з княжих або з докняжих часів, т. зв. руського або княжого права, тому що судилися стародавнім ще дохристиянським правом. Всі боярські осередки в Галичині— це оселі т. зв. руського права. Другий тип галицьких сіл — це оселі т. зв. волоського права. Третій тип сіл — німецького права і четвертий польського. Нас буде цікавити тип сіл руського права.

Такі села не мали хат в одній лінії чи вздовж вулиці, а мали хати розкидані групами, у формі перстень довкола двора господина. Як це виглядало? Основою господарства був двір княжого дружинника-воїна і купця в одній особі. Довкола двору були стайні, стодоли шпихліри. Все це було обведене високим міцним частоколом з великою в'їздовою брамою. Брама по заході сонця замикалася, і тоді користувалися лише малою хвірткою побіч брами. Малих хвірток було 2-3 знадвору непомітних. За частоколом двір окружували віночком малі хати (т. зв. „дими“) підсу- сідків та закупів-челядинів. Півземлянки були призначені для рабів (т. зв. робот-ниць та робот-ниць), Підсусідки мали хату, сіни та комору і клуні для худоби, хата й малі сіни в закупів, землянки й півземлянки в рабів. Така група 10-15 хат (часом у багатих 20-30) називалася круглицею або круглянкою. Такий тип будови в наших предків існував ще в дохристиянські часи, як доказують переведені геологами розкопи. В час якогось нападу підсусідки, закупи й раби ховалися за частокіл і разом з господином відбивали напад. Що ж це був двір? Це була обширна будівля, що складалася з сіней, челядної, 2-3 хат-спалень і комори на муку, м'ясо, набіл та дешевшу одіж. Величина челядної та число хат-спалень залежало від захможности господина. Над челядною була одна кімната з маленьким отвором-віконцем, що звалася „вишкою“. До неї був вхід з челядної через отвір у стелі, куди входилося драбиною. Двері у вишці відкривалися до середини і були завжди замкнені, а ключ від вишки мав господин. Коли господин відходив з двору, ключ діставала господиня або найстарший син. Це була скарбниця двору — там переховувалися гроші, зброя, дорогі хутра й дорогі убори. (В народній словесності в Березовах збереглося слово „вишка“, для народу незрозуміле. Коли дитина хотіла, щоб її несли, говорили: „воно хоче на вишки“ або „воно дереся на вишки“. Так і слово, „двір“ зосталося в усній словес-

ності Березовів, як «він пішов на двір», «робить щось на дворі», «не ходи на двір» і т.п.)

Подвір'ям називалося поле коло хат підсусідків поза частоколом, які не були нічим обгороджені. Ті нсобгороджені хати належали до двора господина. Підсусідки були вільні незаможні люди; вони діставали від господина поле, рало, будівельний матеріал на хату і часто-густо пару волів та корову. Господин помагав підсусідкові будувати хату невільниками й харчами. Підсусідок обробляв дворові поле за половину. Він не мав права продати поля, хати ні худоби, крім тієї, яку сам придбав та половини урожаю. Чому були підсусідки? В ті часи були праліси. Корчувати праліс і віддати під управу ріллі морг поля — це була дуже тяжка праця, коли пам'ятати, що ані залізних лопат, ані джаганів не було: лопати були дерев'яні, сокирки малі, бронзові, пізніше залізні. Цю працю мусіли виконувати спільними силами щонайменше 5- 10 людей. Одинока людина не могла викорчовувати праліс і приймала від господина готове до обробітку викорчоване й випалене поле, хату, худобу, насіння і рало (плуг) та ставала підсусідком. Господарка на викорчованих місцях пралісу звалася лазовою або погаровою. Тому в Березовах так багато околиць називається Лази, Лазки та Погарі. Чому такі назви?

Корчували столітні дерева гуртом, і до такої праці „злазилося“ не раз кілька дворів на т. зв. толоку, під час корчування лазили на колінах, копаючи та вигрібаючи землю з-під коріння. Чим грубший був ліс, тим довше треба було „лазити“, і тому така господарка звалася лазовою, а околиці „Лазами“. Викорчовані дерева з гіллям лишали сохнути, а потім запалювали. Таке вигоріле і викорчоване місце звалося „Погар“ (не мішати зі згарищем). На такій змішаній з попелом і перепаленій землі управа ріллі була легка, а збори не раз впродовж 10 років були високі. Тепер зрозуміло чому були підсусідки. Підсусідок міг покинути господина, коли скінчилась добровільно заключена умова.

Хто ж це були закупи-челядини? Це були лише напіввільні люди. Коли хтось позичив гроші, а не міг їх звернути в означений час, по впливі реченця ставав власністю господина, закупом. Закуп ставав вільним, коли віддав гроші. Відсотки в ті часи були такі високі, що закуп ціле життя робив на відсотки і закупом залишався до смерті. Він мав „дим“ (хату) господина, та не мав нічого власного і працював ціле життя за харчі, одяг і проценти на «лядині». Лядина — це була власне ота свіжоскорчована й випалена земля, ділянка пралісу. Отже, лядин (з часом — челядин, його жінка — челядина) — це люди, які ціле своє життя (а їх ді-

ти опісля) корчували та випалювали праліси. Ані підсусідка, ані челядина-закупа господин не мав прана убити.

Третя категорія людей господина робот-ици невільники — були люди, куплені та торзі чи взяті в полон на війні. „Лядина“ і „ниць“ — це старослов'янські слова, „ниць“ — це бідний. Отже, робот з грецького „раб“, „ниць“ — бідний, бідний раб. Такі роботиці були власністю господина, спали по кілька в одній землянці, як кінь чи пес, якого господин міг без суду убити; вони виконували при найгіршій їжі найчорнішу працю для господина. Так виглядав „двір“.

Яка згадка лишилася в Березовах про двори? Найбільш маркантна це „Кругльинка“ між Березовом Нижнім та Середнім і гора „Думин Діл“. „Кругльинка“ — це рівна площа, цілком не кругла, а подовгаста, з двох сторін забезпечена досить глибокими потоками. Тут колись стояла „Кругльинка“, група хат і двір боярина чи господина Думи, якому належала ціла гора „Діл“, що відділювала дуже важливе місце Березова — „Царинку“ від Лючів та Сходу. Такі назви як Дубів, Левків, Петрятин, Хрущево, Боровик, Гривнак, Полянський свідчать, що там був двір -круглянка господина Дуба.*) Гривнакове — двір господина, що мав багато гривень (назва тодішніх грошей) і т. д.

Кільканадцять дворів-круглянок (або груп димів) творили громаду, яка судилася т. зв. руським правом. На чолі громади стояв призначений князем тивун. Пізніше двори вибирали тивуна сймі, він складав князеві присягу, а князь потверджував його вибір. Така громада з тивуном у проводі сама провадила суд, адміністрацію й оборону села. Вона мала спільні ліси, пасовиська, рибні озера, соляні джерела й ловецькі терени. Тивун збирав податок від усіх дворів громади і з підлеглих їй околиць-сіл та вплачував до княжої скарбниці особисто. Громада удержувала церкву й священика. Найвищою установою княжої громади було віче або т. зв. копа. Господини дворів сходилися в центрі села (в Березовах на Царинці) на раду-копу. Що копа ухвалила, те було законом. Тивун не мав права смертного засуду над господином; на кару смерти його міг засудити лише князь особисто на публічному суді на Царинці. Тивун же був паном життя і смерти жителів усіх підлеглих околиць - сіл. На Царинці наших царів- князів вітали, і там вони творили суд над лицарем-дружинником і господином за оплюгавлення лицарської честі, т. зн. грабіж,

До речі, Дубова Криниця дуже стара, має зимне й сильне джерело криниця «предковіська», т. зн. Від непам'ятних часів.

Убивство чи недодержання вірності державі-князеві. Такі назви як Княже, Золотий Потік, назва новоженців князь-княгиня, тяготіння Березовів впродовж століть до Києва (шапка-киянка, пила-киянка, варяжська зброя, бекеші, жупани, участь у повстанні Хмельницького) – це доказ, що в народі жило оте спільне хоч підсвідоме, що казало березунам тяготіти до Києва.

Тип волоських сіл: села будовані рядами вздовж вулиць. На чолі села стояв осадчий, який свою владу виконував досмертно і дідично. Він мав владу необмежену вічем. Кілька осад-сіл творило т. зв. країну щось ніби волость, на чолі якої стояв т. зв. Крайник. Такі села почали творитися в XIV ст.

В селах з німецьким правом, на чолі села стояв вїйт вибираний громадою (постали в XV ст.). Села з польським правом постали в XVI ст. На чолі села стояв солтис, затверджений польським паном, якому населення відробляло панщину. З приходом Польщі лише король, князі-магнати, шляхта та церква мали право володіти землею. Це змусило березівських бояр в р. 1482 набути шляхетські герби. Оце повинна би бути та перша причина назви "Береза" чи Березів.

Друга причина назви „Береза“ може бути словом романсько- грецьким, запозиченим антськими поворотцями з романських сатурналій. „Береза“ означає в нашому перекладі слово **маска**, а всі римські, а пізніше римсько-грецькі сатурналії були обходжені в масках. Будучи над Дунаєм найближче Греції (бо Балкани були тоді грецькою провінцією), наші анти це слово „Береза" мали принести звідти. Провідник колядників у Березовах зветься "береза". А як відомо, провідник римських новорічних сатурналій був замаскований. Румунський провідник колядників зветься "бреза", а болгарських — „брезая“ до сьогодні. Наші предки могли назвати оселю „Березою“, чи іншими словами — схованою, замаскованою горами і лісами. В інших народів є такі самі назви, напр., у поляків «Закопане».

Третя можливість назви „Береза“ — це назва роду, якщо з придунайської еміграції повернувся цілий рід. Як знаємо, давні роди антів мали свої назви. Четверта, мало правдоподібна, це та, що в Березовах гнали (випалювали) з берези дьоготь. Це був одинокий та незаступимий середник змашування маж-возів у ті часи. Щойно п'ятою можливістю може бути та, що назва Березів походить від березових лісів.

РОЗДІЛ III
РИМСЬКА ФАКТОРІЯ ТА ПРАСЛОВ'ЯНСЬКА ОСЕЛЯ
В КІТЛОВИНІ БЕРЕЗОВА

В римські часи долина Березова була заселена. Як називався Березів і Татарський шлях у римлян, ми мабуть ще не скоро довідаємось. Що якась назва була, це більш як певно. З історії Риму ми можемо багато дечого додумуватися. У римлян ми зустрічаємо оселі з назвою **"longa"**: **"Alba longa"**, **"Longobardia"** і т. п. У Березові маємо назву Longa-довга. **Longus, -a, -um** означало в римлян не лише довгий, але й далекий. Отже, наша Лунга може означати довга або далека. Насувається логічне припущення, що римляни колись звали долину р. Лунги аж до р. Прута „довгою долиною“, так як і ріку. Не могли ж вони звати довгою короткий потік, який лувився недалеко з р. Лючкою. Знаємо, що римляни називали ріки і долини від своїх твердинь починаючи, в такому разі та ріка і долина аж до р. Прута була дійсно longa-довга. Вона доходила аж до оселі Коломиї, яка також існувала в римські часи. Як доказ, на Київщині є околиця з назвою Коломийщина, в якій відкопане ціле трипільське селище. Київська Коломийщина положена на височині над рікою, так як і Коломия Покутська.

Наші найдавніші літописи згадують Коломию як соляний центр. Знаємо, що провінція Римської держави Дакія північною границею сягала джерел р. Тиси. Поза її границями римські впливи сягали в Галичині та Буковині по р. Прут, який римляни звали **"Porata"**. З племенами, що жили на правім боці р. Прута, римляни були в союзі та наймали їх до оборони римських границь (такі союзи звалися в римлян **"Clientylary"**). В кожному разі перед хорватами, готами та гунами в кітловині Березова жило населення, з яким римляни торгували. Пригляньмося до німих свідків, які хоч і не говорять людською мовою, зате говорять мовою віків та тисячоліть. Ця мова більш переконлива, як деколи писана історія.

ГОРА РАТУНДУЛ

Над Березовом Вишнім, недалеко від гори Рокити й Татарського шляху та недалеко від соляних джерел і Текучі, височіє гора Ратундул. Назва гори походить безсумніву з римських часів і вказує, що гору охрестили так римляни. Знаємо, що латинське

слово *Rotundum* по нашому означав округле. Що ж могло бути округле на тій горі, що від нього вона таку назву? Дехто може відповісти, що Ротундул є висока незалісна гора, округлої форми, здалека видна, тому хтось у давні часи назвав її «Ротундум», або округлою. Коли так, то хто назвав два потоки, що випливають з-під тієї гори: Лунга (довга) та Варатик (крутий; «*varatio*» - зигзаг, закрут). Та ж цих рік здалека не видно, їх і зблизька не видно за корчами й деревами. Назви ці не румунські (фракійські), бо по-румунськи округлий — „рото“, а зигзагуватий - „крн“. Куди не обертай, а ці назви таки **римські**.

Назва гори походить не від її форми. В Карпатах є багато округлих гір, але ані одна не називається Ротундул; є й багато потоків, але ні один не називається ***longa*** чи ***varatio***. Знаємо, що старинні римляни для стереження шляхів у стратегічно важливих місцях будували твердині, завжди округлої форми, які називали ротондами. Такі кам'яні ротунди збереглися добре в Палестині через два тисячоліття, бо там дуже мало дощів і сухий клімат. Кімната, де Ісус Христос споживав Тайну Вечерю, сьогодні є в тому ж стані, як була за Христа. Руїни таких ротунд знаходяться сьогодні при важливих гірських переходах у Піринеях, Альпах, Апеннінах і Балканах. Всі ротунди, більші чи менші, були будовані за одним зразком і мали округлу форму.

Знаємо, що римляни спроваджували сіль з Закарпаття. Від копалень соли було відносно недалеко на північний бік Карпат

Березів Вижній . Ліворуч гора Ратундул , праворуч гора Ріг.

Татарським шляхом. Для охорони того шляху треба було мати по цій стороні свою ротонду. Знаємо, що римляни вели широку торгівлю. По цьому боці Карпат окрім соли римляни набували головно мед, віск, хутра, худобу, а що найважлише — невольників. Римляни дуже цінили слов'янських невольників за їхню витривалість, силу та послух. Знаємо також, що свої доми римська аристократія освітлювала восковими свічками, і римські купці за бджоляним воском запускалися в найдальші закутини Європи. Оці причини зробили кітловину Березова римською факторією, тобто торговим місцем римської держави. А що шлях та торговий осередок треба було охороняти, то потрібно було мати тут свою ротонду й римських легіонерів, щоб зберігати лад і порядок в цілій долині Лунги та охороняти життя й майно купців, своїх громадян. Знаємо, що за римлян Карпати замешкували траки, предки теперішніх румунів. В Бескидах сиділи беси, в середині — карпи (від них і назва Карпати). Траки правдоподібно змінили пізніше назву з „ротунда“ на „ротундул“, а наші предки пізніше на „ратундул“, та це речі не міняє, — в основі це назва римська. Варто б прослідити, чи немає на горі останків (фундаментів, підлоги) римської ротунди, якщо вона була збудована не з дерева, якого в Карпатах завжди було досить багато.

Як уже згадано, з-під гори випливають два потоки: більший зветься Лунга, менший — Варатик. Коли поглянути з г. Ратундула, то Варатик (Varatik) в'ється зигзагами, як вуж. Лунга звалася так тому, що вона тяглася далеко, аж до Коломиї. З гори Ратундул її далеко не видно, бо її заслонюють дерева. Тому вона не може бути названа довгою зорovo. Напевно римляни, йдучи вздовж тієї річки близько 40 км до Коломиї, назвали її довгою (тобто далекою), тому що фізично мусіли відбути довгу й тяжку дорогу вздовж неї. Знайдення римських монет саме недалеко г. Ратундула — безспірний доказ торгівлі римлян з місцевим населенням, що лише завершує і стверджує повищі припущення.

ГОРОДИ ТА МОГИЛА

Другим доказом, що в кітловині Березова була праслов'янська старинна оселя, є назва „Городи“ та „Могила“ (околиці в Березові Нижньому). Всі наші історики згоджуються, що наші праслов'яни будували городи з дуже давніх часів. Кілька родів разом будували городи, тобто тогочасні твердині, в які ховалися під час небезпеки та з-за їхніх стін оборонялися. Стіни городів будували з грубих, довжиною 6 м, глибоко в землю вбитих

гострих палів. Поблизу таких городів був так зв. жальник або могила – місце, де хоронили померлих. Поскільки городи були будовані з дерева, з них не зосталося ніяких слідів, лише назва околиці, яку ніхто ніколи не досліджував. Зате могила помітна. Вікирозсунули її, прибили до землі, та слід її виразний. Могили в Березові з непамятних часів ніколи ніхто не орав ані не косив. Те місце обминали, кажучи, що там вночі щось страшить. Ріс на тій могилі дикий ожинник, поміж яким паслася худоба.

Насувається питання —проти кого були звернені ті городи? Близькість коло тих городів високої гори Няджин, яка напевно була обсерваційним пунктом в ті часи, каже припускати, що оборонною стороною городи були звернені на схід і на південь. Вони лежали під горою Гига. Частоколи на східній стороні гори починалися коло родинного місця Арсеничів-Сарамчиків і тяглися по під хребет гори аж до потоку Гиги, в якому є джерела питної води. Назва „городи“ вказує, що в них хоронилися слов'яни. Дуже можливо, що саме проти напасників з Ротунди(Ротундула) були побудовані ті городи. З гори Няджин було видно гору Ротундул. В ті часи невільника треба було купити або зловити. Зловити дешевше. Тому на наших праслов'ян уряджувано лови, як 1.500 років пізніше в Африці на муринів. Коли оборонне лице городів було звернене до південного сходу, то місце для оборони було там ідеальне: із заходу хоронив їх неперехідний провал Містакер, з півночі другий провал Гига. Вже самий факт, що городи були в найдалі на північ висуненому закутку села, до якого прилягали дрімучі ліси, говорить, що населення трималося поблизу лісів і далі від Ротунди. Городи та Могила чекають на дослідника-археолога.

ГОРА КАРАТУРА

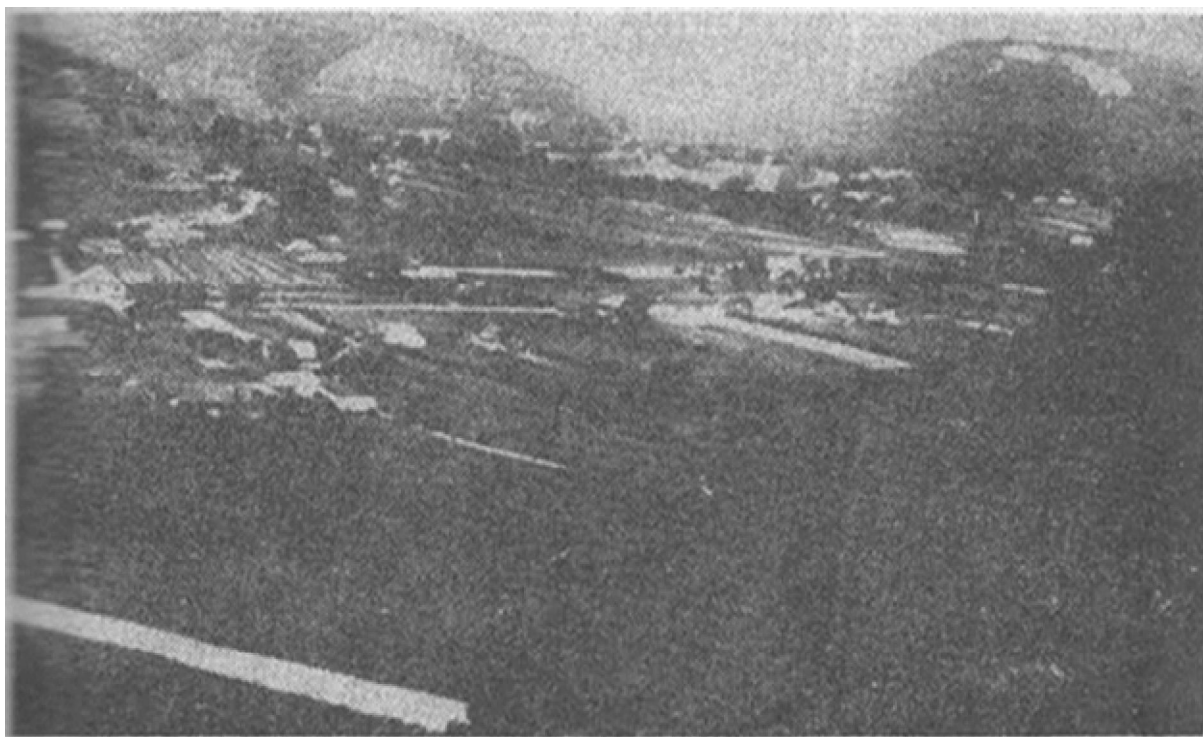
Дальшим доказом давности заселення Березова є гора Каратура. «Каратура» — два вирази: тут відбулася кара над Туром або кара за тура. Як могла виглядати кара над Туром? В дохристиянські часи кожний рід мав свій знак — охорону від злих духів (т.зв. тотем). Це була голова звіря або птаха, яку прибивали до брами чи причілка дому, де мешкав голова роду. Згідно вірувань, той тотем оберігав членів роду від злих духів та приносив родові щастя. Щоб мати щастя на ловах чи на війні, мужчини того тотему, під яким був їхній рід, пришивали до своїх шапок роги, зуби чи дзюби своїх тотемів. В родині ведмедів тотемом була голова й зуби ведмедя, в родині турів — тур, в зуб-

рів – зубр, в яструбів – яструб(половик), у баранів – баран, а биків – голова бика і т. д. В Березові є багато родин, які крім прізвищ, мали ще т. зв. прозвища, як Ведмеді, Зубрики, Бики, Половики і т. п. Люди ображувались, коли їм хто казав „ти, бику“ (ведмедю чи зубрику), не знаючи, що це родові назви тотемів. Останки тотемів збереглися в Березовах аж до наших часів. На старих хатах ще до I світової війни прибивали до причілкові голови баранів з рогами, не знаючи значення цього. Будівничі майстри говорили, що в такій хаті добре ведеться господарка та гарно ростуть діти. Отже, повір'я "з-перед двох тисячоліть. Це знову ж доказ, який консервативний наш народ. Тому можна твердити, що на горі Каратурі карали чоловіка, що мав тотем тура, або карали за убиття звіря тура.

З історії знаємо, що всі грубі звірі, від серни почавши (ян олень, зубр, тур, ведмідь, дик), звалися вдавнину „грубим (або княжим) звірем“. Право полювати на такого звіря мав лише князь, король чи великий магнат у своїх лісах. Коли такого звіря убив селянин, його карали смертю. У випадку відсутності вин ного відповідало ціле село. Убивника грубого звіря вішали. Вішали в такому місці, звідки напроти було видно церкву, але на такій віддалі, щоб до неї не доходив плач засудженого. Каратура — це гора напроти т. зв. Олексієвого поля, де в час до татарського нападу стояв монастир. Пізніше на Каратурі вішали злодіїв і опришків. Зловленого опришка село з руським правом засуджувало на смерть і само виконувало засуд. На Каратурі в давні часи стояла шибениця.

ГОРА СИКІТУРА

Розкладімо назву на 2 частини: Сики-тура (колись було „Со- ко-тура, від старослов. „сокотити“ — стерегти). Тут колись стерегли турів (**Bison Bcnasus Caucasicus**). З зоології ми знаємо, що тур і зубр — травоядні звірі, дуже подібні, але трохи більші як американський буйвол (бофало); вони жили в лісо-степовій смузі. Тур більше тримався степу, а зубр лісу. Коли Поділля за княжих часів почало залюднюватися, а тим самим почали зникати ліси, зубри і тури перейшли на Підкарпаття, де були густі ліси, буйні пасовиська і рідке населення. До соляного джерела т. зв. Суруп, положеного найближче лісів, серед білого дня приходили серни, а деколи й олені, лизати сіль. Коли зубри й тури знайшли соляні джерела, вони часто навідувалися до них. Зубри й тури не любили високих гір, тому верталися пастися на плоскогір'я,

Березів Нижній. Гора Сикітура

положене на північ від джерел, між Текучою й Березовом Середнім і Вижнім. Це плоскогір'я закінчувалося плоскою горою Сикитурою. Тут наші князі мали свою сторожівку, звідки княжі люди стерегли тих вигибаючих звірів, дуже цінених в ті часи. Не раз князі приїжджали з своїми заграничними гостями на лови в Березівські ліси на грубого звіря. На Сикітурі в ті часи була уславлена т. зв. віха або чуга. Це була бочка із змішаною сажею і смолою. Така мішанина давала багато чорного диму, і її запалювали, коли Березову загрожували якісь непрохані гості — зі сходу татари чи з Рокити мадяри. Такі тривоги, як побачимо далі, головню з сторони Рокити, Березів переживав часто.

ГОРА ТИВУШ

Ще одна довга, покрита лісом гора поверхнею близько 80 акрів, яка закінчується високим гострим шпилем, що домінує над околицею, заслуговує на особливу увагу. Це гора Тивуш. Хребет її, лагідний і доступний з півдня (з Березова), стрімкий і дикий з півночі, має близько 2 1/2 км довжини та закінчується т. зв. Тивушевим Верхом (або коротко Верхом) і полем (т. зв. Тивушевою Ямою). На тому Верху в Березові мешкали т. зв. Верхові-Негричі. За яких 300 м далі на північ від їхніх хат був

той шпиль гори – Верх, з якого видно було Слободу, Рнгури, Княж-двір, Печеніжин, з заходу гору Рокиту, з півдня Сикітуру, а з сходу гору Няджин та Дубовий. За шпилем верха Тивуш починалася гора Княже, про яку буде мова далі, а з-під неї випливав т. зв. Золотий Потік. В'їзд в долину того потоку, як і другий в'їзд дороги з сходу, що провадила з т. зв. Ласкунци, з території лючів, з того шпиля було докладно видно. Що ж означає сама назва гори Тивуш?

Колись давно ця гора і одинока смуга лісу на території Березова називалася інакше. Назву горі надав княжий урядник, т. зв. тивун (про тивуна вже була згадка), який на тому верху мешкав. Може його укріплений замочок, як і інші господарські забудування, стояли там, де в наші часи стояли хати Верхових? Гора до сьогодні не досліджена. Смуга лісу (т. зв. Тивуш), як і велике поле (т. зв. Млаки) — це були княжі надання для тивуна на утримання його уряду. Тивунів верх — це була природня твердиня. З півночі майже недоступна стрімка і дика стіна гори; із сходу в середину гори вривався стрімкий і глибокий потік; з південного сходу і з заходу був глибокий потік від гори Княже. Лише з південного заходу гора спадала лагідно, і туди з Тивунового Верха вели (і до сьогодні ведуть) три дороги: в Лючу, Березів Нижній та в центр Березова — Царинку лагідним схилом та глибоким вивозом гори Жолоби. Четверта віднога дороги з Верха вела на гору Княже. Ті дороги до сьогодні добре збереглися. Щойно тепер стає зрозумілим, чому центр Березова, Царинка, був майже на краю села. Коли зважити, що княжий намісник тивун мешкав на Верху, тоді стає ясним центральне положення Царинки. Чому княжий тивун вибрав на місце осідку власне ту гору?

Як уже згадано на іншому місці, Березів — це княже село. Такі села мали групову побудову, отже не мали спеціального центру залюднення. Правда, десь в центрі мусіла бути церква і площа для копних зборів. Такою була Царинка. Населення було розкидане групами там, де того князеві було потрібно (поблизу шляхів, соляних джерел і т. п.). Береза була посілість княжої військової залоги, яка мала пильнувати не власні, а державні інтереси. Виходячи з цього, стає зрозумілим, що: а) тивун мусів мешкати там, звідки в літні чи осінні місяці було близько до князя (Княже), коли князь перебував у Березові; б) бути близько до центру, Царинки; в) стало пильнувати вхід і вихід Золотого Потоку; г) стало пильнувати чугу Рокити, Сикітури, Дубового, а це можна було доконати лише з шпилю гори (верха); г) сте-

регти ловецький замок князів на Княжому , коли князів там не було; д) мати найближчий контакт з Печеніжином і Коломиєю про якнайскорішу поміч в час нападу маляр. Гора Верх була власне в центрі всіх тих завдань, а до того ще природньо укріплена й легка до оборони, і найкраще надавалася на осідок тивуна. Як же княжий тивун виконував ті свої завдання з Верха?

Як знаємо з історії, греки вже в 8 ст. по Хр. послуговувалися знаками вночі, а вдень голубиною поштою для військово - стратегічних потреб. Вони мали якусь свою „азбуку Морзе» і передавали докладні відомості вночі про рухи ворога з неймовірною скорістю. Наша дунайська поворотна еміграція, яка понад 250 років жила в безпосередньому сусідстві з греками, знала цей спосіб, і його застосовувала й наша княжа держава напевно і в Березові. Вночі подавали вісті світлом, вдень паленням чуг. Тому власне на обсерваційні сторожові пункти вибирали найвищі верхи. З шпилю гори Верх було видно всі довколишні гори в промірі бл. 15 км. Тому самозрозуміло, що на шпилі гори Верх була княжа сторожівка і чуга, а друга така була на Рокиті , трктя на Ротундулі, четверта на Сикітурі, п'ята на Няджині, шоста на Дубовім, а сьома десь над Печеніжином і т. д. На даний з Рокити знак за кілька хвилин горіли чуги над Печеніжином і КОЛОМИЄЮ, там трубили тривогу, а кінні посланці гнали на всі сторони з докладнішими відомостями і наказами. Так мала виглядати організація княжої Берези.

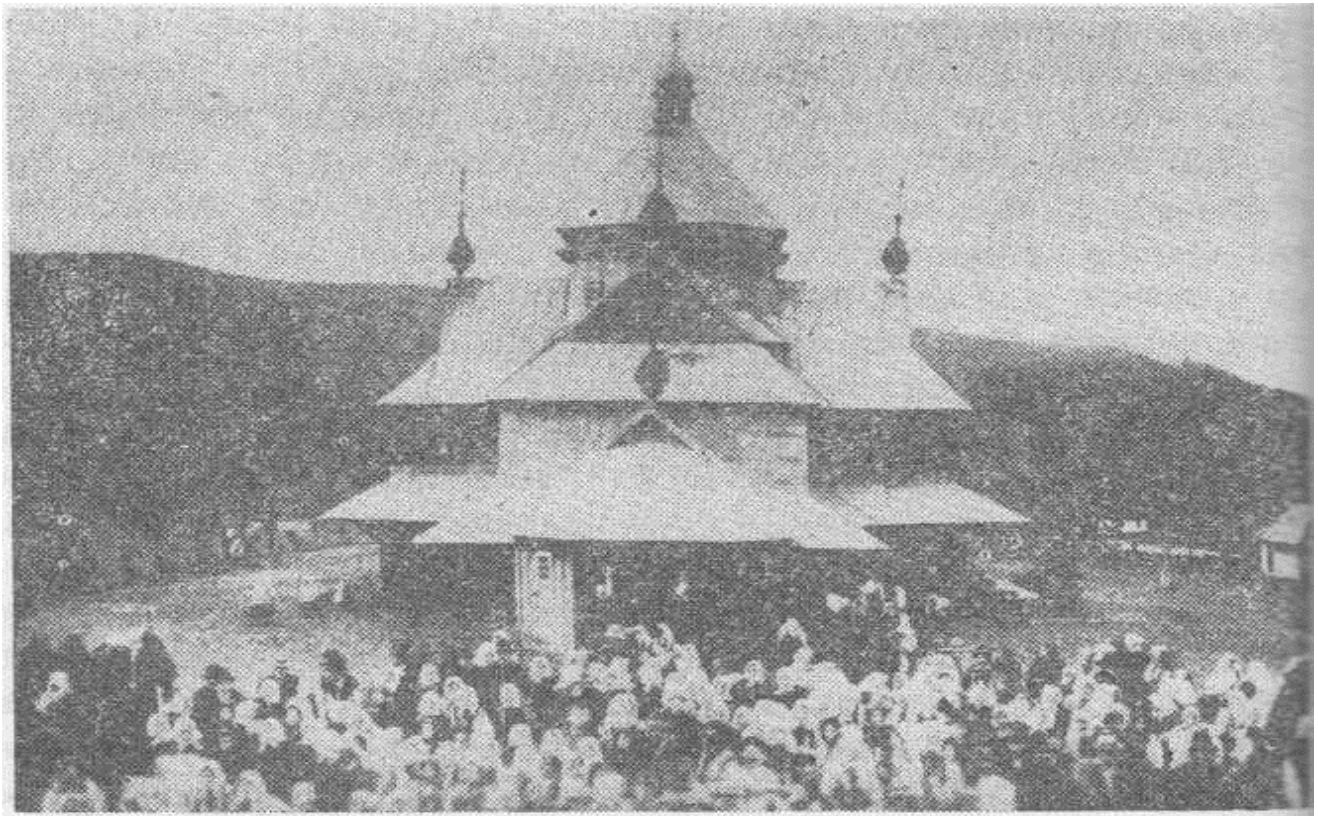
Що гора Верх була колись важливим осередком, свідчить і те, що в ній було аж п'ять криниць дуже давнього походження. Предки Верхових не пам'ятають, коли їх зроблено, а кажуть, що ті криниці „предковіцькі“, тобто, ніхто не пам'ятає, хто їх зробив. Одна з криниць мала таке сильне джерело, що з неї впливав потічок. Для двох хат, що були там до I світової війни, аж п'ять криниць було непотрібно. Це доказ, що на Верху колись було многолюдно, і потрібно було багато води для військової залоги тивуна й для коней та для челяді й худоби тивуна. Будова і саме каміння (плоске, широке, бл. 2 м. довжини), з якого побудовано криниці, доказує, що його вдавнину звідкись привезено. Чому ж гора і верх не називаються Тивун, а Тивуш?

За оповіданням прадіда Верхових-Негричів, Тивуш звався колись Тивун. Коли після прилучення Галичини до Австрії уряд забирав ліси на власність держави під т. зв. камеру, австрійський інженер, що робив поміри лісів до катастру, питав якогось прадіда тих Верхових, як зветься та гора і той ліс. Не маючи ані одного зуба в роті, прадід шепелявив і не міг вимовити „н“, тому

Відповів «Тивусь», а інженер записав «Тивуш». Той же інженер за доброго кабана хотів залучити на власність тому прадідові цілий ліс (т. зв. Тивуш), та прадід побоявся великих податків і лісу не схотів. Чи „Тивуш“ помилка інженера, чи зміна століттями тяжкої до вимови зубної „н“ на легшу шиплячу „ш“ — тяжко ствердити. Не треба забувати, що останній раз слово „тивун“ було вимовлене в Березові 1349 р. Не буде дивним, коли народна вимова за 600 років змінила „н“ на „ш“.

ГОРА КНЯЖЕ

За народнім переказом на цій горі був княжий ловецький замок, куди наші князі приїжджали з заграничними гостями на лови зубрів (*bison bonasus major*). Зубри — це звірина цього боку Підкарпаття. Знаємо, що на лови зубрів до Ярослава Осмомисла приїжджав візантійський царевич Андронік Коммен в 1154 р. Це був по матері в первих брат Осмомисла. Грецький історик згадує, що Андронік убивав „зумпрів“, звірів більших як ведмідь і леопард“. До сина Ярослава Осмомисла Володимира II мав приїжджати на лови німецький принц, а за короля Данила, — після одруження кн. Лева з дочкою Белі Констанпією. — приїжджали угорські вельможі. Хто знає, чи ті заграничні гості не полювали в Березові.

Березів Середній. Ліворуч гора Княже

Гора Княже має дуже лагідні схили з півдня, від сторони Березова, стрімкі з півночі. Положена напроти центру Березова – Царинки, забезпечена водою як і Тивунів Верх. Південні узбіччя гори аж до річки Лючки були добрі пасовиська для княжих коней. По прямій лінії гора Княже лежить напроти Княж-двора, літньої резиденції наших князів. Усі ліси від Княж-двора до гори Княжого, включно з Золотим Потоким та г. Стирі, були княжі. Через них не можна було ані переходити, ані полювати в них. З гори Княже вела лагідним схилом серпентинувата дорога через т.зв. Жолоби на Царинку, де населення вітало наших князів. Там за великі провини князі судили своїх дружинників, контролювали склади й вивар соли та фабрики м'ясних консерв для галицької армії, яких на Царинці за народнім переказом було 28. Гори Княже, як і всіх околиць Березова, ніхто не досліджував.

ЗОЛОТИЙ ПОТІК

Це долина потоку, що випливає з-під гори Княже, з північного боку її. Потік має джерела, що ніколи не висихають, вода холодна. Долина така широка, що нею можна їхати возом. Потік і долина виходять до Слободи Рунгурської, а потік впадає до іншого, що пливе з Слободи-села. На гору Княже на лови князі і їхні гості приїжджали долиною Золотого Потока. Дорога вела широкою долиною майже рівно аж під т. зв. Тивушеву Яму. Далі Дорога не йшла просто в Яму, а скручувала праворуч і знову вела лагідним схилом під саму гору Княже. Дорога на саму гору вела серпентиною досить лагідно. Ледве помітний вивіз цієї дороги зберігся аж до II світ. війни. Чому потік звався золотим?

Як знаємо з опису розкопів княжого Галича, в ньому також була рівна площа, що звалася Золотий Тік. Ні в Золотому Потоці ні при розкопах Золотого Току ніхто ніколи не знайшов ані дрібки золота. Від чого ж такі голосні назви? Проф. Пастернак говорить про це таке: „Коли знайдено фундаменти княжих теремів у Галичі, Золотий Тік був власне тим великим подвір'ям, де лицарство княжої доби відбувало свої турнії“. Як знаємо, лицарство тих часів було заковане в залізну зброю (шолом, панцир, нараменники, наколінники і т. п.), яка була позолочена. Упряж коней і сідла були оздоблювані золотом, стремена позолочувані. У проміннях сонця все те світило сліпучим золотим блиском. Тому простолюдыя говорило: „золоті люди“. *) Так проф. Пастер-

*) Це не нісенітниця. Простолюдыя любить давати такі назви. Чоловіка з Березова Нижнього, що мав три золоті зуби, населення прозвало "злотняком". Чи не інакше наші предки звали князів, що їхали в золотій зброї.

нак пояснює назву Золотого Току. Отже, тому що часом два рази в рік тим потоком проїжджали „золоті люди“, збруя яких сяяла золотом, народ назвав той потік золотим.

Як згадано, тим потоком не вільно було переходити людині не „золотій“, тобто простолюддю. За це суворо карали княжі тивуни. Чому? Бо князі боялися засідки і атентату в лісах. Це так втерлося з віками в звичай, що за перехід Золотого Потоку карала й Польща, а пізніше Австрія. Кого зловив лісничий чи гаєвий при переході через Золотий Потік до Печеніжина, той платив кару в висоті однієї австрійської корони. Одначе за перехід через т. зв. Дубовий до Коломиї ніхто не карав, хоч дорога державним лісом вела в 10 разів довше, як через Золотий Потік. Дорога через Дубовий за княжих часів була лучником між Березою і Коломиєю, і це з віками також увійшло в звичай. На підтвердження вищезгаданого подаємо уривок з листа проф. Пастернака до автора цієї праці.

„Вш. пане Кузич! Дякую за листа і слова признання після перечитання Вами „Археології України“. Постараюся дати Вам відповідь на Ваші запити, хоча це властиво справа назвознавства і буває не легко пояснити походження топографічної назви. Часто є спірні на це погляди. Відповідь на такі питання дає історія, ономастика, етнографія й побут у широкому розумінні, бо деякі назви сягають ще в ранню історію, а то може й у праісторію. Вас цікавлять назви „Золотий Тік“ і „Царинка“ на терені княжого Галича. Перша з них подивується теж і в других дооколичних селах (Бринь, Сокіл), а крім того відомий є теж „Мідяний Тік“ (Старі Богородчани) та „Божий Тік“ (Межигірці). Тік - це очевидно добре вирівняна і, як тік до молочення, тверда площа перед княжою палатою, на якій мали відбуватися збори лицарів-дружинників, лицарські турніри та пописи бойової зручності молодших дружинників — отроків. Прикметник „золотий“ мав би походити з того, що в час зборів чи турнірів блищали на сонці золоті шоломи князів та лицарів. Кажеться в „Слові о полку Ігоря“ про князя Всеволода: „Камо тур поскочяше, своим златьім шеломом посвічивая“. А друга назва „Божий Тік“ може походити від лицарських двобоїв-поєдинків на току, що їх у середньовіччі називали „Божими Судами“.

ГОРА НЯДЖИН

Це найвища гора Березова Нижнього. Старе слов'янське слово „надж“ означає голий, нагий, обнажений. Назва гори постала тому, що верх її — твердий пісковик сіро-кремової барви, який

не змінюється під впливом кліматичних дій. Тисячі років тому він виглядав так і сьогодні. Праслон'янське населення назвало його «наджен» тобто голий, лисий верх. З віками наші предки зм'якшили голосну „а“ на легшу для вимови „я“, і гора зветься Няджин. Гора служила в давні часи за обсерваційний пункт ще тим прасловянським городам, а пізніше, вже за княжих часів, там була чуга. З Няджина було видно далекі довколишні верхи, гору Ратундул та Уторопи. Під Няджином є сильне дуже зимне джерело холодної води, яке зветься „Керниця Закутинського“. Там Іван Генік зв. Закутинським мав землянку для опришків, які там відпочивали, повернувшись з виправ на Поділля. Іван постачав їм харчі та продавав награбовані ними товари, вимінюючи їх на гроші чи худобу, яку опришки забирали з собою в гори.

Ц А Р И Н К А

Царинка - це рівна площа між Березовом Середнім і Нижнім поверхнею близько 20 акрів. До II світової війни та площа була власністю громади. В половині 18 ст. громада Березів виділила з Царинки 7-акрову площу і віддала її під заряд церкви (єпископа). На тій площі побудовано дім для священика Березовів. Царинка має найбільше легенд між населенням. Ось вони: 1) Царинка була центром Березова і тут населення зустрічало і вітало царів; 2) Царинка була містом і мала 28 м'яснихяток; довкола школа були великі крамниці і склади, а посередині вели-

Березів Нижній. Праворуч гора Няджин

ка торгова площа; 3) на ярмарки до Березова приїжджали купці з цілого світу; 4) з Царинки вирушали и дорогу чумаки; 5) Ця ринка згоріла під час великої пожежі і її вже не відбудували. Так говорять народні перекази Березова. Що ж таке легенда?

Легенда є така стара й вічна, як правда, хоч може дещо білі, ще таємнича. Народ творить легенди на основі оповідань прадідів, які переказували факти з покоління в покоління. Деколи уява поколінь дещо додала, дещо забула, та основа все ж осталася, бо тоді не було кому записати подію або мало хто вмів у ті часи писати. В колоску назверх також не видно зерна, однак ні хто не заперечить, що колосся має зерна. Завдання дослідника відділити в легенді зерно від полови. Ніхто так вірно не береже традицій минулого на протязі століть як український народ. Доказом може бути будова старих хат в Березовах з кругляків, низьких, критих дранцями, з димниками, задніми дверима й головами баранів-тотемів на причілках. Так само будували свої хати тисячу років тому анти, що докладно описав грецький історик Прокопій. Ось що говорить про наш народ фахівець у тих справах, найбільший польський етнограф Жмігородський, який займає одно з перших місць в історії світової етнографії. У своєму творі „Люд“, виданім 1896 р., він говорить про нас так (ст. 32): „Український народ ще сьогодні розказує старі повір'я-легенди так, ніби щойно прочитав їх у Геродота. Геродот говорить про ці самі повір'я, як про стару традицію слов'ян. Саме з уваги на цей консерватизм, цей народ, думаю, заслуговує на найбільшу увагу в ділянці народознавства“ („Америка“ ч. 63, 1959). Думаю, що коментарі тут зайві.

Застановімось, чи легенди про Царинку можуть бути правдиві чи ні. Вже саме положення Царинки робить її центральним місцем, коли взяти до уваги, що княжий тивун мешкав на Верху, а Березів був селом княжим (груповим). Власне від Верха попід гору Ружет ідуть такі назви околиць, як Дубів, Гривнак, Левків. Це вказує, що там стояли двори тих бояр. З інших сторін Царинки „Думин Діл“— двір боярина Думи і т. д. тягнуться такі назви довкола. Отже, центральне положення Царинки було в ті часи, а навіть сьогодні, безсумнівне. Важливіша друга половина легенди: „...на Царинці вітали царів“. Яких, коли? Не можна брати слово „цар“ в буквальному розумінні. Поскільки після прилучення Галичини до

Польщі, а пізніше до Австрії, були королі й царі, народній переказ для більшої поваги змінив назву князі на царі. Та справа не в назві, а в фактах. Починаймо з історії.

Слово «царина» (-инка) вживається на території цілої України і означає рінну площу недалеко від місця поховання предків та житла роду. Та площа належала цілій громаді і її за тисячоліття ніхто ані заорював, ані присвоював. Вона колись служила родові, пізніше оселі, як місце зборів воєнних та чумацьких виправ. Щоб зрозуміти цю назву, треба вернутися в нашу праісторію. Однак твердити, що пояснення буде правдиве на 100% годі, бо ми не маємо певних безпосередніх історичних даних, хоч є деякі посередні дані. Назва „царинка“ мала б походити з часів матріярхату (3000 - 1800 років до Христа). Що ж таке матріярхат?

Найстарша жінка в роді керувала цілим родом як родиною мати. Хлопець, якого вибирала для дівчини мати чи „царинка“, брав свої речі й переходив жити до житла своєї жінки, яку слухав у всьому. Чому так? Жінки в ті часи тчуть полотно, шиють одяги, ліплять і випалюють посуд, кам'яними або роговими мотиками управляють перші городи та плекають худобу. Мужчина в ті часи був пастухом худоби та помічником жінки. На Україні матріярхат був у дуже великій пошані. В кожній тодішній хаті була витесана з глини статуя жінки-матері, як символ опікунки дому- родини. Така найстарша жінка скликала на рівному місці збори цілого роду в справі суду чи приношення жертв богам. Вона була посередником між богами й живими. З жертвоприношенням були пов'язані якісь ритуали, тому площа була рівна. Матріярхат зберігся до сьогодні на островах Полінезії, і там такі праматері- „царинки“ ще до сьогодні приносять жертви богам від цілого роду на рівній площі, недалеко від оселі, при участі всіх жінок роду. Чи є в нас якісь докази на вищенаведене?

Археологи відкопали на цілій Україні в гробах з тих часів (неоліт)статуї жінки-матері, значить матріярхат у нас був культом високопочитаним. Ось що говорить археологія: „Тому правильнішим буде здогад, що фігурки — це вияв культу родючости трипільських племен, які магічним способом мали впливати на плодючість тварин, урожай поля та добробут дому. Аналогічний культ богині родючости (**Magna Mater**) був у тій самій добі поширений в Єгипті, Індії, Ірані, Месопотамії, Малій Азії, Греції та Македонії“ (Пастернак. „Археологія України“, ст. 142). Дещо зосталося і в усній словесності народу. На Гуцульщині в деяких околицях до I світ. війни називали „царинкою“ дуже стару гуцулку, що мала розмножений рід до четвертого покоління.

В Прокуравій біля Космача в 1922 р. був такий випадок. Одна жінка середніх років, вказуючи на свою 90-річну бабуню, ска-

зала: «А то наша царинка». На запит, чи це її ім'я, жінка відповіла: „Ні, але старих жінок, що мають хоч двох „пращит“ (правнуків), звать „царинками“, а в мене і її моєї сестри доньці вже мають по дитині“. Другий випадок. Як знаємо, косівські гон чарі, крім мисок та горшків, виробляли глиняні пляшки, курочки-свиставки, коники, коровки та жіночі фігурки — не одиті, такі як знаходять археологи з-перед 2-3 тисяч років. Ці маленькі жіночі фігурки служили нашим бабуням замість теперішніх модерних ляльок: вони для них шили убори, одягали їх і т. п. В деяких околицях, у горах, ці ляльки бабусі також називали царинками. Так можна пояснити слово „царинка“. Нею мала бути колись найстарша жінка роду в добу матриархату.

Отже, назва „царинка“ має стільки правдоподібності з царями, як назва Березів з березовими лісами. Одначе не виключена й та назва. Коли наші князі мали свій замок на г. Княже, а на Царинці судили дружинників-воїв та перевіряли свої фабрики вуджених консерв і склади соли, про що буде згадка далі, то назва „царинка“ від місця вітання народом своїх царів є також можлива.

Друга легенда: „Царинка була містом та мала 28 м'ясних яток; довкола були великі крамниці і склади соли, а всередині велика торгова площа“. В княжі часи Березів був важливим соляним осередком. Виварену сіль, призначену для князя-держави, треба було десь складати. Ми не диспонуємо даними, скільки соли продукував Березів у ті часи, та вже назва двох Бань і близько 20 соляних джерел дозволяють припускати, що мусів продукувати багато. Отже, на Царинці мусіли бути склади, до яких звозили сіль з усіх кінців в одно центральне місце, і там перехувували до дальшого транспортування. Пряма дорога, дуже стара, бо має глибокі вивози, з Свірської Бані через Текучу та Березів Вижній, через т. зв. Згарище на Царинку потверджує це ще більше.

Згадка про двадцять вісім яток, де різали худобу, на перший погляд може видаватися байкою. Така кількість яток може забезпечити м'ясом велике місто. Хто купував м'ясо, коли в тодішні часи мешканці мали досить своєї худоби і м'яса. Відповідь така: тодішні ятки — це ятки в іншому розумінні, як сьогоднішні, де розпродують свіже чи заморожене м'ясо; тодішні ятки — це по сьогоднішньому фабрики м'ясних консерв. Дехто може зробити здивовану міну, та дивуватись немає чого. Як знаємо з історії тодішніх воєн, всі походи княжих часів відбувалися кінно. В домашній чи оборонній війні були й піші полки, які мали волів

табори(як чумаки), бо коней до запрягу тоді не вживали. З чого ж складався в княжі часи харч кінного дружинника-воя? Найпростішою їжею тоді, як і сьогодні, були сухарі і м'ясо. М'ясо мусіло бути приготоване так, щоб довгий час не псувалося: воно мусіло бути засолене, добре вуджене й напівзасушене. Такий провіант мали всі тодішні європейські армії. Армія Галицької держави була європейська: її лицарі, закуті в залізо, разом з європейськими ходили в далекі на ті часи походи в Литву, Польщу, Чехію, Відень, Балкани і навіть в Хрестоносні походи. Такі виправи вимагали багато доброго м'яса, яке найлегше можна було приготувати там, де 1) була дешева не варена сіль (суровиця); 2) було багато добірної худоби (воли, ялівки); 3) були шпилькові й букові ліси та ялівець для вудження. Як відомо, вільха, верба, береза чи інше м'яке дерево для вудження м'яса не надається. Лише мішанина бучини, шпилькового дерева та домішка ялівцевих кущів дає м'ясові аромат і не залишає гіркого присмаку диму.

Тому восени, коло свята Покрови, коли худоба приходила з гірських полонин, на Царинці відбувалися великі ярмарки. Княжі тивуни купували тоді випасену худобу і на місці перетворювали півсухе м'ясо. Чому саме в Березові?— може дехто подумати. Бо з полонин до Львова чи Галича дорога була далека й лиха, тому худоба тратила на вазі, а м'ясо на вартості. Інші причини, як сіль, вудження та око тивуна — довіреного князя, рішало про місце. В Галичі і Львові переховувано вже сухий провіант, який самозрозуміло, легко було перевозити зимою на санях. Тому березівські фабрики мали праці на цілу зиму. Як же це відбулося?

М'ясо убитої худоби відповідно краяли і накладали до великих діж (посудин бл. 2 м висоти і 1 1/2 м ширини). В таку діжу пакували м'ясо з двох волів і більше, наливали солоною водою з джерела (т. зв. суровицею), і воно мокло 2-3 тижні, залежно від температури в ту пору року. Вимочене м'ясо вудили згрубша у великих, спеціально приготованих будинках з вузькими високими вежами, через які, наче через комини, стало переходив дим.

За якийсь час вудження м'ясо краяли на довгі куски (3 цілі ширини й 1 1/2 цілі товщини, без кісток) і вудили знову. Вудження тривало 3-4 тижні. Після того напівзасушене м'ясо пакували в просмолені бочки і транспортували на місце призначення*).

•) Опис готування м'яса для армії беремо з польських і німецьких джерел. Як акаємо, наші князі мали інструкторів-німців, які будували млини, виварювали сіль (випікали в банях), вудили м'ясо, будували кам'яні замки, церкви і мости.

Так приготоване м'ясо могло зберігатися в засмоленій бочці довгі роки. Чумацтво пізніше також мусіло мати сухий і напівсухий провіянт (вуджене м'ясо, просо, сало, сухарі). Чи збереглися свідки тих часів? Так, в дуже старих, колись багатих боярських домах були такі великі діжі. Коли чумацтво підупало, і перестали солити м'ясо в тих діжах, в них засипали кукурудзу і збіжжя. В дідуня автора була така велика двометрова діжа. На запит — чому вона така велика, дідуньо відповів: „В цих діжах колись солили м'ясо з цілого вола. Тепер воли продають, а в діжі переховують кукурудзу“. Скільки бондарів у княжі часи мусіли виробляти потрібні бочки на м'ясо й сіль! Стає зрозуміло, чому в Текучій і в Березовах було так добре розвинуте бондарство, яке переходило з покоління в покоління. Ніхто не вмів зробити таку т. зв. мірницю (чвертку кірця збіжжя) чи бодню, як мешканець Царинки Бобик. Треба було добре приглядатися, щоб знайти місце сполучення клепок, бо посудина виглядала як однопільна.

Чи приїжджали на Царинку купці „з цілого світу“? З цілого світу напевно ні, бо про Америку, Африку чи Азію тоді в Березові, звичайно, не мали поняття, але з цілої Зах. Європи могли приїжджати, на що маємо такі докази. Купці з Німеччини, Чехії, з Відня і Гданська були щорічними гостями на осінніх ярмарках у Коломиї почавши з княжих часів і аж до II світ, війни, про що буде згадка в іншому місці.

Ще мусимо запізнатися з тим, яким важливим середником в торгівлі в ті часи була сіль та із зв'язаною з нею назвою „бані“.

СІЛЬ ЯК ПЛАТНИЧИЙ СЕРЕДНИК

Руська держава до Володимира Вел. не мала своїх грошей в теперішньому розумінні. Хозарська імперія також не мала власної монети, сперши свою грошову систему на арабській золотій драхмі, і відповідно до вартості драхми провадила торгівлю з антами. З приходом варягів у Києві була знана арабська золота драхма і грецька срібна й золота гривна, що в теорії рівнялася фунтові срібла чи золота (золота була вдвоє дорожча, як срібна). Платничим середником або грошовою одиницею антів була шкірка куни, т. зв. куна. Та греки й хозари ошукували антів на кунах, бо куна мусіла бути відповідної величини, вимаганої барви, довжини й густоти волосу. Залежно від подачі шкірок на ринок за срібну гривну давали 4-5 таких великих гарних шкірок. Коли однак куни були трохи менші чи не того відтінку забарвлення, тоді за гривну потрібно було дати 6-8 таких шкірок.

Коли князь Святослав на грецьке замовлення цілком знищив хозарську державу, торгівля з Руською державою стала виключним монополієм греків, і вони встановили 8 кун за гривну. Скільки збіжжя можна було купити в ті часи за куну, цього докладно не знаємо. Гривна — це був шестикутній кусень срібла з гербом даної держави. Її розрізували на дві частини, і така половина гривни звалася „ногата“ або „ногать“. За ногать давали 3-4 куни. Півкуни звалася „різана“ (тобто шкірка, різана на 2 частини; на більше частин куни не ділили). Та за півкуни в теорії давали 2 „вівериці“ (вивірки). Одна вівериця рівнялася 6-кутньому гранякові вагою в 4 фунти твердої випаленої в бані соли. Виварена сіль була сипка і втягала вологість, випалена ж у відповідних банях (печах) сипка сіль перетворювалася на кристал, на який атмосферні зміни діяли дуже повільно, і такий граняк був в обігу роками. Як бачимо, сіль на той час була платничим середником.

Взоруочись на греків, Володимир Вел. почав бити власну і срібну монету з своїм гербом та зображенням. Тих грошей однак було не багато, і на розлогій Володимировій території по старому були в обігу куни, грецькі гривни й арабські драхми, а сіль заступала розмінну монету (вівериця, половина й чверть вівериці). Після Володимира Вел. бив свою монету Ярослав Мудрий і його син Ізяслав. Коли однак прогнано було Ізяслава, і в наслідок міжусобиць Київ втратив значення великокняжого осе-

Ліворуч гора Ріг , праворуч вдалині гора Рокита

редку, київські князі перестали бити власні гроші, і в обігу знову були гроші сусідніх держав: грецькі, арабські й західноєвропейські.

Остання легенда: „був великий пожар, місто на Царинці згоріло і вже більше не відбудувалося“. Знаємо з історії, що Березів був спалений до тла під час нападу монголів 1241 р., про що буде мова далі. В 1349 р. Казимир Вел. з заходу, а мадяри з півдня рушили на Галичину рівночасно. Польська армія була дуже сильна, мала багато наємних німецьких військ. Дмитро Детко, останній галицький князь, стягнув усі сили на затримання Казимира, і тоді мадяри перейшли слабо боронений Татарський шлях (столиця тоді була у Львові, а не в Галичі). Мадяри зруйнували й пограбували тоді ціле Підкарпаття, а вертаючись на Угорщину, все палили. Тоді згорів Березів і Царинка. Вдруге, втретє чи вдесяте — того, на жаль, ніхто не записав, та тоді вже востаннє. В 1359 р. Галичина вже під владою Польщі, і Царинку більше ніхто не відбудовував, бо Польщі відбудова її була непотрібна (Польща мала свої соляні і м'ясовиробні центри деінде — Велич-ка, Бохня). Як бачимо, легенди про Царинку мають в основі правду з невеличкою домішкою пересади (царі, цілий світ, велике місто).

При описі Царинки слід пригадати, що за кілька місяців перед II світ. війною в горі Думин Діл відкрито викутий в камені широкий підземний хідник, отвір якого починався з Царинки, що вказує на давність і центральне положення Царинки. Як виглядав той хідник? Через отвір, який замикався плоскою широкою плитою, стрімко вниз сходилося кільканадцять східців, викутих в камені. В глибині хідник розширювався, і там була глибока криниця, в якій при світлі електричної лампки можна було побачити воду. Біля підземної криниці знайдено кам'яний свічник і кам'яну миску. Від криниці вглиб гори провадив на 14 м довгий хідник, викутий в камені на висоту низької людини (бл. 1,35 м.). В криниці знайдено кістяк людини. Хідник десь мусів мати вихід і вентиляцію, бо повітря в ньому було досить чисте. Факт існування криниці в глибині хідника доказує, що він був приготований на довше перебування в ньому. Та плоска гора колись була вкрита лісом і густими кущами; отже, хідник був добре замаскований. Є всі підстави припускати, що в хіднику ховалися під час небезпеки жінки й діти, щоб не зв'язувати рук своїм синам і мужам, що змагалися з наїзниками. Пов'язаний з Царинкою підземний хідник чекає свого дослідника.

Ми довше зупинилися на описі Царинки, бо про неї існує найбільше легенд. Тепер перейдемо до іншої гори Березова — т.зв. гори Ріг.

ГОРА РІГ

Вже сама назва вказує, що цю гору названо ще в праслов'янкі часи: на ній чи під нею був двір боярина Рога, тому й гору названо його іменем. Чому населення прозвало його Рогом? Найправдоподібніше причиною були вищеописані тотеми. Роги якогось звіря, пришиті до шапки, за їхніми віруваннями, приносили щастя. Не завжди можна було вполювати грубого звіря, щоб мати голову з рогами на причілку хати, а запасні роги пришити до шапки. А за вбиття грубого звіря, особливо зубра або тура, загрожувала кара смерти, і ті звірі були почислені княжими доглядачами лісів. Однак буває, що коли зубри чи тури б'ються між собою, то гублять роги. Мабуть один такий збитий ріг знайшов мешканець цієї гори, пришив собі до шапки і так носив. Тому сусіди прозвали його Рогом (однина). Можливо, гора була його власністю і після його смерті гору також прозвали Рогом (там був Ріг). Знаємо з історії, що власне такі короткі прізвища в княжу добу мали наші боярські роди.

ГОРА РОКИТА

Це назва русалки в західніх слов'ян. Охрестили гору Рокитою лючі.

Рокита — русалка лісів, а не степів; спереду мала постать гарної дівчини, а порохно ззаду. Сиділа на дереві біля дороги в лісах і зачіпала лише молодих мужчин-пішоходів. До їздця на коні не чіплялася, бо кінь здалека бачив Рокиту і до того дерева не зближався. Коли молодий мужчина ставав під деревом, на якому була Рокита, він втрачав орієнтацію. Тоді Рокита ставала перед зблудившим і кликала його за собою в нетрі, показуючи йому добру дорогу. Своєю красою вона зачаровувала зблудившого молодця, і він, задивлений в її лице, ішов наосліп за нею. Рокита вабила заманюваного короткими окликами, рухом рук і голови щороз далі в ліс, вказуючи добру дорогу, коли в дійсності там було найбільше провалля. Заманюваній Рокитою людині здавалося, що дорога рівна і гладка, а тим часом вона падала в нетрі, не бачучи доброї дороги. Тоді Рокита сміялася срібним дзвінким сміхом та заохочувала упавшого далі дертися на стрімкі узбіччя. Коли заспівав півень, Рокита оберталася плечима і ставала порохнявою колодою. Аж тоді змучений подорожній пізнавав, що його водила Рокита. Старих мужчин і жінок Рокита не чіпала, до них чіплявся лісовик, т. зв. Блуд, що перебував у лісах і степах, а Рокита лише в лісах. Так описують Рокиту західні слов'яни.

Гора Рокита колись була вкрита густим лісом, через неї від їм непам'ятних часів провадив Татарський Шлях. В густім лісі часто

стояла мряка, і там легко було заблудити. Лючі говорили, що на тій горі чіпляється Рокита. Поскільки частина лючів зосталася в Лючках, зосталася й назва, яку вони дали цій горі.

З приходом християнства духовенство виступило в першу чергу проти віри в старих богів. За згадку Рокити, Блуда, Перуна, Дажбога, Стрибога, Велеса, Лади, Купала, Корочуна, Марени і т. п. грозили населенню тяжким гріхом та вічним кипінням в пекельній смолі. Тому населення перестало згадувати ці імена, і вони з часом забулися. Назва ж Рокита, якою лючі охрестили гору, зосталася до сьогодні. В Березові Нижньому зосталася назва околиці, де стояв дуб, присвячений богові худоби Велесові. Те поле люди звали Власієвим, Ласієвим, а пізніше Олексієвим (про це буде мова далі). Лісовичку Рокиту в християнські часи почали в Березовах називати Лісною. Лісна однак задержала всі властивості Рокити, змінилася лише назва.

Тепер годиться згадати і про Татарський Шлях, що переходив через гору Рокиту.

ТАТАРСЬКИЙ ШЛЯХ

Це була найкоротша дорога, що лучила середущу Європу із східною. Тоді коли шляхи понад Чорним морем на Балкани аж до 16 ст. завжди були загрожені степовими ордами, Татарський Шлях через Коломию і Зудеч (Жидачів) (ці міста згадані в літописі) провадив на північний схід, вів заселеними та безпечними від нападів землями. Властиво Татарський Шлях зачинався з Коломиї в Карпати, бо від Коломиї на схід він розгалужувався. Шлях з Коломиї до Березова мав дві відноги: вазовий шлях провадив через Печеніжин, Рунгури і г. Стирі в Березові на г. Рокиту; кінний та піший шлях провадив через Ключів і г. Дубовий, через Березів Нижній на Царинку, а з Царинки лучився з вазовим шляхом під г. Стирі. Давні шляхи були так продумані, щоб обминути глибокі броди, які в Карпатах навіть після невеликого дощу були дуже зрадливі. В ті часи було дуже багато лісів, і ріки мали вдвоє більше води як в 19 ст., а втроє і більше як у 20 ст. Мостів тоді не було, хіба на малих потоках. Більші ріки перепливали т. зв. поромами й човнами, менші переходили в брід. Тому Татарський Шлях переходив через г. Рокиту, щоб обминути бистрі й глибокі закрути р. Прута.

Цим шляхом, як найближчим із сходу в середню Європу, перекочували гуни, авари, мадяри, а пізніше татари Бурундая. Дорога через г. Рокиту була не надто трудна для переїзду. Під час першої і другої світ. воєн мадяри переїжджали її з тренами ли-

ше попихаючи вози (по 4 людей до одного воза) щоб допомогти коням. Коли ж однак ця гора була боронена, перекопана ровами та зарубана грубими деревами, її було дуже тяжко здобути. В давні часи запряги були волови. Воли повільно витягають під гору далеко більші тягарі як коні. З вищеподаного стає ясным, яким важливим був Татарський Шлях та яким невралгічним пунктом була г. Рокита для наших князів. Це була також найкоротша дорога з Угорщини в серце Галицької держави, в її столицю Галич. На протязі цілої історії мадяри ніколи не були приятелями, а завжди ворогами Галицької держави.

Сторожування Татарського Шляху відбувалося не лише на г. Рокита. Перші стежі були напевно у Воронянці, на найвищих хребтах Карпат, щоб звідти слідкувати за рухами мадярських військ на Закарпатті. Коли б мадяри з'явилися неспостережені під Рокитою, її не змогла б оборонити не то слаба сторожа, а навіть і залога цілої Берези. Завданням Берези було не ставлення збройного опору мадярській армії, а головно розвідча служба, стеження за рухами мадярських військ та здержування наступу ворога, зарубуючи шлях від самої угорської границі. Береза мусіла мати першу сторожівку на мадярсько-галицькій границі. Сторожівку треба було доглядати, постачати харчі й пашу для коней зимою. В разі появи з-за Карпат мадярських військ по всіх верхах — від Воронянки аж до Рокити — горіли чуги, а кінні і горожі в міру вигорання чуг сідали на коні чи зимою на сани і поквалпно відступали до г. Рокита. За півгодини від запалення першої чуги на угорській границі горіли чуги по всіх верхах з г. Рокитою, Верхом та Дубовим включно. В Березі били в дзвін на тривогу, і вона виглядала тоді як муравлисько, в яке встромлено палицю: рух, метушня. Жінки, старці й діти ховають добро з своїх хат, одні з худобою ховаються в ліси, а другі у викопану глибоку печеру-хідник на Царинці. Всі здібні носити зброю мужчини і евакуацією не інтересуються, а не тратячи ані хвилини, сідлають коней і під проводом тивуна чи його заступника із зброєю, сокирами й пилами спішно вирушають до Микуличина, Татарова, а може й ще далі. В якомусь місці поблизу мадярської армії вони починають зарубувати Татарський Шлях, щоб сповільнити ворожий наступ. Це все мусіло відбуватися спритно і скоро в певних місцях, тяжких до переходу для угорської кінноти (мадяри воювали кінно). Так зарубуючи дороги, березуни відступають до г. Рокити. Тут вже чекають заалармовані чугами й посланцями кінні відділи рунгурців, печенігів та коломийські кінні відділи княжих військ. З другої сторони Рокити, може десь у Ворохті,

вже починаються збройні сутички обох кінних армій, доки на г. Рокиту не прибувають піші помічні війська. Тут до них приєднувалися вже й березуни, кидали пили, брали в руки зброю і починали бити піших маляр, бо, щоб здобути гору й усунути засіки, малярі мусіли злазити з коней.

Видно, що бої були завжди успішні, бо малярські хроніки не нотують зфорсування силою Татарського Шляху, а навпаки — завзяту оборону і відступ маляр із втратами. Лише кілька разів на протязі історії Галицько - Волинської держави малярі перейшли Татарський Шлях, коли березуни перепустили їх добровільно (були й такі випадки, про що довідаємось пізніше). Так приблизно виглядала оборона Татарського Шляху за легендами старих березунів, що в скороченні стверджують і тогочасні угорські хроніки. З цього стає ясным призначення Берези і стратегічне значення г. Рокити.

ГОРА СТИРІ

Через цю гору провадила возова дорога Татарського Шляху з Печеніжина на Коломию. Гора Стирі дуже стрімка, хоч не дуже висока. Чому вона називається Стирі? В давні часи колеса возів були випиляні з грубого дуба. Таке колесо було одноціле, а посередині мало випалену діру на вісь. Колеса не були окуті й не мали обручів. Дорога через цю гору стрімка й кам'яниста, тому при з'їзді з гори треба було гальмувати колеса. Коли б таке загальмоване колесо переїхало туди й назад, то воно стерлося б настільки, що було непридатне до вжитку. Щоб уникнути цього, до воза прив'язували підкладку для гальмування колеса (т. зв. жабу). Колеса й підкладки при переїзді цієї гори дуже скоро стиралися, тому гору прозвано Стирі, тобто гора, де скоро стираються колеса. Це найдовша гора Березовів (2 1/2 км), доходить аж до г. Княже. Стирі замикала перстень гір китловини Березовів.

Так ми пізнали важливіші гори й околиці Березовів. Одні з них вказують на давність оселі, інші на важливість Татарського Шляху, ще інші в'яжуть нас з княжою добою й нашою рідною історією.

ПРЕДКИ БЕРЕЗОВІВ — ЦЕ ДУНАЙСЬКА РЕЕМІГРАЦІЯ

На історичне потвердження еміграції та рееміграції антів наводить докази знавець антів проф. Юрій Перхорович у своїй доповіді на засіданні секції античної історії УВАН в Нью-Йорку — «Про постання Повчанських гір та с. Повча в Дубенському повіті (див. „Америка“, ч. 1, 1961). Подаємо скорочено виводи проф. Перхоровича:

„Після основних дослідів старинних грецьких і римських істориків та географів, почавши з 2 ст. до Хр., як Апполлона Родоського, Тита Лівія, Стрибона, Арріяна, Птоломея, Плінія, Лукана, Гонорія та інших, які у своїх писаннях згадують про острів в гирлі Дунаю, що звався Певка, протоку Певка та народ Певкинів, що той великий острів заселявали. Острів був трикутної форми, мав стрімкі та скалисті береги, був покритий лісом та великим простором. На тому острові було місто Певка, що від нього звався цілий острів. В часах рееміграції ті Певкини виемігрували на Волинь, осіли в Дубенському повіті, оснували оселю Певка, а групу невеликих гір назвали тою самою назвою (Певка) Певчинські. Ще цікавіше, що пізніші грецькі історики знають, куди виемігрували ті Певкини, і Птоломей, Пліній і Тацит зазначають, що вони переселилися десь на північ від Карпат. Той острів зівстав пізніше століттями засипаний замулом Дунаю (якого вкидає до моря річно 100 мільйонів кубічних метрів). Там, де колись був той острів, тепер суцільна земля Добруджі, а Дунай відсунув море кілька миль на схід від того місця. Ті Певкини були слов'янами, чому так звалися — розгадати трудно, може назва роду. Причини виемігрування мабуть ті самі, що вигнали і наших предків з-над Дунаю“.

Коли проф. Перхорович історично доводить походження певкинів в Дубенщині з-над Дунаю, то і березуни мають не менші підстави свого походження з тих околиць. Як вже згадано, над р. Кобильником недалеко від Дунаю є місцевість Березна, недалеко Тульцеї в Румунії є місцевість Бреза (Береза), а в болгарській Добруджі є маленька місцевість Брезово. З яких часів походять ті місцевості, цим ніхто ніколи не цікавився, та один випадок кидає жмут світла на давнину болгарської місцевості. Коло тієї оселі була ніким не досліджена могила, як у нашій Березові. Після II світ, війни тією могилою зацікавилися археологи на підставі знахідок встановили, що народ, який насипав ту могилу, це наші праукраїнці з Трипільської культури. Та могила називалася Брезово, як і оселя.

Яке завдання мали ті Березови в Добруджі і Березна коло Добруджі? Мабуть таке саме, як усі оселі на пограниччях України з назвою від березового дерева. Усі три згадані місцевості

в Добруджі, як і острів Березань в гирлі Дніпра, лежали на дуже важливих торговельних шляхах із східної Європи й Месопотамії в південну та з Греції в північно-центральну Європу. Чому ті оселі тепер значно далі від Дунаю і моря, було вже згадано: бо Дунай щорічно приносить 100 мільйонів куб. метрів замулу і стало засипає західні береги Чорного моря. Такі самі завдання в гирлі Дніпра сповняв острів Березань, що в перекладі з старослов'янської мови означає також Березів. Оселя на тому острові контролювала весь торговий рух та удержувала порядок у праукраїнській державі антив на тій вітальній для нашої нації магістралі. Як бачимо, то всі Березови є найдалі висунені точки нашої нації на її окраїнах, щось в роді сьогоднішніх граничних митних і транзитно-торговельних осередків.

Вже сама назва Брезов у Добруджі доказує, що та оселя заснована перед приходом болгар на Балкани. Мабуть тоді, коли певкини виемігрували на Волинь (а може якась частина і в Закарпаття, бо й там є місцевість Повча), виемігрували і наші предки до Березовів Покутського, Сяніцького та Лемківського чи пізніше може до Лемківського і Теревовельського з Березова Покутського. Коли саме та при яких обставинах, може колись докаже якийсь інший історик Березова. Є підстави припускати, що це сталося в початках 10 ст., але не виключено, що це могло статися під час нападу болгар на Балкани чи за якихось інших обставин. Наші князі розмістили тих балканських березунів з тими самими цілями й завданнями в Карпатах. Це вияснює нам, чому майже в 50% березівських народних піснях є згадки про Дунай та море, як і грецько-романські мелодії їх, звичаї і строї, про що буде згадка далі.

УСНА СЛОВЕСНІСТЬ БЕРЕЗОВА

Найкраще наш народ зберіг спомини про перебування над Дунаєм в усній пісенній словесності. В багатьох випадках вона віддзеркалює ті часи далеко краще, як Пліній, Тацит чи Птоломей. На жаль, ця ділянка усної словесності в нас найменше досліджена, хоч вона є однією з найважливіших галузів історії. З наших музик-дослідників найкраще вияснив її проф. Філарет Колесса. В своїх незвичайно цінних працях „Про обрядові пісні та похоронні голосіння“ (вид. НТШ у Львові 1929 р., тт. 126 і 130) він говорить так: „На формування ритміки та мелодій наших обрядових та похоронних пісень мали вплив грецькі та східноазійські елементи“. В дохристиянську добу анти мали свої обрядові

пісні з ритуальними хороводними рухами, присвячені Дажбогові (богові сонця). Проф. Ф. Колесса ділить пісенну словесність нашого народу за ритмікою на 2 групи: перша ритміка нерівно-складова, речитативна, до якої належать голосіння та закляття; друга - ритміка рівноскладова, до якої належать весільні пісні та гагілки. Цей другий рід пісень має рівноскладові музикальні вірші, рівні силабічно й музично. Щоб висловитися більш зрозуміло можна сказати коротко, що ритміка й слова тих пісень такі рівні й симетричні, як обидві долоні рук однієї людини. Проф. Колесса зазначає, що чим ближче до греків мешкали наші предки, тим більше греко-романських мелодій знаходиться в їхніх обрядових і весільних піснях.*) Пригляньмося до березівської гагілки, т. зв. Вербової:

**Бо-дай ся ко-гут зну-див,
Що ме-не ра-но збу-див. І т.д.**

Розложена на склади, вона виглядає так:

**Бо-дай ся ко-гут зну-див, (7 складів)
Що ме-не ра-но збу-див, (7 складів)**

Всі березівські гагілки є семискладові і двоколіїні (дворядкові), при чому мелодія рівна віршеві й складам та має діяпазон (скалю) в кварті й квінті. Проф. Колесса доводить, що чим вужчу скалю має мелодія, тим старіша пісня. Греко-романські мелодії в давні часи були переважно в кварті й квінті. Подані тут дві березівські гагілки „Вербова“ й „Сію лен“, весільна „Барвінкова“, танець „Березунка“ та інші березівські пісні записав і опрацював для історії Березова професор музики Василь Витвицький.

„Вербова“ (скаля квінта)

*) Коли б хто з березунів в Америці хотів переконатися, чи докази нашого найбільшого дослідника пісенної словесности є правдиві, нехай послухає грецьку радіогодину хоч один місяць, то почує мелодії наших гагілок, весільних і навіть деяких березівських побутових пісень.

Проф. Витвицький так характеризує молодію березівських гагілок: „Скала східного типу, старинного походження. Таких скаль неевропейського типу тепер взагалі не вживають. Характеристична тим, що такт змінюється з 2/4 на 5/8. Таких змін в європейських скалях уникається“.

Вищеподані та всі інші березівські гагілки служать доказом, що анти в часи еміграції на Причорномор’ї засвоїли собі ці мелодії від греків. Після повернення з-над Причорномор’я ці мелодії, передавані з роду в рід, з покоління в покоління, перетривали незмінні до наших часів. Від греків наші предки перейняли і рівноскладовий спосіб віршування й римові закінчення. У греків деякі рими повторювалися подвійно, в березівській також, напр.:

**Ой, вербова зелена, зелена,
У три ряди саджена, саджена.
Вербовая дощечка, дощечка,
Ходить по ній Настечка, Настечка.
Дощечка ся вломила, вломила,
Настечка ся втопила, втопила.**

Проф. Колесса говорить, що повторювання вказує на дуже й дуже велику давність гагілки та мелодії.

„Міст“, „Сіяння льону“, „Огірочки“, „Воротар“, „Перепілонька“ та багато інших — це давні залишки магічно-мімічних рухових хороводів. Наші предки в сіру давнину виконували ці хороводи для розбудження до життя сил природи та з проханням до Дажбога помножити ті сили. Імітація рухів рослин у тих хороводах („Огірочки, розвивайтеся“) мала впливати на добрий ріст огірків. Ця ідея була основою всіх веснянкових дій і виконувалась колись дорослими. Коли церква повела сувору боротьбу проти поганських хороводів, дорослі передали ці забави дітям. Задля малолітності церква не могла переслідувати дітей, і

вони продовжували ці хороводи з покоління в покоління та зберегли для нас.

Чому ж березівська гагілка зветься Вербова? Це така сама назва як Діброва чи Дуброва — місце, засаджене дубами. Національне дерево українського народу не дуб, а верба й тополя. Чому це так? Коли анти з лісової смуги виемігрували в степи, знайшлися там без жодного дерева. *) В степах не було ніякої тіні від сонячної спеки ані захисту зимою від східних морозних вітрів. Тому наші предки анти садили вербу й тополю, які не потребували насіння для розмноження і скоро росли. Гілочка верби чи тополі, заткнута у вогкий чорнозем, росла скоро, давала тінь літом і затишок зимою. При чому такі прикмети у верби переважали, тому верби насаджували більше. Отже, Вербова — це місце, заліснене вербою („Ой, вербова зелена, у три ряди саджена"). Ростучи скоро, верба давала не лише тінь і затишок, але й будівельний матеріал та огорожу. Крім того, вона мала ще й лікувальну силу. Як знаємо, наші предки лікували гарячку хворої людини виваром з кори молодих вербових гілок. Верба, одинока з дерев уміркованого підсоння, має в собі гарбник хиніну, хоч і в невеликій кількості. Такі прикмети верби зробили її національним деревом українців.

Мелодія березівської „Вербової“ є така лагідна, приємна й оригінальна, що в цілій околиці подібної не зустрічається. Лише березун Петро Ільницький, який володіє грецькою мовою, звернув увагу на те, що греки співають таку саму „Вербову“ та „Барвінкову“, як і ми в Березові. Хто хоче переконатися, то схожість незвичайна.

Ще одною дуже характеристичною і давньою, присвоєною від греків є наша весільна пісня т. зв. „Барвінкова“. Проф. В. Витвицький характеризує її ще кращими словами, як „Вербову“: „Діапазон скалі в кварталі, при тому скаля дуже давня, характеристично східня, оригінальна та незвичайно мелодійна“. Знову доказ, що „Барвінкова“ складена в сіру давнину й запозичена від греків. Березівська „Барвінкова“ (скаля кварта):

*) Під деревами анти виконували різні ритуальні обряди

Лежать нам барви чарчастії,

Зійшла Божая Мати.

Зійшла Божая Мати.

Віночок зачинати. Іт.д.

(Повторення «Зійди Боженьку», «Зійшла Божая Мати»)

Де ж стрінулися наші предки з греками в сіру давнину, що так багато перейняли від них? Знаємо, що в часи розселення антів на побережжі Чорного моря і на Кримському півострові було багато грецьких колоній, як Тира, Ольбія, Херсонес, Теодосія, Пантикапея, Фанагарія, Танаїс та багато інших. Ці колонії де були великі міста-фортеці, обведені високими кам'яними мурами. Колоністи займалися хліборобством, городництвом, а найбільше закупом від антів збіжжя, хутер, меду й воску. Для наших предків-емігрантів ці колонії були першими вчителями хліборобства, садівництва, городництва, виробу вин, торгівлі й воєнного мистецтва. Як згадано, антська колонізація охопила ціле побережжя Чорного й Озівського морів аж до Кубані. Колоністи, предки наших березунів, жили в найближчому сусідстві до греків десь у гирлі Дунаю. Які на це докази?

В наших березівських гагілках і піснях так багато згадується про Дунай і море, наче вони десь в найближчій околиці. В Лючі й інших довколишніх місцевостях у промірі довгих миль ніде в піснях немає згадок про Дунай і море. Зачнім від гагілок: „А все ходжу, коня воджу та по Дунаєви“ (тобто понад Дунаєм); або „я в Дунаю рибку знаю“ і т. д.; „Ой, Дунаю, Дунайчику, тиха вода в тобі“ і т. д. Таких згадок про Дунай у березівських піснях можна наводити в безконечність. Значить наші предки той Дунай і море знали добре, склали свої пісні ще коли жили там, а пізніше принесли їх з собою до Березова. Таж Дністер, Черемош, Прут, Лючка чи Сян, Буг, а навіть Дніпро були багато ближче, як гирло Дунаю, а проте в піснях Березовів про ці ріки згадки немає. Згадки про Лукомор'я, море, Дунай трапляються в піснях більшости боярських осередків у Галичині.

А як тужили наші поворотці за Дунаєм, де клімат був сонячний, зима лагідна, літо не гаряче, земля урожайна і т. п., на це вказує інша старинного походження березівська пісня, передавана з роду в рід, з покоління в покоління. Вона відкриває нам рубець таємниці, де жили наші предки перед приходом до Березова. Це була улюблена пісня старих дідусів і бабусь („старосвітська", як вони її звали), вони співали її на кожному весіллі ще до 1410-12 рр. Січові пісні перед І світ, війною почали витискати «старосвітські», значення яких ніхто не розумів. Задля її оригінальності, історично-географічного змісту і мелодії ця пісня є найцінніша пам'ятка старинності походження предків березунів. Запізнаймося з її змістом, а пізніше з мелодією, яку записав на ноти проф. Витвицький, давши їй таку характеристику: „Діяпазон в основі кварта. В заспіві „гей, гей, гей“ поширена до сексти. Доказ, що пісня зложена вже трохи пізніше як дві попередні (після прибуття рееміграції до Березова — автор). Скаля старинно-східного походження“.

Ой, легіла зазуленька
Понад море в гай.
Гей, гей, гей!
Понад море в гай.

Бо тут чужа сторононька
Та й чужі люди.
Гей, гей, гей!
Та й чужі люди.

Та впустила сиве пюрко
У тихий Дунай.
Гей, гей, гей!
У тихий Дунай.

А хто ж мене поховає,
Як ми смерть буде.
Гей, гей, гей!
Як ми смерть буде.

Та як тому сивом пюрку
В тихім Дунаю.
Гей, гей, гей!
В тихім Дунаю.

Та полети, ластівочко,
Над море у гай.
Гей, гей, гей!
Над море у гай.

То так мені без родини
У чужім краю.
Гей, гей, гей!
У чужім краю.

Та відвідай сторононьку
Та й тихий Дунай.
Гей, гей, гей!
Та й тихий Дунай.

Усі роди при купочці,
Лиш мого нема.
Гей, гей, гей!
Лиш мого нема.

Та прилети, зазуленько,
З того Дунаю.
Гей, гей, гей!
З того Дунаю.

Бідна моя головонько,
Чужа сторона.
Гей, гей, гей!
Чужа сторона.

Та розкажи, що діється
В рідному краю.
Гей, гей, гей!
В рідному краю.

Зупинімось над кожною строфою зокрема.

I і II стр. Околиця над Чорним морем, гай (місце, де за словами Прокопія любили поселюватися анти) в затоці над Дунаєм. Зозуля, прилітаючи в гай, мусіла перелетіти затоку моря й Дунай. Отже, предки березунів мешкали в гаю (малий ліс над водою), над затокою моря в гирлі Дунаю. III і IV стр. Автор пісні нарікає, що він почувається зле в Березові („У чужім краю“), де доля змусила його жити самотньо, без родини. Виразно зазначає — „у чужім краю“. V і VI стр. згадують про родовий устрій антив. Доба докняжа, отже часи дуже давні, і знову „чужа сторона“. Чому ж немає його родини? Інші роди скрилися, а його родину печеніги взяли в ясир; він тужить за нею, не може призвичаїтися в Березові, в цім холоднім, мрячнім, зимнім чужім краю. VII і VIII стр. Автор розповідає, що вони осіли поміж чужими, ворожими їм людьми (лючами). „Чужа сторонька та й чужі люди“. Навіть не буде кому похоронити, коли згине десь в бою з цими „чужими людьми“. IX і X стр. Автор описує свої рідні сторони „над морем у гаю, над тихим Дунаєм“ (як виразно!), посилаючи туди ластівочку, бо сам не може відвідати ті сторони (небезпечно). XI і XII стр. Цікавість, що діється тепер в його рідних сторонах. Чи печеніги далі палять, мордують і беруть в ясир („Що діється в рідному краю“)?

Зібравши все вищесказане, ясно бачимо, що предки березунів мешкали над морем, в затоці Дунаю, де були гаї.

Ще перед I світ, війною наші дідусі й бабуні співали цю пісню на весіллях так зіграно з молодими, ніби перед тим відбували проби. При словах „бо тут чужа сторонька“ та „хто мене поховає, як ми смерть буде“ старі звичайно розплакувались, цілувалися, неначе б прощалися, приговорюючи: „Випиймо, куме-кумко, бо хто знає, чи ще разом зійдемося“. Випивши продовжували співати вже крізь сльози.

Автор цих рядків вперше почув цю пісню малим хлопчиною в 1912 р. і, вернувшись з весілля додому, просив маму, щоб знову заспівала. Мама однак спрямувала його до бабки Андріїхи, бо „то пісня старосвітська“, і бабка ліпше вміє її співати. І бабуся співала її хлопчині багато разів. На питання — чого люди плакали, коли співали цю пісню на весіллі, бабуся відповіла, що старі люди, коли співають цю пісню, плачуть так завжди, з роду в рід. Коли вона була малою дівчинкою, то й тоді старі люди, співаючи цю пісню, також розплакувалися і цілувалися. Для малого хлопчини, як і для старших людей у Березовах, ані зміст пісні, ані плач був незрозумілий. Яка ж вона зрозуміла сьогодні і яким ясним доказом промовляє до нас, правнуків, прадіди яких при

йшли з-над дунаю і за тим Дунаєм плакали-тужили.

Хтось може сказати, що це звичайна пісня, а не історичний доказ. Такого можна запитати: чому ця пісня співалася лише в Березовах; чому в ній згадується море, Дунай і рідна сторононька над Дунаєм? Можуть сказати, що так хтось цю пісню зложив. Коли так зложив, то звідки той „хтось“ знав про гирло Дунаю, Чорне море і рід, ту основу родинного життя антів? Таж від Березова до гирла дунаю велика віддаль, а ще на ті часи, коли комунікація була кінна або волова. Таж Прут, Дністер або рідна Лючка були близько, проте про них немає згадок у піснях Березова. Як уже згадано, польські й німецькі етнографи не можуть надивуватися, як вірно український народ століттями передавав свої повір'я та історичні переживання з роду в рід. Оцінку найбільшої світової слави польського етнографа згадано було вище. Ті передання в усній словесності Березовів збереглися ще вірніше, бо Березів захований у горах, з доволічним населенням не змішувався і не мав ніяких посторонніх впливів. Історичний зміст вищенаведеної пісні старі дідусі- березуни лише стверджували. Візьмімо, напр., одного з них, старого Василя Марковича, т. зв. Ворончіка. Цей чоловік був громадським секретарем в 10-х доволічних селах і був один з найстарших письменних людей її селі. Він знав багато, не одно чув, не одно прочитав. Це була „ходяча енциклопедія“. На запит — звідки прийшли березуни, відповів так: „Малковичі та всі березуни прийшли з-над Дунаю. Це переказується в нашому роді та в Березовах з діда-прадіда“. Рід Весоловських в Бані-Березові до сьогодні має прозвище „Дунайчуки“. Так колись назвало небоярське місцеве населення тих людей, що прийшли з-над Дунаю. „Ой, летіла зазуленька“. Записав проф. В. Витвицький. Три частини (строфи) в кварти, лише приспів у сексті.

ТАНЕЦЬ „БЕРЕЗУНКА“

Тепер перейдемо з черги до березівського танцю.

Це оригінальний, типово березівський танець і крім Березовів ніде в околицях його не вміють танцювати. Це не „Гуцулка“, а щось цілком інакше. Шкода лише, що після I світ, війни молоде покоління zdeформувало оригінальну „Березунку“ і забуло танцювати її так, як танцювали їхні батьки й діди до I світ, війни. Які ж прикмети правдивого березівського танцю? Правдива Березунка — це танець повільний, як у Березові звали „трисунка“, бо при виконуванні його мужчини потрясали в такт цілим тілом, при чому всі мужчини разом співали грімко хором у такт. Після I світ, війни, на взір сусідньої „Лючінки“, Березунку танцювали малими колами і скоро. Це була вже лише пародія на давню Березунку, яку танцювали поважно великим колом. Як уже згадано, Березунка, як і березуни, це виняток в оточенні. Що ж це за танець? Березунка — це спрощений або змінений чи напівзабутий хорватський танець, т. зв. хоро. Цей танець танцюють сьогодні на Балканах, зокрема серби. Чому? Бо хорвати, підбивши слов'ян — предків сербів, навчили їх того танцю, так як і наших предків у Березові.

„Березунка“. Записав проф. В. Витвицький. Скаля в секунді, дуже стара (хорвати прийшли з аварами).

«Ой, гуляли легіники, гуляли, гуляли,

тай нікому доганочки не дали, не дали».

До I світ. війни Березунку танцювали так: парубки, тримаючись руками за плечі, творили велике коло. Під такт музик*) коло робило перші початкові рухи: стоячи на місці, похитувалися тричі вправо і вліво. Починали танець за сонцем вправо з грім-

*) Як і всі карпатські народи березуни мають свою оркестру; музики на Балканах , В Румунії і в Березові однакові : скрипка , цимбали , сопілка і бубон.

ким співом і потрясінням цілого тіла. Перетанцювавши якийсь час вправо, поверталися тим самим тактом вліво. Танець починали і яких 5 хв. танцювали, грімко співаючи, самі чоловіки. Дівчата до того часу стояли в гурті збоку. Тепер хлопці починають кликати до танцю дівчат, викликаючи голосно по імені. Цей танець з кінцем 19 ст. виглядав як гарний барвистий милик в сонячному світлі. Парубки мали гарні чорні капелюхи (і :ІВ. сигітські, з Сигота), прикрашені т. зв. готурами (пером тотура), а на шиї барвисту шовкову хустку, кінці якої були зв'язані перстеном під бородою і звисали на груди. Сорочка з лиштвами підперезана довгим барвистим поясом з китицями, білі вишиті киптарі, сорочка зав'язана на грудях і рукавах червоними і і річками. Штани (т. зв. убрання) з міцного темносинього сукна, широкі, нагадували шаравари. Поверх штанів звисала сорочка. На ногах чоботи з твердими високими халявами. Дівчата були простоволосі, в гарно заплетені коси вплітали червоні стрічки. Сорочка біла з вишитими рукавами (т. зв. вуставками), зав'язана на грудях прегарною червоною стрічкою в кокарду. Спідниця (і зв. лабота) шалінова, з великими червоними квітами на чорному тлі. Спереду білий шаліновий хвартушок з дрібними червоними квітами. Поверх сорочки т. зв. бекеша — жупанчик з темно-синьої матерії без рукавів, довгий до колін, довкола обшитий і сивим кримковим смушком; на шиї коралі з дукачами (т. зв. карбованці). На ногах червоні, жовті або бронзові сап'янові чобітки. Сукно на бекеші для дівчат, як і сиві шапки для хлопців (т. зв. киянки) привозили з Києва. Можна собі уявити, як барвисто виглядав такий поважний танець із співом усіх хлопців разом.

Як танцюють Хоро на Балканах? Починають чоловіки, так само розхитуються вправо і вліво, доки почнуть танець. Танцюють рівномірно, потрясаючи цілим тілом, як і Березунку, лише і тією різницею, що танцюють 16 кроків вправо, а 8 тим самим ритмом вліво (в деяких околицях 8 вправо, а 4 вліво), при чому билканці в такт голосно співають. Починають хлопці, а пізніше голосно кличуть дівчат. Танцюють поважно. Серби час від часу на означений такт роблять присяди (без дівчат). В Березовах колись робили те саме, але після I світ. війни забули і співали лише поодиночі. Березунка як і Хоро також 4-крокова, але ритмічні кроки в Березовах давно забули. Отже, Березунка 2-колінна і I крокова, напр.: „Ой, гуляли легіники, тепер пішли газди“ (4 кроки), Давно були добрі роки та й були гаразди“ (4 кроки). Колись ми дивувалися в Березові, чому в нас голосно кличуть дівчат до танцю і чому танець починають самі хлопці. Зро

зумівши, що так вимагає правило чи властиво звичай Хоро, дивуватись немає чого.

Тепер перейдімо до пісень, які народ творив самостійно вже в Березовах, без чужих запозичень -- пісень новіших. Ось весільна пісня, яку співали свахи їдучи до шлюбу чи по молоду (слова до цієї мелодії були різні, тому не зупиняємось на змісті). Скаля вже в септімі — доказ, що мелодія постала далеко пізніше. Гама європейська, не східня, а тим самим недавня.

Пісня свих. Записав проф. В. Витвицький.

**Зашуміла ліщинонька,
Як ся розвивала,
Заплакала дівчинонька,
Як ся віддавала, як ся віддавала.**

Ще новіша мелодія пісні „До неї“ (в Березові хлопець співав іншу пісню, їдучи до дівчини, а іншу, коли вертався від неї). „До неї“. Записав проф. В. Витвицький. Будова скалі: тризвук. Такі пісні створюються в горах, де йдучий під гору повільно співає до кроку.

**Я до любки із вечера
Поволи, поволи.
Не забуду за тя, любко,
Ніколи, ніколи.**

Пісня й мелодія постала в Березовах. Обидві останні склав сам народ. 1-ша трохи старіша, 2-га цілком молода, може кількасотлітня. Так на семи піснях і мелодіях ми пізнали походження наших предків з найдавніших до найновіших часів.

Ще один доказ запозичення греко-романської культури і нашого походження з-над Дунаю — це частина строю березівського жіноцтва з-перед І світ, війни, а саме: каптур.*)

Що ж це за частина жіночої гардероби? — питає хтось, хто каптура ніколи не бачив. Каптур — це накриття голови, шапочка, зроблена з правдивої шовкової матерії, нашитої на обруч з тонкої твердої шкірки — лубу. Каптур виглядає як гарна шапочка, яка щільно прилягає до голови, не доходячи до ушей. Перед каптура на 1/2 інчі (3 см) вищий як середина, з малими квітами, прегарно гаптованими шовком. Задня частина каптура на яких 2 см. вища як середина, і він виглядав як сидельце. Шапочка була міцна й легка (важила не більше 2 унцій). Зі споду була біла шовкова підшивка.

Каптур носила заміжня бояриня все життя. Кожна дівчина в Березові до весільної виправи-посагу діставала й каптур, в який її зав'язували зараз після шлюбу.**) Це був символ і видима ознака переміни дівчини в молодицю, тобто заміжню жінку. Коли свахи поклали каптур на голову молодої на весіллі, то вона мусіла носити його до кінця життя, а без каптура могла бути лише в хаті. За поріг хати заміжня березунка без каптура вийти не сміла, а якби порушила це, то її висміяло б ціле село, а що найголовніше — нечиста сила і всі хвороби мали б тоді владу над нею. Тому наші прабабки без каптура ніде з хати не показувалися. Кожна з них мала по три каптури: один новий лише до церкви; другий старий, але чистий, коли йшла на ярмарок чи до сусідів; третій старий, засмальцьований, коли поралася в господарстві чи при праці.

Слово „каптур“ латинського походження і означає накриття голови, вживане в римські часи жіноцтвом, а пізніше й монахами (походить від слова *caputius* — накриття; від нього ж і назва монахів капудинів). Стародавні грекині й римлянки носили на-

*)ПЕРЕД II СВІТ. ВІЙНОЮ КАПТУРА ЖІНОЦТВО НЕ НОСИЛО. СЬОГОДНІ КАПТУР В БЕРЕЗОВАХ, МАБУТЬ, МУЗЕЙНА РІДКІСТЬ.

**)ЯК ЦЕ ВІДБУВАЛОСЯ, БУДЕ ЗГАДАНО ПРИ ОПИСІ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ БЕРЕЗОВА

ондульоване і підстрижене волосся, так як і наші бабусі в Березові підтинали волосся, тобто округло, з проділом посередині голови, рівно з долішніми кінцями ушей. Влітку грекині й римлянки ходили простоволосі, без накриття; зимою прикривали верх голови легкою шапочкою, яка ледве сягала горішніх кінців ушей (щоб не псувати ондуляції), а поверх шапочки прикривали голову фалдою своєї довгої одежі-плаща, званого stolla. Ті шапочки в римлянок залежно від форми звалися різно, як: capturus, pileus, cuculus і galerus.

Римляни мали під своїм володінням цілі Балкани, Семигород, Угорщину, а навіть Причорномор'я (війни Риму з Мітридатом). Траки прийняли від римлян навіть назву і мову (румуні, колись романи), і румунська мова дуже близька до італійської. Вплив романсько-римської культури прийняли й жінки наших предків чорноморсько-дунайської еміграції у формі строїв. Строї наших прадідів і прабабок були довгі, як римсько-грецькі (жупани, бекеші, опанчі, довгі кожухи, спідниці без запасок, великі квічасті хустки). Колись наші прабабки над Дунаєм носили підстрижене й наондульоване волосся на взір грецький, прикрите лише каптуром, бо клімат над Чорним морем був лагідний. В Березовах ще при кінці 19 ст. наші прабабки ходили влітку лише в каптурі, а зимою поверх каптура пов'язували хустку. Тому що в Березові зима, весна й осінь холодні, треба було 9 місяців уживати хустку, і це змінило звичай ходити влітку в каптурі без хустки. Мабуть тому зник і звичай ондуляції в бояринь Березова. Однак звичай підстригати округло волосся зберігся і консервативно перетривав тисячоліття, як і димники в рублених хатах.

Як грекині й римлянки носили округло підтяте волосся й каптур 2.000 р. тому, так і наші бабуні (ба, й матері) зберігали цей звичай аж до I світ, війни. Якби вони від віків мешкали у відгородженому від світу лісами Березові, то про каптур ніколи б не чули, не бачили б його і ніколи не носили б. В цілій Україні (за винятком шляхетсько-боярських осередків) накриття голови жіноцтва зветься очіпок, чепець, чепчик, рантух, але не каптур. Форма чепців цілком інша. Може це випадок, та однак дуже знаменний, що жіноцтво румунської Добруджі (коло м. Констанци), - саме там, де колись жили наші предки, — носило до I світ, війни (а може й пізніше) такий самий і такої самої форми каптур, як і наші березівські прабабки. Дуже цікаве й те, що румунська армія носила шапки-сідельця, дуже подібні до каптурів наших прабабок.

Про походження наших предків з-над Дунаю говорить і тра-

диційна страва Березовів, т. зв. „ширпанина“, над якою коротко зупинимось. Риба короп по-румунськи зветься шардан. Дунай вливається в Чорне море болотянистою дельтою, в якій завжди було множество смачних коропів. Наші предки колись там ловили їх, засолювали, сушили і споживали з густим пшеничним соусом за грецьким зразком. Переселившись до Березова, привозили цю рибу чумакуванням і споживали її у великій кількості. А що пізніше купували її в молдаванів, які називали її шардан, то шині предки звали її шарданина (як лось — лосина, лин — линини і т. п.). З віками слово „шарданина“ почали вимовляти „ширпанина“. Цю страву подавали до житного хліба з густим соусом.

Так було до I світ, війни. Коли поляки, бажаючи розвинути риболовлю в Балтику, де коропів не було, замкнули довіз шарданини з Румунії, березівське населення дуже тужило за нею, а пізніше почало варити такий соус „ширпанину“ з свининою (назва „ширпанина“ перейшла з риби на соус). В довколишніх селах „ширпанина“ була незнана або майже незнана. Це була суто березівська страва.

Все вищеподане вказує, що наші предки понад два століття жили в найближчому сусідстві з греками над Дунаєм і приблизно тисячу років тому прибули звідти до Березова.

ОБРЯДИ, ЗВИЧАЇ Й ПОВІР'Я БЕРЕЗОВА

Годиться хоч побіжно згадати про звичаї й повір'я Березовів. Хоча це належить до етнографії, але етнографія невіддільна галузь історії. Зачнімо від грудня, тобто від зимового сонячного циклю, коли день починав довшати.

Наші прапредки анти були дітьми природи. Вони наївно, як діти, зв'язали свою долю, своє будуче, а тим самим і свою віру з життєдайним богом Дажбогом. Згідно їхніх вірувань, добрі духи померлих жили з богами у Вираї, а грішні покутували за свої гріхи на землі: у воді, в лісі, в повітрі, на горах і т. п. Пекла з вогнем анти не знали. Вони вірили, що добрі духи й боги можуть приходити з Вираю на землю й помагати людям.*) Анти, як діти, вірили, що дерева, квіти, ріки, озера, повітря, вітер, дощ, посуха і т. д. мають свою душу, що з ними можна говорити, просити їх, перепросити, а вони завжди вислухають людину, яка просить. Тому вони говорили до вітру, до сонця, до води і т. д. Діти

*)Така вдача антив збереглася в душі українця до сьогодні: наївний, легковірний і простодушний українець в біді й небезпеці молиться, а москаль сипле брудною лайкою.

бавлячись також говорять до СВОЇХ забавок як до живих істот. Щоб прихилити до себе сили природи, анти старалися прихильно настроїти їх до себе: гарно до них говорили, виконуючи при тому різні рухи. А злі сили природи старалися знешкодити. Так постали стародавні обряди наших прапредків. Такий ілюзійний дитячий світогляд, що все на світі має свою душу і все говорить, лише ми не розуміємо тієї мови, називається анімістичний світогляд (від лат. слова *anima* — душа).

Як же наші предки-анти формулювали свою віру? Вони вірили в небо — Вирай або Рай (отже, Рай старе слов'янське слово). Сином Вираю-неба є Дажбог-сонце, джерело всякого життя на землі. А другим сином неба був дощ, без якого ніяке життя на землі не могло існувати. Ще були інші боги: Велес — бог худоби, Стрибог — бог вітру, Марена — богиня холоду, темноти і смерті, Перун — бог грому і багато інших.

Крім шанування сил природи, анти високо шанували культ покійників. Померлих хоронили на сонячних горбах, полянах, на горах, на роздоріжжях, коло святих гаїв, а навіть вкидали у воду. Тому душі померлих жили там, де поховано їхнє тіло, коли вони були грішні. Померлого везли хоронити на санях і літом і зимою. Після похорону справляли по покійникові т. зв. тризну (поминки). Тоді споминали про діла покійника і вірили, що боги, вислухавши згадки про ті добрі діла, впускали душу покійника до Вираю. На цей обряд запрошували всіх кривних і сусідів та гостили їх стравою богів (т. зв. коливом), а пізніше м'ясними стравами. Запивали питним медом. Коливо — це густо зварена пшениця з медом, без маку. Коливо й мед клали в могилу для душі покійника, а решту на могилі — для богів.

Це загальний нарис віри антив. Перейдімо тепер до поодиноких розділів з циклу свят на честь Дажбога.

Коли після 21 грудня сонце починало світити довше, анти починали святкувати зимово-весняний цикл свят на честь Дажбога, який в тих святкуваннях звався Корочуном. Цей цикл починався Андрейком, а кінчався Новим Роком. В ці святочні дні анти виконували різні магичні дії, вірячи, що цим допомагають Дажбогові-Корочунові поборювати зиму. З приходом християнства всі ці дії злилися з святкуванням Андрія, Різдва, Маланки й Нового Року. Чому ж цей бог звався Корочун? Бо він скорочував ніч і зиму, а продовжував день, і тим самим оживляв природу й робив тепло.

Обходи починалися Андрейком (14 грудня). В Березовах того дня дівчата цілий день суворо постили й молилися. Всі воро-

жіння відбувалися увечері. Дівчина, що ворожила собі долю, бігла до ріки й набирала в рот води, приносила її додому, місила и ній несолений коржик, пекла і їла, а з'ївши лягала спати. Хто присниться їй тієї ночі, той і буде її суджений. Не бажаючи попити й пекти коржик, інші дівчата йшли увечері рахувати кілля в плотах до дев'яти. Коли дев'ятий кіл був рівний і гладкий, то значить матиме гарного й здорового чоловіка. Коли кілок кривий чи гнилий, то чоловік буде каліка або хворий. Інші дівчата заходили до чужих стаєнь, між худобу, і в темноті шукали волів чи баранів. Коли за першим разом знайде вола, вийде заміж, коли корову — ще рік буде чекати. Майже всі дівчата того вечора брали в праву руку конопляного сім'я, а в ліву згрібні штани, виходили на сінешній поріг і з порога розсівали конопляне сім'я, приказуючи: „Андрію, Андрію! Коноплі сію, штаньми волочу, віддатися хочу“. Потім волочила штани по подвір'ї і, тягнучи їх за собою та не оглядаючись, верталася до хати. Штани мусіли бути конопляні. Ранком шукала розсіяні сімена і числила. Коли знайшла до пари — вийде заміж. Що ж означали ці ворожіння?

Анти вірили, що коли Корочун може скоротити ніч, то тим легше може скоротити й час чекання на одруження і дати дівчині судженого, ба навіть наперед показати, який він буде. Конопляне сім'я — це символ родючости. Немає сумніву, що до кожної ворожби-дії вдавнину були якісь приговорювання — прохання до Корочуна за скоре заміжжя. Християнство з віками затерло ті приговорювання і на сьогодні від них лишилися лише мленькі останки.

Свят-Вечір (або як у Березовах звали „Сьвидвичір“) зустрічали так. Перед святами „порали“ хату, тобто білили, мили, чистили. Вечорами перебирали (тобто перечищували) пшеницю на кутю, а діти вчилися колядувати. Напередодні Свят-Вечора сукали свічку з бджоляного воску й пекли житний разовий хліб.

На Свят-Вечір вставали рано, цілий день працювали і всі у віці понад 7 років постили. Господиня варила 12 страв. Господар з дітьми робив порядки в stodолі, в стайні й на подвір'ї. В Березовах був звичай привозити в той день фіру дров з лісу для вдовиць, старих чи калік. Також для власного вжитку приготівляли сухі дрова на опал на два тижні, бо до Водохреща не можна нічого різати ані рубати.

Варячи 12 страв, господиня „устанавливала“ (ставила варити) кутю ще звечора, наливаючи водою, принесеною вночі з криниці. До сходу сонця „устанавливали“ решту 11 страв, в першу чергу вар. Як і кутю, вар із сушених овочів (садовини) наливали во-

дою, принесеною з криниці вночі, бо кутя і вар це „божа їда" і „божий напиток“.

Вода до сходу сонця мала надприродну силу, і боги радо їли страву з такою водою. Наші предки в Березовах розпалювали вогонь з кресала, а ще давніше — з двох тертих полін. Коли так розпалили вогонь в одній хаті, приходили сусіди з черепком і позичали вогню (так було до I світ. війни). За варом уставляли голубці, борщ з рибою і грибами, шарпанину з рибою (густу підливу), пироги з овочами, з капустою і рибою, кукурудзяну кашу з маковим молоком (т. зв. богаєвим) і медом; капусту з рибою і олією, фасолю колочену з рибою, олією і часником та картопляний суп з олією. На покуті ставили „діда“ (кукурудзяний сніп, на кожному стеблі було хоч 2 шульки), на столі розстелювали сіно з другого покосу (отаву), а на рогах столу клали по головці часнику. Стіл накривали білою великою скатертю з ясночервоними пасками на кінцях („перетиканою“ або „заснівчастою“), а поверх неї малою білою. Під столом ставили ярмо або хомут, серп, сокиру й ціп.

Господар у той день дуже дбайливо і пильно чистив, годував і напував худобу, бо вона тієї ночі буде говорити з богами (Велесом, Дажбогом). Перед вечером господиня обсіпала т. зв. здрьичим маком (з дірочками в головках) хліви, стайні, подвір'я і стодолу, бо „здрьичого“ маку бояться злі духи і відьми. Господар ставив „діда“ на покуті з словами: „Боже святий, і ти, ясне сонце, дайте кращий урожай цього року, як тогідь“ (торік). Господиня ставила на стіл 12 житних хлібів 4 помножити на 3 і 12 страв. Перед вечерею під столом запалювали ладан або ялівець, а на столі засвічували воскову свічку, застромлену в хлібину. Ще вдень господиня мила гарячою водою лави і випарювала в них дірки, а господар затикав дірки качаном з кукурудзи та притинав рівно з лавою. На Свят-Вечір вдень парили окропом віник з берези і виносили з хати до сіней, а вносили назад аж після Йордану.

Вечеряли з першою зіркою. До вечері вдягалися святочно, клякали на коліна й молилися. Перед тим, як сісти, продували місце на лаві, щоб не придушити якусь душу предків. Найстарший в родині сідав на покуті коло дідуха, брав першу ложку куті і кидав до стелі з словами: „Дай же, Боже, щоби воли та корови високо скакали, а бджоли низько сідали“. Тоді всі починали вечерю з „божої страви“ куті, далі їли вар і інші страви. Вечеряли довго, святочно, в поважному настрої. Після вечері числили, скільки зерен пшениці прилипло до стелі, стільки буде кірців збіжжя; скільки зерен маку — стільки буде яєць від курей. Після вечері не вільно було забрати страви з столу ані накрити, бо бог

урожаю вночі мусів покуштувати всіх страв. Для душ померлих господиня ставила на вікні в маленькій мисочці кілька ложок куті. Ложки, якими вечеряли, не вільно було мити того вечора. Малі діти після вечері лізли під стіл і там квоктали, мекали, рикали та іржали. Старші діти (від 8 до 14 років) несли вечерю дідові, бабусі, а також вдовам і сиротам.

На перший день свят недавно одружені пари після Служби Божої відвідують родичів молодії. Раненько першого дня малі діти біжать колядувати. Коли під хату перший прийде хлопець, в ній буде щастя і здоров'я цілий рік, коли дівчина — буде зле.

Що ж означали ці повір'я? 12 хлібів і 12 страв означали 12 місяців року. Страви мусіли бути з усіх плодів землі, бо Дажбог мусів покуштувати всього, що дали землі 12 місяців, то тоді на другий рік дасть ще кращий урожай. В снопі „діда“ перебували духи всіх померлих дідів і прадідів, добрих опікунів роду і дому (тому й наз. „дід“), бо вони є посередники між Дажбогом і родом. На Свят-Вечір ці духи приходили з Вираю, і коли господар добре погостить їх, а вони покуштують всіх плодів землі, то випросять в Дажбога кращий урожай на другий рік. Що означає свічка в хлібі? Бджоли живляться з квітів, тож і віск із квітів. У квітах, за віруваннями антів, перебувають добрі духи, що дають мед. Квіти — це дар Дажбога, тому той дар мусить горіти в хлібі, другім його дарі. Вогонь на свічці — це жертва того дару богів. Що означає випарювання і затикання дірок в лаві та палення ладану? За віруванням антів вода й вогонь — два найбільші чистителі нечистих сил, дар для людей, ласка Дажбога. Коли побілимо хату, змастимо долівку, — злі духи поховаються в дірки і піднесуться в повітря. Тому виганяли злих духів з дірок окропом, а дірки затикали, щоб вони туди знову не вернулися. Вода очищувала предмети, а вогонь і дим — повітря. Тому палили ладан чи ялівець, щоб ОЧИСТИТИ повітря. Тоді злі духи ховалися у віник, і тому віник парили й виносили з хати останнім. Не вільно було того дня згадати слово „мак“, бо того обсядуть насікомі, як мак (блохи й ін.). Замість мак треба було говорити „дрібне“. Сіно на столі — щоб були добрі покоси (за християнства — Христос родився на сіні); часник — щоб усі жили чесно, а злі духи не мали доступу до хати (боялися часнику). Діти квоктали під столом, щоб було багатство в хаті. Діти до 14 років носили вечерю дідові й бабуні або бідним і вдовам — це дохристиянський родовий звичай шанувати патріярха роду, бо в його хаті перебував бог Ладо, опікун роду й померлих. Тому що малі діти

(особливо хлопчики) не мали гріхів, духи радо їли ту вечерю. Дівчата на Свят-Вечір слухали після вечері, звідки пес гавкне, звідти прийдуть старости. Того вечора пси гавкали лише з наказу Дажбога і віщували дівчатам щастя.

Відвідування молодими парами своїх родичів — це свято злуки чужих родів.

Колись у Березовах в родиннім колі при чарці найстарший в роді (дідусь) говорив таку формулу: „Дай же, Боже, царство небесне тим, що відійшли з нашого роду, а нам здоровля та многая літа“. В березівських піснях є згадки про рід (не родину), напр.: „Ой, роде мій, каже, роде! Роде мій хороший“ і т. д. На закінчення треба додати, що свято Корочуна було найбільшим святом зимового сонячного циклу та мало найбільше магічних дій і обрядів. Це було свято роду, сполуки й відвідин живих померлими того роду.

Маланка (у Березові „Милані“) — свято того самого циклу на честь щедрого бога - — сонця, якого анти звали „Щедрий“ або „Щедрик“. Щедрівки — це останки магічних дій, що їх виконували на честь щедрого бога. Вже самий початок березівської щедрівки „Щедрий вечір, добрий вечір“ і т. д. доказує, що анти називали цей вечір щедрим. Це було свято бога урожаю, який тієї ночі сходив на ниви й поля. „Маланка“ мужської молоді, що перебрана в масках бігала щедрувати, виконувала колись на полях різні магічні дії, щоб допомогти щедрому богові прогнати злі духи з поля. На „Милані“ в Березовах дівчата ворожили з пирогами й котом. Господині ворожили вугіллям, який буде урожай, бо щедрий бог святителем-вогнем давав знаки про це. До ворожіння брали жарке вугілля з одного поліна твердого дерева (дуб, бук, граб, ясен — колись св. дерево), на кожний рід збіжжя один вуглик. Коло кожного вуглика клали зерно збіжжя, щоб не забути, на яке збіжжя поставлено вуглик. Як не дивно, але вуглики з того ж поліна одні покривалися грубою верствою попелу (як у Березові казали „присіло“), а інші були цілком чорні, без сліду попелу („не присіло“), і на той рід збіжжя урожаю того року не буде. Перед ворожінням старі бабусі до І світ. війни говорили таку формулу: „Боже всещедрий, ворожу у Твоє ім'я, а не моє. Покажи, який буде урожай на цей рік. Амінь.“ І як не дивно, старі бабусі з того ворожіння так докладно предсказували урожай, наче з книжки читали. І, треба ствердити, на 90% угадували. Того вечора під хатами щедрують великі й малі щедрівники, які колись мали інше завдання. Дівчата щедрувати не ходять. Чому це свято називається „Маланка“, можна довідатися з книжки „Волиніяна“ проф. Килимника.

Новий Рік в Березовах називали „Василі“), це одно з свят того ж циклу, вдавнину свято господарське — для ублагання щедрого бога, який тієї ночі зійшов з неба на землю. Як зустрічали в Березовах Новий Рік? Дуже раненько, до схід сонця, малі хлопчики-„посівачі“ (від 7-ми до 12-ти років) бігають з рукавицею, повною збіжжя, а через плече торбина на горіхи, пампушки і яблука. Чому щедрувати й посівати ходять лише хлопці і чому посівають лише з рукавиці?

Анти вірили, що щедрий бог найбільше любить малих хлопчиків і з ними входить до кожної хати. Дівчат чомусь не любив. Тому хлопчики, а з ними щедрий, приносять щастя, здоров'я, добрий урожай та приплід худоби на цілий рік. Чому посівають з рукавиці? Старі люди в Березові говорили: „Щоби збіжа родило, треба сонця та води“. Ці дві сили разом це й був той щедрий бог. Рукавиця була з одним пальцем: ширша частина означала сонце, а палюх — дощ. Знаємо, що палюх (великий палець) такий же важливий, як і чотири пальці разом, бо без нього рука не здібна до праці, тому палюх називають „протирукою“. Як палюх виростає з долоні, так дощ (за віруванням антив) виростав із сонця: під промінням сонця парують моря і дають хмари, дощ. Гак пояснював значення рукавиці дідусь автора Андрій, навчаючи його новорічних віршунів. Формула віншування посівачів у Березові була така:

Сійся-родися, жито, пшениця, всяка пашниця,
На щастя, на здоровля, на цей новий рік,
Щоби-сте діждали відтепер за рік
Та кращий урожай мали, як торік.

У Березові Вижньому додавали: „лен по коліна та щоби вас, хрищених, голова не боліла“.

На Новий Рік у Березовах до схід сонця набирали з криниць води, кидали в ту воду срібні гроші і милися нею. Хто тією водою обмиється, буде мати гроші цілий рік. Того дня не вільно сваритися, клястися, позичати чи давати комусь щось, за винятком посівачів, яких просять хоч трошки сісти, коли їх обдаровують: „щоб старости сідали, рої низько сідали, кури насідали, груба сметана насідала й сади овочем присідали“. Хто поховзнется і впаде того дня, той помре того ж року. На Новий Рік варили багаті страви, бо як їдять того дня, так буде й цілий рік.

Йордан — ще одно свято, яким замикався зимовий сонячний цикл святкувань в антив (в Березові „Ардан“; як наз. в антив

*) Базілевс по-грецькому – всемогутній володар

— невідомо). День перед Йорданом у Березові звався „Другий Сьвидвичір“. Видно колись в старовину той день святкували вечером, але як він тоді звався і що означав, християнство це цілком затерло. В Березові святкували той день десь від години 9 до 1 по полудні. Приблизно в цей час того дня освячували в церкві воду. Принісши води з церкви, всі домашні споживали її і сідали „до вечері“ (в дійсності до обіду). По свячену воду з давен- давна йшли до церкви дівчата й жінки. Вони прикрашували свої посудини віночками з барвінку й калини, які пізніше ставили під образи. У віночки брали барвінок „чарчатий“ (тобто весільний).

Є підстави думати, що в антів цей день був присвячений богові подружжя Ладові. Що до церкви йшли по воду лише дівчата й жінки, чарчатий барвінок до віночків, прикрашування ними образів — вказує на це. В дохристиянські часи барвінок був символом молодости, живучости роду (вічнозелений) і щастя. Це було зілля дівчат і новоодружених. Калина означала червоний кольор лица та взагалі здоров'я і красу. В той день дівчина повинна обмити лице тією водою і з'їсти кілька ягід освяченої калини, тоді цілий рік буде свіжа, здорова, рум'яна та буде вабити своєю красою хлопців. Колись в антів воду, барвінок і калину освячували жерці. Церква пішла на уступки і тут та підставила свої свята, т. зв. Водохрещі (другий Свят-Вечір і Йордан). Того дня робили білі хрести з дощенок, прибирали тим самим барвінком і калиною та прибивали їх над входовими дверима, коло перелазів і воріт та над криницями. Всюди в хаті, в стайнях, у stodолі над дверима й над вікнами рисували білою крейдою хрести. Вдавнину анти білою крейдою рисували того дня над дверима й вікнами якісь магичні знаки, що мали оберігати родину від хвороби й нещастя. В цей день також їли кутю, та страв було лише сім. Свяченою водою окроплювали хату, стайні, подвір'я.

Як і колись анти, в Березовах святкували Йордан вночі, вдосвіта, до сходу сонця. Анти святкували це свято зараз після півночі. Церква й тут пішла назустріч старим традиціям. В Березові на ріці вирубували великий (2-3 м) хрест з льоду і обливали його буряковим виваром фіолетової барви. З церкви вирушав похід на ріку раненько, до схід сонця. Воду святили недалеко від приготованого хреста. Цілий час стріляли з моздірів і револьверів, а хлопці з пукавок. „Флейтухи“ (набої з клоччя для пукавок), визбирані на Йордан, мали помічну силу проти болю голови (дим). Після освячення води всі набирали її до посудин, пили зразу на ріці і спішили чимскорше додому, а до церкви верталися лише священик, дяк, паламар і ті, що несли церковні проце-

сійні клейноди. Прийшовши додому, господар скоро виганяв усю худобу на ріку, щоб напилася свяченої води. Ціла родина пила принесену воду і сідала снідати. їли м'ясні страви. Кожний старий господар старався йти на Йордан з власного восковою свічкою, а ті, що мали пасіки, і багатші — з трійцею. Ці свічки засвічували від церковних і старалися донести їх додому незгаслими. Коли вітер не гасив свічок на Йордан, того року будуть гарні коноплі і не буде вилягати збіжжя. В той день наше боярство в Березові одягалася в сиві шапки, жупани (опанчі) і високі чоботи, а жіноцтво в довгі кожухи.*)

Йордан в дохристиянські часи — це було свято виганяння злих духів з води. Під час вищезгаданих свят виганяли злих духів з хати, стодоли, стайні, подвір'я, з полів, а тепер з води. Анти вірили, що зима, лід, мороз і сніг — це сили злих духів і богині смерти Марени, що сковували землю й воду снігом і льодом. Анти вірили, що, прогнавши злих духів своїми магічними діями, вони допоможуть Дажбогові прогнати зиму і прискорити прихід весни. Стріляння, символізувало убиття злих духів зими. Колись стріляли з луків, виконували магічні дії і мабуть фізичні змагання молоді. Йорданську трійцю засвічували, коли хтось умирав у родині або коли зближався і падав град чи якісь інші стихійні нещастя. Колись анти світили, мабуть, з тією самою метою, щоб прогнати богиню смерти Марену чи злих духів, які приносили град.

Так закінчувався зимовий сонячний цикл свят наших предків у Березовах.

Літній сонячний цикл свят у Березовах

Юрій. Коли сонце доходило до зеніту, анти святкували літній сонячний цикл свят. Цей цикл починався в Березовах святом св. Юрія, яке було в цілій Гуцульщині в великій пошані. Напередодні Юрія в Березові палили т. зв. юр'ївські вогні або „Юрі“.

Пригадаймо, що анти вірили в дві сили, які очищають землю і все живе на ній, — вогонь і воду. Тому водою (пізніше свяченою і очищеною вогнем**) на Йордані) виганяли злих духів з хати, подвір'я, господарських будинків, з поля і т. д. Великі про

*) Такі звичаї були до I світ. Війни. Та навіть і після війни йшли до церкви в опанчах і несли додому трійці Федір Фіщич зв. Королчин та Антін Арсенич зв. Ковток.

***) При освяченні священник занурює в воду засвічену свічку; колись таку церемонію робили жерці, очищаючи вогнем воду.

стори повітря неможливо було очистити подою, і тут воду замінював вогонь. Юр'ївські вогні — це й було оте очищування вогнем повітря і гір. При тому анти виконували різні магичні ритуали, які до наших часів не дійшли. Св. Юрій — це свято двох богів: бога худоби Велеса і бога вогню-грому Дажбога, який у той день остаточно добивав злих духів зими.

Молодь в Березові того дня перескакувала через вогонь з ялівцевих корчів (так анти очищували себе вогнем), пускала з гори запалене колесо, обмотане ялівцем і соломою (колесо означало круг сонця, перемогу Дажбога над зимою). Де зайшов дим з вогнів, там всі гори й повітря були очищені. На Юрія виганяли худобу в полонини, бо напередодні вечером всі гори очистилися вогнями. Зранку того дня господині обкурювали вим'я корів ладаном і ялівцем та кропили свяченою водою, щоб відьми (колись злі духи) не відібрали молока. На Юрія сіяли кукурудзу, садили розсаду в городах, а в грядочниках м'яту, васильки, ласкавець та інші городові квіти з магично-лічничною силою (в них перебували добрі духи, що вилічували хвороби). На св. Юрія ватаг*) запалював на полонині полонинську ватру т. зв. живим вогнем з двох тертих полін (вогонь Дажбога), який мусів горіти ціле літо. Коли б той вогонь погас, то звір (ведмідь, вовки) напевно того літа поїсть худобу. В антів живий вогонь (дар Дажбога) був колись опікуном пасовиськ. З Березова того дня ішли на полонини цілі отари худоби, овець і кіз. Молоді хлопці-вівчарі, що вчора очистили себе вогнем (скакали через вогонь), ішли попереду отар, виграючи на сопілках. Так починався в Березові літній сонячний цикл свят.

Зелені Свята — дуже важливе свято антів, а властиво цілий ряд свят. Християнська Церква століття боролася з тими обходами, та й тут мусіла піти назустріч народнім віруванням. Народ називав ті свята „зеленими“. Церква хотіла замінити назву на Зіслання Св. Духа, Св. Тройця, однак, помимо всіх спроб, остаточно мусіла погодитися з назвою Зелені Свята. Що ж мало спільного Сошествіє Св. Духа з Зеленими Святами предків? Нічого, тільки ця назва антів зосталася до сьогодні. Зелені Свята предків були свята на честь Дажбога, душ померлих, квітів і св. дерев. Щоб якось погодити незвичайно розвинений в антів культ пошани душ предків, Церква й тут пішла назустріч народнім віруванням, встановивши т. зв. задушну або поминальну суботу перед Зеленими Святами.

*) Начальник пастухів

В Березові цю суботу звали „дідовою суботою“ (назва ще дохристиянська), і цей день буй присвячений духам померлих прадідів і дідів — опікунів роду, хат і домашнього вогнища. Назва „дідо“ така ж стара як і Зелені Свята. На цю суботу господині пекли калачі, несли їх повні коші (т. зв. „довгі кобілки“) до церкви, а після Служби Божої роздавали бідним дідам-жебракам, що того дня гуртами чекали перед церквою і в притворі. Даючи калач, господиня говорила таку формулу: „Наперед душі мого діда, тата, баби, мами (імена) говоріть „Отче наш“. Назвавши всі мужеські імена, починала жіночі. Той, що брав калач, відповідав: „Най Бог прийме його в царство небесне“. Того дня і цілий зелений тиждень в Березові старалися найняти за померлих Службу Божу з Парастасом (це спеціальна Відправа за померлих). Народ розумів Парастас як велику миску кукурудзи з засвіченою свічкою, і цю миску підносили високо вгору при співі „Вічная пам'ять“. На Парастас клали маленьку мисочку з коливом, а після Служби Божої обов'язково робили обід або поминки, запрошуючи всіх присутніх на Відправі. Під час поминок ту маленьку мисочку з коливом, як тисячу років тому анти, ставили на вікні для душ померлих. Їли спочатку коливо (страву богів та душ померлих), а потім чотири традиційно березівські страви: борщ з м'ясом, голубці, студенець і кашу. Коли їли кашу, господиня знову ставила перед кожним присутнім великий білий калач з тими самими словами, які говорила до бідних дідів у поминальну суботу. Круглий калач - символ сонця-Дажбога, опікуна душ померлих. Високорозвинений в антів культ померлих свідчить про їхню високу культуру в ті дохристиянські часи.

Ми запізналися з пам'ятною (поминальною) суботою як днем культу душ померлих в антів. Тепер пригляньмося до другого дня — властивих Зелених Свят (чи Сошествія Св. Духа), які в антів були культом квітів і дерев. У праці „Волиніяна“ проф. Килимник описує їх так:

„Колись у наших предків були святі гаї та св. квіти. В тих гаях росли святі дерева дуб, ясен, клен. Ті гаї були під опікою жерців, служителів Дажбога. До такого св. гаю вибирався голова роду з синами по св. маїння (т. зв. косиці в Березові), яке волхов передавав їм з якимись магічними заклинаннями. Те маїння мужчини (ніколи жінки) приносили до оселі роду і роздавали мсім мешканцям, які маїли-косичили свої домівства, городи та поля“.

Що ж означало несення косиць додому? Наші предки вірили, що в деяких квітах і деревах перебувають добрі духи, опіку-

ни роду й господарства. Ті добрі духи иомпожували урожай на полі і давали кріпке здоров'я членам роду. Тому їх треба принести з лісу до дому і в городи та просити в них здоров'я й урожаю. З лісу приносили не лише дерева, але й квіти, тому в Березові „маїння“ звано косицями. Квіти ділили на польові й домові. В Березовах до I світ війни існували осібно обгороджені городці, т. зв. грядочники, недалеко від хати. В них кожна господиня старалася мати такі квіти: любисток, ласкавець, васильки, полин, руту, марунку, м'яту, рум'янок, барвінок обох родів, півонію, центурію та дев'ятник. Коло плоту того грядочника росли без (бузок) та калина. Всі ці квіти (косиці) мали якусь лічничу силу, бо в них, за повір'ям антів, сиділи добрі духи. З поля на Зел. Свята приносили папороть, братки і дзвіночки. Всі ті роди косиць з лісу й городу розкидали по столах, лавах, на підлозі і косичили образи. Косицями з дерев (маїнням) косичили стріхи хат, входові двері, обійстя, городи й поля.

Зелений четвер в Березові звали Рахманським Великоднем і в цей день кидали на воду збережені від Великодня шкаралупи свячених яєць і писанок. В ці дні анти фарбували яйця і писали писанки. Гуцульські писанки-безконечники — це магичні лінії, якими анти заворожували добрий приплід домашньої птиці й худоби, обдаровуючи себе взаємно писанками, що пізніше увійшло в великодній звичай. Тиждень після Зелених Свят на Україні звався русалчин. В понеділок після русалчиного тижня на Україні відбувалися т. зв. проводи русалок. В Березові це затратилося, а проводи русалок перенесли на неділю після Великодня. Томина (Фомина) неділя в Березові звалася провідною. Мабуть, вдавнину в той день проводили русалок до лісу.

Івана Купала. Найбільшим святом літнього циклу в антів було свято Купала для звеличання сонця-Дажбога. Святкувала його молодь. Церква підставила під Купала свято св. Івана, і тому це свято звали Іваном-Купалом. Сонце в ці дні стоїть в зеніті, на землі все цвіте, родить, вода в ріках найтепліша. В Березові говорили, що до Івана не можна купатися і їсти черешень. Це свято анти святкували вночі напередодні і в самий день Купала*) (вночі в лісі, увечорі — над водою). До I світ. війни вночі перед Іваном парубки в Березові йшли шукати цвіту папороті, бо березуни вірили, що папороть цвіте в ту ніч опівночі. Хто зірве ту квітку, буде багатий, щасливий і вічномолодий. Цвіте лише 7-ми-

*) Купальські обряди в науково-історичному наświetленні описав проф. Ст. Килимник у своєму неоціненному творі «Волиніяна» (Укр. рік в народн. Звичаях), т. I-IV.

річна папороть гарним червоним цвітом з яснозолотою серединою, яка світить промінням. В Україні в ту ніч палили купальські вогні, в Березові ж цей звичай зник. В ту ніч ходять добрі і злі духи, горять закопані давно гроші, а зілля й вода мають чародійну силу. Це все повір'я Березова.

День св. Івана. В Березові того дня до схід сонця старі бабусі (ворожки, відьми) вирушали зривати зілля. Збирали росу з трави платком та витискали до посудини. До схід сонця на Івана роса мала чародійну силу. Дівчата до схід сонця милися водою з роси, в яку вкидали любисток і м'яту (любисток — щоб п любили, м'ята — щоб була пахуча хлопцям). Найкраще викупатися в росі до схід сонця, маючи в одній руці любисток, а в другій м'яту. Тому було багато випадків (навіть після І світ. війни), що дівчата цілком нагі купалися в зеленому житі. Збирати зілля і росу та купатися треба було крадькома, щоб ніхто не побачив. В той день відьми мали велику силу: заходили до чужих стаєнь, перекидаючися жабою, котом і т. п., та відбирали молоко в коров. Тому в ніч перед Іваном господині замикали стайні, а коров підкурювали і кропили свяченою водою. Роса, зібрана на Івана і дана з любистком хлопцеві, причаровувала його до дівчини назавжди.

Петра. Один купальський звичай наші предки в Березові перенесли на св. Петра — звичай „робити Петра“. Десь на рівнім місці, на толоці чи вигоні, робили т. зв. Петрів стіл. Це була 4-рикутня яма яких 40-50 см глибини, а посередині її був 4-рикутній стіл з ненарушеним дерням (зв. по-березівськи „з зеленою кицькою“). Глину з рову забирали геть. Сідали на землю, ноги ставили у викопаний рів, а страви — перевертаник, яєшню й горілку — ставили посередині на той стіл з зеленим дерням. Що таке перевертаник? Це кукурудзяний хлібець у формі капустиного листка, зігнутого вдвоє впоперек посередині. Їх пекли обов'язково в капустиному листку, а всередину клали сир, що наз. „душею“. Що означав перевертаник? Дохристиянське свято Купала в своїм циклі святочних днів присвячувало один день культові померлих, „душам“. Анти вірили, що за душі покійних на поминках їх годиться їсти хліб з „душею“. Такий хліб на Поділлі зветься книш. Книші печуть з ярої пшениці, з сиром або м'ясом, і дають за душі покійних. У Березові перевертаник замінив книші. Чому він так називається? Господиня, що пече перевертаник, кладе на лопату капустиний листок середнього розміру, а на нього накладає розчин кукурудзяної муки, розведеної молоком з солодкою сметаною і яйцями та цукром (для запаху додають дрібно січеного

кріпцю з цибулею). Цей розчин накладається на листок, а на середину розчину кладеться добре видавлений сир, змішаний з яйцями й цукром. Тоді лист капусти згинається наполовину, а сир на середині прикривається („привертається“) розчином. Тому що розчин перевертається на сир, цей довгастої форми смачний хлібець зветься перевертаником. Петрів стіл, як і перевертаник, - це залишки купальських обрядів. Такі самі столи з дерня роблять на Україні на Купала, і за той стіл саджають найкращу дівчину, яку називають Купалочка - Фортуна („Волиніяна“, т. IV, ст. 115).

Святом Петра закінчувався цикл сонячних літніх святкувань наших предків у Березовах.

ПОХОРОН У БЕРЕЗОВАХ

Тепер коротко про похоронні обряди Березова. Як анти понад 1000 років тому, такі наші предки в Березові аж до I світ. війни везли хоронити покійника на санях зимою і літом. Молодих хлопців, дівчат і дітей убирали у вінці з хрещатого барвінку. Таким вінцем з послідкою обвивали покійника еліпсою від голови до ніг. За мерцем обов'язково мали голосити. Голосити не означає плакати. Голосіння — це був звичай антів споминати ціле життя покійника. Для цього колись були професійні ораторки, т. зв. голосільниці, які своїми словами збуджували жаль і плач слухачів, хоч самі не плакали. Це було щось в роді сьогоднішньої прощальної надмогильної промови, виголошеної речитативом (напівговоренням, напівспівом) з жалібним акцентом. До I світ. війни кожний умираючий березун просив „щобисте за мною гарно голосили“. Голосільниця в антів згадувала найважливіші діла покійного та вбирала їх в найкращі слова. Такі голосіння антів перетривали в Березові тисячоліття.

Що мала згадувати добра голосільниця колись в антів, а до I світ. війни в Березові? 1) Життя покійника від маленького, як він бігав босий, кучерявий, як він підріс, одружився, ходив у походи, купецькі виправи і т. п.; 2) запитувати, чи не тужить він за рідними, за хатою, подвір'ям, садом, боєвим конем, зброєю, за купецькими мажами, худобою, засіяним полем і т. п.; 3) чи зустрівся на другому світі з своїми найближчими і чи просив разом з ними Дажбога про ласку для своїх найближчих на землі (добрі духи прадідів — посередники між богом і людьми): 4) запрошення прилітати ластівкою чи зозулькою до їхньої хати, стайні, обори, в сад, у поля, городи, до їхніх отар, коней, зброї і

т. п.; 5) прохання й запити — „звідки Вас (Тебе) сподіватися“, „звідки Вас візирати“, „звідки Вас надслуховувати“ (березівське автентичне).

Щоб докладніше зрозуміти, чому в Березові голосили, везли покійника на санях і варили коливо, коротко пригадаймо похоронний обряд в антів 1000 років тому. В ті часи не було цвинтарів у теперішньому розумінні. Померлих хоронили десь на сухому сонячному горбі чи горі або на сонячній поляні в лісі, щоб померлий міг щодня говорити з Дажбогом. На тих місцях бажали бути поховані й багато інших осіб, і ті місця звали колись жальником або могилою. Могила означала місце поховання покійника, а не купу насипаної над ним землі, натомість купа землі насипалася як пам'ятник, бо каменя чи дерева в степах не було, а був чорнозем, з якого й сипали-будували пам'ятник покійному. Якщо він був знатніший, то й пам'ятник був більший і т. д. Покійника привозили на могилу волами на санях. За саньми йшли голосільниці, вели коня покійного, потім ішла рідня і приятелі. Покійника хоронили в сидячій позиції або палили на кострі. До гробу давали коливо й мед — їжу богів і душ померлих. Після похорону виступали скоморохи й бандуристи (бандура — інструмент антів). Скоморохи (перебрані й замасковані особи обох статів) старалися потішити й розвеселити засмучені голосільницями лиця присутніх. Вони співали й приказували різні дотепи, потішаючи присутніх, що покійник уже у Вираї, тому немає причини плакати й журитися за ним. (Ось чому наші предки переставали опікуватись гробами покійників, і унук не знав, де поховано діда). Після скоморохів виступали бандуристи-поети, які вже встигли скласти думи, що оспівували славні діла покійника, закликаючи присутніх наслідувати їх.

Що ж лишилося в Березовах з тих часів? 1) Голосільниці; 2) з тризни післяпохоронні обіди-поминки з коливом; 3) з скоморохів т. зв. шило або грушка, де молодь розважалася коло покійників; 4) з бандуристів, що славили діла покійника, залишилися посмертні пісні. Шило, голосільниці, везення саньми мерця, коливо й похоронні обіди-тризни перетривали в Березові тисячоліття. Церква повела гостру боротьбу з голосіннями і скоморохами, бо це розвіювало увагу присутніх: всі слухали голосільниць чи скоморохів, а не священика й дяка. Замість скоморохів уведено читання псалтиря.

Беручи за мотив п'ять правил давніх голосільниць, можна будувати на них найкращі і найбільш зворушливі надгробні промови.

З весілля в Березовах везуть молоду

ВЕСІЛЛЯ В БЕРЕЗОВАХ

Ще лишається торкнутися хоч побіжно весілля й весільних обрядів Березова. Тут, крім сивої давнини антів, знайдемо й греко-романські запозичення, як доказ, що березуни (їхні предки) є рееміграцією з-над Дунаю.

До I світ. війни весілля в Березовах тяглися цілий тиждень. На весілля господар забивав свиню й теля або часто-густо ялівку, купував 2-4 кінви горілки (кінва — 10 літрів) та 5-10 чверток пива (чвертка — 25 літрів). Цілий тиждень біля хати, де відбувалося весілля, курився вогонь, а спеціально найнята кухарка варила весільні страви. Весілля починалося в понеділок. Молоді того дня ходили „просити“ (запрошувати) гостей.

Молоді в Березові звалися князі та княгині. Стрій князів — сива шапка (зв. киянка) з синім оксамитним дном, довгий чорний жупан з грубого доморобного сукна (т. зв. опанча) з кобеняком (гостроверхе накриття голови). Коли ж опанча вийшла з щоденного вжитку й стала святковим одягом, шили маленький кобеняк і вкладали в нього калач, загорнутий у шовкову хусточку. Поли жупана, ковнір і кобеняк були обшиті синім шнурком. Повісмяна сорочка з лиштвами, викладаним ковніром і рукавами застібалася червоною шовковою стрічкою, а рукава гарасівкою. Широкі темносині штани (т. зв. убрання), на ногах чоботи

з високими халянамц, в руках ремінний нагай. Сідло різьблене, оріхове або яворове. На сідло клали подушку. Коней, якими їздили князі, закрічували квітами з позолоченого барвінку і різнокольоровими папірцями. Хто не мав власних коней, той позичав за заплаатою на цілий тиждень, бо князя без коня в Березові не уявляли. Стрій княгині називався чулок — обруч з тонкого лубка, обшитий червоною шовковою стрічкою. Спереду обруча нашиті 2-3 морщені червоні стрічки, в які до половини обруча вкладали в три ряди павині пера (низькі, середні й високі). Під перами нашивалися квіти з каучуку, пір'я з хвоста качура і блискучі перли. Ззаду голови молода чіпляла до чулка 10-20 однометрових 10-15 см широких червоних шовкових стрічок, які пізніше давала в дар братам і сестрам молодого. Спереду чулка пришивали вшитий віночок. Що таке чулок? Це дуже старинна окраса голови дівчат в антів, що колись звалася начільником, чільцем або чілком, це блискучий обручик, мідний, срібний або золотий, з дочепленими до нього різними блискучими прикрасами. В начільниках анток не знаходимо пір'я як окрас. Пір'я пави — греко-романський вплив. До строю княгині входив жіночий жупанчик, довгий по кісточки, з трохи тоншого сукна, чим опанча, без кобиняка, обшитий таким же синім шнурком, як і опанча. Біла повісмяна сорочка з вуставками, вишитими чорними, спеціально до ішшивання приготованими нитками. Ковнір сорочки викладаний, застебнутий широкою червоною стрічкою в кокарду, а рукава застебнуті червоною гарасівкою. По сорочці під жупан взимку молода вдягала білий вишитий киптар (кожушок без рукавів). Спідниця (т. зв. лабата) у великих червоних квітах на чорному тлі, шалінова і білий шаліновий хвартушок у дрібних червоних квітах. Княгиня підперізувалася поясом-плетенем з двома китицями, з різнокольорової волічки. На шию накладала намисто (т. зв. карбованці). Колись намисто було з 2-3 шнурків правдивого червоного коралю, і старі жінки називали його коралі. Між коралі дочіплювалися срібні монети різних держав. Такі коралі коштували пару добрих волів, званих паровицею. Ще до 1900 р. березівська боярівна надівала бекешу — жупанчик з темносиньої матерії, підшитої кожушком, без рукавів, довгий до колін. Ковнір і поли бекеші були обшиті сивим кримським смушком, що його привозили з Києва, як і сукно та сиві шапки. На ногах червоні або жовті чобітки (пізніше черевики). Поверх жупана княгиня надівала 2-3 великі шалінові хустки (т.

зв. штенгерки*). В руках княгині й дружки був калач в чистій вишиваній хусточці. Так виглядав стрій княгині.

В суботу перед весіллям пекли калачі в руки княгині, в кобеняк князеві та два великі грубі (т. зв. „під вінки“) для тата й мами. Калачі під вінки прибирали гільцями, прикрашеними тістом і позолочені послідкою. Вони мали бути білі, грубі, гарно зарум'янені, по можливості з ярої пшениці. Якщо під час випікання калачі потріскаються, життя молодих буде погане. Калач означав круг сонця, знак Дажбога, отже молодих віддавали під опіку Дажбога. В антів це було пов'язане з різними магічними діями. Сонце, як джерело всякого життя на землі, символічно запрошували калачем для благословення молодих. „Підвіночні“ весільні калачі були в великій пошані: убрані позолоченими гільцями, барвінком і калиною, вони ціле весілля стояли на двох хлібах на столі під образами. Прибраний так хлібом і калачами стіл, застелений білою скатертю, чекав на т. зв. вінки в понеділок вечером. Що означає слово вінок? Це латинське слово. Барвінок по латині називається "vinca tinog", з нього римляни плели весільні вінці. Слов'яни перейняли це слово від римлян і спочатку звали барвінок по латині „вінки“ чи „вінок“. У Березові ніхто не говорив „вінець“, а лише „вінок“, „вінки“ (множина), напр.: „ушили вінок“, „роблять вінки“, „просять на вінки“. Чому? Сама назва означає, що колись плели вінки і прикрашували ними в хаті стіл, образи, весільні калачі і т. п. Це греко-римське запозичення, бо ці народи під час весілля обвивали вінками, плетеними з чарчатого барвінку, кипариса й лавра, всі колони дому, столи і навіть подружнє ліжко. Не можна ж назвати „вінками“, на які княгиня скликала всіх своїх подруг, шиття маленького віночка, який обвивався довкола мізинного пальця. Такий віночок величини маленького ліскового горішка золотили, і цю золоту кульку пришивали до чулка княгині і до сивої шапки князя. Ця кулька знову ж таки означала культ Дажбога і віддавання молодих під його опіку й ласку.

З тих то давніх часів походить наша обрядова весільна пісня „Барвінкова“, мелодія якої запозичена від греків (див. на іншому місці). Тут розглянемо лише значення її змісту. Починається вона весь час повторюваним рефреном або заспівом „Лежать нам берви чарчатії та лежать нам барви 'барвінковії“. І так весь час —

*) Штенгерка – мабуть від німецького слова standart. Мабуть після прилучення Галичини до Австрії німці виробляли якісь однакової величини (стандартні) шалінові хустки з тороками, що їх жиди називали «штендертка», а народ – «штеньгерка».

раз чарчаті, раз барвінкові. „Барва" в антів означало краску, барву (барвистий стяг), а „берва“ — барвінок (в „Слові о полку Ігоревім“: „похилилися барви — стяги Ігоря“). В Барвінковій усна словесність за тисячоліття змішала ці два поняття в одно. Колись було: „Лежать нам (всюди) берви (барвінкові вінки) чарчатії та лежать нам барви (зелені) барвінковії“. Що означав барвінок и антів, ми вже довідалися. У римлян і греків він означав молодість, надію (синій цвіт), сталість, вірність і здоров'я. Тому не дивно, що дунайські поворотні плели вінки з вічнозеленого барвінку та золотили його барвою символа вічного життя — сонця - Дажбога. Від рееміграції звичай плести чи шити вінки прийняли і великі частини краю. В люців віночків не плели, те саме в Акрешорі, Космачі та в інших довколишніх селах. Там вінець заступало деревце (гільце). Золото й барвінок — це вплив греко-романської культури на антську еміграцію.

На перший погляд барвінок має однакове темнозелене листя, проте є два роди барвінку — чарчатий і хрещатий. Перший росте не вище 6 інчів, зате випускає довгі (часом на 2 м) паростки зв. „чарчі“, що мають на собі короткі паристі листочки серцевидної форми і стеляться по землі, вкриваючи її буйним кожухом паристих листочків на віддалі 1/2 інча пара від пари. Коли восени перестають рости чарчі, остання пара листків віддалена під передостанньою лише на 1/3 інча, гак що чотири останні листочки творять хрест, який не виходить з одного стебла. Другий рід барвінку росте вищий (до 12 інчів), має довші й вужчі яйцевидно-подовгасті листки, уложені навхрест, і ті чотири листки виростають з одного стебла. Чарчі короткі, пускають коріння в землю, а з нього вгору росте високий прутик, закінчений чотирма симетрично уложеними навхрест листками. Це хрещатий барвінок. І один і другий рід барвінку цвіте синім.

У Березовах, як і в греків та римлян, плели весільні вінки з чарчатого барвінку, і до І світ. війни ще звертали увагу на рід барвінку. Хрещатий барвінок вживали на вінці для померлих і садили на гробах. Отже, колись на весіллях над Дунаєм, за греко-римським зразком, розкидали всюди чарчатий барвінок. Вінків було багато, і при плетенні їх виголошували чи співали різні пісні на честь Дажбога. Християнство і тут підставило свій зміст під мелодії антів. Пригляньмося до нашої барвінкової пісні при шитті вінця.

Лежать нам берви чарчатії,
Зійди, Боженьку, до нас,
Зійди, Боженьку, до нас,
Бо у нас тепер гаразд,

За повір'ям антів, Дажбог був не гордий, і на їхнє запрошення мандрував по землі (як і грецькі боги), сідав з ними за стіл їсти кутю й коливо та пити вар. Отже, колись цей рефрен співався „Зійди, Дажбоже, до нас“. В деяких куплетах це зарисовується ще виразніше, напр.:

**Ой, дай же, Боже,
Ой, дай же, Боже,
Щасливу годиночку.**

Колись було ”Ой, Дажбоже, ой, Дажбоже, Щасливу годиночку“ (на доказ див. "Волиніяна“).

Як вже згадано, в понеділок молоді йдуть запрошувати гостей. Формула запрошення така: „Просили вас тато, та й мама, та й ми вас просимо, щоби ви приходили до нас на вінки і на весілля.“ Запрошені відповідали: „Дякуємо татові та й мамі, а вам бажаємо, щоби ви були веселі як весна, здорові як вода, а багаті як осінь“. Вінок шили дві старші свахи. Довкола столу сідають дівчата, співають разом із свахами і роблять та позолочують барвінкові квіти для хлопців. Вінок у князя шують зараз звечора, у княгині пізніше. Під час шиття вінця в молодій приходять князь із дружною і з хлопцями, але не в весільному строї, а в строї легіня. Тут дружка й дівчата здимають з усіх хлопців капелюхи та заквічують їх золоченими барвінковими букетиками, які хлопці і князь викупувають. Пришиваючи квіти, свахи й дівчата співали пісню: „Ба де тоти легіники, що рубають бучки, що уни не йдуть викупити свої капелюшки“.

На весіллі немає ані однієї дії без змісту давнини. Викуп капелюхів — це викуп від голови молодого та бояр, які загналися до чужого роду викрадати дівчину і попалися в засідку. В ті часи за викрадання дівчини члена роду було законом право помсти, яке часто-густо кінчалося смертю напасників. Однак наші предки також знали, що коли дружитися з дівчиною того самого роду, то діти будуть каліки. Тому мрією кожного молодця було викрасти дівчину з чужого роду, хоч за це можна було стратити голову, але це не відстрашувало смільчаків-закоханих. З дівчатами чужого роду зустрічалися і вмовлялися на Купала (їхні вінки на воді зійшлися), та батьки і брати не дозволяли, бо то ворожий рід. Не лишалося нічого іншого як викрасти суджену богами, яку колись звали „богданкою“ — боги злучили їхні вінці. Тому молодий підбирав собі бояр-спільників і йшов викрадати. Коли не повелось викрасти, і молодий попав у полон, було добре, як обійшлося викупом, бо частіше кінчалося смертю напасників і війною

обох родій. Тому на вінки в Березові князі приходили з своїм товариством нерозпізнані, всі в однакових строях парубків. Коли вінок був готовий, свахи пришивали його княгині до чулка, а князеві перед тим до шапки. Після цього подавали страви, потім танцювали, і на цьому вінки закінчувалися.

У вівторок відбувається весілля в молодого. Родичі гостять запрошених гостей: їдять, п'ють, танцюють. Колись це була мобілізація роду — для оборони від нападу пошкодованого роду молодой, озброєні чекають нападу, а чекаючи п'ють, танцюють і тішаються, бо рід набув нового члена — викрав дівчину. Від молодой ідуть свати до молодого. Що означають свати? Коли дівчину викрадено, родові молодой лишається до вибору війна або мир. Якщо рід молодого слабший, можна ризикувати війною, якщо сильніший, — треба миритися. З такою метою пошкодований рід висилає численне збройне посольство на переговори. Це сьгоднішні свати. Ось вони наближаються. Свахи молодого з музиками виходять перед сінешні двері. Колись виходила мати молодого і молода в товаристві інших жінок. Молода заявляла, що любить молодого і пішла з ним добровільно. За жінками мовчки стоять муром озброєні мужчини роду з молодим на чолі. Жінки ведуть переговори: бачите, мовляв, ваша дівчина любить нашого хлопця, як можна розлучати закохану пару і т. п. В Березові музики з обох сторін грають, свати молодой починають поважно співати Барвінкову (скорочено):

Розтягай, свату, хату, (2)

Та й калинові сіни, (2)

Щоби сватовн сіли.

Свахи молодого відповідають:

Затривайте, сватови, (2)

Най застелять сто лови. І т. д.

Свати молодой:

Не дайте нам стояти, (2)

Пускайте нас до хати. І т. д.

Під час співу з хати виходять два члени роду, в одного в руках пляшка з горілкою й чарка, в другого ніж і т. зв. стручень.*) Вони частують кожного з сватів чаркою і куснем стручня.

Застановімся над змістом Барвінкової. Свати вимагають, ставлять умови („розтягай хату, пускай до хати“), іншими слонами — заплатіть, відступіть озеро, ліс, пасовисько, річку як ви-

*) Стручень (з нім. Strudel) – довгий плетений пшеничний хліб, спечений спеціально на весілля.

нагороду за дівчину, свахи молодого просять („затривайте, сватови“ і т. д.). Коли ж домовилися, вінчальна сваха молодого (та, що шила вінок і буде на вінчанні в церкві) просять: „Просимо ближче, сватови, підступіть ближче“. Свати підходять, а вона, танцюючи за сонцем і співаючи під музику, посипає сватів пшеницею з тарілки, застеленої вишитим рушником. Слова пісні: „Ой, дай, Боже (колись „Дажбоже“), в добрий час, як у людей, так і в нас“ і т. д. Знявши капелюхи, свати ловлять ними зерна пшениці, а жінки руками — скільки зерен попаде в капелюх, стільки буде мати приплоду з худоби того року. Тепер свати входять до сіней. На порозі хати їх вітає голова роду (батько й мати) хлібом з підвіночним калачем та сіллю в калачі, легенько вдаряючи („б'ють хлібом“) кожного в рамена з словами: „Щобисте були такі гідні та величні, як цей дар Божий“ (колись „дар Дажбога“). Староста молодого розміщує гостей за столами, гостяться, танцюють. Так закінчується другий день весілля.

В середу весілля в молодій. Родичі молодій гостять запрошених гостей, приходять старости від молодого (колись вони передавали родові молодій винагороду). Та сама церемонія.

В четвер відбувається шлюб. Коло 8 год. ранку до молодій приїжджає князь із своїми свахами і старостою. Приїхавши не входили до хати, а чекали на подвір'ї, куди виходила княгиня зустрічати князя, вперше цілувала свого судженого і пришивала йому (а дружка дружбі) до правої сторони грудей золочений барвінковий букет та широку, вдвоє зігнуту червону шовкову стрічку („бинду“), яка сягала аж до колін. Свахи співали, музики грали, хтось з домашніх трактував свих і старосту чаркою та куснем струця (молоді йшли до шлюбу натще). Тепер староста молодій запрошував князя і свих до хати. В сінешних дверях батько й мати молодій „били“ їх хлібом. Староста провадив князя, той княгиню, вона дружбу, той дружку, дружка свих. Всі держалися не за руки, а за хусточки, які тримали в руках. Так заходили за стіл. Коли староста доходив до виходу з-за столу, а молода була посередині столу, з-під столу вилазив брат молодій і загороджував дорогу князеві, домагаючись викупу. Тепер всі сідали (в Березові це звалося „засідати молоду“). Відбувався торг, князь платив кілька дрібних корон (не банкноти, колись частини гривни), а свахи співали „татарин братік“ і т. д.

Після викупу староста провадив молодих до родичів молодій, що сиділи тепер на стільці перед столом, тримаючи в руках хліб, підвіночний калач на хлібі, а в калачі топку*) соли. Музики

*) Топка соли мала форму зрізаного стійка вагою близько два фунти

переставали грати, наставала тиша, а староста говорив: „Слава Ісусу Христу“. Родичі й присутні відповідали: „Слава навіки“. На його слова — „Я привів вам діти, щоби ви їх благословили в путь Божу на кавалок хліба“ — родичі відповідали: „Ми готові їх благословити“. Тепер молоді стають перед родичами, позаду них свахи молодого, збоку староста. Староста починає просити т. зв. прощі. Формула прошення прощі: „Насамперед прошу Господа Бога в Тройці Святій, Св. Пречисту, усіх святих угодників Божих, тата і маму, родичів ближніх і дальших, щоби сте їх простили та благословили в путь Божу“. Родичі і всі гості відповідають: „Хай їх Бог простить і благословить у путь Божу“, Тепер музики грають, свахи співають „Лежать нам берви“...

Заграй, музико, різко, (2)

Кланяйтесь, діти, низько

Татові й матінонці, (2)

Найближчій родинонці.

Під час співу молода стає на коліна перед батьком, цілує йому руки, а він б'є її хлібом із словами: „Най вас Бог благословить так щиро, як ми вас благословляємо, та щоби сте були такі гідні та величні, як цей дар Божий“. Тоді княгиня встає і стає на коліна перед матір'ю, а князь перед батьком, і повторюються ті самі слова (в Березові це звалось „бити поклін родичам“). Так повторюється тричі. Опісля обходять стіл, під такт музики пританцьовують і співають „Ой, дай, Боже, в добрий час“. Староста веде свих на подвір'я, пританцьовуючи і співаючи ту саму пісню. На подвір'ї княгиня, свахи й родичі молодого та музики сідали на застелений ліжником віз, а князь на коня, і їхали співаючи до церкви (колись до голови роду по благословення Лада). На вінчанні, коли князь ставав на коліна коло престолу, а поли його широкого жупана лягали на підлогу, княгиня старалася стати на полу жупана — тоді її муж буде ціле життя послухний їй.

Після шлюбу їхали до хати молодого, але князь і свахи не вступали до хати, а скоро їхали до хати молодого. До хати молодого входила княгиня з своїми родичами. Приїхавши додому і далі ще нічого не ївши, молодий брав заздалегідь приготований уквічаний капелюх і, деколи навіть не злязачи з коня, вертався до молодого і накривав її капелюхом. Як це відбувалося? Треба згадати, що кожний раз, як молодий приїжджав до молодого, він стріляв коло хати (колись з пістоля, пізніше з револьвера). Тепер же входив до хати з капелюхом, і його вітали музики. Молода сідала на стілець перед столом, а свахи або її малі брати чи сестри розплітали їй волосся. Коли волосся лягло по плечах, князь

приступав до накривання капелюхом. Він знімав чулок з вінцем і клав на дружку, тричі хрестив молоду капелюхом і, поцілувавши її, надягав їй на голову. Щойно тепер молоді сідали за стіл і їли (дотепер були натще).

Що означало накривання капелюхом? Це було прийняття до роду чужого члена, іншими словами — зрівняння нового члена в правах з старими членами роду. В Березові воно відбувалося під впливом грецької культури (з-над Дунаю) далеко культурніше й більш символічно, ніж на Поділлі, Наддніпрянщині чи навіть на недалекій Буковині. Там молодят заводили до комори, де було приготоване шлюбне ліжко, а ціле весілля чекало на вислід здійснення вінця. Через годину старший боярин показував гостям сорочку молодої, і тоді на хату, в якій відбувалося весілля, клали або червону хоругву, і всі тішились, або чорну хоругву, і тоді всі весільні гості розходилися з сумом додому, а весілля передчасно кінчалося. Там кульмінаційною точкою весілля був момент здійснення вінця з молодої, а в Березові висококультурне й морально-етичне „прошення прощі“ та символічне здійснення вінця, разом з чулком перенесене на дружку, а прийняття до роду через накривання капелюхом. В дохристиянські часи дівчина без вінця не могла вернутися до свого роду, бо вона стала матір'ю чужого роду. Тому пошкодований рід вимагав викупу або застосовував криваву помсту.

Накривши княгиню капелюхом, князь від'їжджав додому, а княгиня в капелюсі йшла просити у свати сусідів і близьку родину. В хаті молодого ідуть приготування до гостини сватів, ладять фіри їхати по княгиню. Свахи молодого, стоячи на порозі світлиці, співають символічну пісню (Барвінкову):

Ой, дай же, Боже, (2) (колись "Ой, Дажбоже")

Щасливу годиноньку,

Бо ми вже ідем (2)

По чужу дитиноньку. І т.д.

Після цієї пісні сідають на вози свахи, брати і приятелі молодого та з музикантами і співом вирушають по молоду. Князь їде на коні. У молодої сходяться свати, рід молодої. Ось князь стріляє коло хати. Княгиня ховається в комору.*) Він із свахами входить до хати під привітальну музику, а дружба прямує до дверей комори, за ним свахи. Знову Барвінкова і танець під дверима комори (це зветься „витанцювання молодої з комори“). Перетанцювавши дружба стукає в двері комори і говорить: „Добрий

*)Колись вдачину молода ховалася від збройного нападу нелюба, що хотів узяти дівчину силою.

вечір. Пусти, шині молода“ . Двері комори, замкнені. Спів, танець і стукання повторюються тричі, і лише тоді двері відчиняються, а дружба входить до комори, де повно дівчат, і починає шукати княгиню. Дівчата перешкоджають, гасять світло і т. п. Знайшовши княгиню, приводить її до князя, що чекає в сінях. Староста знову заводить їх за стіл з піснею „Ой, дай, Боже...“ Зайшовши за сіл, всі на хвилину сідали й сиділи мовчки. Вставши продовжували обходити, підтанцювуючи й співаючи. За третім разом сідали надовше (яких 10 хв.), в хаті було тихо — не співали й не грали музики. Ця 10-хвидинна символічна мовчанка звалася в Березові молода сіла на посаг“ . Під час мовчанки всі випивали по чарці й закушували калачем.

Відсидівши посаг, молоді виходили з-за столу, і молода сідала на приготований стілець. Князь здіймав з неї капелюх і обтинав коси. Свахи тримали приготований каптур. Підтявши волосся, князь брав від них каптур, тричі хрестив ним молоду і накладав їй на голову. Свахи зав'язували молоду поверх каптура хусткою, співаючи на мелодію Барвінкової:

Ступай, молода, ступай, молода,

Гей, та й на білий камінь.

А із каменя, гей, та й білого

До стрем'я золотого.

А із стремени та й золотого

На коня вороного.

Гей, а із коня та й вороного

До свого миленького.

(Кожна -строфа співається по двічі.)

Тепер молоду в каптурі (звану відтепер молодницею) староста виводить надвір, а дружба з помічниками виносить посаг. Князь цілує жінку-молодицю і на руках висаджує її на віз, а дружба дружку. Маючи посаг на одному возі, а молоду з свахами на другому, князь їхав на коні з боку, а запрошені приятелі пішки пильнували вози, усуваючи з дороги перешкоди, бо суперники молодого, шкодуючи за молодою, зарубували дорогу або закидали колодами. Так із співами приїжджали до молодого. Молодиця з дружкою в хату не входили до приходу сватів. Дружба й помічники заносили посаг до комори. За яку годину пізніше приходили свати. Родичі молодиці приносили в бесагах дари для батька, матері, братів і сестер молодого, а якщо брати й сестри мали дітей, то й для них. Знову відбувалася церемонія з посипанням пшеницею. Тепер староста молодої заводить молодицю і дружку до хати, а за ними йдуть батько, мати, брати й сестри молодої та решта сватів. Родичі молодого „б'ють хлібом“, староста

заводить молодих за стіл, при чому знову тричі обходять стіл і тричі коротко сідають („щоб усе добро сідало"). Коло молодої сідають її батько й мати. Тоді гостилися, їли й пили, а молода давала дари. Коли вже їли кашу, мати і сестри та свахи молодого починали нести з комори корогвай.

Що означає корогвай чи коровай? Це великий білий хліб — символ сонця (округлий), добробуту і щастя. Корогвай пекли надзвичайно уважно, щоб, не дай, Боже, не потріскався і не запався, бо молодий помре. Корогвай прикрашували обліпленими тістом гілочками-квітами („шишками“), а передовсім мистецьки виліпленими з тіста фігурками всіх домашніх тварин і птиці. Між тваринами вставляли квіти з барвінку і ягоди калини, і все те золотили послідкою. На корогваї були воли з ярмом, коні, корови, свині, вівці, кози, крілики, кури з курчатами, гуси, качки, індики, голуби. Все це було виконане дуже артистично. Тому спекти й прибрати корогвай будьхто не вмів, для цього в селі були спеціалістки. Колись вносили корогвай з червоно-золотою корогвою і магічними піснями, як дар і благословення Дажбога, і ставили перед молодою парою як символ розросту роду, приплоду худоби і птиці. Це був ніби символ „рогу обильности“ у греків, і з усіх слов'ян у весільних обрядах коровай мають лише українці. Ось старинна пісня, яку колись співали в Березові:

Під гору, під гору пропій*) йде 2

Під золотую корогву!

А в тій корогві маків цвіт — (2)

Славний наш князенко на весь світ. І т. д.

В Березові корогвай до молодих вносила мати або найстарша сестра молодого, несла на голові, а молодші сестри і свахи придержували корогвай і, повільно посуваючись до столу, співали:

Лежать нам берви барвінковії,

Оралисмо границю, (2)

Сіялисмо пшеницю

По горі, по долині, (2)

Би було всій родині.

Не скупа сестра була, (2)

Великий корогвай спекла.

Чотири воли везли, (2)

Чотири сестри несли.

(Далі чотири сторони світу, пісня довга.)

Корогвай клали перед молодими, а свахи кінчали Барвінкову такими словами:

*) Мабуть колись було „пробій“ — свати, які силою здобували молоду.

А наш друбочка красний, (2)

В него ножичок ясний.

Не встидно йому дати (2)

Корогвай починати.

Тепер дружба мусів одним помахом ножа довкола (за сонцем) витяти позолочені воли з ярмом, які ставив перед молодою парою. Після цього вставав староста з своїм помічником. Він тримав у руці застелену вишитою хусточкою тарілку, на якій була насипана яра пшениця, а на ній стояла чарка. Помічник наливав у чарку горілки, а староста, звертаючись до батька молодої, починав просити до т. зв. почесного (формула його подана деінде). Коли староста викликав до почесного сватів, кожний викликаний кидав на тарілку гроші і випивав чарку, а дружба клав перед ним кусень короваю з фігуркою якоїсь домашньої тварини або птиці. Обдаровували молодих різними речами: давали полотно, скатерті, киптарі, гроші, а навіть „перепивали“ худобу.*) Випивши чарку, говорили: „Дарую вівцю (або ялівку)“.

Весільні страви були такі: борщ (у багатших телячий або свинячий росіл) з тістом (нудлями), голубці, студенець і рижова каша з молоком.

У п'ятницю відбувалося повесільне — гостилася ближча й дальша рідня молодих. Вдавніну це було поєднання обох родів. У ті часи, коли хлопець ризикував життям за здобуття дружини, це була значна подія не лише для нього, але й для цілого роду, бо це зближувало часто ворожі собі роди. З цього дня дружба і дружка звать себе кумами. В суботу відпочивали. В неділю робили „колачини“ — свято обох родів з проханням до Дажбога про благословення, здоров'я і щастя нової родини. Саме слово „колачини“ (символ сонця) означає, що в дохристиянські часи тоді відбувалися якісь магичні ритуали, пісні й прохання до Дажбога- сонця.

Ми торкнулися березівського весілля дуже поверхово, бо такий мінімум конечний для ознайомлення читача, який ніколи не бачив ні Березова, ні березівського весілля.

— — — — —

*) Це подібне на американський „шавер“, лише відбувається більш урочисто.

Р О З Д І Л V

СУСІДИ БЕРЕЗОВА

Люча — це перший сусід Березова із сходу. Коли поглянемо на мешканця Лючі, нам впадає в очі відмінність раси. Лючани високого або середнього росту, мають чорне з сталевим відтінком волосся, чорноокі шатени, а наші березуни в більшості русяві й синьоокі. Одяг березунів і лючів також цілком відмінний. Зачіска мужчин-березунів до I світ. війни виглядала так: волосся довге до ковніра сорочки, з поділом посередині голови, чоло вільне від волосся. В лючан волосся довге до рамен, спереду голови на чоло спадала гривка, що закривала $\frac{2}{3}$ чола аж по брови. Від гривки на чолі посередині голови проділ. Коротко: зачіска лючан, стрій, весільні й обрядові пісні, вірування і звичаї та спосіб будування хат (білені) виявляє їхню спільність із Ключівцями, Стопчатівдями, Яблонівцями та Мишинцями. В цих п'ятьох селах те саме населення, той самий стрій, та сама форма хати, зачіска в мужчин, той самий кольор волосся й очей та ті самі весільні пісні, звичаї і вірування. Населення Верб'яжа, Воскресінець, Ковалівки й інших довколишніх сел різниться від мешканців 5-ти вищеназваних сел. Хто ж такі лючі?

Лючі, лютики або велети — це полабські слов'яни. Є всі підстави думати, що й вони така сама рееміграція, як і березуни, лише не з-над Дунаю, а з протилежного кінця слов'янського розселення — з-над долішньої Лаби, побережжя Балтійського моря. Та перед тим як ми розглянемо часи рееміграції лючів, спочатку мусимо запізнатися, як вони виемігрували над Балтик з своєї первісної вітчизни України. Для більшого зрозуміння цього ми мусимо якнайпобіжніше торкнутися праісторії України.

За найновішими дослідями наших і чужих (англійських) археологів, колискою всіх європейських народів був простір європейського Причорномор'я — від долішньої Волги до Карпат, отже наша Україна. Наші праукраїнці, розмножившись сильно на вищезгаданих просторах, рушили вздовж Дунаю і побережжями Чорного й Адрійського морів у Європу. Змішуючись з іншою людністю, ці вихідці з України дали початок новим європейським племенам і народам. Звідки ж узялися на наших землях праукраїнці-русини?

Після останнього відступу льодовика до Скандинавії переста-

Ли віяти північні вітри, іцо приносили вологість до Африки й Азії, натомість почали віяти західні вітри, вологість яких скроплювалася дощами в Європі, так що до Малої Азії та Африки вітер доходив сухий. За браком дощів постають великі пустині, як Арабська, Сагара й інші. Людність тих теренів почала пересуватися на північ, шукаючи поживи й води для себе і своїх отар. Так почалися перші мандрівки народів. Зміна клімату тривала щонайменше кілька століть, тож ті рухи народів не відбулися нагло. Людність скупчується тоді в долинах великих рік Нілу, Ефрату й Тигра, які, виливаючись щороку, залишали багато урожайного намалу, а тим самим давали ідеальні умови для розвою рільництва. З віками ті долини й околиці були такі перенаселені, що заради прожитку людність мусіла мандрувати далі.

В Ірані, над Ефратом і Тигром, розрослися племена білої раси, і там, в північному Ірані, над рікою Араксом жив народ, який за кілька тисячоліть до Христа називав себе „Русь“. Приблизно за 3.000 років до Хр. той народ перейшов через Кавказ і осів у наших степах. Назва Русь, русини записана на стінах єгипетських пірамід з докладним описом, де жив цей народ. Про русинів згадує жидівський пророк Єзекїїл у своїх писаннях з VI ст. до Хр. В той час Русь жила вже в чорноморських степах. З тих то прарусів, які ділилися на багато племен, походять предки Руської держави анти. Анти поділялися на племена, про які згадує літопис Нестора. Між ними було плем'я дулібів, що замешкувало сучасну Волинь, Холмщину й північну Галичину. Дуліби поділялися на три окремі племена бужан, волинян і лучан (лючів чи лучичів). Перші вістки про лючів подає Костянтин Багрянородний. Він називає їх згрецька „Лензіннойс“ та кладе їх десь в околицях південно-східньої Волині й північної Галичини. Він говорить, що печеніги нападали аж на територію лючів (тобто глибоко в Україну). По лючів сягнули пізніше польські історики (Пашкевіч та ін.), намагаючись зробити з них поляків. Наші історики заперечили, вони кладуть лючів в околиці м. Луцька, яке вдавнину звалося Лучеськ (тобто столиця лючів). І одні й другі історики наводять докази. Тому що лючі найближчі сусіди Березова, ми мусимо хоч коротко запізнатися з їхньою історією.

Всі полабські слов'яни, поморяни і пруси були безспірно руського походження. Під натиском гунів, а пізніше аварів руські племена перейшли лісисті терени, що відділяли Галичину, Волинь і Холмщину від польських племен, та посунули на північні терени, звільнені германами, які в мандрівці народів відійшли на захід.

Там вони змішалися з останками якогось місцевого чорноволосого населення і дали початок полабсько-поморським слов'янам. Та не всі лючі виемігрували, менша частина їх зосталася на Волині. Над Балтиком лючі поділилися на понад 30 племен, і кожне з них творило окрему державу з вічевим устроєм.

На доказ того, що ці племена були праруські, можемо взяти їхні назви:одно з них звалося волиняни (походили з староукраїнського міста Волиня в гирлі р. Гучви); черепиняни (в польській мові слова «череп» немає); хижани (в поль. мові немає „хижий“, а є *drapieznu*); далі деревляни, варни (Варна над Чорним морем), бережани, стовпчани, щетиняни (люди з сильним заростом-волоссям); смоленці (з Смоленська), глиняни (Глиняни під Львовом),рани (ранці, обідранці, торбарі; ранець — укр. торба: „Москаль ранець натягав“ у Шевченка; в поляків такого слова немає). Так можна перейти всі назви, і всі вони українського, а не польського походження. Прусія — це праслов'янсько-українське Борусія — Буй - Русія (в нашій ранній історії такі назви трапляються часто: Буй - тур I т. п.). їхні боги — це дохристиянсько-українські Сварог і Хорс, якого вони звать Хоровит, та Світовид у вигляді трилицевих стовпів-статуй. Таку саму статую знайдено в с. Хотимірі та Товмаччині к. Станіславова. Щетинці, волиняни й ранці шанували чотирилицеву статую Сварога-Перуна, а таку саму статую знайдено 1848 р. в р. Збруч в с. Городниці к. Коиичинець. Імена їхніх князів — Мстислав, Святослав, Дорогослав, Богуслав, Милогост, Білуг, Вишата і т. п., ані одного Мешка чи Болеслава. Такі самі імена маємо в історії княжої доби руської та ранньоруської держави. Назви їхніх міст і столиць також руські: Білгород - столиця Помор'я і Білгород під Києвом; Камінь — місто на Помор'ї і кілька осель Каменів та Каменців у нас; Волинь — місто в нашій ранній історії над р. Гучвою на Волині і місто й півострів Волинь на Помор'ї.

Таких порівнянь можна наводити в безконечність, та щоб історично тдоказати, що то були племена руські, даймо слово німецьким історикам-хронікарям тих часів Гербордові (Hegbord) та Ебові (Ebo). Щоб зрозуміти їхні описи, мусимо запізнатися з племенем ранів, які творили окрему державу на острові Ругія. Ранці, щетинці і волиняни жили з морської торгівлі і мали свої окремі держави, але говорили тією самою мовою і вірували в того самого бога Світовіда головна святиня якого знаходилася на острові ранів, у столиці Акрон*). До неї два інші племена щороку

*) Недалеко від Лючі Покутської, коло села Текуча є гора і поле, зване Акрин,-мабуть праслов'янське Акрон, тобто місце святині бога Світовіда.

відбували великі прощі. Крім торгівлі, ранці займалися піратством (тобто розбоєм). В 1126 р. до Щетина прибув німецький єпископ Отто з послом від польського короля Болеслава Кривоус- того, перед жорстокістю якого дрижало населення Помор'я, з до- маганням, щоб щетинці прийняли Христову віру. Знаючи, що жорстокий Болеслав шукає зачіпки, щетинці мусіли згодитися. За ними «ішли й волиняни. Це не сподобалося ранцям, які, окружені морем, не боялися Болеслава, і вони переконували щетинців і волинян не покидати прадідної віри і старих богів. Коли ж щетинці й волиняни таки прийняли християнство, ранці оголосили їм війну, яку програли, бо в триденному жорстокому бою перемогли щетинці й волиняни. Про цю війну обидва німецькі хронікарі пишуть таке.

Герборд у своїй хроніці **“Dialogus de vita Ottonius episc. Bamberg”** (t. I, II, III, **script Rep. German Ex. M.G. Hist. Recusi, Hannover 1868 c. 30, p. 142, t. III**) пише: **“Rutheni comperta Fide et convesione Stetinensium quia in christianitate penitus roborati sunt, a societate il'orum s'e avertunt”** (подібне повторює в с. 31, р. 144-145 того ж тому). Хронікар Ебо в своїй хроніці **“Vita Ottonius”** (t. III, c. 23, p. 648) пише таке: **“Rutheni paganis erroribus adhuc irretiti, audita Stetinensium conversione graviter indignati quod sine respectu et consilio eorum ydolis renunciantes, christianam subissent legem, bello eos lancessere veriti non sunt”**.

Як бачимо, обидва хронікарі називають ранців русинами. На спільність поморян і населення Київської Русі вказують також найновіші археологічні розкопи. В місцевостях **Czluchowo, Grocno і Kadlusie** на Помор'ї*) знайдено жіночі поховання з такими самими уборами і прикрасами, які мають поховання на Русі в IX-XI ст. Тепер ми ясно бачимо, що молода польська держава, перебуваючи в стадії формування і кристалізації, з усіх сторін була оточена чужими народами і не мала доступу до моря. Русини й литовці, мов кліщами, обіймали польські племена з трьох сторін, четверту ж, південну частину замикали чехи, які також походили з руських земель і ніколи не були приятелями поляків. Зрозумівши таку грізну небезпеку, Мешко I приймає Христову віру з Чехії, жениться з чеською княгинею та забезпечує собі чеську підмогу, або щонайменше неутральність, і намагається, як і його на- слідники, розірвати цей перстень на спілку з німцями й данцями. Болеслав Хоробрий, Болеслав Смілий, а головним чином Болеслав Кривоустий звернули всі сили на знищення полаб'ян, помо-

*) T. Waga: Pomorze w czasach przedhistorycznych. Torun I 934

рян і прусаків. Зупинімося лише над одним Болеславом Кривоустим.

В 1107 р. він нагло, без оголошення війни (як 233 р. пізніше Казимир на Галичину); вирушає на Помор'я з сильною кінною армією і після п'ятиденного маршу через пуці нападає на безборонне велике поморське місто Колобереже. Не здобувши замку, він спалив ціле місто, наперед пограбувавши його, мешканців вимордував, а кілька тисяч узяв до неволі. Заохочений успіхом та великою здобиччю на другий рік Болеслав здобуває Білгород — столицю поморян, з тим самим результатом. З цього часу щороку він вирушає на Помор'я та руйнує, палить і мордує одну за другою маленькі поморські державки. В 1109 р. він здобуває Чернків і Накло. Під Наклон Болеслава зустріло з'єднане військо поморян, але за браком одноцілого проводу та з-за гіршого озброєння поморяни програли бій, однак оборонялися далі. Тоді Болеслав заключає договір з данцями, щоб заатакувати поморян і з суші і з моря. В 1120 р. данці й поляки ударили на Помор'я разом. Війна була незвичайно жорстока. Поморяни оборонялися дуже завзято. При помочі данської фльоти поляки здобули Щетин, Узнан, Волинь і Акрон — столицю ранів.

Німецький хронікар Annonim Gall нотує, що тоді поляки убили 18.000 поморян, а 8.000 взяли до неволі, і Болеслав поселив їх вздовж руського пограниччя, на сході своєї держави, щоб вони боронили польські границі від русинів із сходу. Галь пише, що кілька років після цієї війни єпископові Оттонові показували згарища великих міст і цілі поля, засіяні кістками поморян, помордованих польськими християнами. Ці жорстокі війни провадилися під плащиком „навертання“ поморян і полаб'ян на Христову віру. В дійсності ж це були грабіжницькі війни для здобуття майна й невільників. Так росла польська й німецька держава на крові й сльозах полабсько-поморських русинів, так росла пізніше держава хрестоносців на крові й пожарах борусів (прусів), так росла Польща Казимира Великого і Литва на крові й грабунках Галицької і Київської держав. Причина цього — роздрібнення руських племен на сотню малих державок з вічевим устроєм. Вдесятеро сильніші русини були підбиті малими народами польсько-литовським і хрестоносцями лише тому, що ці народи мали монархічно-абсолютистський політичний устрій без тіні вічево-анархістичних громад. Це лише короткий епізод з опису змагань полабсько-поморських русинів за право жити чи не жити на цьому світі.

Як прийшли лючі до Березова — чи втекли від німців чи від

Болеслава з-над руської границі, - нам невідомо, але обидві можливості не виключені. Німецькі хронікарі (**Thietmar** та інші) називають полабські племена докладно Lutschsi. Німці ведуть з ними вперту й жорстоку боротьбу. Взяті в три вогні німцями, поляками й данцями, лючі мусіли підкоритись. Одно з племен лючів, як було згадано, називалося стовпчани. В іншого племені, гломачів, було місто Мишна чи вірніше Мишин. В 928 р. це плем'я було цілковито підбите німцями і на 2/3 вимордоване. В Мишині німці побудували твердиню, щоб тримати в рабстві слов'янські ієдобитки. Використовуючи війну німецького цісаря Генріка з папою Григорієм, багато недобитків лючів утекли на південний схід і пропали в слов'янському морі. Втікали туди, звідки за переданнями усної словесности походили їхні предки, — до русів, мова яких була їм зрозуміла. Поскілки Волинь була тоді вже густо заселена, наші князі оселили їх там, де було рідке населення, — на Підкарпатті й Поліссі. Так постали Люча, Лючки, Ключеви, Стопчатів, Мишин і Яблонів на Покутті та, мабуть, Лючени на Поліссі і Люча й Лютовиска на Лемківщині.

Коли наші лючі прийшли в долину Лунги, точно довідатись тяжко. В усякому разі це сталося десь між VIII і X ст. ст. Поселення лючів між антами на ті часи не було чимось незвичайним, бо мова лючів і галицьких антів була подібна. Котрий з наших князів дозволив їм оселитися в долині Лунги, залишається також загадкою. В усякому разі один з князів від Олега до Володимира Великого, за кілька десятків років до приходу дунайської рееміграції, предків березунів. Ці події замикаються на протязі двох століть. Як було згадано, лючі не виправдали сподівань того, хто їх там оселив, або може його наслідника, бо хтось, розриваючи їхню колонію надвоє, уміщує всередині лючів дунайську рееміграцію. Під Рокитою лючі лишилися в Лючках, витиснуті з Березова, зайняли Ключів. Хтось може спитати, чому ж не називаються Лючею Ключів, Яблонів, Стопчатів та Мишин? Зупинімось над кожним селом лючів зокрема.

Ключів постав після витиснення лючів з Березова. Як знаємо, через Ключів у Дубовий в княжі часи провадила найкоротша кінна дорога (найбільше вживана в ті часи) і піша дорога до стратегічно важливого княжого пограничного пункту Берези з Коломиї через територію лючів. По-старослов'янськи „до лючів“ (через територію лючів) звалось „к-лючів“, „ко-лючів“, що по теперішньому означає: підєм „д-лючам“, „до-лючам“, а за ними Береза. Також з Коломиї перші видні гори належали лючам, по-старослов'янськи „к-лючам“ або „до лючів“ — „к-лючів“. З віка

ми те слов'янське „к-“ чи „ко-“ через вимову злилося водно, і постала назва Ключів. Про спільність раси Лючі, Мишина, Ключева говорять: 1) однакової форми саморобні солом'яні капелюхи; 2) однакового крою сердаки, кожухи й киптарі; 3) однакові шалінові з дрібними квітами хвартушки в жіноцтва цих п'яти сел; 4) однакові зачіски й кольор волосся в мужчин і жінок; 5) однаковий фасон постолів (інший як в Березовах); 6) однаковий танець Лючінка в усіх цих селах (з дуже незначними відхиленнями); 7) поля лючів і ключів переплетені по цій стороні г. Дубовий як шахівниця; 8) мешканці всіх п'ятьох сел добре роблять квасне молоко, з чого відомі в цілій околиці. Оце коротко спільні риси лючів, хоч можна ще згадати однакові біленькі хати, будовані вздовж доріг. Звідки ж назви Стопчатів, Яблонів та Мишин? Назва Мишин може бути; подвійного значення: або там осіли змішані недобитки лючів з кількох їхніх племен та місцевого населення, або то недобитки з вищезгаданого міста Мишни, знищеного в 928 р. Інші лючі називали їх митниці (з міста Мишни), так прозвало їх і довколичне населення, бо й вони самі певно себе так називали.

Стопчатів. Між племенами лючів одно звалося стовпчани (стовп — укр. слово, польське „слуп“; напр.: Семен стовпник, а не „слупник“). Недобитки стовпчан і заложили село Стопчатів. Тому що приголосна „в“ тяжка до вимови, за століття народ пропустив її, і вийшло Стопчатів. Яблонів — недавня назва, бо його заложив магнат Яблоновський і так назвав свій осідок вже після прилучення Галичини до Польщі. Для заснування Яблонова він відкрояв частину Лючі і Стопчатова, бо йому належали всі села в долині р. Лючки від Березова аж до Коломиї. Характеристично, що магнат Яблоновський вибрав за осідок саме Яблонів всередині лючів, між якими почував себе найбезпечніше, бо це було найспокійніше населення. Як побачимо пізніше, лючі ніколи не брали участі ані в опришках, ані в будь-яких повстаннях. Навіть напад татар не знищив їх.

Так, пізнаючи Лючу, сусіда Березова, ми мусли хоч побіжно пізнати і їхніх сусідів: Ключів, Мишин, Стопчатів і Яблонів. Як бачимо, довколичні села мають зрозумілі слов'янські назви, тоді як Люча, Лючки, Ключів, Мишин чи навіть Стопчатів незрозумілі. Хто міг думати про існування якогось далекого племені лючів, що 1000 років тому заснували згадані села. Вербяж, Воскресінці, Ковалівка чи навіть Березів — це назви українському населенню зрозумілі.

Які пам'ятки лючів збереглися в Березовах? 1) Назва річки Лючка (колись наз. Лунгою); 2) мешканців Березова Нижнього звано гончарями, а Середнього — глиняниками. Ніхто з мешканців Березова, навіть з дуже старих людей, не пам'ятає, щоб у Березові Нижньому процвітав гончарський промисл. Назву глиняники взагалі було тяжко розгадати. Переглядаючи, однак, назви племен лючів, знаходимо, що одно плем'я звалося глиняни, а друге — череп'яни, які робили черепи-урни. Тяжко щось певне твердити, але є підстави думати, що в Березові Нижньому осіла була частина лючів з племені череп'ян-гончарів, а в Березові Середньому — з племені глинян. Хто знає, чи на початках оселення лючів Березів Нижній не звався Гончарі, а Середній — Глиняни. Це тривало не довго, проте коли дунайська рееміграція витиснула лючів у довколишні села, давні назви zostалися. Це лише припущення, орієнтуючись на назви племен лючів.

Історичний є лише факт еміграції-втечі недобитків лючів під натиском німців і поляків. Однак, де вони осіли, треба ще довго досліджувати. Все ж історично доведені назви племен лючів, як стовпчани, глиняни, череп'яни, мишини, кажуть додумуватись багато.

Текуча — сусід Березова з півдня має старинну назву оселі з княжих часів. Наш літопис згадує ще одну Текучу над р. Серетом, точніше між Серетом і його останнім найбільшим допливом, у трикутнику злуки обох рік, так що та Текуча з трьох сторін була замкнена ріками. Та Текуча вперше згадується за Ростиславичів. Який зв'язок має Текуча Покутська з Текучою над р. Серетом, до сьогодні ще не досліджено.

Текуча, Слобода Рунгурська, Лючки і людність половини Бані-Березова — це була опора кн. Данила проти Березова, коли він приборкував підкарпатське боярство, що на чолі з боярським магнатом Судиславом*) зв'язалося з мадярами. Мадяр особливо цікавили соляні джерела Підкарпаття. Вони обсадили своїми військами Стару Сіль, Коломию, Синевідсько, Самбір, Лаврів, Галич, Товмач і Тисьменицю та готувалися засісти настало на правому березі Дністра. Ліси Судислава займали простір від р. Черемоша, тобто цілу Косівщину з її соляними джерелами, а від с. Уторопи південною стороною р. Лючки доходили аж до Березова.

Населення Текучої — це мішанина траків (волохів), степовиків (здається брентіїв) і місцевого слов'янського елемента з домішкою, мабуть, волиняків, довірених кн.

Данила. На присілку

*)Про акцію Судислава і про участь у ній березівських бояр буде згадка в розділі „Боярство і Романовичі“.

Текучої, Бані Свірській, збереглися потомки степовиків майже в чистій расі: низький ріст, косоокість, назвиська, рідкий заріст і жовтаво-темна шкіра — найкраще доказують їхнє походження. Привів їх і оселив на Бані волинський вельможа боярин Свірський, посвоячений з Романовичами. Назвиська Турлуки, Кифіри, Галдищуки (а в Текучій їх ціла мозаїка), говорять самі за себе. Назвиська Данилюки могли б вказувати на людей кн. Данила. *)

Лючки — де частина лючів, мабуть з племені глинян, про що вже було згадано. Вони дали найвищій горі Березова назву Рокита. Спокійне працююче населення.

Слобода Рунгурська — оселя, заснована кн. Данилом на княжих землях, які простягалися від Княж-двору аж до Березова. Це його вірні люди, спроваджені й оселені ним там для приборкання багатих і бутних березівських бояр. Звідки вони прибули, тяжко дослідити, це мішанина вірних кн. Данилові вояків його піших полків з певним, може невисоким, відсотком волиняків. У Слободі є шляхетсько-боярські назвиська та існують традиції?, що Слобода це також бояри. Це могла бути якась упривілейована верства вірних кн. Данилові людей, що втішалася опікою його самого і його наслідників, але вони мали замало традиції й давности поселення, щоб набути шляхетські герби після прилучення Польщею Галичини.

Рунгури — це також потомки степовиків, може чорних клобуків, бо вони, як і печеніги, високого й середнього росту.

Печеніжин — це потомки печенігів. Обидві вищезгадані оселі, засновані кн. Васильком Ростиславичем на допомогу Березі для оборони Татарського Шляху. Дух степу, одчайдушність, ризико в здобуванні легкої наживи ще довго проявлялися в потомків Печеніжина та Рунгур: 70% усіх опришківських ватаг і 80% усіх ватажків були з печеніжців і рунгурців. Підстави до цього дала Польща після прилучення Галичини, відібравши в печенігів надані їм нашими князями землі, які тягнулися по р. Прут від Печеніжина аж до Коломиї. На цих землях печеніги випасали отари рогатої худоби й коней. Коли ж поляки, ліквідувавши їхню республіку (вони мали свою самоуправу, надану їм галицькими князями), відібрали в них землі, а їх самих перетворили на рабів-панщизняників, залежних від пана, — вільний дух степу не міг стерпіти такого пониження й замкнення у вузькі панщизняні рамки життя та відповів на гніт опришківством.

Акти галицького городського суду, що за Польщі був найви-

*) В Текучій був дуже давній дзвін з часів кн. Данила, сконфіскований австрійцями під час I світ, війни на гармати, але повернутий аж з Відня назад до Текучої, як історична пам'ятка, в 1916 р. його забрали москалі при відступі.

щою судовою інстанцією для Галицької землі, аж рябіють від назвиськ половлених опришків, мешканців Печеніжина й Рунгур. Вождем всіх опришківських ватаг був Г. Кардаш з Печеніжина. Його влада сягала від м. Стрия аж на Буковину. Під його рукою було понад 20 менших ватажків, а 17 з них — уродженці Печеніжина й Рунгур. Олекса Довбуш також уродженець Печеніжина.

В ХХ ст. Печеніжин світив приміром солідарности, карности й послуху своєму прововоді. Згадати б хоча оборону Печеніжина в 1918 р. під проводом станційного коменданта-березуна, бл. п. хор. Івана Геніка, зв. Катун. Коли румуни зайняли Коломию, їхні сильні відділи вибралися зайняти Печеніжин. Печеніжці взялися за зброю, вийшли за село у т. зв. Дубину (ліс) і розпочали бій з регулярною румунською армією. Після двогодинного бою румуни втекли в Коломию. Щойно на третій день, коли румуни, зайнявши Делятин, окупили Печеніжин з усіх боків і загрозили бомбардуванням села артилерією, печеніжці, бачучи безвиглядність положення, склали зброю. Найсильніші товариства „Січ“ перед І світ. війною, найкраще організована споживча й молочарська кооперація та „Рідна Школа» поміж двома світ. війнами найкраще говорять про організаційну вартість і солідарність потомків печенігів.

Так ми побіжно запізналися з історією сусідніх місцевостей, яка в минулому сильно перепліталася з історією Березова, так що без знання її нам було б тяжче зрозуміти події і причини, що викликали постання Берези та пізніше значення цієї оселі в Галицько-Волинській державі.

Р О З Д І Л V I

БОЯРСТВО І РОСТИСЛАВИЧІ

Ми дізналися, що боярська верства Галичини є сполука дунайської рееміграції, що вступила на службу до київських князів, з місцевою хорватською зрущеною верхівкою. Поворотці були купці й вояки в одній особі. Одержавши від князів нові місця поселення, вони стали найбільш надійним елементом і опорою княжої влади в прилучених землях. В першому, другому, а навіть і третьому поколінні вони почували себе новими на цих землях, корчували їх і будували собі житла.

Княжу владу Київської Русі можна поділити на два періоди: 1) варяжсько-княжий, абсолютний і 2) боярсько-княжий, обмежений радою бояр. Перший період закінчився з смертю Святослава. Княжа влада в ті часи була необмежена. Князі вислухують рад воєвод, тисяцьких, тивунів, однак рішення видають самостійно. До Володимира Вел. князі спираються на варягів. Син селянки, вихований селянином-вояком дядьком Добринею, Володимир Вел. під його впливом спирається на боярство, яке в той час як дунайська рееміграція вливалось в армію його батька і в його власну. Пришельці з-над Причорномор'я володіли зброєю не гірше від варягів, служили вірно, за службу не вимагали срібла, а приймали земельні наділи і корчували на них праліси. Незаселеної землі тоді було досить. Володимирові Вел. могло здаватись, що він зможе обійтись без варягів, він звільняє їх із служби, і всі вони йдуть на службу до Греції.

Чим були варяги в армії Святослава? Це був кістяк армії, офіцерський і підофіцерський корпус в теперішньому значенні. Заслуга варягів в організуванні сварливих і часто ворогуючих між собою антських родів-племен в одну цілість є величезна й неоспорима. Не будь варягів, напевно не було б і Київської Русі. Вони з'єднали антів в одну здисципліновану громаду, накинули їм нову, незнану досі державну організацію з абсолютним проводом, вишколили антські полки і навчили їх іти в бій боевою лавою, а не розсипаною купою, як було перед тим. Вони навчили антських ковалів робити кращу крицю й міцнішу зброю. Одним словом, вони перероджували психіку антів і вчили їх того, чого анти ніколи не вміли, — пошани до авторитету князя, якого самі слухали беззастережно.

Коли б київські князі продовжували були цей процес ще 150- 200 років довше, Руська Імперія була б задержалася в територіальному просторі Святослава мабуть до сьогоднішніх днів. Правда, за свою службу варяги вимагали плати сріблом, та коли б цей елемент вріс був у землю і зв'язався з нею потом і кров'ю, — ми були б мали боярську аристократію варяжського походження, яка вже в крові мала державницькі доосередні нахили.

Поворот дунайської еміграції дає змогу Олегові, Ігореві та Святославу організувати з варяжським старшинським корпусом величезні, як на той час (60 тисяч), і здисципліновані слов'янські армії. Вони відбувають з ними на ті часи дуже далекі й тяжкі походи. Зрозуміло, що дунайській рееміграції не подобалося служити під залізною дисципліною варягів, однак вони не мають іншого виходу, коряться і вірною службою стараються здобути довір'я князів.

Володимир Вел. оперся на цих поворотцях цілковито. За Ігоря і Святослава підросли і вивчили варяжську мілітарну штуку свої сотенні, тисяцькі, а навіть воєводи, (це час трьох поколінь — 880-980 рр.). Володимир творить чисто слов'янські полки з слов'янським офіцерським складом, вишколеним варягами, а варягів звільняє. Цей чин Володимира незабаром показався дуже трагічний в наслідках. Київська держава не була ще міцно спаяна в одну цілість. Щоб зцементувати державу від Волги до Сяну і від Білого моря до Чорного, не лише з різними вдачами племен, а навіть і кліматичними різницями, потрібно було ще щонайменше два століття. Спаяна Святославом держава силою, на швидку руку, не мала ані державної традиції, ані культурно-торговельної гравітації до її центру Києва. Все це треба було розбудувати віками. Ми бачимо, що після смерті Святослава відділяється Галичина, в'ятичі й радимичі, і Володимир Вел. мусить наново прилучувати ці землі. Прилучивши хорватів, він задержався в Галичині майже два роки, порядкуючи галицькі відносини. На польсько-угорському пограниччі Володимир Вел. осаджує свої залоги - боярські осередки. З Підкарпаття, як володар найрозлогішої в Європі християнської держави, нав'язує зв'язки з Угорщиною, Чехією і Німеччиною. Тоді ж закладає твердиню Володимир-Волинський і укріплює ціле південно-західне пограниччя. Правдоподібно тодішнім ділом його рук є всі Берези. Насувається логічне припущення, що він охрестив хорватів, бажаючи настало злучити їх з Київською імперією. Знаємо, що в ті часи віра була політичним засобом, вірніше правою рукою тієї держави, яка цю віру насадила.

Наслідки звільнення з армії варяжського корпусу і покликання першої боярської ради далися відчуті ще за життя Володимира Вел. Печеніги почали нападати на Київ, а Володимирова армія не змогла їх розбити. Нестало варяжської витривалості і походи Святослава в останні роки панування Володимира Вел. були вже немислимі. Сини Володимира Вел., посаджені ним на провінціях, за батьковим прикладом закликають боярські ради і відмовляються слухати батька. Ці ради репрезентують тепер відосередні тенденції племен. Сини не хочуть платити батькові данину з тих провінцій.

Галичина, а особливо Підкарпаття, були в складі Київської держави лише 24 роки (993-1017). В 1017 р. Болеслав Хоробрий іде на поміч своєму зятеві Святополкові і займає Галичину. Окупація триває 13 років. Ярослав Мудрий знову повертає варяжський кістяк своїй армії і лише завдяки цьому перемагає злучені армії брата й Болеслава, прилучаючи в 1030 р. Галичину знову до Києва. Він розбиває впрах печенігів і робить далекі походи, як його дід Святослав. Ізяслав, син Ярослава Мудрого, з якихось причин знову привертає боярські ради і звільняє варягів, які, як і за Володимира Вел., йдуть до Візантії. Це була остання нагода задержати варяжський державотворчий елемент на службі Руській державі. Спілка варягів (норман) і кельтів, змішана подружніми зв'язками, дала у висліді англійську націю, яка здала свій іспит перед історією блискуче, а англійська імперія існує з того часу аж до сьогодні. Ми ж в історії мали кращу ніж кельти нагоду засимілювати варяжський елемент, та, на жаль, сталося інакше. Цікаво, яка була б нація з мішанини варягів і слов'ян? Напевно волева, здисциплінована і державотворча.

Ярослав Мудрий у своєму тестаменті віддав Галичину Ростиславові, дитині свого сина Володимира II, який володів Галицькою волостю і помер у молодому віці. Ростислава отруїли греки. Він залишив трьох малолітніх синів — Рюрика, Володаря й Василька. Коли Ростиславичі доросли (десь в рр. 1082-85), вони на заклик галицьких бояр займають Галичину і ділять її між собою. З того часу Галичина на 270 років відділюється від Києва. Потомків цих трьох князів історія називає Ростиславичами. Ці князі займають Галичину без ніякої війни, без війська, без нічиєї помочі і без опозиції внутрі: все гарно і спокійно, як в казці. Щоб зрозуміти такі нечувані в історії операції, треба знати, чого шукали галицькі бояри. 1) їм не вигідні князі, які мають свої уділи, а тим самим своє військо, адміністрацію і скарб, тому вони шукають князів-ізгоїв (без території), а такими були Ростиславичі. 2) Бо-

яри вимагали, щоб галицькі князі не цікавилися київськими міжусобицями, а служили лише інтересам галицької землі й боярства. Ростиславичі приймають боярські умови, ділять Галичину на три частини і покликають боярські ради. Рюрик княжив у Перемишлі, Володар у Звенигороді, а Василько в Тереховлі. Бояри дали Ростиславичам уділи, тому вони пішли назустріч боярським вимогам. Рюрик скоро умирає, і його уділ займає Володар та переносить свою столицю до Перемишля. Боярство було найгустіше оселене в пограничній смузі, тому вплив кого на Володара, а пізніше на його сина Володимирка був найсильніший. Володар залишив двох синів, і Василько двох

— Івана і Юрія. Юрій зостався в Тереховлі, а Іван перейшов на правий бік Дністрь і вибрав на столицю свого уділу Галич. Обидва вони ведуть помірковану політику і, як і їхній батько, сприяють боярству, проте не хочуть знищити міщанство і обезземелити селянство. Таку ж політику веде і другий син Володара — Ростислав. Зате хитрий Володимирко, що княжив у Перемишлі, у всьому йде на руку боярам. Він відбирає в міщанства право торгівлі сіллю, а на селян накладає великі податки, чим наповнює свою касу, і готується за поміччю боярства зайняти цілу Галичину. Спочатку умирає дуже молодим його брат Ростислав, залишаючи малолітнього сина Івана, і Володимирко випихає брата до Звенигорода. В 1140 р. умирають загадковою смертю обидва його стрієчні брати Васильковичі. Хоч обоє були жонаті, але після них не зосталося й сліду.

Володимирко намагається за допомогою боярства захопити уділи братів, та населення його не хоче, і в уділах Васильковичів вибухає повстання, яке Володимирко криваво здушує при помочі боярства. Він виганяє із Звенигорода братанича Івана і з'єднує цілу Галичину. В цій Галичині він нищить міщанство, відбираючи право торгівлі сіллю, а це право віддає боярству, як і всі адміністративні уряди. За його княження боярство доходить до такої сили, що вже за його сина Ярослава Осмомисла вміщується в його родинні справи і робить палатну революцію, даючи нам історичний доказ своїх метод безоглядності й інтриг супроти свого найкращого володаря. Коли син Ярослава Осмомисла Олег не хоче йти на повідку боярської політики, бояри вбивають його. Другий син Володимир є лише іграшкою в їхніх руках, він умирає без потомства, і на ньому кінчається рід Ростиславичів. Ми бачимо, що за Ростиславичів боярство в Галичині досягло великої могутності. Керування державою перейшло в їхні ру-

ки, останні князі були лише ляльками в руках бояр. Міщанство й селянство стало сильно пригнічене, ненавидить боярство і чекає нагоди, щоб розправитися з ним.

БОЯРСТВО І РОМАНОВИЧІ

Серед таких обставин умирає Володимир Ярославич. На вістку про його смерть в краю вибухає повстання селян і міщан проти бояр. Міщанство звертається до волинського князя Романа, знаного з опіки над міщанством Волині, і запрошує його княжити в Галич. Проти волі боярства кн. Роман із сильною армією займає Галичину. В цьому йому допомогло міщанство й селянство. Проти Романа виступають бояри під проводом Кормильчича, боярського вельможі. Тоді кн. Роман заарештовує багато бояр, деяких убиває, а в решти конфіскує маєтки. Кормильчич і компанія втікають на Угорщину. Боярство притихає, бо з Романом жартів не було. Князь бере в опіку міщанство й селянство, тому стає популярний між народом. Народня словесність в піснях і гагілках зберегла пам'ять про нього аж до I світ. війни.

Боярство було занадто сильне, щоб скоритися, воно лише чекало нагоди, щоб позбутися зненавидженого абсолютного князя. Така нагода трапилась дуже скоро: кн. Роман гине в бою під Завихвостом в 1205 р. Не без підстав насувається припущення, що галицькі бояри вмочили в цьому свої пальці. Наводжу уривок з польської Сандомирської хроніки: „Поляки довідалися, що кн. Роман перед вечером виїде з невеликим відділом оглядати їхній табір. (Кн. Роман прийшов гад Завихвост перед полуднем і дав приказ своїй змученій армії відпочивати перед завтрашнім боєм). Вони (поляки) приготували замасковану засідку, і коли кн. Роман під'їхав на передполе, поляки несподівано напали на його відділ, і в короткім рукопашнім бою кн. Роман був убитий“. Насувається питання, як поляки могли довідатись, якби їм хтось того не сказав. Приготували засідку саме там, де мав з'явитися кн. Роман. Після смерти Романа з Угорщини повертається боярська опозиція на чолі з Кормильчичем. Тепер боярство постановило покінчити раз назавжди з ріднею Романа. Вдову з малими дітьми проганяють з Галича, а на галицький престіл покликають Ігоревичів, синів героя походу на половців, який був жонатий з дочкою Ярослава Осмомисла. Так почалася 40-літня галицька громадянська війна, що привела край до руїни, а для боярства закінчилася болюче.

Перед 1205 р. боярство було багата земельна аристократія, досить чисельний третій стан населення, з якого рекрутувалося все тодішнє духовенство. Боярство було висококультурне, незвичайно солідарне в станових справах і мілітарно організоване. В його руках була торгівля сіллю і великі земельні маєтки. Боярство ділилося на дві категорії: бояр-вельмож і бояр служилих. Бояри-вельможі жили поодинокі в укріплених замках і мали в себе на службі озброєні кінні сотні з бояр служилих, а піші — з підсусідків і закупів. Бояри служилі жили осередками (як Березів), мали досить великі особисті і спільні громадські маєтки. Вони мали в своїх руках вивар і доставку соли до центрів. В руках вельмож були склади соли в Коломиї, Галичі й інших галицьких містах. Щодо станових інтересів, то бояри служилі завжди слухали вельмож і виступали солідарно. Всі високі становища в армії й адміністрації займали вельможі. Армію і нижчий офіцерський склад (десятники, сотенні) творили служилі бояри та наємні степовики. Поскільки все духовенство рекрутувалося з боярської верстви, будь-яку опозицію боярства до князя рівночасно підтримувало й духовенство і навпаки.

Обороняючи свої станові інтереси, бояри не вагалися кликати собі на поміч мадьяр, а деколи й поляків. Нелюбих собі князів боярство скоро усувало: отруювало, мордувало, душило, одним словом позбувалося їх без найменшого розголосу. Згадати хочби усунення Васильковичів, згладження сина Ярослава Осмомисла Олега, повішення Ігоревичів, загадкову смерть Романа, отруєння Юрія II і т. п. До нелюбих князів бояри ставилися легковажно, не раз просто зневажливо. Під час одного бенкету боярський вельможа вилив на голову королеві Данилові цілу чашу вина, а накази кн. Романа чи Данила бояри приймали з насмішкою. Зрозуміло, що між ними і князями, які не хотіли бути іграшкою в руках боярства, мусіло прийти до конфлікту. Але кн. Роман княжив занадто коротко, а кн. Данило княжив понад 30 років, добре збагнув боярство і суворо розправився з ним.

Пригляньмося коротко до 40 - літньої громадянської війни. Як знаємо, на протязі історії Угорщина була раєм для аристократії. Перебуваючи 4 роки на вигнанні разом з своїми однодумцями, Кормильчич приглянувся до організації угорської шляхти, що саме тоді вимагала від короля Андрія II ще більших прав і привілеїв. Кормильчич перейнявся ідеями угорської шляхти і хотів перещепити їх на галицький ґрунт. Він організує боярство, закликає Ігоревичів і відроджує концепцію перших Ростиславичів. Володимира осаджує в Галичі, Романа в Тереховлі, а Ростис-

слава в Перемишлі. Та Ігоревичі не хотіли бути іграшкою в боярських руках. Вони пішли слідами Романа і взяли в оборону міста й села. Бояри закликають маляр і проганяють Ігоревичів. Проти маляр вибухає повстання. Населення починає вбивати маляр і бояр рівночасно. Ігоревичі допомагають населенню. Тоді бояри миряться з Ігоревичами і разом виганяють маляр (це була вже друга малярська інвазія). Однак, відібравши свої уділи, Ігоревичі не хотіли більше слухати бояр і, порозумівшись між собою, однієї ночі вирізали 500 бояр - вельмож в цілій Галичині. Кормильчич утік і знову закликав маляр. У змові з малярами бояри перевели їх лісами так таємно, що застали Галич не приготованим до оборони, і взяли в полон двох Ігоревичів. Бояри викупили їх з поло ну й повісили.

Тепер вельможа Кормильчич проголошує себе галицьким князем, та народ і частина бояр повстають проти нього. Польський король Лешко та угорський король Андрій умовляються зробити з Галичини малярсько-польську колонію під зверхністю своїх заручених дітей (Кальман-Саломея). Поляки й маляри найджують на Галичину, заарештовують Кормильчича і його партію та вимордовують їх. Але народ знову повстає проти маляр. Тоді за протекцією Лепіка Галичину займає кн. Мстислав Удатний, тесть кн. Данила. Цим разом маляри сиділи в Галичині 6 років. Після смерті Мстислава (1226) бояри, знову закликають маляр (це вже була п'ята малярська інвазія протягом 25 років). Промалярську партію тепер очолює вельможа Судислав. Спираючись на неї, маляри сиділи в Галичині до 1230 р.

Чому бояри закликають маляр, переводять їх через переходи в Карпатах і віддаються в їхню опіку? Маляри давали боярам такі права, які мала їхня шляхта. Саме в той час (1222) малярська шляхта одержала від короля Андрія II великі привілеї, звані Золотою Буллою. Цією буллою малярську шляхту й духовенство звільнено було від усіх податків і затверджено необмежені права на володіння земельними посіlostями. На угорській Золотій Буллі хотіли взоруватися й бояри (пізніше на ній взорувалася польська шляхта), надіючись дістати такі права, як угорська шляхта. Народ однак знову піднімає повстання проти бояр і маляр, а кор. Данило за підтримкою народу здобуває Галич (1230). Однак маляри за допомогою бояр, яких очолював Судислав, удержуються на Підкарпатті (держали Коломию й Стару Сіль ще два роки). В 1232 р. кн. Данило розбиває боярсько - малярську армію під Шумськом і на три роки викидає маляр з Підкарпаття. Та бояри (особливо підкарпатські) роблять змову, ще раз збирають свої

сили і спроваджують маляр (шостий раз), а кн. данило муиу підступати, Тепер бояри закликають княжити в Галичі Михайла Чернігівського, син якого Ростислав оженився з дочкою угорського короля Бели. В 1238 р. Михайло помер, і кн. Данило знову піймає Галич. Однак Підкарпаття вдруге (за кн. Ростислава) залишається під мадярами ще 7 років. У 1245 р. бояри готуються остаточно викинути кн. Данила з Галича. До цієї акції вони запрошують маляр, поляків і чернігівські війська свого князя. Однак кн. Данило за 7 років вишколив сильні селянські піші полки і привів сильну волинську армію, і в бою під Ярославом розбиває коаліцію впрах. Тоді попало в полон багато бояр, і Данило покарав усіх смертю.

Цим боєм кн. Данило закінчує 40-літню громадянську війну і звертає всю свою енергію проти боярства, особливо підкарпатського, та починає проти нього болючі репресії: конфіскує маєтки всіх бояр, яким доказано співпрацю з кн. Ростиславом і мадярами; соляні джерела на Підкарпатті віддає своїм волинякам; поміж своїми людьми в Текучій оселює боярина-волиняка Свірського, віддавши йому всі соляні джерела, які досі були в руках Гісрезівських бояр і Судиславича. Знаючи ненависть селян до бояр, з воєнків своїх піших полків на поконфіскованих боярських маєтках творить нові вільні оселі, вістря яких було звернене проти бояр. Ці нові оселі одержали зброю і мали завдання слідкувати за кожним підозрілим рухом бояр і паралізувати його в зародку.

В оселях бояр, які були лише підозрілі, звільняє від боярської залежності всіх підсусідків і закріплює за ними землі цих бояр.

Так за кн. Данила зникли в Галичині підсусідки і в боярських осередках появилися вільні небоярські роди. Вони також одержали зброю і стали оком і вухом князя. їх і волиняків, присланих з Волині, боярство погiрдливо називало „Данилюками“. В усіх Березовах було багато родів, зв. Данилюками. На сконфіскованих боярських землях постала тоді Слобода Рунгурська, небоярська частина села Бані-Березова і Текуча. Ми бачимо, що кн. Данило окружив Березови своїми людьми, а в Бані-Березові розірвав боярство на дві частини. Границя між боярами- шляхтою і селянами проходила потоком Старунга, далі вулицею, що вела до лісу Тирсів. Маючи 1/3 населення Бані- Березова, люди кн. Данила посідали 2/3 площі села. Притиснуті до Лючок, бояри, які zostалися, творили острів, оточений селянством Лючок і Слободи; становлячи 2/3 людности, бояри займали лише 1/3 площі. Данилові люди були багаті, а боярство-шляхта па тому острові бідне й малоземельне. Це окруження і розірван-

ня березівського боярства Даниловими людьми не випадкове: воно переведене пляново і докладно. Небоярські люди всередині Березова творили свою окрему громаду, яка мала власну самоуправу аж до 1784 р. і мала власну церкву. На чолі громади стояв ватажок, який керував громадою доки був найсильніший у селі. Коли ж ватажок постарівся, захворів або помер, селяни сходи дилися вечером на Юрія на полі всередині села, розпалювали великий Юр'ївський вогонь і кликали молодих найсильніших господарів змагатися. Котрий з них поборов усіх суперників по черзі, той ставав ватажком села на необмежений час. Будучи багатими, вільними й озброєними, всі Данилові люди вміли читати й писати. Ще після I світ. війни в них було дуже багато старих псалтирів, виданих Печерською Лаврою в 1620 р.

Боярам-шляхті не вільно було перейти через лінію Старунга- Тирси, тобто через територію селян у Березів Вижній чи до їхньої церкви. Бояри мусіли ходити до церкви в Лючках або через Текучу до Березова Вижнього. Щойно коли їхня церква згоріла, а австрійський уряд зігнав їх насильно в одну громаду, вони почали ходити до однієї церкви, але в церкві стояли окремо. Щойно австрійський уряд змусив село, селян і острів бояр-шляхті утворити одну громаду Баню-Березів.*)

Кор. Данило надав селянам довкола Березова великі права, якими зрівняв їх з боярами, ба навіть передав їм вивар і вивіз соли — найпоплатнішого на той час товару. Найбільшим привілеєм селян було право носити боярський стрій, і це давало їм можливість легко висліджувати бояр, а престиж бояр від цього терпів. Знаємо, що від непам'ятних часів боярство убиралося інашке, щоб відрізнити себе від простолюддя. Сорочки наших бояр, як і малярської та польської шляхти, мали викладані ковніри, як до

*)Всі ці докладні дані про Баню-Березів і частково про Березів Вижній подано за інформаціями п. Ст. Григорчука з Бані-Березів, що живе тепер у Детройті, а він черпав їх із старанної хроніки-історії П. Креховецького, учителя першої 7-милітньої державної школи в Коломиї. Щоліта він приїжджав на вакації в Баню-Березів та вчив дітей шляхти й селян читати і писати „гражданкою“ (тобто по-українськи, а не кирилицею). Це діялось десь коло 1876 р. Походив він з Крехович, гербу ”Сас“. Записав грубий зшиток історії Березова з оповідань 100-літніх дідусів та з якихось інших, йому ближче відомих джерел. Той зшиток переховувався в родині Григорчуків. Коли під час I світ. війни батька Ст. Григорчука було вивезено до Талергофу, його дружина збрала всі родинні документи і заховала в stodолі за платву. Вже після війни й повернення батька, порядкуючи в stodолі, син Стефан знайшов старі запорошені папери, заховані його пок. мамою 15 років тому. Між ними був і зшиток Креховецького. З нього Ст. Григорчук написав був хроміку-історію, яка переховувалася в читальні "Просвіти" і мабуть загинула під час II світ. війни.

краватки. Небоярське населення носило сорочки без ковнірів і застібало їх шнурком, тоді як боярство застібало ковнір сорочки широкою червоною стрічкою з шовку на взір сьогоднішньої краватки. Коли боярин, а пізніше шляхтич, стрінув нешляхтича в сорочці з ковніром, мав право на вулиці відірвати ковнір від сорочки. Право носити боярські сорочки і сиві шапки одержали Слобода, Лючки, небоярська частина Бані-Березова і Текуча. Люча, Акрешора та інші довколишні села таких привілеїв не мали, і мешканці їх до II світ. війни носили сорочки без ковнірів. Якою великою опікою кор. Данила втішались ті села, свідчить дзвін кор. Данила в Текучій. Якщо б боярство мало силу, то ніколи б не дозволило носити боярську одіж небоярам. Як знаємо, після прилучення Галичини до Польщі Казимир Вел. потвердив усі права і звичаї Галицької держави, які він застав. Хоч боярські роди пізніше перемінилися на шляхту, але не могли змінити прав, наданих кор. Данилом. Так кор. Данило підтяв силу боярства. З того часу боярство притихло майже на ціле століття. Які ще землі, крім Слободи, Текучої й половини Бані-Березова втратили тоді березівські бояри, докладно не знаємо. Та напевно вони втратили тоді на користь небояр великі ловецькі простори лісів і полонин. Відтоді датується ненависть між небоярськими й боярськими родами в Березовах, що перетривала аж до I світ. війни. Таким чином можна сказати, що кор. Данило — це король селянства та міщанства.

ХАРАКТЕРИСТИКА ГАЛИЦЬКОГО БОЯРСТВА КНЯЖОЇ ДОБИ

Ми об'єктивно проаналізували галицьке боярство на підставі історичних документів, не очорнюючи й не вибілюючи його. В розлогій Руській Імперії не все боярство було однакове. Волинське, білоруське, чернігівське і сіверсько-брянське боярство не виявляло таких негативних рис, як галицьке, київське і новгородське. Волинське навіть в сьогоднішні часи може служити зразком державницької зрілосте, патріотизму й політичного розуму. Чому ж така різниця?

Галицьке і київське боярство постало з дунайської рееміграції, яка, просидівши 300 років над Чорним морем, докладно запізналася з грецьким суспільним і політичним ладом. Всі грецькі колонії були вільні республіки з вічевим устроєм та з високою культурою. Наші емігранти намагалися у всьому наслідувати греків. Грецький політичний устрій дуже подобався антам, що жили родами й мали вічевий устрій. Як і хозари, греки провадили ши-

року торгівлю, анти наслідували їх і скоро багатіли. Вони були переконані, що причиною багатства греків є їхня широка, ніким не обмежена воля, забуваючи, що хозари замкнули Уральсько- Каспійські ворота, і тому Причорномор'я стало безпечним тереном, та що хоч усі грецькі колонії були республіки і мали вічевий устрій, кожна з них була сильно укріплена твердиня з міцними мурами, а що найголовніше — греки, маючи тисячолітні державницькі традиції, мали залізну дисципліну в своїх республіканських арміях. Помимо цього республіканський устрій не витримав, і всі грецькі колонії, як і мініатюрні грецькі держави, впали під ударами сусідів, які мали один військовий провід і автократичний, а не республікансько-вічевий устрій. Дикі кочовики знищили колонії, а держави-республіки в Греції розбив Филип Македонський з малим, наполовину меншим як грецький, македонським народом.

Хоч антська колонізація наслідувала грецький політичний устрій, але не мала ні укріплень, ні здисциплінованих армій ні навіть огорожених подвір'їв, тому печеніги так скоро й жорстоко знищили цю густу й чисельну колонізацію. Вернувшись в Галичину й Київщину, рееміграція далі займається купецтвом, творить свої острови, робить умови з князями, конвульсійно охороняючи свої привілеї і доходячи до такого абсурду, що боярин почував себе настільки вільним, що міг покинути князя без попередження, якщо йому не подобалася його влада. Рееміграція осідала там, де були найбільші торговельні можливості: Галичина (сіль), Київщина (перехрестя торговельних шляхів) і Новгород (перехрестя шляхів до варягів, Прибалтики й північних фінських племен). Рееміграція верталася християнською, і цим пояснюється те, що Володимир Вел. не впровадив християнську віру, а лише удержавнив її на взір Костянтина Вел., бо більшість боярства вже визнавала цю віру, прийняв із східньо-південних провінцій Римської імперії (Греція — Болгарія), бо ця рееміграція була перейнята східньою культурою і цивілізацією. Свої купецькі і станові інтереси рееміграція ставила вище княжих, державних. Маючи вищу культуру й організацію, як місцеве населення, вона стає прикладом для населення. В Галичині була ще одна негативна причина, яка піддержувала такі тенденції рееміграції, а саме: сусідство з мадярами, шляхта яких виборола собі на ті часи найбільші права в цілій Європі. Чому ж волинське, білоруське й сіверське боярство було інше? Те боярство постало з „лучших людей“ місцевого населення та з княжих варяжських дружинників. „Лучші люди“ — це автохто-

ни землі, яку ніколи не покидали, вони не бачили грецького устрою, а домішка варяжського елемента лише скріпила ці консервативні властивості.

Історик Павло Грицак в своїй цінній праці „Галицько- Волинська держава“ на ст. 113 наводить таку замітку: „Ще недавно в укр. історіографії висловлювалися думки (Томашівський), що Золота Булла (яка забезпечила права мадярській шляхті — авт.) була на ті часи вершом політичного розуму та зав'язком угорського парламентаризму. Коли хтось у наші часи розцінює Золоту Буллу так високо, чому ж тоді ганити наших предків-бояр, що 700 літ тому думали так само“. Не можна закинути, що галицьке боярство не любило рідної землі, воно лучилося з мадярами лише тому, що мадяри скріпляли їхні станові інтереси та обіцяли їм такі самі права, які мала їхня шляхта в Золотій Буллі.

Третя причина — брак сильної київської влади. Прилучені до Києва в 993 р., були зв'язані з Києвом до 1019 р. Під час княжих міжусобиць боярство переживає першу польську окупацію, що тривала 13 років. За той час поляки ожебрачили боярство й ціле населення, а все награване вивозили в Польщу. В 1030 р. Ярослав Мудрий знову прилучує Галичину до Києва, а за 24 роки знову постають міжусобиці, знову поляки йдуть на поміч Ізяславові. Інвазія триває 2 роки, і знову ограбовано боярство й міщанство дочиста. Від 1054 до 1084 р. Галичина мінє своїх князів щокілька років. Кожний обдирає населення на свій лад. Поляки, половці, торки, мадяри — всі переходять через Галичину, помагають одні одним, і всі „визволяють“ найближче до польсько-угорської границі галицьке населення від худоби, убрання, збіжжя і всього, що лише можна вивезти. Для ведення міжусобиць свої князі стягають більші податки, беруть рекрутів і так доводять край до руїни. Зрозуміло, що такі непевні часи зродили в боярства думку мати власних галицьких князів, які обороняли б Галичину в першу чергу від Польщі, бо поляки найбільше давалися взнаки населенню, та не вмішувалися в київські міжусобиці. Таких князів вони знайшли в особах Ростиславичів, бо вони пішли по лінії інтересів боярства і боронили незалежність Галичини від поляків і мадяр, а їхня держава стала найсильнішим руським князівством.

Така концепція була б мабуть не найгірша, коли б Ростиславичі не захитали були рівноваги між боярством і рештою населення на користь перших. Тепер ціну на сіль диктував не Київ, не Ростиславичі, а боярські вельможі. За три покоління, вільних від чужих інвазій, ці вельможі були багатші від наших князів і часто-

густо мали більші приватні збройні сили, ніж князі. Вони були короленятами без титулів. Сильних князів, які мали мілітарну й матеріальну силу та не залежали від вельмож, вельможі боялися як вогню, тому була така опозиція проти кн. Романа, який силою захопив галицький „золотий трон“ (за висловом польських Істориків), тому така ненависть опісля до кн. Данила. Це були безпосередні причини, якими керувалося галицьке боярство в своїй політиці.

ЧАСИ ПЕРЕД ТАТАРСЬКИМ НАПАДОМ

Ми пізнали галицьке боярство за Ростиславичів, бачили намагання кн. Романа взяти його в карби та 40-літні змагання кор. Данила, які закінчилися вкороченням боярської сваволі.

На підставі загальної характеристики тодішніх відносин і подій можемо приблизно відтворити життя наших предків у Березові. За Київської держави вони корчують свої наділи, розбудовують свої житла-двори, скоро багатіють і вірно служать Києву. Крім охоронно-розвідчої служби на обох шляхах і адміністрації в долині Лючки, вони ще були й продуцентами та доставцями соли до центру в Коломиї, виварювали й доставляли сіль за докладно визначену плату (мабуť за 1/3 або 1/2 продукції).

Власником соляних джерел у ті часи був Київ, точніше князь. Дальший вивіз соли з Коломиї на схід був у руках київських людей, довірених князя, які дороблялися великих маєтків на тих доставах і за три покоління стали вельможами. Київські князі не довіряли дунайській еміграції, тому всі важливіші становища у війську й адміністрації обсаджували своїми людьми з варягів або з київських „лучших людей“. Напевно перший тивун Берези був наставлений київським князем.

В ті часи березуни на власну руку вивозять лише ту сіль, яка належалася їм за вивар і доставу. Так оформилося вище й нижче боярство. Дунайська рееміграція, розсіяна островами, творить нижче або служиле боярство, а довірені Києва — вище боярство або вельможі. Коли б не це, то предки березунів мали найбільшу нагоду стати багатими вельможами. Вони мали в своїх руках джерела, вивар і доставу соли. Коли б ця сіль була їхня, а не княжа, завдяки високим цінам на сіль в ті часи вони б дуже скоро розбагатіли, проте так не сталося. Боярські осередки поворотців осталися нижчим боярством аж до приходу Польщі. Щоб краще це зрозуміти, пригляньмося до організації Київської, а пізніше Галицько-Волинської держав.

Коли Ігор чи Святослав прилучили Галичину до Києва, вони за київським зразком поділили її на округи в розумінні теперішніх повітів (county), що називалися „тисячами“. На тому просторі було 1000 і більше „димів“ (родин) вільних селян чи міщан. Бояри творили окремі осередки і в число тисяч не входили. На чолі тисячі стояв тисяцький, довірений Києва. Населення в ті часи було дуже рідке, і ті округи були великі. Тисяча — це полк в теперішньому значенні. На приказ князя округи давали „народне ополчення“, тобто народні полки, т. зв. воїв. Полк начислював 1000 або й менше вояків. Вої це в теперішньому розумінні напів військо, напів сапери. Це були піші полки, озброєні луками, а решта хто чим міг: сокирами, пилами, косами, лопатами, вилами. Вони не мали ні однакового озброєння, ні військового вишколу. На відкритому полі ці полки не мали великого значення, бо розбігалися перед кіннотою, натомість були корисні при здобуванні кріпостей, при переходах через гори, потоки, ріки й болота. Вишколені кн. Данилом на військовий лад, ці полки зломали силу боярства і розбили польсько-мадярсько-чернігівську армію під Ярославом (1245).

Друга частина армії чи властива армія — це т. зв. княжа дружина з вояків-дружинників. Це було вибране військо, однаково озброєне, вишколене й убране; ішло до бою дисциплінованими рядами і на війні мало вирішальну роль. Княжа дружина рекрутувалася виключно з боярства, приналежність до неї була спадкова. Дружина поділялася на старшу й молодшу. До старшої належали довірені князя — вельможі. Вони творили т. зв. боярську раду, займали адміністративні і військово-командні становища. Молодша дружина складалася з служилих бояр і молодих вельмож, які починали військову кар'єру під досвідченим оком десятських. За свою службу старша дружина одержувала великі земельні простори, управу міст, команду тисячами та керівництво соляними джерелами. Керівництво соляними джерелами в Березовах за кор. Данила перебрав волинський боярин - вельможа емірський, свояк князя. Цей рід перейшов з Волині до львівської землі і, як багато інших волиняків, був опорою Романовичів.

Одна околиця між Текучою і Березовом з дуже сильним джерелом чистої солянки до сьогодні називається Баня Свірська. З неї вивозили ще один дуже цінний на той час продукт — глину для білення стін. Тоді білили глиною не лише стіни селянських, але й боярських світлиць, а в Березовах і околиці білять мабуть ще й тепер. В ті часи це була важлива й поплатна галузь березівського експорту. Крім цього, в Березовах гнали березовий дьо-

готь, одинокий середник змашування дерев'яних возів-маж на далеку віддаль, бо ні лій тварин, ані масло до того не надавалися. Цього продукту вимагав вивіз соли, глини і вудженого м'яса. Ще вивозили з Березова шкіри, мед і віск, а привозили збіжжя, зброю, святкове убрання і взуття. Одяг на щодень виробляли самі.

В 40-літній громадянській війні березуни стали проти кн. Данила, і угорські хроніки тих часів нотують, що мадяри прийшли Татарським Шляхом так таємно, що застали столицю Галич не приготованою до оборони і взяли в полон двох князів. Самозрозуміло, що й пізніші інвазії маляр відбувалися тим самим шляхом, а дворазове удержання Підкарпаття кілька років довше під протекцією Угорщини свідчить, що підкарпатське боярство з Судиславом і його сином у проводі активно піддержувало ту протекцію. Хто знає, чи кн. Данило остаточно приборкав би боярську опозицію, коли б йому в цьому не допомгла татарська навала.

За винятком новгородського, київського й галицького, боярство всієї Руської Імперії було найвірнішою князям верствою населення. Татари найперше вдарили на північні землі, і вірне князям боярство разом з князями завзято оборонялося. Тому татари ненавиділи боярство як найбільшу опору князів, і всюди, де лише досягали, винищували його остаточно. В Галичині боярство творило цілі оселі, і тут татарам було ще легше нищити їх зимою 1241 р., не щадячи ні жінок, ні старців і дітей. З селянства татари старалися зробити прихильних собі людей, нацьковуючи їх на бояр і князів, тому селянських осель не нищили. Боярство нищили, знаючи, що воно ніколи не піде на співпрацю з жорстоким деспотичним наїзником. Бояри йшли на спілку з мадярами з-за шляхетських привілеїв, але при зустрічі з татарами воліли краще смерть, як татарську службу. Татари відплачували їм тією самою монетою, і наша історія не нотує боярсько-татарської співпраці, зате селянсько-татарську часто. Це була причина, чому кн. Данило за 4 роки після татарського нападу остаточно зломив боярство і схилив його собі до ніг.

РОЗДІЛ V I I

Т А Т А Р И

Татари або монголи — де кочовики тюрксько-китайського походження. Поділені на сотні малих племен, вони жили в нинішній Монголії і пустині Гобі, — жовтошкірі, косоокі, кремезні, низького росту, з рідким заростом волосся. Землі не управляли, живилися м'ясом і молоком коней, овець та яків (рід диких буйволів). Вони були незрівняні їзди і стрільці з лука. Татарський хлопець від шести років життя мусів учитися трьох речей: 1) їздити на коні без сідла; 2) стріляти з лука; 3) ловити на аркан диких коней, овець і яків. Хлопцям, що зле вив'язувалися з навчання, давали їсти лише раз на день в обмеженій кількості. В міру поступів хлопця в науці збільшували порцію їжі. Тому в татар не було дивним, коли майже кожний з них умів поцілити в леті птаха чи кинуте вгору яблуко. Кінь і їздець творили одну цілість. Татарські коні малі ростом, скорі, витривалі і так тресовані, що коли їздець в бігу впав з коня, то кінь вертався до нього, щоб він знову міг сісти; на даний знак кінь лягав і міг лежати тихо кілька годин; на даний свист зривався і гнав галопом, на інший свист раптово зупинявся в бігу й обертася; плавав у воді і т. п. Дика пустиня й суворе життя вплинули на вдачу татар: вони були дикі, жорстокі, витривалі на холод і спеку. Татари не варили м'яса, а їли сире; покраявши на куски, клали під сідло і на ньому їхали; за якийсь час воно ставало м'яке й смердюче, але це, як і кобиляче молоко кумис, вважалося в татар присмаком.

В половині XII ст. серед татар з'явився геніяльний хлопець на ім'я Темуджин в сім'ї хана Батура, вождя малого племені. Цей хлопець укладає в своїй голові незнану перед тим татарам стратегію й тактику та з вояками свого племені починає підбивати одно плем'я за другим. Підбитим племенам він накидає невідому досі організацію, застосовуючи проти них нечувану жорстокість: знищує всіх, кого підозріває, що колись можуть виступити проти нього. Він скликав усіх ватажків на збори (т. зв. курултай) і заарештовував не раз по кілька сот людей, яких уважав непевними. Він завжди мав готових свідків, які свідчили так, як вимагав Темуджин. Заарештованим закидав зраду, а решта курултаю (ради) стверджувала його присуд, і заарештованих катували на їхніх очах. (Як бачимо, Сталін застосовував тактику Темуджина.)

В 1205 р. курултай в Каракорумі ннбраи Темуджина Джінгіс-ханом, тобто великим ханом. Переорганізовану, здирцилліновану й вишколену татарську масу Темуджин обертає тепер на підбій наймогутнішої імперії — Китайського царства. Темуджин не має стриму: його полки заливають Корею, яка мала тоді високу цивілізацію, вдираються до Індії, а Японію врятувала від підбою велика морська буря, що знищила татарську флоту. Тепер Темуджин повертає свої полки на захід: здобуває Туркестан, Месопотамію, Іран і Хіву. Сотні квітучих міст лягли в руїні. Далі на захід Темуджин висилає двох своїх полководців-своєків Джебе й Суботая. Суботай здобуває Грузію і Північний Кавказ, а в 1222 р. розбиває над Доном половців. Половецький хан Котян втікає до свого зятя, українського князя Мстислава Удатного, та просить помочі в наших князів. Князі вирішують допомогти половцям. Вони зібрали величезну, як на ті часи, близько 100-тисячну армію (до того ж було бл. 40 тисяч половців). Згадані татарські ватажки, маючи по 30 тисяч татар кожний, розгромили ці дві армії над річкою Калкою в двох боях 31 травня і 16 червня 1223 р. (Калка, тепер Кальміус, впадає в Озівське море).

Розгромивши українсько-половецьку армію, татари зайняли Лівобережну Україну, і Джінгісхан настановляє на Україні свого намісника Кугіннояна, якого за 2 роки змінив інший свояк Джін-гісхана, Менгеті. Лівобережна Україна була найдалі на захід висунена провінція імперії Джінгісхана. Татари використали її як базу для дальших підбоїв у Європі. Звідси вони висилають хмару своїх шпигунів до Європи, на яку готувалися вдарити. Це була до того незнана в історії європейських воєн тактика шпигунства. Монгольське панування на Лівобережжі тривало близько 5 років, а десь коло 1228 р. татари зникають з Лівобережжя, бо Джінгісхан пішов походом на тангутів і в тому поході помер. Після його смерті починається боротьба за титул Джінгісхана, і татарські вожді вертаються з своїм військом у Монголію на вибори нового Джінгісхана. Це відсунуло на 12 років падіння Києва і похід татар на Європу.

СТРАТЕГІЯ І ТАКТИКА ТАТАР

Битва над Калкою відкриває початок татарської епохи в Сх. Європі, а зокрема в Україні. За п'ять століть вона коштувала Україні море крові, сліз, пожеж та руїни. Над Калкою зударилися два світи з відмінними цивілізаціями, які вперше зустрілися і змірялися силами. Європейці програли, бо стрінулися з незнаною

до того часу м історії воєн тактикою і стратегією татар: 1) татари мали одно начальне командування з генеральним штабом в теперішньому розумінні; 2) ціла армія була поділена на бойові одиниці (в сьгоднішньому розумінні корпуси), т. зв. тумени, силою н 10.000 незвичайно здисциплінованих людей. Тумени мали свої спеціальні, наперед означені завдання і виконували оперативні бойові дії з незвичайною прецизністю. 3) Командування татарської армії не брало участі в бою, лише керувало боєм з підвищеного місця в запіллі армії.

Татари ніколи не приймали фронтового бою. Після короткої сутички вони завжди втікали, щоб заманити ворога в т. зв. мішок.*) Коли центр армії починав бій, замасковані крила на знак свистка вдаряли з боків (коні й вояки лежали у високій траві) і на окруженого ворога в шаленому бігу викидали хмару стріл та з страшним криком кидалися на окружених. Тепер переляканого і здивованого ворога стягали арканами з коней і вирізували як ягнят. Так без великих втрат вони нищили кожную армію, а самі вважалися за непобідимих.

Тодішня європейська стратегія і тактика була інша. 1) Кожний князь особисто провадив свою армію до бою; коли було десять князів, було десять начальних команд. 2) Лицарство, заковане в „збрую“ (шолом, панцер), вистроювалося в довгі лави і атакувало ворога фронтом. 3) Утікати з поля бою було найбільшим соромом. Перед боєм, над Калкою половці давали князям раду, як воювати з татарами, і пропонували утворити один провід . Князі їхніх порад не послухали. Татари заманили українську армію в мішок і почали вирізувати. Коли половці побачили, що в українській армії безладдя, почали втікати, щоб і собі не попасти в мішок. Армія українського лицарства, якого літопис начислює бл. 100 тисяч, була зметена з лиця землі. Врятувалося пробоем з окруження лише кілька тисяч, між ними ранений молодий князь Данило.

НАПАД ТАТАР НА БЕРЕЗІВ

Про цей напад знаємо на підставі легенд — оповідань старих дідусів: бл. п. Антона Фіцича, зв. Григоришин, бл. п. Петра Климюка, зв. Монах, та бл. п. Михайла Ґеника, зв. Дужик. їхні оповідання приблизно збігалися змістом. Найдетальніше оповідав п. Фіцич і п. Климюк. Подаємо оповідання п. Фіцича.

*)Тактика німців в обох світ. війнах — заманювання ворога в мішок т. зв. котел, — це стара тактика татар.

«Про татар оповідав мені мій дід, а він був дуже старий, як умер, то до сотки недалеко йому було. Він казан, що татари напали на Березів через г. Стирі та з „Облазів" перед вечером зимою, а було це у м'ясниці по Йордані. Того року зима була дуже люта. Тоді між Лючею та Березовом не було хат, а ліси. Наші березуни зарубали дорогу в лісі деревом від ріки аж до Няджина та засіли за зарубаним деревом. Вони мали запалити віху, як побачать з Няджина татар, щоби люди могли утікати у ліси, бо був глибокий сніг та студінь того року. Однак татари не пішли через ліс дорогою, а надбігли рікою, бо ріка була замерзла. Приїхавши там, де ріки сходяться, і побачивши, що р. Лючка зарубана, вони поїхали по р. Банській і виїхали на нижчі Облази. Коли хлопці побачили, що татари їх обходять, запалили віху, сіли на коні і почали втікати.

На Олексієвім був монастир, монахи мали дзвонити „на вогонь“ (на тривогу), та вони не зауважили, що віха горить, і не дзвонили. Хлопці на конях звернули через Лючку, щоб повідомити монахів, а татари в той час виїхали на вищі Облази і побачили наших хлопців. Їх коні бігли скоро, і вони їхали за хлопцями, які добігли до монастиря. Ледве замкнули брами, як надбігли татари. Один з хлопців був прилишився (йому упав кінь) і коли побачив, що брами замкнені, скрутив між Кичери та сховався в густих корчах, і татари його не зауважили. Монастир був з дерева, огорожений міцним високим острішком з двома міцними брамами. Монахи вдарили в дзвони „на вогонь“. Під стіною острішків з середини були лавки, на які повилазили хлопці, поробили діри в дашках та разом з монахами почали стріляти на татар.

Татари окружили монастир, позлізали з коней і почали добувати брами. Хлопці та монахи почали стріляти на татар і багато татар убили. Тоді татари з близьких монастирських оборогів принесли сіна, поробили великі в'язки, підняли їх на списи і, заслонюючи себе сіном від стріл, почали з усіх сторін іти під монастир. Накидали довкола сіна й підпалили. Коли брами та острішки почали горіти, густий дим не давав хлопцям змоги боронити брам, і татари ті брами розбили і почали хлопців та монахів, що боронили брами, бити шаблями та списами, ловити на шнурки, як гицлі псів.

Мій родак Фіцич був священником та найстаршим у тім монастирі (ми, Фіцичі, походимо з священничого роду). Він вийшов у ризах, з хрестом у руці та став на подвір'ї. Татари хлопців та монахів пов'язали, а священника не зв'язали. Тоді старший татарський через товмача (перекладача) зачав казати, що коли хлоп-

ці чи монахи покажуть через гори коротший шлях на Венгрі, а не через г. Рокиту, то він їх пустить на волю та дасть багато грошей. Він показав хлопцям велику мошенку*) червоних. Хлопці подивилися на священника, що стояв з хрестом, а він покрутив головою — „ні“. Коли хлопці мовчали, старший татарський загрозив, що буде їх по одному стріляти. На подвір'ї росли дерева, татари прив'язали наймолодшого хлопця до дерева, а старший спитав: „Покажеш дорогу та дістанеш мошенку червоних чи загинеш?“ Хлопець відповів: „Березун за червоні чести не продає“, а до священника крикнув: „Благословіть, отче, та моліться за мене“. Священик хрестом в руці перехрестив його. В тій хвили свиснули стріли, і хлопець склонив голову на груди мертвий. Тоді старший татарський питав другого, третього, та нікотрий не згодився. Так татари постріляли всіх, навіть монахів. Всіх їх благословив священник хрестом. Старший татарський був дуже злий і сказав священникові: „Ти, псе, винен, що вони не хотіли показати дорогу“, та зарубав священника шаблею. Тоді підпалили монастир і почали палити ціле село. Той хлопець, що сховався в корчі, те все докладно видів та чув і все докладно пізніше розказав.

Того дня татари спалили Березів Середній та стали ночувати на „Татарівках“ (це велике рівне поле на кінці Березова Середнього). Там стояла також церква, яку татари спалили. Другого дня рано татари почали дратися (лізти) на г. Рокиту, а сніг того року був у пояс глибокий та зверху був замерз. Березуни позарубували дорогу і били з гори татар, які лізли, як саранча. Найбільше били татар кругляками на 3 м довгими (кругляк — стовбур дерева без гілля). Татари ховалися по замерзлім снігу, а кругляк летів, як шалений, з гори. Татари розбігалися, толочили одні других і кричали, як чорти, а березуни стріляли тоді в них з луків. Так билися під Рокитою три дні. Татари здобути гору не могли і щовечора верталися на Татарівки, де ночували коло вогнів.

Четвертого дня березуни мусіли уступити з Рокити далі в гори, бо татари найшли дорогу р. Прутом на Делятин. Прут був замерзлий, і татари обійшли г. Рокиту. За Микуличином є село Татарів, там татари стояли цілий тиждень, доки перейшли на Венгрі. Наші березуни і там їх били. Але люди, хто встиг утечи, того року дуже відпацали (тобто, дуже тяжко пережили той рік). Зима була люта, усе спалене, люди втекли в чімбудь в ліси, будували колиби та так дочекалися весни. Лючу і Лючки татари не спа-

*)Мошенка (або мошонка) — шкіряний мішечок на гроші, який, населення Березовів носило на шкірянім шнурку на шиї ще до 1 світ. війни..

лили, лише Березови, бо березуни билися.“

„Ви знаєте — березуни усе задиркуваті“, додав після короткої паузи п. Фіщич.*)
(Задиркуваті — що люблять пригоди, войовничі).

Так закінчив своє оповідання п. Фіщич. Поставмося критично до цієї легенди та розгляньмо напад татар з історичного боку.

ПРИГОТУВАННЯ ТАТАР ДО ПІДБОЮ ЄВРОПИ

Після битви над Калкою татари почали дуже старано готуватися до підбою Європи. Поява великої української армії і її геройська, хоч безплянна, оборона знищила 50% татарської армії. Татари виграли бій, та не мали сил на дальші підбої. До Джінгісхана пішли звідомлення Суботая і Джебета. Обережний Джінгісхан дає наказ здержати дальші підбої, затримати Лівобережну

*М. і. я запитував п. Фіщича — чому поле, де стояв монастир, називається Олексієвим. "Я питав діда про це також", відповів п. Фіщич. "Дідо казав мені, що там ріс колись великий дуб, а під того дуба колись, дуже давно, приходили люди молитися до Власія чи Ласія. Ви знаєте, що у нас люди говорять, що Ласій — це бог від худоби. (На Власія (чи Ласія) ніяка жінка в Березовах не пряла й не шила, "щоби худібка велася". Так було ще й після I світ. війни.) Дідо казав, — продовжував п. Фіщич,—що священики дуже не любили, що люди ходили молитися під дуба, тому побудували там монастир, а дуба зрубали. Монастир назвали св. Олексія, а поле Олексієвим, бо люди звали те поле перед тим Ласієвим. А того дуба то рубали три дні сокирами, бо був такий грубий, що три хлопці були б його як обняли. Рубали священики самі, бо ніхто з людей не хотів того дуба рубати; ужили його на підвалини під монастир“.

— Якщо там був монастир та цвинтар, то чому немає найменшого сліду? — знову ставлю питання. "Як монастир згорів, то другу церкву побудовано там, де тепер стоїть. На новому місці церква наша горіла три рази. Третій раз горіла десь 150 літ тому, мій дідо пам'ятав. Каміння з-під монастирських підвалин перевезли під нову церкву". — Але цвинтар де, кам'яні хрести, огорожа? — допитуюсь я. "Які ;ви чудні", відповів симпатичний дідусь, "а хто ж тоді ставив кам'яні хрести на гробак? Таж кам'яні хрести почали ставити на гробах (і то рідко), як я вже парубком був. Колись ставили хрести березові, а багачі дубові. Як довго міг такий хрест постояти? Ще син татові гріб поправив та поставив деколи другого хреста, але на діда гріб онук уже хреста ніколи не ставив, бо ставив на гробі тата. Ще коли на гробі посадили якусь садовину (овочево дерево), то могла простояти яких 100 літ довше, але й так ніхто яе знав, хто лежить під тою яблінкою. Городили наші цвинтарі давно плотом, а не муром. Чи ви виді™ десь по селах давні цвинтарі, огорожені муром?"

Україну і студіювати звідти сили Європи. Він думав, що коли в далекі степи вийшла назустріч така сильна армія, то скільки ж таких армій може зустріти татар в густо заселеній Європі? Він не знав, що Україна лежала відкрита, як неогороджене подвір'я, бо все її лицарство полягло над Калкою. Тому Джінгісхан присилає свого першого намісника, свояка Кугін-Нояна, з спеціальними дорученнями: організувати знану татарам шпигунську мережу в цілій Європі і постаратися знайти в кожній державі ворогуючі між собою партії, на яких татари могли б опертися в дальших підбоях. Джінгісхан знав, що в кожній державі існує якась невдоволена партія чи верства народу, і завдання татарської політики було знайти такі угруповання, точно определити їх і приготувати до будучого підбою. Кугін не виконав свого завдання успішно, тому вже на другий рік його замінив рідний брат Менгеті. Він організував і розбудував шпигунську мережу навіть на татарський спосіб думання до небувалої прецизности. На Лівобережжі він використав невдоволення українського селянства: бере селян у свою опіку і ставить підвалини під сильну опісля протибоярську і протикняжу опозицію „татарських людей”.

За два роки після битви над Калкою на Україні і в Європі появляються тисячі азійських купців, які цілими валками тягнулися на захід. Вони мали на продаж різні пошукувані на той час речі. Продавали зброю, прецизно виконані вироби з золота й срібла, дорогоцінну упряж для коней лицарів, вироби з шовку і скла для окраси жіноцтва і т. п. Купців з таким різноманітним високомистецьким крамом, а до того відносно не дорогим, в Європі до того часу не було. Купці втискалися до кожного княжого замку, до кожного боярського двору, до кожного укріпленого города-твердині. Вони оглядали всі укріплення міст, всі шляхи, всі броди, перевози, багна, мости, всі переходи через гори. Всюди їх радо вітали і лицарі і жіноцтво, бо вони мали добрий і гарний товар, а головне не дуже дорогий. Це були татарські шпигуни.*) Дванадцять років без перерви волочилися вони по цілій Європі, а головно по східній і середущій. Говорили різними мовами, які незвичайно пильно вивчали. Тому коли татари з'явилися вдруге, вони знали політичні відносини й мілітарну силу цілої середущої і східньої Європи, знали

*) Сьогодні комуністи застосовують у західньому світі стару татарську тактику, використовуючи різні делегації, "культурний обмін" і т. п.

кожну стежку, кожний шлях, оминали всі багна, знали всі броди й гірські переходи, як і всі укріплення міст. Тому татарська армія посувалася в Європі так певно і скоро, як у себе вдома. Це вже не легенда, а історичний факт. Видно татарські шпигуни переходили на Угорщину Татарським Шляхом з возами все через г. Рокиту, дуже тяжку для переходу. Вони знали, що Рокиту можна обійти кінно іншими стежками, та мабуть не змогли тих стежок так легко запам'ятати й розшукати зимою. Тому вони хотіли несподівано заскочити Березів неприготований, атакуючи його з двох сторін. Це їм не вдалося, бо г. Рокита була стережена. Назва Татарівок та Татарова говорить сама за себе. Коли татари побачили, що г. Рокита стережена, намагалися захопити „язика“ і якось обійти її. Обставини змусили їх прийняти під г. Рокитою дуже некорисний для них бій. Другий такий бій відбувся десь у Ворохті.

ПОХІД ДЖІНГІСХАНА НА УГОРЩИНУ

Другий похід на Європу не був ані наглий, ані несподіваний. Весною 1236 р. татари перейшли Каспійсько-Уральськими воротами в Європу, вдарили на державу надволжських болгар і включили їх як монголів до своєї орди. З тактичного огляду цей похід татар можна поділити на два періоди: від 1236 до 1240 року і від 1240 до весни 1242 року.

У перший період після прилучення болгар татари вдаряють на монголо-фінсьмо-слов'янські племена Рязансько-Суздальських князівств, малими зусиллями поконують їх, беруть в політичну залежність і встановлюють свою адміністрацію, поділивши підбиті території на повіти, якими володіють татарські урядники, т. зв. баскаки. Далі в 1238 р. Батий намагається влучити в свою орду половців, але вони після короткого бою відступають з родинами на захід. В 1239 р. Батий займає Лівобережжя і організовує татарські громади з руських селян проти переяславсько-чернігівських князів, устанавлюючи й тут свою адміністрацію. Щойно восени 1240 р. він ударяє на Київ і Галицько-Волинську державу. Отже, в перший період свого походу Батий, витративши повних п'ять років, організував у Східній Європі свою державу як базу для випаду на Центральну Європу.

Кор. Данило, як тодішній володар Києва, мав час укріпити Київ і приготуватися до оборони. Та й татари за п'ять років мали час за допомогою „татарських людей“ поробити машини для розбивання кам'яних укріплень міст. Київ відмовився здатися без

бою, маючи запевнену підмогу від кор. Данила. Скільки полків (тисяч) галичан і волиняків мав воєвода Дмитро, комендант всіх збройних сил Києва, літопис не записав. Однак бій був такий жорстокий, а оборона така геройська і коштувала татарам так багато жертв, що Батий здивувався. Ніхто не просив пощади, хоч Батий обіцяв дарувати життя всім лицарям, які складуть зброю, та добровільно ніхто її не склав. Воєвода Дмитро давав такий приклад безстрашності й героїства, що Батий захоплювався ним. На виразний наказ Батія його одного взято в полон живим, хоч раненим, і Батий оточив його своєю ласкою. Свій іспит безприкладного героїства столиця України здала світло перед Богом і перед історією.

Пожарища руїн Києва і гори трупів геройських оборонців переконали Батія, що з Правобережжя і Галицько-Волинської держави він не зробить слухняного раба на зразок Суздальщини, і на воєнній раді він змінює тактику війни з повільних підбоїв і будови запілля на блискавичний підбій Європи. Розгляньмо другий період походу Батія.

Дінгісхан здобув Київ, перевівши свою армію і табори по льоду на правий берег Дніпра. Видно зима того року була гостра, коли лід на Дніпрі вже в кінці листопада був такий грубий, що по ньому могла перейти велика маса возів і коней разом з татарами для розбивання мурів. 6 грудня здобуто було Київ, а за ним падають усі інші міста одно за другим. В кінці грудня татари зайняли Волинь, не зустрічаючи ніде української армії. Всі міста завзято обороняються, а де ж армія? Мета Дінгісхана — Угорщина, там скрилися половці-монголи, там живуть мадяри-монголи. Він мріє з'єднати всіх монголів в одну державу-армію, зробити Угорщину своєю базою і з неї, як Аттила, підбити цілу Європу. Наперед він хоче розбити поодиноці українську й польську армії, з якими не може знайти контакту, хоч вірить, що вони десь скрились і готують йому засідку. Найбільша небезпека існує для татарських обозів, жінок і дітей при переході вузьких карпатських проходів, і це найбільше турбує Батія.

На Волині Батий ділить свою орду на три армії. Першу під проводом Кайдара, Байдара і Кайди в силі трьох туменів посилає знищити Польщу, розшукати і знищити польську армію та прикривати праве крило його армії. Друга армія під проводом Бурундая*) теж у силі трьох туменів мала завдання розшукати і зни-

*) Бурундай був найздібніший полководець Батія

щити українську армію, якщо така є, та скорим маршем найкоротшим Татарським Шляхом перейти на Угорщину і забезпечити армії Батия переходи з угорського боку. Обидві згадані армії були кінні — рухливі, скорі, без таборів. Третю армію веде сам Батий серединою Галичини, через карпатські переходи, доступніші для переїзду його величезних таборів. Як велика була армія Батия? Наш літопис говорить, що татар була така сила, що „їм ліку ність“. В дійсності, за найновішими дослідями, татарська армія начислювала 12 туменів бойовиків та вдвоє стільки жінок і дітей на двоколісних гарбах (возах) разом з великими чередями худоби. Цю масу таборів і отар переводив через Карпати сам Батий, тому його армія ніде участі в боях не бере. Б'ють тільки обидва крила.

Перша армія Кайдара знищує Люблин і Сандомир; шукаючи польської армії, знищує Вроцлав, Краків. Нарешті знаходить польську армію Генрика Побожного, що разом з пруськими хрестоносцями під командою Поппо фон Остерна заступила татарам дорогу під Лігницею на Шлезьку. Хоч ця битва відбулася за 17 років після Калки, поляки й німці застосовують ту саму тактику, що й українські князі над Калкою. Армія Генрика Побожного дорівнювала татарській. Щоб не потрапити в оточення, він опер свою армію об мури твердині Лігниці. Татари виставили тумен Кайди проти вистроєних лавами, закутих в залізо лицарів. Два інші тумени Кайдар заховав у лісах, праворуч і ліворуч польсько-німецької армії. Татари прагнули відтягти ворожу армію від мурів твердині у відкрите поле. Тумен Кайди провокує польську армію, татари під'їжджають зовсім близько і засипають стрілами коней, ранять їх, бо закованим в залізо їздцям стріли шкодили мало. Ранені коні нервуються. Роздратоване нахабністю татар і малою силою їх, лицарство домагається атаки, і Генрик дозволяє фронтову атаку. Далі все відбулося як над Калкою. Польсько-німецьке лицарство було вимордоване на 90%, Генрик поліг у бою. Татари відрубали в помордованих дев'ять великих міхів правих ушей і послали Джінгісханові Огдаєві в Азію, як доказ великої перемоги.

Друга армія Бурундая разом з Батием переходить по льоду Дністер і руйнує, як і Київ, завзято боронений Галич, що з того часу вже ніколи не піднісся з руїн. Далі Батий іде серединою Галичини через Карпати, а Бурундай, шукаючи галицьку армію, розпускає свої загони аж на Буковину і під кінець січня наближається до Карпат. На своє здивування галицькі князі полки і перший спротив їх він зустрічає під г. Рокита. Бурундай форсує Рокиту, потім у завзятих боях Ворохту і в першій декаді лютого

переходить через Карпати. Почекавши, доки перші відділи Батия зайняли входи до карпатських шляхів з угорського боку, він у березні переходить по льоду Дунай і 12 квітня розбиває впрах 60-тисячну малярську армію в китловині р. Сайо коло міста Могі, в Токайських горах. Тут докладно повторилася стратегія Калки і Лігницьі. Король Бела втік до Австрії.

Яка ж була тактика кор. Данила в другому періоді походу Батия?

Наші давніші історики трактували кор. Данила нарівні з провінційними удільними князьками, які на вістку про зайняття татарами Лівобережжя і падіння Києва втікали, як зайці, в пуші Полісся, щоб пересидіти татарську навалу. Та кор. Данило не втікав, бо він був володар-герой, що в небезпеці ніколи не втрачав рівноваги духа. Ще р. 1238*) він нав'язує зв'язки з польськими князями для спільної оборони від татар. Тоді в нього зроджується плян створити протитатарську коаліцію з поляків, чехів і маляр. Маючи практику Калки, він розуміє, що у відкритому полі без одноцілого проводу бій з татарами буде безуспішний. Тому за першого періоду походу Батия він укріплює цілу низку міст, бо здобуваючи їх татари мусять понести великі втрати, а тоді плянує остаточно знищити знесиленого Батия в Карпатах, де татари, як незвичні до гір степовики, не могли перевести масової атаки своєї кінноти. Знаємо, що здобування міст забирало в татар багато часу й дуже багато жертв, а деякі твердині вони залишили нездобутими.

Перед падінням Києва кор. Данило нав'язує зв'язки з чеським королем Вацлавом і з угорським кор. Белою, який ніби погоджувався на коаліцію, але зволікав із заключенням союзу. Чехи й поляки йшли на коаліцію: кор. Вацлав мобілізував свою армію, а Генрик Побожний свою (до нього сходилося лицарство з цілої Польщі). Це не випадок, що поляки заступили дорогу татарам під Лігницею поблизу Карпат. Однак маляр крутили. На вістку про падіння Києва кор. Данило відступає з своєю армією з Волині на Підкарпаття і, передавши провід її своєму стольникові Якову, їде з сином Левом на Угорщину, щоб остаточно притягнути кор. Белу до коаліції. Яків керував обороною г. Рокити і Ворохти, щоб дати кор. Данилові час порозумітися з кор. Белою (точне ім'я Бейла). Цілком зрозуміло, що, крім рунгурців, березунів і печеніжців, на г. Рокиті були княжі полки, якщо вони так довго тримали Бурундая по цім боці Карпат. Як знавці терену,

*)За краківськими хроніками

березуни виконували лише важливу розпідчо-допоміжну службу. У світлі цих подій березівські легенди набирають цілком реального змісту.

З намагань кор. Данила домовитися з Белою IV і разом бити татар у Карпатах нічого не вийшло. Бела хотів бути невідчужливим і не вірив, що татари перейдуть гори та вдарять на Угорщину. В середині грудня 1240 року Бела висилає свого начальника палатної гвардії воєводу Діонісія з дорученням основно зарубати деревами Татарський Шлях та інші карпатські переходи. Бела думав, що коли малярські війська зарубають всі переходи, то татари обійдуть Карпати і вдарять на Чехію. В обороні Карпат малярські хроніки ніде не нотують опору малярських військ. Коли кор. Данило побачив, що Бела не хоче бити татар у Карпатах, правдоподібно дав наказ своїм військам не задержувати більше татар в Карпатах і з своїм сином виїжджає до Польщі.

Угорські хроніки виразно нотують, що перші татарські відділи появилися в Угорщині з Ворохтянського шляху, який відтоді почали називати Татарським. У травні 1241 р. татари зайняли цілу Угорщину і дійшли до границь Австрії й до Адрійського моря. Але далі на захід вони не пішли, а весною 1242 р. вдаряють на Балканський півострів і, перетворивши його в руїну, через Пониззя вертаються в своє запілля в Надволжя, де засновують т. зв. Золоту Орду з столицею Сараєм. Яка причина відступу татар? Історики пояснюють цей відступ смертю головного Джінгісхана в Каракорумі. Та Батий з своєю армією в Каракорум не йде (від Волги туди ще дуже далеко), як не вертається й на Угорщину після вибору нового Джінгісхана. Звичайно, татари не говорили кор. Данило побачив, що Бела не хоче бити татар в Карпатах, причини були такі: знесилення семилітніми підбоями і брак бази - запілля. На Угорщині татари були оточені чужим ворожим морем*), ціла Європа під проводом французького короля Людовика IX готувалася до хрестоносного походу проти них; у Карпатах залишилася українська армія, а може й польська. Від своїх шпигунів Батий знав, що під ним горить земля, тому, як лис, що ніколи не вертається додому тією самою дорогою, якою виходить на лови, він через Балкани відступає в своє запілля до Волги.

ПОЛІТИКА ТАТАР

В нас татари жорстоко винищували боярство, а в Угорщині й Польщі — лицарство-шляхту. Знаємо, що під час першого нападу татари ніде не вбивали селян. Знаючи, що вони в опозиції

*) Підбиті мадяри й половці ставилися до татар вороже

до бояр, татари бачили в них своїх союзників, крім того, це були робочі руки, які мали працювати на татар, бо самі вони землі не управляли. Ті села, що пізніше виповіли послух своїм князям і признали татарську зверхність, татари наділювали землями інших сел чи боярськими і знижували їм данину (податок) до мінімуму. Так постали „татарські люди“, що на спілку з татарами нищили бояр та не дозволяли кор. Данилові скинути татарську зверхність. Вони доносили татарам про кожний рух князя. Так татари поділили український народ на два шари: князь, боярство і міщанство, а проти них селянство з татарами.*)

Татари ніколи не чіпали релігії і не нищили церков. Виняток робили в тих місцевостях, які виступали проти них збройно. Коли вони в Березовах спалили церкви та помордували священників, то з цього ясно виходить, що березуни їм добре досолили. Бій княжих військ під Рокитою та в Ворохті — це була одинока спроба, як широка руська земля в той час, ставити збройний опір Батиеві у відкритому бою, не з-поза міських укріплень.

Де татари хоронили своїх убитих— на Татарівках чи під Рокитою, — ніхто цього ніколи не досліджував, як і цвинтаря на Олексієвім. Ці історичні дані лише увидатнюють легенду п. Фіщича. Доповнімо її ще оповіданням п. Климюка. Він говорив таке:

„Татари спалили село та Царинку дочиста. Царинка горіла три дні (склади, будівлі). Хто не втік, того замордували на місці. Церкву на Татарівках спалили, а дзвони потовкли. Два малі дзвони були лише потріскали, але держалися разом. Коли татари відступили, (люди) побудували другу церкву між Березовом Середнім і Вижнім, там де тепер старий цвинтар, а ті два потріскані дзвони почепили на дзвіниці. Ті дзвони з бігом часу самі по собі зрослися. Ще мій дід оповідав (дід п. Климюка), що коли він був малий, то в ті розпуклини входив лозовий прут, а тепер подивіться, чи знайдете слід. На Татарівках татари стояли, бо хотіли перейти г. Рокиту. Перейти її не могли, тому пішли далі на Делятин та на Венгри. Люди дуже бідували, як татари уступили, а потім був „мір“ (якась заразлива пошесть), і люди дуже мерли“.

Легенда про дзвони, помір людей та пожежу Царинки — це перекази, які оповідав кожний дідусь Березова Середнього. Легенд про татар з Березова Вижнього не довелось нам почути. Ге-

*) Тактика Леніна поділити українське селянство на куркулів, середняків і бідняків, які себе взаємно винищували і остаточно знищили, не нова. Цю тактику татари приміювали вже 700 років тому.

ник, зв. Дужик, говорив потроху з того, що оповідали обидва вищезгадані. В Бані-Березові також був один дзвін з слідами неначе від сокири. Народне повір'я передає, що, ідучи на Угорщину, татари спалили церкву, а дзвін хотіли потовкти, та не змогли, і ті сліди на дзвоні від татар (п. Ст. Григорчук, „Хроніка Креховецького“).

БОЯРСТВО ЗА ОСТАННІХ РОМАНОВИЧІВ І ПРИЛУЧЕННЯ ГАЛИЧИНИ ДО ПОЛЬЩІ

Ми бачили, що в боротьбі з татарами галицьке боярство і зокрема березуни піддержали кн. Данила, і це доказує, що боярство було не безідейне, воно лише трималося фальшивої політичної концепції — мати слабих князів і широкі права, тоді коли сусіди (мадяри, поляки й литовці) стреміли до зміцнення влади своїх королів і князів. Ця помилкова концепція боярства привела до втрати самостійності.

Торкнімося побіжно останнього століття Галицької держави — від короля Данила до зайняття Галичини Польщею.

Коли відступили татари, боярство знову виступає проти кн. Данила. Вже 1242 р. бояри покликають кн. Ростислава чернігівського, одруженого з дочкою Бели. Як боярський князь, він стає васалом Угорщини. Угорський король хоче з'єднати зятеві цілу Галичину, тому закликає на поміч другого зятя — польського короля Болеслава Сором'язливого. Кор. Данило розбиває їх 1245 р. під Ярославом*) і карає підкарпатське боярство. Від того бою мадяри й поляки майже на 100 років зрікаються апетитів на Галичину, а з ними затихають і галицькі бояри. Коли за 100 років пізніше обидва сусіди знову виступили з своїми загарбницькими плянами, наше боярство допомогло їм у цьому отруєнням дуже мудрого й енергійного короля Юрія II, давши цим нагоду кор. Казимирові, як своякові Юрія II, зайняти Галичину. Пригляньмося, як зростали в силу три хижацькі сусіди.

Після битви над Калкою половці вже не могли повернутися в свої степи на схід від Дніпра, бо там сидів хан Менгеті з своїми туменами, тому вони переносяться на Пониззя і щойно 1230 р. знову вертаються на лівий бік Дніпра. Маючи ту саму мову, що й татари, вони знають про всі рухи татар у Монголії і про їхні приготування до нового походу на Європу. Коли в 1236 р. татари знову рушили на захід, половці після першого бою в 1238 р. втікають на захід і прибувають в Галичину, де хотіли оселитися, бо їхні хани були в союзі з королем Данилом. Та саме тоді чернігівський кн. Ростислав за підмогою маляр і боярства захоплює Галичину,

*) Тут кор. Данило застосував татарську тактику керування боєм із запілля та розбив чотирикратно сильніших коаліційних противників, які провадили свої армії до бою особисто.

і половці зустрічаються віч-на-віч з мадярами. Спільна монгольська мова полегшує порозуміння між цими двома азійськими народами, і король Бела оселює половців в числі 40 тисяч родин над середушою течією р. Тиси. Це переселення дуже скріпило силу угорської держави. В 1323 р., після смерті останніх Романовичів, Угорщина є об'єднаним, сильним і агресивним сусідом. В ті часи (1320 р.) Володислав Локеток об'єднав Польщу в одно сильне королівство. Допомогли йому в тому українські полки галицького короля Юрія I, що був швагром Локетка.

Галицько-Волинська держава переживала тоді свій золотий вік. Майже три покоління на наших землях не було затяжних воєн. Держава сильно розбагатіла, галицький трон називали тоді в Польщі „золотим“. Володислав Локеток та його син Казимир часто бували у Львові й Володимирі в своїй сестри й тітки. Бачучи ці багатства, Локеток, як знаменитий вождь і політик з залізною волею й енергією в здобутті наміченого пляну, задумує через посвоячення прилучити багату Галичину до Польщі. Свій плян він розкладає на роки. З тодішніх польських хронік знаємо, що після смерті Юрія I майже щороку Локеток висилає посольства з великими дарами до Царгородського патріярха. Що шукав римо-католицький король у голови Православної Церкви? Щоб відповісти на це питання, треба з'ясувати собі, куди сягали виливи патріярха.

Троїцький літопис (М. Приселков, Москва 1950) згадує, що вже 1269 р. при дворі хана (в Сараї, столиці Золотої Орди) резидує єпископ Теогност, грек, який має тут своїх священників і навертає багато татарської аристократії на православну віру, між ними навіть деяких ханів. Знаємо, що московські вельможі Годунови, Поліванови, Мечкови, Кончєєви, Крюкови та ін. — це охрещена татарська аристократія ханських родів. Відтоді грецькі єпископи стало перебувають у ханській столиці, і тому татари так вороже виступають проти політики пап провести унію між православними. Це був вплив греків на татар. *) Ми знаємо, що король Лев вів протатарську політику. Він не допускав до об'єднання Польщі і кілька разів на спілку з татарами сильно сплюндрував Польщу. Його жінка-католичка, дочка угорського короля, виховує сина Юрія I в західно-європейській культурі. Під її впливом, після невдалого подружжя з тверською князівною, Юрій жениться вдруге з сестрою Володислава Локетка, якого саме тоді піддержував кор. Лев проти Вацлава II чеського, щоб не допустити

*) Похід Бурундая на короля Данила після заключення унії був грецькою політикою.

до зросту Польщі через об'єднання її з Чехією.

Вихований у твердій життєвій школі свого батька, одного з найкращих політиків княжої доби, Юрій I вів з татарами дуже обережну політику, намагаючись не входити з ними в конфлікт. Та його дітей — Андрія, Лева й Марію — виховує його жінка за вказівками свого брата Локетка в прокатолицькому і протитатарському дусі. Локеток добре пам'ятав спілку кор. Лева з татарами. Під впливом матері обидва молоді Юрієвичі заключають тісний союз з Польщею і хрестоносцями проти татар та входять у зв'язки з папою Іваном XXII. Батько Юрій I помер дось бл. 1210 р., залишивши їх малолітніми. На їхню політику впливає тепер мати, чи вірніше через неї дядько Локеток. Полки Юрієвичів допомагають Локеткові остаточно об'єднати Польщу і знищити всі від осередні польські партії.

Хтось докладно інформує татар про всі потягнення молодих Юрієвичів, політика яких тривожить Золоту Орду, що тоді переживала свій золотий вік під проводом хана Узбека. Крім проза-хідньої орієнтації, мабуть за намовок матері і дядька, Юрієвичі захотіли прилучити чи узалежнити від Галицько-Волинської держави Лівобережну Україну (до Галицько-Волинської держави на лежали й Турово-Пінське та Київське князівства)- Таке намагання (Павло Грицак, „Гал.-Вол. держава“, ст. 146) було, мабуть, остаточною поштовхом до превентивної війни татар з Юрієвичами. Ранньою весною 1323 р. татари несподівано нападають великими силами, і обидва молоді князі гинуть в бою, не залишивши потомків. Плян Локетка — усунути Юрієвичів з цього світу татарськими руками — удався. Тепер він претендує на галицький трон по своїй сестрі й сестрінках, однак галицькі бояри покликають Юрія Тройденовича Мазовецького, сина сестри Юрієвичів Марії. Хоч і молодий, Юрій II виказав дуже великі політичні і дипломатичні здібності. Він заключає союз з татарами і хрестоносцями проти Польщі, жениться з дочкою Гедимина Литовського і разом з союзниками б'є Польщу в 1334 і 1337 рр. та відбирає в поляків Люблин. Польща потрапляє в смертельну небезпеку. Володислав Локеток бачить це, і посольства до Царгородського патріярха стають щораз частіші, а дари щораз багатші.

Після смерти Локетка пляни батька продовжує його син Казимир, холоднокровний, зручний політик і дипломат. На посольства до Царгороду він так випорожнив свій скарб, що забрав з краківських костелів золоті чаші й монстранції та заставив їх жидам за гроші. Вислід: під впливом Царгородського патріярха в Галицько - Волинській державі організовується т. зв. грецька

партія,) кістяком якої є православне духовенство. Ця партія готує змову на короля Юрія II, якому пришивають латку католика.

Щоб наведене було ясніше, додамо, що Казимир був та« докладно поінформований про приготування палатної революції, що вже восени 1338 р. заключає тайну умову з угорським кор, Робертом на таких умовах: на випадок війни Польщі з Галицько-Волинською державою Угорщина допоможе Польщі анексувати Галичину, а за те після смерти Казимира Вел. Польща з Галичиною з'єднається з Угорщиною під наслідником кор. Роберта. Для скріплення цього союзу Казимир Вел.) видає свою сестру Робертового сина Людвика.

Коли отруєно Юрія II, грецька партія діяла так справно, що вже на шостий день після цього Казимир був у Львові, а грецька партія без бою відчинила брами міста і укріпленого Високого замку та передала йому ключі. Лишається невияшеною співпраця Казимира з цією партією, яка скоро після зайняття Львова виступила проти нього.)

Третій хижак — Литва — в час отруєння Юрія II була сильно сконсолідованою державою і перед тим уже зайняла білоруські і київсько - переяславські землі. До сьогодні історики губляться в припущеннях, як горстка литовців залила південно-східню Європу. Литовська династія панує над Україною, Польщею, якийсь час над Угорщиною і Волощиною. Литовці розбивають татар, відновлюють колонізацію Причорномор'я, розбивають хрестоносців, спиняючи на століття німецький “Drang nach Osten”, та успішно б'ють Москву, викликаючи подив Європи. Та, нагло вилившись, бурхлива литовська ріка так же скоро й висохла, лишаючи після себе сухе річище, — спомин литовської імперії. Які ж причини голосної експансії цього малого народу?

1) Психіка литовців, естонців, фінів, москалів, татар, мадьяр і всіх монголо-мішанців або чистокровних монголів — протилежний бігун до психіки українців. Ті народи не мають від'ємних рис індивідуалізму, необмеженої свободи одиниць, родів і племен, вічевого устрою і племінної гри „сольо“ на історичній сцені, коли приватні інтереси ставиться вище загальних. Боярська верхівка

*0Про посольства Казимира і застав'у золотих чаш записали польські хроніки, а за прогрєцьку партію говорять документи, знайдені большевиками в 1939 р. в костелі о. Бернардинів, про що буде мова на іншому місці.

**) Казимир Вел. не мав дітей від шлюбної жінки, тому взяв нелегальний шлюб з чеською міщанкою, а пізніше жив з жидівкою, з якою мав сина Пелка. Поскільки діти від чешки й жидівки були неправедного ложа, вони не могли одідичити королівський трон.

***)Грецьку партію піддержували німці-колоністи і жиди.

тих народів в'яже своє теперішнє й майбутнє із зростанням сили свого абсолютного монарха-держави, беззастережно виконуючи його накази. Живучи в економічно тяжчих як на Русі відносинах, простолюддя тих народів співпрацює з верхівкою, створюючи згорі вділ один народній моноліт. Психіка тих народів — психіка отари, яку провадить вибранець, а вона слухняно йде за ним. В них не було „татарських людей“, повстань народу проти боярства і боярства проти королів, не кажучи вже про вбивства. Угорська аристократія в запалі боротьби за свої права не переступає меж пошани до свого монарха і почуття відповідальності разом з ним за долю держави. Ні в одного з наших сусідів в ті часи ми не бачимо змов на життя володарів.

2) Литовська толеранція до звичаїв, віри й переконань підбитих народів. „Ми старини не порушуємо, а новин не вводимо“ — їхнє гасло. Здавалося, що литовська держава була продовженням руської, та в дійсності було не так. Найперше литовці вкоротили нашу анархію і запровадили подібний до германського фєвдалізм; лишили русинам господарські справи, судівництво, церкву, торгівлю, але військо й адміністрацію країни цупко тримали в руках свого великого князя-суверена, і русини з цим погодилися. Литовський централістичний лад погнав сварливих русинів на розгром татарської орди над Синіми Водами і бити німців під далеким Грунвальдом.

З такою системою литовська повинь залила вдєсятеро більші народи і всотеро більші простори. Литовці, татари чи перед тим варяги та на початках москалі ніколи не були великими народами, проте довгі віки (а москалі й досі) диктували свою волю на сході Європи. Литовська повинь висохла тоді, коли заразилася польськими шляхетськими вольностями — децентралізацією, при якій влада перейшла від суверена в руки анархістичної шляхти.

При такій політично несприятливій для Галицько-Волинської держави кон'юнктурі боярсько-грецька партія весною 1340 року отрує Юрія II, як уже згадано, дуже здібного володаря, а разом з ним раз назавжди і свою державу й волю. За гроші і скарби, які Казимир Вел. вивіз зі Львова, прогнаний Дмитром Детком, він найняв сильну німецьку армію і в 1349 р. прийшов удруге з такими силами, що відтоді Галичина стала провінцією польської імперії аж до 1772 року.

Дмитро Детко, цілком правдоподібно княжого роду, був угорським васалом, бо мадяри не хотіли віддати Польщі цілу Галичину. Опираючись на маляр і татар, він викидає Казимира зі Львова та до 1345 р. сам править Галичиною. В тому році умирає

Роберт угорський, і Детко покидає швагра Казимира Людвика, віддаючись в опіку литовського кн. Любарта, що від 1240 р. володів Волинню. Тепер мадяри домовляються, як уже згадано, з Казимиром і в 1349 р. ударяють на Галичину рівночасно. Хоч між Любартом і Казимиром ведеться війна за Галичину із змінним щастям аж до 1382 р., та відірвати Галичину від Польщі Любарт уже не зміг. Оце якнайкоротше хід подій після смерті останніх Романовичів. Наведено його тому, що ці часи в нашій історії дуже мало насвітлені.

ВАРЯЖСЬКИЙ МЕЧ В БЕРЕЗОВІ

З тих то часів на полі автора, у т. зв. Ласкунці, в 1927 р. знайдено в Березові дуже цінну пам'ятку — обосічний меч. Це поле покрите лісом і кущами, ніколи не оране. Після викорчування лісу взялися зорати його Василь Негрич, зв. Юзів, та Гриць Будурович, зв. Хрущ. Під час орки вони знайшли меч і пізніше подарували його до музею лісничому Лявтербахові. Меч був грубий, обосічний, від рукоятки до кінця вістря 80 см довжини, досить добре збережений, бо був у шкіряній піхві. Рукоятка мідна, довжини 12 см. Поперечка між рукояткою і лезом срібна. Мідь і срібло були майже не ушкоджені, і автор побачив на поперечці якісь знаки та просив лісничого, щоб дозволив відчистити меч. „І ов- шім“, відповів він, „то меч рицерський польський, видно відразу“. Автор бачив, що то меч варяжський, але не сперечався. Після очищення можна було відчитати церковно-слов'янські букви: на праїй стороні поперечки були слова „С нами Бог“, на лівій — „Літо Боже 1345“. Цифри року також писані буквами, і їх вдалося відчитати при допомозі директора музею п. Кобринського. Коли меч був відчищений, надійшов лісничий і спитав, чи вдалося щось відчитати. „Так“, відповідаю, „але меч не польський, а руський“. Відчитавши слов'янський текст, лісничий почервонів і був неприємно розчарований. Автор хотів зфотографувати меч, та лісничий відмовив, кажучи, що ще сьогодні повезе його до музею в Коломиї. На замітку автора, що меч з його поля, він відповів: „Я меч купив, і мене нічого не обходить, звідки він. Ви можете доходити своїх прав у тих, що меч знайшли“. Процес був безвиглядний, а що найголовніше — коштував би великі гроші, на що автор тоді ніяк не міг дозволити. Адвокат сказав, що коли меч уже в Варшаві, то процес на 60% програний, що потрібно щонайменше 500 зол., щоб почати процес і довести його до кінця з тими, що знайшли меч, а пізніше скаржити музей за зворот меча...

Дата на мечі — це рік, коли Дмитро Детко зірвав з маляр-

ською протекцію і віддався під литовську. Через поле автора вела дорога :Царинки на т. зв. Дубовий до Коломиї. Меч загубленого того року або пізніше. Хтось мусів дуже спішитися з якоюсь важливою вісткою, коли не вертався шукати меча, загубленого в густих кущах ліщини. Це були роки напруженої боротьби проти поляків і мадяр. В ті останні роки боярство зрозуміло небезпеку і почало завзято обороняти незалежність Галицької держави, та, на жаль, було вже пізно. Згадати хочби оборону Белза. Під час облоги угорський король, особисто провадячи мадяр до штурму, одержав такий удар топором по голові, що три дні лежав непритомний. Мадяри перервали облогу, а самі поляки не могли здобути Белз. Відступаючи з хворим королем і з великими втратами, роз'юшені мадяри палили і грабували Галичину гірше татар. Тоді правдоподібно згоріла востаннє й Царинка в Березові Середньому, яку більше ніхто не відбудовував. Околиця Згарище між Царинкою і Березовом Вижнім, за переказами старих людей, стояла довгі роки не відбудована, бо населення було вимордоване.

Рік 1382-ий був перекресленням всіх сподівань галичан: того року закінчилася війна кн. Любарта з Польщею за Галичину. Любарт програв, Галичина взята в польсько-мадярський вогонь, винищена понад 30-літньою війною, мусіла скоритися. Її прилучено до Польщі під назвою Воєвідства Руського.

ГАЛИЧИНА ПІД ПОЛЬЩЕЮ

Покуття в ті часи було напів вільною землею. Це був найдавший закуток Руського Воєвідства, куди польська влада в перші роки окупації доходила дуже слабо. Ті часи для Покуття можна поділити на три періоди: 1) польсько-молдавський до 1509 р.; 2) польський до Хмельниччини та 3) після Хмельниччини аж до прилучення Галичин до Австрії.

Польсько-молдавський період . З найдавніших часів Покуття зв'язало свою торгівлю з Коломиєю та р. Прутом. Лише великі вантажі вивожено до Галича, де їх вантажено на тяжкі дністрові судна. Ріки Прут і Дністер задля густого заліснення в ті часи були глибоководні. З Коломиї наші предки вивозили шкіри диких і свійських тварин, віск, лічничі зела, березовий дьоготь та вуджене м'ясо. Привозили матерії на святковий одяг, зброю, східне коріння, вина й сушену рибу. Місцем обміну були торговельні осередки, заложені ще антськими купцями мабуть за хозарських часів, як Білгород, Берладь, Текуча і Малий Галич. Там наші купці

(боярство) зустрічалися з арабськими, хозарськими, грецькими, болгарськими й германськими купцями. Там, над долішнім Дунаєм, перехрещувалися торговельні шляхи й цивілізації месопотамська, візантійська, романська і германська. Наша антська колонізація хозарського періоду найгустіше осіла над Дунаєм, саме на тому схрещенні торговельних шляхів і культур. Предки наших березунів, прийшовши звідти, не поривали зв'язків з тими землями та відвідували їх як купці.

В 1373 р. Юрій Коріятович за допомогою українського боярства стає молдавським господарем. Це був цілком зукраїнізований князь, і тенденція боярства була за допомогою Молдавії відірвати від Польщі і прилучити до Молдавії Воєвідство Руське, тобто недавню Галицьку державу. Корятовича підтримував литовський кн. Любарт. Були всі вигляди, що, взявши Польщу в два вогні, вдасться відірвати Галичину і відбудувати Руську державу. В тому змагу вперше збройно виступають березуни проти Польщі. Принаймні вперше в польських джерелах згадуються “Вода-гошіе Рокиссу”.

Коли ми пригадаємо собі, що на Покутті, крім Серафинець і Березова, жодного іншого боярства не було, то треба додумуватися, що це були наші березуни. За цей виступ Казимир Вел. конфіскує боярські маєтки. В 1393 р. Роман Мушата вмішався у війну проти Вітовта. Вітовт розбиває Мушату і бере до неволі п'ятьох бояр „з Берези Покутської“. Це вперше згадано місцевість Березу, як і те, що в бояр сконфісковано багато земель.

Однак, щоб ті війни були більше зрозумілі, мусимо приглянутися до цих подій докладніше. Мадярський король Людвик за допомогою румунського елемента викидає Юрія Коріятовича з молдавського господаря, а щоб вдоволити руську партію і румунів, польсько-мадярська політика ставить волоцьким господарем Петра Мушату. Це був зрушений румун, говорив руською мовою, був православної віри, а на столицю вибрав українське місто Серет. Русько-боярська партія скоро увійшла з ним у зносини. Щоб звільнитися з-під мадярської зверхности, господар признає зверхність Ягайла (Польщі). Король Ягайло був дуже розтратний, позичав гроші в галицьких бояр і жидів та майже ніколи не міг віддати. Він позичив 3 тисячі червінців і в Мушати. Коли ж за два роки не міг їх звернути, дав Мушаті в заставу Покуття праворуч р. Прут. Тоді наш Березів разом з Покуттям належить до Молдавії (1388-1393). В 1393 р. помер Петро Мушата, а його брат Роман, ставши господарем, вмішався у війну проти Вітовта, брата Ягайла. Вітовт розбиває армію Романа, а Ягайло користує з того

і відбирає Покуття. В армії Романа знаходилися березівські бояри, бо п'ять з них попадає в литовський полон. Видно березуни ставили тоді якийсь більший опір, бо Ягайло конфіскує боярські маєтки і присилає на Покуття польську шляхту. Незабаром після тих подій з'являється магнат Яблоновський, який дістав від Ягайла Лючу, Стопчатів, Мишин, Уторопи, Текучу і Лючки та правдоподібно і Акрешори. Ключів, Печеніжин і Рунгури дістав другий магнат — Тенчинський, який вільних дотепер печеніжців заміняє в кріпаків. Таке оточення Березова (-зи) було не випадкове, а навмисне, плянове, щоб відмежувати березівське боярство від Молдавії.

Березів оточено, соляні джерела сконфісковано, ліси довкола також, а всі становища займає лише шляхта. Щоб не дати вирвати з своїх рук торгівлі й особистої боярської свободи, березівські бояри 1482 р. приймають для всіх своїх родів герб Сас. В цей час на молдавському престолі володів енергійний, цілком зрушений, найздібніший з-поміж молдавських господарів Стефан Великий. За тих 90 років Коломия розрослася в поважний торговий осередок. Бажаючи звільнитися від турків, цей воєвода просить допомоги Польщі, і на коломийському ринку 1484 р. складає присягу вірності польському королеві Казимирові Ягайлончикові за поміч проти турків. У протитурецькій війні Стефана Вел. масово помагає руське боярство-шляхта. В його армії мусіли бути тоді й наші березуни, бо відтоді він пильно цікавиться Покуттям.

ПОВСТАННЯ МУХИ

Польські пани починають заводити в Галичині панщину. Народ починає масово втікати на Буковину. Тоді Стефан Вел., в порозумінні з покутською шляхтою, приготував Дмитра Муху, дає йому триста озброєних волахів, і Муха переходить Черемош та піднімає селянське повстання на Покутті. Незабаром його армія начислює понад 10 тисяч озброєних і на військовий лад вишколених людей. Коли пригадаємо, що в ті часи населення було не густе, то зрозуміємо, що революція на Покутті була масова. Вістря повстання звернене проти польських магнатів. Повстанці здобувають замки, грабують усе добро і вивозять його до Молдавії, а особливо нищать всі королівські декрети на земельні наділи тих панів. Повстання почалося 1499 р. Муха здобуває Коломию, Снятин, Галич і Рогатин. Цікаво, що повстанням керує покутська шляхта, а особливо багато між повстанцями березунів, які разом

з іншою шляхтою творять офіцерський корпус і штаб армії Мухи. Хто ж такий Муха?

Його правдиве ім'я Дмитро, „Муха“ мабуть псевдонім яке мало означати, що він непомітно „перелітав“ границю. Дмитро не міг бути звичайним буковинським селянином з кількох причин: 1) буковинського селянина, невідомого на Покутті перед повстанням, ніхто з галицького боку не піддержав би, особливо покутська шляхта, яка не піддержувала селян з Покуття — Гриця Кардаша ані Олексу Довбуша, тим більше не піддержала б якогось буковинського селянина Муху; 2) молдавський господар мусів добре знати Дмитра ще до повстання, Дмитро мабуть походив з Покуття і служив у його армії. Він мусів не лише добре володіти зброєю, але й бути старшиною в молдавській армії та вміти керувати військовими з'єднаннями, хочби кількома сотнями озброєних волохів. Як виглядав би звичайний не військовий селянин- українець, коли б йому прийшлося керувати кількома сотнями озброєних волоських вояків? 3) Дмитро мусів мати знамениті зв'язки з покутською шляхтою і з населенням, значить мусів бути свій покутянин, а не буковинець, шляхтич з Березова або Серафинець, а не селянин. Коли пригадаємо собі, яке горде й честолюбне було боярство (шляхта), то йому навіть у голові не могло поміститися, щоб шляхтич- боярин пішов служити під накази хлопа. Це й була та причина, чому березунів ніде не видно в опришках, якими керували селяни.

Тому Дмитро мусів бути покутський шляхтич, що знав Покуття й панів. Волохів у його армії була лише одна десята, а решту армії становили покутські українці. Він тісно співпрацює з молдавським господарем, отже це був упрянований акт покутської шляхти і Стефана Вел. Іван Крип'якевич характеризує тодішні відносини так: „Молдавські воєводи зуміли з'єднати собі симпатії в Галичині. Свідоміші українці, особливо шляхта, вважали молдавські походи зброєю проти Польщі та охоче піддержували воєвод“.

В армії Дмитра Мухи зустрічаємо назвиська шляхти з цілого Покуття, а між ними багато березунів, які тоді вперше знищили двори магнатів Яблоновського, Тенчинського та інших на цілому Покутті. Лише зібравши велику армію, несподіваним нападом поляки розбили Муху, коли він переправлявся через Дністер. Половина його армії була на одній, а половина на другій стороні ріки. Однак Муха з своїм штабом утік. В полон попали такі березуни: Григор Ґеник-Березовський, Петро Будурович-Березовський, Іван Перцович-Березовський, Михайло Білавич-Березовсь-

Кий та Василь Урбанович-Березовський. Зловлено їх в тій частині армії, яка перейшла Дністер і попала в полон. їх судив польський шляхетський суд Галичини, засудивши всіх на кару смерти, конфіскаату майна і позбавлення шляхетського гербу. Тих, які встигли втекти, — а таких напевно було більше, — ніхто не судив, бо не мав доказів. Разом з Мухою в другій половині армії напевно теж було досить березунів. Поляки схопили Муху зрадою і хотіли судити його аж у Кракові, та він помер від ран у в'язниці, не зрадивши нікого. Галицькі городські судові акти про конфіскаату майна в березунів датуються 1491 р. (березуни були вже шляхтою).

Стрій березунів перед I світовою війною

УЧАСТЬ БЕРЕЗУНІВ У МОЛДАВСЬКИХ ВІЙНАХ

Не без намови і впливів покутської шляхти 1491 р. воєвода Стефан найдждає на Покуття і займає Коломию, Снятии, Галич праворуч Дністра аж до Золотої Бистриці. У відплату поляки під проводом короля Ольбрахта вирушили на Молдавію, однак на Буковині ціла польська армія була розбита, Ольбрахт утік.

Покуття відтоді з малими перервами було під владою воєводи Стефана до 1504 р., відтак до 1509 р., а війни за Покуття велися між Молдавією і Польщею аж до 1572 року.

Українське населення Покуття тих часів уважало молдавських воєвод українськими володарями. Воєвода Стефан був жонатий з київською княжною Євдокією, сестрою князя Семена Олельковича. Урядовою мовою в приватнім житті воєводи, на молдавському дворі, в урядах, школах і церквах до 1569 р. була українська мова, тобто церковно-слов'янська, в письмі і слові. Тому зрозуміло, чому галицька шляхта так гаряче піддержує політику молдавських господарів у Галичині. За Богдана III, сина Стефана Вел., під час походу на Покуття знову видно в його полках покутську шляхту.

В бою під Хотином польська армія перемагає Богдана, і в неволю до поляків попадають такі березуни: ївашко Арсенич, Григор Дрогомирецький, Григор Фіщич, Грипча Генік, Михайло Романчич, Сень Малкович, якийсь Фича Лазарович, Андрій Кузич та Стефан Симчич. Всіх їх судить галицький шляхетський суд 23 квітня 1510 р., в них конфіскують маєтки і позбавляють їх шлхетських прав. Чи покарано їх смертю, в актах не записано, та звичайно, коли когось позбавлено шляхетських прав, то таку людину ставлено поза законом, що рівнялося карі смерті. Відібрання шляхетського титулу в ті часи було грізніше, чим конфіската майна. Позбавлений шляхетського гербу називався „баніта“, і його кожний міг убити безкарно.

В цих війнах дуже потерпіло населення Покуття, а зокрема Березови. Десь після 1510 р. магнат Яблоновський будує в Березові замок, де осаджує свою службу, а польська армія пацифікує Березів і ціле Покуття. 1511 р. сильно обсаджено військом Черемош, щоб відгородити населення Покуття від Молдавії. До того часу молдавські єпископи висвячували священників для Покуття з-поміж покутської шляхти, тепер і це було заборонено. Настали часи утиску польських панів над населенням, яке привикло до свободи за 16 років молдавської зверхности. Наше дрібне боярство-шляхта, особливо покутське, найсильніше опирається польській державі і польонізаційним впливам магнатів. Віддалені від осередків польської культури, березуни живуть старосвітським життям — традиціями княжої держави та прив'язанням до своєї прадідної віри. Вони інстинктивно шукають захисту в традиціях княжої держави та гаряче піддержують всіх, хто виступає проти Польщі.

Ще кілька слів про магнатів Яблоновських. У родоводі поль-

ських магнатів під родом “Magnaci Jablonowscy” ми читаємо дослівно таке: „Славний рід, з якого вийшло багато заслужених для Річипосполитої мужів (перечислює назви гетьманів, воєвод, каштелянів і т. ін.). До того роду належали такі маєтки (перечислює маєтки в цілій Галичині). На Покутті належали до них всі соляні джерела та ліси з населенням Мишина, Стопчатова, Утороп, Яблонова, Лючі, Текучі та Лючок... Особливо славні були лови магнатів Яблоновських на грубого звіря в Карпатах, на які з'їжджалися гості з цілої Малопольщі. Тоді замки в Яблонові, Уторопах та Березові дзвеніли (rozbrzmiewaly) співом і забавами“.

ЯК ПОСТАЛА ШЛЯХТА

Перед тим, як довідаємось, яким чином наші предки набули герби, мусимо хоч побіжно познайомитися з тим, що таке шляхта, як вона постала на Заході та хто зачисляв себе до неї.

Лицарство (або шляхта) постало в добу феодалізму у 8 й 9 ст. ст. на теренах німецької імперії Карла Великого (на територіях теперішніх Франції й Німеччини). Феодалізм — це витвір духа германських народів. Як постав феодалізм?

Після здобуття якогось краю король ділив здобуту землю поміж своїми вояками. Цей приділ землі по- латинськи називався *beneficium* або ленно. Таке ленно належало лицареві доживотно. Син лицаря мусів дістати від короля потвердження ленна і тоді складав суверенові присягу вірності. Такий лицар називався васал, а король — суверен. Васали мусіли платити суверенові усталений при наданні ленна податок та на кожний заклик суверена ставати збройно, своїм коштом, до оборони границі чи виправи па інші землі. За невиконання наказу чи неплачення податку суверен відбирав у васала ленно і надавав комусь іншому.

Феодалізм ділився на сім верств або степенів. Ці верстви були так пов'язані між собою, що, як побачимо, ніхто не був вільний, крім самого короля. Кожна верства мала свій щит або т. зв. воєнний знак. На першій місці після короля був т. зв. майордомус, залежний лише від короля. Це був заступник короля й начальник королівської кінноти, виконавчий комендант лицарства, яке завжди було кінне. Другий воєнний знак творили архієпископи Католицької Церкви. У них ленником були єпископи, абати (ігумени) монастирів, парохі та священики. Кожний священик, що мав ленно (королівську землю, бо іншої не було), на наказ архієпископа мусів ставати збройно па війну під проводом своїх старших, на чолі з архієпископом, який особисто провадив своїх васалів у бій. Третій знак (щит) творили князі, четвертий графи,

п'ятий — верхівка аристократії підбитого сувереном народу, які в душі ставилися до суверена ворожо, але мусіли терпіти зверхність. Вони мали ленна, але до аристократії вже не належали, її творили чотири повищі знаки. П'ятий знак мав своїми васалами звичайних лицарів. Шостий знак-звичайне лицарство, а сьомий— міщанство та купецтво.

В цих степенях ніхто не був вільний, ніхто не мав права власності на землю, бо лицар залежав від свого суверена, той від графа, граф від князя, монах від єпископа і т. д. Селянство становило робочу силу лицарства і було його власністю. Найбільшою провиною ленника проти суверена була т. зв. фелонія, тобто зламання присяги, яку кожний ленник складав своєму суверенові. Суверен карав конфіскацією майна і карою смерті, якщо васал завчасу не втік. Так в основному виглядав феодалізм. Що ж держало його в рамках дисципліни?

Нападаючи і підбиваючи чужі краї, король заставляв там чужу аристократію й чуже населення. Хто з підбитої аристократії признавав наїзника як свого суверена, той діставав ленно, звичайно половину своєї землі, склавши ленну присягу. Така аристократія належала до т. зв. середньовільної верстви п'ятого знаку. Хто не зложив присяги суверенові, тратив всю землю і волю. Середня верства була найчисленніша в підбитому краю і лише чекала нагоди, щоб викинути наїзника. Ця верства і простолюддя були тим цементом, що сплювало аристократію і лицарство наїзника в одну здисципліновану феодалну гієрархію, яка управляла підбитим краєм. Коли минали віки, п'ята верства асимілювалася, затиралися різниці між наїзником і підбитим. Звичайно наїзник приймав мову і звичаї підбитого, коли підбитий народ стояв культурно високо, а підбитому народові накидав свою форму політичної організації, а часто-густо й назву. Так постала франконська держава, де германські наїзники франки стають суверенами; так постає англійська нація, яка на початках звалася норманською, де наїзники нормани накинули кельтам свою суверенність, тобто політичну організацію, а прийняли на 2\3 мову кельтів як підставу сьогоднішньої англійської мови; так постала руська держава, де ті самі нормани (варяги) організували слов'янам імперію і дали нову форму політичної організації, а самі скоро прийняли мову та звичаї слов'ян. Велика шкода для нашої нації, що той процес не закінчився позитивно до кінця. Так постала Ломбардія, де наїзники германи (лонгобарди) накинули назву і форму правління місцевому населенню, а самі цілковито засимілювалися. Таких прикладів можна наводити багато.

ЛИЦАРСТВО –ШЛЯХТА НА ЗАХОДІ

Що ж сприяло постанню лицарства-шляхти? Чинником, який освячував лицарство, була Церква. Як знаємо, на початках феодалізму Церква мусіла боротися з поганством або т. зв. позірним християнством. Щоб викоринити поганство і вкоринити та в приватному житті зацепити Христову віру, Церква бере чинну участь у побудові феодаліму, забезпечуючи тим самим собі поміч суверена-короля. В тодішні часи поганство загрожувало Церкві знищенням. Між дими двома вірами компромісу не було, а лише безпощадна боротьба на життя і смерть. Поганські повстання кінчаються спалюванням всіх церков та вирізуванням всіх християн і священників, якщо вони не хотіли відріктися Христової віри. Такі повстання нотує історія всіх народів Європи — від Піринецького півострова до нашої Київської Русі. В таких обставинах Церква шукає опори в лицарстві й феодалізмі, який піддержував Церкву в протипоганському поході. Церква кладе в основу чеснот лицарства високі Христові ідеали, як протидію проти насильства, кровопролиття і безправ'я поганства.

Які ж були чесноти лицаря? 1) Лицар мусів бути вірний і раз дане слово вірно дотримувати до смерти; вірний суверенові, церкві, своїм васалам і підданам. 2) Опіка й поміч слабим, сиротам, вдовам, беззахисним і бідним. 3) Заступництво перед безправ'ям і злочинами. Лицар мав бути суддею і карою всім, хто когось скривдив на майні, честі чи здоров'ї. Коротко: лицарські ідеали зводились до таких чеснот: правда, вірність, шляхетність, любов до ближнього та справедливість. Найбільшим особистим добром лицаря була його честь. Хто не шанував згаданих вище чеснот, той не був правдивим лицарем і не мав лицарської честі. Тому первісне лицарство дуже дорожило і пильнувало цих лицарських чеснот.

Щоб стати лицарем, наперед треба було бути практикантом, т. зв. пажем. Молодий юнак 16-25 років життя відбував практику в лицаря та вчився воєнної штуки. Паж мусів доконати якоесь діло: вславитися на війні, в турнірах, на ловах чи актом милосердя. Щойно тоді паж міг одержати т. зв. лицарський золотий пояс і бути „опоясаний на лицаря“. Як це відбувалося?

Пажів іменував лицарями суверен — спочатку король, пізніше майор дому, ще пізніше князі та графи — в день св. Юрія. Для цього в єпископській катедрі збиралися пажі з своїми лицарями, в яких вони училися, на Службу Божу, що її відправляв архієпископ чи єпископ. Всі пажі приступали до Св. Причастя. Єпископ

виголошував до них проповідь про лицарсько-християнські чесноти, а після проповіді освячував мечі й пояси. Потім відбувалося опоясування на лицаря. До підвищення, на якому сидів суверен і єпископ, підходили пажі, цілували перстень па руці суверена і ставали на коліна, а суверен тричі вдаряв пажа освяченим мечем по плечі і говорив слова присяги, яку паж повторював, тримаючи праву руку на Євангелії: „Присягаю Св. Тройці та патронам лицарства — св. Михаїлові і св. Юрієві, що буду раз дане слово завжди вірно зберігати і буду опікуном всіх покривджених, беззахисних, вдів і сиріт“. Після цих слів паж вставав, а суверен опоясував його посвяченим поясом. Далі лицар приступав до єпископа, цілував хрест в його руці і, тримаючи руку на хресті, говорив: „Буду боронити Христову віру і церкву та до смерті зберігати християнську лицарську честь. Амінь“. Після цієї присяги він діставав посвячений меч і ставав лицарем.

Що пізніше лицарство здеморалізувалося, занехаяло свої християнсько-лицарські ідеали і не пильнувало своєї лицарської чести та з оборонця покривджених стало кривдителями слабших, — це вина не Церкви, як не вина Христа, що людство також викривило його науку та не поступає сьогодні згідно з його ідеалами. Та все ж таки ідеали й чесноти лицарства, доки воно пильнувало їх, були гарні. Що ці ідеали не змінили світ на ліпший, Христовий, — це вина не ідей, а людства, яке ці ідеали zdeформувало. Боротьба між злом і Добром почалася ще в Раю, коли демон-змія намовив перших людей до гріха. З того однак не виходить, що дві найголовніші Христові засади — Любов і Правда

- є нездійснені, якщо б людство вповні прийняло своїм Законодавцем Христа. Як же з лицарства постала шляхта та чим вона відрізнялася від нього? Шляхта постала з лицарства, а відрізнялася від нього тим, що одідичувала землю, і син після смерті батька не потребував складати присягу суверенові на ленно. Це основна різниця між лицарством і шляхтою. Обов'язки, права і Христові ідеї zostалися ті самі, лицарські. З віками однак шляхта стала земельною аристократією, загорнула в свої руки всі становища, пригнобила міщанський і селянський стани та стала визискувачем, замкнувши іншим станам доступ до шляхетства. Тоді шляхта стала паразитом, що з віками допровадило до селянських повстань на Заході. Якими ж шляхами пішов розвиток боярства (пізніше шляхти) в Галицько-Волинській державі? Тоді коли феодалізм на Заході розбив роди на поодинокі родини князів, графів, баронів,

які замкнулися у вузькім крузі своїх родинних інтересів, — у Галицько-Волинській державі було навпаки. Велика чисельність дунайської рееміграції — боярства не дозволила князям закріпити фєвдальний лад за допомогою варягів. У нас боярство було антитезою західнього лицарства. Там був суверен дідичний, а всі були його васали. В нас же боярство кликало князів, вже в ті часи застерегло собі право на володіння землею, пильнуючи, щоб суверен-князь якнайменше обмежував їхні права. Галицьке боярство пішло в напрямі піднесення гідности одиниці, забезпечуючи для себе вплив на керування державою. Через велику чисельність боярство стало прошарком суспільства, який був всотеро численніший, як прошарок лицарства Заходу. Коли б галицьке боярство не посунуло своїх прав занадто далеко та не намагалося правити державою, чого не вміло, — Руська держава не зникла б з карти Європи. Боярська верства мала всі дані стати на тодішній час зразком демократії для західнього світу, чим тоді (1215) стала англійська аристократія норманського походження, здобуваючи від короля Івана Велику Хартію свобід, що стала зав'язком англійської конституції і парламентаризму.*)

Г Е Р Б И

Шляхта мала свій знак розпізнавання — герб. Герби постали її часи найбільшого розвою лицарських чеснот, в часи хрестоносних походів. На Соборі в Клермонт папа Урбан оголосив, що кожний лицар, який піде в похід до Св. Землі, задержить своє ленно

*) Цікаво, що між підписами баронів під цією Хартією на 4-у місці фігурує підпис Генрика Богуна, якогось предка наших Богуків, що якимсь чином дістався до Англії і став бароном, а його син чи внук « домагався вольностей (див. "Америка", 1960 р.). Торкаючись назвиська Богун»; нашим історикам належало б дослідити, чи полк. Іван Богун не був сином Івана Богуна родом з Коломиї, який в 1608 р. прибув англійським кораблем "Марта і Маргарита" до Джеймстажну, першої англійської колонії у Вірджинії. Той Богун був перший український емігрант в Америці, фахівець-опеціяліст, який врятував життя капітанові Ємітові, президентові колонії, з яким він познайомився в 1603 р. в одному з ^ііст Центральної Європи. За рік успішної праці обидва «риятели, Богун- і Сміт, навернулися до Лондону ("Ми і світ", червень 1959 р., ст. 43).

Насувається питання — чи, заробивши гроші, той Іван Богун не повернувся з своїм приятелем на Україну та купив маєток на Київщині. Знаємо, що її боярсько-шляхетських родах першому синові давали ім'я батька. Знаємо, що сини бувають хоч трохи подібні до батька. Варто б порівняти портрет основника тершої американської колоші капітана Сміта (може такий десь зберігся и консервативній Англії) з портретом полк. Максима Кривоноса, приятеля й однодумця полк. Богуна. Аналогія цих імен насувається сама собою. Полк. Ів. Богун був шляхтичем і мав село на Київщині.

в дійчність, а кожний міщанин стане лицарем. Голос папи, як зверхника Церкви, був на ті часи законом. Відтоді лицарство, що повернулося з походу, уважало свої лениа дідичними, і так постала шляхта. Щоб відрізнити себе в поході, який не раз тривав 3-8 років, лицарство ввело між собою розпізнавальні знаки, які залишилися і після повернення з походу, і так постали герби. Лицарі носили свої герби на шоломах і щитах. Звичайно в герб вставляли шолом з короною, прикрашений струсовими або павиними перами. До гербу додавали хрест, сонце, місяць, зорі, меч, стріли і т. п. До нас герб прийшов із Заходу вже мабуть за останніх Ростиславичів, а за кн. Данила напевно. Знаємо, що останній Ростиславич мав тісні зв'язки з німецьким цісарем Фрідріхом Рудобородим. В той час герби були поширені в німецькій імперії, і їх приймала мадярська шляхта. Галицьке боярство у всьому наслідувало мадярську шляхту, і тоді почали вводити герби і в Галицькій державі. Герб був не лише знаком, під яким збиралася шляхта на полі бою та розрізняла себе; він був ще й знаком спільного походження роду, коли той рід розрісся. Всі важливі родові справи шляхта одного гербу вирішувала спільно. Коли хтось у роді того самого гербу хотів продати свій маєток або зле господарював і мав борги, чи хтось якимсь вчинком сплямив той герб, — все те заторкувало всю шляхту того самого гербу. Всі вони, не раз більше сотні людей, сходилися разом і вирішували, чи той може продати свій маєток, або карати того, хто обезчестив свій герб. Не раз вони спільно рятували члена гербу, якому грозило банкрутство, надавали йому опікуна, а на сплату боргу кожний член гербу складав рівну частку грошей. Як бачимо, герб означав щось більше, як лише знак: це була традиція, той цемент, який спюював усіх членів гербу в одну спільноту-родину.

Що лицарські чесноти Заходу були добре відомі нашій боярській верстві, пояснює хочби той факт, що боярин чи чумак вірно додержував раз дане слово. Боярсько-шляхетський звичай був помагати вдовам і сиротам та солідарно рятувати загроженого члена гербу. В 1891 р. Березуни у Велику п'ятницю викупувають у жида задовжений і призначений на ліцитацію маєток і хату свого побратима-березуна. Склавши всі по рівній частині 1200 австрійських гульденів, що на ті часи було великою сумою, вони врятували господарство. Знаємо, що на боярське слово чести мадяри звільняли з неволі наших полонених бояр, які обіцяли викуп і завжди приносили викуп в означений час.

Від чого походить назва шляхта? Ця назва походить від німецького слова *Geschlecht* — рід. Це вказує, що поляки прийняли його від німців, а ми від них. Спочатку говорили „дешлехт“, пізніше „дешляхта“, а ще пізніше „де“ відділили й поставили перед придомком (напр., „де-Березовський“). Так виводять походження слова „шляхта“ польські історики.

З прилученням Галичини до Польщі вже в кінці 16 ст. коло шляхти замикається. Хто з бояр не поспішив набути чи вірніше зареєструвати й потвердити своє боярство як шляхтич, в 16 ст, вже не мав такої змоги. Шляхта задрісно стереже, щоб більше ніхто не входив до неї. В 16 ст. право нобілітації шляхти мав уже лише король за заслуги на полі бою. Герб переходив дідично з батька на сина.

Які привілеї мала польська, а пізніше й наша шляхта?

Почнімо від прилучення Галичини. В 1386 р. Ягайло надає привілей, що держава звертає всі воєнні шкоди та викупує з неволі полоненого шляхтича. В 1422 у.: 1) Не вільно конфіскувати маєток шляхтича, коли він не ставиться на війну, його має судити шляхетський суд; 2) звільнення шляхти від податків — лише 2 гроші від лану (бл. 80 акрів). В 1425 р. шляхта діставала 5 грошів місячно від вояка, якого король вивів на війну за границю. В рр. 1430-33 шляхтича не вільно було ув'язнити без вироку шляхетського суду. В 1454 р. шляхта звільнена від мита за ввіз і вивіз товарів за границю (сіль). В 1493 р. без дозволу шляхтича селянинові не вільно змінити місця замешкання. Таких привілеїв можна наводити безліч.

Що вивозила шляхта? Дрібна шляхта вивозила в малій кількості сіль, білу глину з березова, березовий дьоготь, худобу, шкіру. Магнати вивозили за границю сіль і поташ у великих кількостях. Найбільші транспорта запакованої в бочки соли йшли до Києва й Берестя Литовського; поташ вивозили на захід і до Гданського. Цілі ліси-пущі, як Болшівська, Хоростківська, Хом'яківська, спалено на поташ. Поташ продавали на т. зв. шифунти — один шифунт мав 11 каменів, один камінь — 32 фунти чистого білого попелу. За такий шифунт львівський купець Боїм (вул. Боїмів) платив 17 польських злотих. Так магнат Яблоновський спалив усі ліси від Яблонова до Коломиї, звідки було легко вивозити поташ.

РОЗДІЛ ІХ

ПЕРЕМІНА ГАЛИЦЬКОГО БОЯРСТВА В ПРАВОСЛАВНУ ШЛЯХТУ

Ми довідалися, як постала шляхта на Заході, які вона мала там права та яких прав добилась польська шляхта від своїх королів. Нас буде цікавити, як з українського боярства постала шляхта. Польські, московські, а навіть угорські історики навітлюють постання української шляхти в світлі інтересів тих народів. Наші історики не займалися походженням нашої шляхти, а деякі, потакуючи чужинцям, навіть підсміхалися з неї. Тим часом якось так виходить в нашій історії, що коли б ми з олівцем у руці перейшли назвиська наших гетьманів і культурних чи релігійних діячів, то понад 70% назвиськ таки шляхетських, хоч шляхти ніколи не було більше як 5% цілого народу. Це не випадок, а доказ, що наше боярство-шляхта, помимо всіх хиб, було носієм державности з найдавніших часів. З усіх українських земель Галичина мала найбільше дрібного боярства (пізніше ходачкової шляхти), бо найбільше антської рееміграції повернулося власне в Галичину. Польські і навіть німецькі історики признають, що походження боярства дуже давнє.

Про походження нашої шляхти ми майже не маємо ніяких наших джерел, бо до 13 ст. мало хто вживав родових прізвищ не лише в Галичині, але навіть і в Польщі. Коли батько звався Да нило, то син звався Данилович і все. Щойно в кінці 13 ст. польська і малярська шляхта, а за ними в 14 ст. і наше боярство починають звати себе від місцевостей, які посідали. Тому наші предки змінили назву Береза на Березів, бо не вигідно було звати себе Березький, лише від Березова — Березовський, хоча в усній словесності зосталося „березіський“, і це доказ, що колись, дуже давно, ми звалися Березьський, а не Березовський. Друга прича на нашого незнання про себе самих — те, що ми не любимо й не любимо записувати ніяких подій. Коли б греки, араби й німці в 8 й 9 ст. не записали про нашу чорноморсько-дунайську еміграцію, про наші міста в Галичині й широку торгівлю з ними, ми до літопису Нестора ніколи нічого про себе не довідалися б. Третя прича та, що ми не радо будували щось з каменю. Ми сипали могили, бо з м'якого чорнозему їх легко сипати. З каміння ж не будували нічого, бо це вимагає довгої і напруженої праці й поту, а

ми в минулому, як і сьогодні, не любимо інтенсивної праці. Тому на могилах предків ми не ставили кам'яних пам'ятників, а березові хрести, цвинтарі огороджували плотом. Тому за сто років після залишення цвинтаря ми мали дике цвинтарще, де паслися коні й гуси, а часом і свині. Тому ми не знали і мабуть мало хто з нас сьогодні знає, як звався його прадід чи прабабка. Коли б не німці, які зажадали від нас кенкарток, ми ніколи не пригадали б їхніх імен.

Вищеподане плюс соціалістичний світогляд наших істориків - це причини того, чому ми так мало знаємо про себе самих і про наших предків. Послухаймо ж, що говорять про нашу шляхтту деякі польські історики.

ПОХОДЖЕННЯ НАШОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ШЛЯХТИ ТА ГЕРБУ „САС“

(За польськими геральдиками)

Найоб'єктивнішими польськими істориками про нашу шляхтту є Piekosinski та Raprocki. Вони виводять бояр-шляхтту від провідників родів та купецьких дружин. Найстарший польський хронікар Ян Длугош у своїх "Klejnotach" виводить початки галицької шляхти від волоха Саса Драга, що прийшов із Закарпаття і став на службу до кн. Лева. Це мало діятися в другій половині 13 ст. Альберт Стрепа подає, що в 1236 р., за короля Данила, прийшов з Угорщини граф Гуйд із своєю службою, і цей граф мав на своєму прапорі емблему гербу „Сас“. За вірну службу кор. Данило мав видати за нього вдову кн. Шварна. Це, мабуть, найбільш іривдива вістка про походження гербу „Сас“. Інші польські історики заперечують дані двох вищезгаданих, бо їм не вигідно признаватися, що Польща застала в Галичині Сасів уже в четвертому поколінні. Тому вони виводять шляхтту Сасів, щоправда, від волоха Драга, як подав Длугош, але не за кн. Лева чи Данила, а за польського короля Казимира. Їхня історія така:

„Волох Драг, а властиво його син Джуля є родоначальником Сасів. Він служив угорському королеві Людвикові, а той подарував йому землю, де колись була саксонська оселя Сасовія, і від неї він почав звати себе Сас та ввів до свого гербу давні емблеми Сасів. Цей Джуля мав вісім синів, і один з них Стефан прийшов до Галичини за Казимира на його службу та дістав від нього маєток Риботичі під Перемишлем. Десь пізніше прийшов у Галичину найстарший син Джулі, який, як і його дід, також звався Драг, та дістав від Ягайла село Чолган. Третій син Джулі звався Драго-

мир, два його сини Іван і Татомир також прийшли в Галичину“.

Отак, за польськими істориками, ті чотири Саси та їхні діти дали початок всій галицькій шляхті, що начислювала 200 родів Сасів, а кожний рід ділився на дальші підроди. Напр., в тих 200 родах був рід Березовських, а Березовські мали в Березові 26 підродів. Отже, за польськими істориками, вже в 1520 р. було тієї шляхти понад 200 родів, що творило понад 100 тисяч мужеської людности Сасів.

Поставмося критично до матеріалів польських істориків, ставлячи питання й відповіді:

1) Чому ті чотири волохи, знаючи свою рідну мову, волоську чи мадярську, ставши на службу до польського короля, вивчають українську мову замість мови свого хлібодавця та переходять на православну віру? За польськими істориками, всі вони стали родоначальниками понад 200 православних родів. 2) Чому їхні імена — Іван, Татомир, Стефан — не польські? Це не витримує критики. Воевода, що служив польському королеві і дістав від нього посілості, не навчився польської мови, став православним і прийняв золото й блакить — галицькі княжі барви — до свого гербу? Логічна відповідь може бути одна. Після одруження сина Лева з дочкою угорського кор. Бели Закарпаття перейшло до держави кор. Данила як віно Констанції. Звідти приходить граф Гуйд і стає на службу до короля Данила. Його сини дають початок галицьким Сасам. До приходу Казимира вони знаходяться в Галичині вже в четвертім поколінні, тісно посвоячені з галицьким боярством, говорили українською мовою, були православні і в герб „Сас“ увели державні княжі барви. Казимир Вел. не мав іншого вибору, як потвердити той герб.

Тодішнє польське право дозволяло приймати до свого гербу вільну людину ввійськового стану. Все галицьке боярство було саме такими людьми. За чотири покоління посвоячення з Сасами пішло так далеко, що в кожному боярському осередку був якийсь наш Сас. Казимир Вел. починає обсаджувати становища гербовими шляхтичами, на тих становищах знаходяться негербові бояри. Католицька шляхта, протегована Казимиром, не хоче приймати до свого гербу православних бояр, вимагає зміни обряду. Ця шляхта говорить: „Не будемо паскудити свій герб схизматиками“ (автентичне). Тоді боярство кидається до вже затверджених православних гербових шляхтичів Сасів та набуває ці герби, а городські суди потверджують такі прийняття до гербу. За короткий час постає 200 родів гербу „Сас“ від 200 таких посілостей як Березів.

Оселя Береза, чи як тоді змінено на Березів, в якій жило вже багато бояр, дістала один герб і придомок „Березовський“ на всіх березунів, яких в той час було 26 різних назвиськ. Як вони його дістали — купили чи посвоячилися, — це сьогодні тяжко довести. Так зробили всі 200 осередків і так постало 200 родів Сасів. Однак деякі роди мали не 26, як березуни, а по 100 й більше назвиськ у своєму гербі. Тому на початку 16 ст. їх було вже понад 100 тисяч голов мужеського населення. Так народилася в Галичині шляхта гербу „Сас“.

РОДИ САСІВ ЗА ЛОЗИНСЬКИМ

Ще найбільш об'єктивно, щиро й відверто пише про галицьку шляхту польський історик W. Lozinski в своїй праці „Prawem i Lewem“. Ця рідкісна книга в поверсальській Польщі була на індексі, бо давала правдиві відомості про походження галицької шляхти. Пригляньмося до деяких уривків з неї дослівно — лише в українському перекладі. Ось що він говорить:

„Після прилучення Галичини до Польщі Казимир назвав Галичину „Воєвідством руським“. Воно ділилося на 6 земель: 1) Перемиська, 2) Галицька, 3) Львівська, 4) Жидачівська, 5) Сяніцька та 6) Холмська.

В Перемиській землі були такі шляхетські руські роди гербу „Сас“: Білинські, Бачинські, Бандрівські, Баранецькі, Бориславські, Братковські, Бараницькі, Боярські, Чолганські, Чернецькі, Яворницькі, Добрянські, Гординські, Голинські, Городиські, Ільницькі, Ямінські, Яворські, Ясеницькі, Кобилянські, Кальнофальські, Коморницькі, Криницькі, Кульчицькі, Крушельницькі, Корчинські, Кропивницькі, Кречковецькі, Колодницькі, Літинські, Липецькі, Лісковецькі, Ломницькі, Луцькі, Матківські, Монастирські, Нанівські, Негрибецькі, Попелі, Підгорецькі чи Підгірські (Podgörski), Ритарівські, Рудиловські, Сілецькі, Созанські, Ступницькі, Смеречанські, Турянські, Терлецькі, Тустановські, Унятовські, Уруські, Устрицькі, Височанські, Винницькі, Желіборські, Жукотинські та Жураківські.

В Галицькій землі були такі шляхетські руські роди г. „Сас“: Березовські, Хотимірські, Дрогомирецькі, Грабовецькі, Голинські, Княгиницькі, Креховецькі, Сулятицькі, Струтинські, Татомири, Угорницькі, Волковицькі та Жураківські. У Львівській і Жидачівській землях були: Чайковські, Гошовські, Конецькі, Лозинські, Підлисецькі, Погорецькі, Бобелі, Підвисоцькі, Передримівські, Свірські, Сороківські, Семигоновські, Витвицькі, Винницькі. В Ся-

ніцькій землі: Добрянські, Лозинські, Скільські”.

Paiproski в “Herbar. Rus. Pol.” і Slupnicki в “Herb. Pol.” додають до вищеподаних ще такі роди г. „Сас“ на згаданих землях: Бобинські, Білинські, Блазовські, Брилинські, Бережницькі, Берестянські, Буховські, Ходковські, Довгопольські, Дубровські, Дідушицькі, Деделі, Гребенидські, Губерницькі, Колодницькі, Комарницькі, Мончаки, Матишевські, Новосілецькі, Одруховські, Орловські, Рашковецькі, Рожнятовські, Руданські, Сем’яші, Струтинські, Свистельницькі, Тарнавські, Тарновецькі, Тисарівські, Унятицькі, Вислоцькі, Волосецькі, Воринські, Заплатинські, Завіші, Зеліборські, Застилінські, Бруські, Хоревичі, Обертинські, Куропатницькі, Малаховські, Міхновські, Олесницькі, Сазімовські, Сасовські, Дунчевські.

Закінчення прізвища на „-ський“ було доказом, що дана особа має посілість. Напр., наш предок за княжих часів підписувався „Петро з Берези“, а за Польщі— „Петро Березовський“, тобто такий, що має свою посілість у Березові.

Ось що пише W. Lozinski далі: „Все це була шляхта руська, слабо спольщена, твердо стояла при своїм східнім обряді. Після руського клиру (духовенства) це була найбільша опора тодішньої антиунійної ортодоксії (православ’я — авт.). Не латинізуються, ані не спольщують своїх хресних імен. Записують їх в актах звичайно в здрібнілому виді, як: Леськи, Федьки, Гриньки, Ільки, Юрки, Васьки, Гаврили, Данили і т. п. з придомками, ніби назвиськами, по яких розрізняли себе в родах. Так, напр., Жураківські, що виводяться від с. Жураківді (Жураки, Чираки) та чваняються, що виводять свій рід від Володислава Опольчика (останнього галицького короля-регента — авт.), мають придомки „Язвінські, Лехневські, Якобіневичі та Йосифовичі“. Лозинські, напр., мають придомки „Коваль, Приставка“. (Це саме, лише в іншій формі, стверджують і Папроцький та Слупницький).

Як ця шляхта боронила свою віру, W. Lozinski пише далі так:

„В актах судових протоколів описана боротьба за владичий престіл в Перемишлі. Після смерти православного єпископа Михайла Копистянського римо-католицький єпископ висунув на те місце уніята Анастасія Крупецького. Дрібна шляхта перемиської землі виступила збройно й організовано проти Крупецького, проганяючи його з Перемишля і погрожуючи йому смертю. Король виступає в оборону уніята, і процес тягнеться 20 років. Петро Могила, Київський митрополит, іменує на те місце православного єпископа Сильвестра Гулевича, і 10-тисячна маса озброєної шлях-

ти саджає його на єпископський престіл силою. Ллється кров, уняти й православні силою відбирають одні в одних церкви й монастирі“.

Це лише уривок з тієї цікавої книги.

БЕРЕЗІВСЬКІ РОДИ ГЕРБУ „САС“ ТА ІНШИХ ГЕРБІВ

За списком шляхти геральдика Папроцького в “Encyklopedja Szlachecka” в 1482 році були нобілітовані такі роди березівської шляхти: Арсенич, Будурович, Бодруг, Білавич, Дроняк, Демілович, Фіщич, Геник, Голдиш, Косовчич, Куничич, Кузич, Лазарович, Малкович, Моцоц, Філійович, Кута, Негрич, Зубко-Перцович, Романчич, Симчич, Телепан, Томич, Урбанович, Васкул, Здечук. Голдиш — це Уруський. Поза Березовом за Польщі всі березуни звалися офіційно лише Березовські. Поза Березовом вже ніхто не міг дізнатися, чи той Березовський був Бодруг, Геник чи якийсь інший. У всіх офіційних актах тодішніх часів фігурують наші березуни Іван, Семен, Андрій лише як Березовські. Виняток становили імена, обняті кадучком Островського, чи імена березунів, у яких сконфісковано маєтки за повстання Мухи чи за збройну підтримку молдавських воєвод. В тих випадках докладно записано, крім Березовський, ще й придомок (Бодруг, Геник), бо тут річ була в конфіскації майна й відібранні шляхетського гербу.

Геральдик Niesiecki (“Herb. Polski”) пише про Березовських таке: „Березовські походять з Галицької землі (Berezowa), всі вони є гербу „Сас“. Та був ще один Berezow — невеличкий шляхетський осередок у воєвідстві Теробовельським. Березовські з того Березова були гербу „Перестріл“ (Przestrzal). Теробовельські Березовські роду руського“. Березів Теробовельський був заснований польським магнатом Конєцпольським у 15 ст. Мабуть якісь роди з Березова покутського пішли на службу до згаданого магната і заснували Березів Теробовельський. Хто знає, чи не були то наші березуни, в яких сконфісковано землі за молдавські війни і відібрано герб „Сас“. Тоді, мабуть, Конєцпольський дав їм землю й інший герб, і вони переселилися туди. Це одинокий Березів всередині української території.

А тепер пригляньмося до інших родів, яких при нобілітації в 1482 р. (в час прийняття до гербу) в Березові не було. Всі вони прийшли до Березова в різні часи пізніше.

1) Бережницькі гербу „Сас“ — з Бережниць коло Самбора. Друга лінія Бережницьких гербу „Прус“ походить з Підляшшя. Обидва роди руські, право-

славні. Бережницькі в Березові г. „Сас“. 2) Весоловські г. „Хвостик“ (ogonczyk) походять з Литви. Поскільки Литовська держава за кн. Вітовта сягала від Балтику аж до Чорного моря, тяжко точно встановити, з якої місцевості походять березівські Весоловські. Місцевостей з назвою Весела є кілька на Волині, Поліссі й Підляшші. Зазначено лише, що „Весоловські — то шляхта руська“. 3) Голинські г. „Сас“ (ноб. 1485 р.) походять з Голиня Долинянського коло Ліска. З того роду походять березівські Голинські. Є ще одна лінія Голинських г. „Головня“ (ноб. 1650 р.) з Голиня Слуцького на Волині. Обидві ці лінії руські, православні. 4) Дрогомирецькі г. „Сас“ — з Дрогомирчан коло Галича з придомками Чепуха й Шишка. Березівські Дрогомирецькі (ноб. 1484 року) мають придомок Шишка. Був ще один рід Дрогомирецьких з Дрогомира на Волині. Вони мали свій власний герб „Драгомир“. 5) Ільницькі г. „Сас“ ноб. 1580 р. Польський геральдик Дучевський подає такий родовід їх: „Ільницькі — це наймолодша шляхетська родина, походить від волоха (румуна) Вантулучуса. Він мав трьох синів — Жонка, Ходка й Івонка. Жонка дістав село Явір і від нього походять Яворські; Ходко дістав с. Туриці і від нього походять Турецькі, а Івонко дістав с. Ільники під Перемишлем і від нього походять Ільницькі. Роди руські, православні“.

Дучевський назагал об’єктивний у своїх виводах, і його сугестії про походження Ільницьких можуть бути правдиві. За це промовляв би й той факт, що всі Ільницькі шатени, рідко між ними зустрічаємо блондинів і всі середнього росту — риси румунської нації.

б) Мілевські-Милевські — це такий великий і змішаний рід, що дуже тяжко визначити його приналежність. Та з ґрунтовного вивчення джерел виходить, що березівські Мілевські теж руський (український) рід. Мілевських є 9, а може й 10 різних родів і гербів: 1) рід гербу „Абданк“ (ноб. 1400 р.) з Мілева Ломжинського (Польща) — рід польський; 2) рід г. „Бонча“ з с. Милева Віденського повіту (Литва) — литовсько-польський; 3) рід г. „Яструбець“ (Jastrzebiec) з с. Милевичі коло Острога на Волині (ноб. 1490 р.) — руський, православний (наші березівські Милевські, а не Мілевські, є власне гербу „Яструбець“ і походять з Волині); 4) рід г. „Любіч“ з Польщі — польський; 5) рід г. „Сліпий ворон“ (Slepowron) з Мілева Цяхоновського (Польща) — польський; 6) рід г. „Відвага“ з Милевич на Поліссі — руський православний; 7) рід гербу „Пом’ян“ (Pomian) з Мілева Калішського (Польща) — польський; 8) рід г. „Руча“ („Сліпий ворон“) з Мілева Полоцького — білоруський, православний; 9) рід г. „Тупа підкова“ з Мі-

лева Полоцького - білоруський, православний. Два останні роди дуже розмножені й розгалужені як білоруські, та не виключено, що вони українські.*)

Отже, як бачимо, Мілевських чи Милевських є 5 родів польських, а 5 українських і білоруських. Березівські — це рід український. Поскільки рід Милевських у Березові був найбільш польський після Уруських, цьому родові мусимо присвятити більше уваги на доказ, що цей рід руський. Почнемо з нобілітації 1490 р.

Якщо б це був польський рід, який прийшов як колонізатор з Польщі, то він уже мав би свій герб і не потребував би нобілітуватися аж за 38 років після прилучення Волині до Польщі. 1490-ий рік — це час програ всіх литовсько-русських змагань з Польщею за самостійність. Розгляньмо політичне положення наших земель у ті часи. Після смерти кн. Свитригайла, останнього оборонця української самостійности (1452), польський кор. Казимир Ягайлович як великий литовсько-русський князь касує Волинь — це гніздо українських самостійницьких змагань, — як окреме князівство і прилучує її до Польщі, а в 1470 р. зробив це саме з київським князівством. Це означало відірвання цих земель від Великого князівства Литовського і кінець української автономії. Такий стан обурює православне литовсько-русське боярство, і воно починає тісніше організовуватися для оборони своїх прав. Десь в 1479-81 рр. аристократія і боярство Галичини, Волині й Київщини засновує таємну організацію під проводом трьох зукраїнізованих литовських князів Ольгердовичів — Івана Гольштинського, Михайла Олельковича і Федора Більського. Мета організації — силою усунути короля Казимира з литовського трону, розірвати унію з Польщею, а всі литовсько-русські землі об'єднати в одну самостійну литовсько-русську державу. До цієї організації належало все литовсько-русське боярство включно з березівським. Змовники порозумілися з московським царем, який обіцяв збройну поміч. Повстання призначено на весну 1483 р. Та масовість організації стала причиною катастрофи: хтось із змовників доніс королеві і подав імена всіх провідників організації. Весною 1482 р. поляки заарештували кілька сот провідників, сконфіскували їхні маєтки, а їх самих віддано під сокири ката. Тоді загинули князі Гольштинський і Олелькович, а Більський утік до Москви. Це гнітюче подіяло на литовсько-русське боярство, поставивши його під загрозу конфіскації маєтків та

*)Що найцікавіше, що той самий герб Мілевських «Сліпий ворон» уживав українсько-шляхетський рід композитора Миколи Леонтовича (І.Третяков: «Шляхта російська»).

втрати становищ. На переслідування найбільше виставлене було боярство Галичини й Волині як найближче до Польщі. І це була, мабуть, найбільш безпосередня причина, чому березуни восени 1482 р. прийняли герб „Сас“. Два Березовські втратили тоді свої голови під сокирою ката. Їхніх імен і придомків не вдалося устійнити через велику кількість страчених (Akta Grodzkie Halickie, t. 132). Роки 1482-1510 (від викриття змови і до повстання М. Глинського) — це роки масової нобілітації всього православного боярства. Цікаво, що воно приймає до своїх гербів блакитно-золоті барви поневоленої руської держави. Ще цікавіше, що п'ять православних родів Милевських мають блакитно-золоті барви з малою домішкою срібла чи червені, тоді коли п'ять польських родів Милевських мають барви гербів у більшості срібло й червень.

Пригляньмося до гербу „Яструбець“, який уживали волинсько-березівські Милевські. Цей герб виступає в трьох відмінах, але в усіх відмінах ті самі барви — золото і блакить, так як і в г. „Сас“. 1-а відміна, вживана Милевськими з Волині й Березова, виглядає так: блакитне (не темносинє) поле, на ньому золота підкова кінцем вділ; всередині підкови золотий хрест, під ним золотий шолом, а під шоломом срібна стріла сторч угору і павині пера. Крім Милевських, такий герб уживали ще такі визначні православні волинські роди: Григоровичі, Гужевські, Кіркили, Слижі, Трояни, Ничі, Хоростовські, Ключевські, Кузьмінські, Зборовські, Козобродські і багато менше визначних. 2-а відміна г. „Яструбець“ має ті самі барви й знаки, лише підкова обернена кінцем вгору, а стріла під шоломом розділена знизу надвоє до 1/4 довготи. Такий герб уживало бл. 30 православних родів Полісся, а між ними й білорусько-поліські Милевські. 3-я відміна така сама, як друга, лише стріла не розділена. Такий герб уживало понад 40 родів шляхти Київщини, між якими помітніші Зеленки й Бобровські.

Другий герб Милевських, „Руча“ або „Сліпий ворон“, уживали православні Милевські з Милева Полоцького і православна білоруська шляхта, а з малими змінами його вживала й мазовецька шляхта з Милева Цяхановського. Він виглядає так: на блакитному полі срібна стріла кінцем вділ, на згині підкови золотий хрест, а на ньому сидить чорний ворон. Третій герб Милевських „Відвага“ також має блакитно-золоті барви.

Про гербові барви маємо згадку польського історика Длугоша: „В руській державі гербові барви були золото і блакить. У польській державі — срібло і червень. Після прилучення воєвідства руського до Польщі одні й другі барви змішувалися через подружжя і дідичення“ (Klejnoty Dlugoszowe, Krakow 1876).

Історично доведено, що блакитно-золоті барви вживав князь Ярослав Мудрий. До Галицько-Волинської держави ці барви ввів кн. Роман Мстиславович, батько кор. Данила, після вигаснення Ростиславичів, які вживали барви хорватів — чорні галки на білому полі, його державний герб, як „самодержця всієї Русі“, був золотий двоголовий орел на блакитному полі, а над головами орла золота корона. За візантійським зразком, кн. Роман хотів цим заманіфестувати сильну Руську імперію.) Такий герб уживав і кор. Данило. Король Лев змінив орла гербом свого імени, бо всі польські князьки мали державним знаком білого орла. Відтоді золотий лев на блакитному полі став гербом Галичини аж до I світ. війни.

Що мазовецька шляхта має в своїх гербах золото і блакить, то це пояснюється такими причинами. Як знаємо, мазовецькі князі були майже сателітами Романовичів. Щоб заманіфестувати відрубність від загарбницького краківського князівства через подружжя з руськими князівнами, вони прийняли за державні барви золото і блакить, барви своїх могутніх протекторів. Історик П. Грицак пише про це так: „На півночі вплив кор. Данила простягався на Мазовше, Куяви та Помор'я. Порушений мазовецький кн. Конрад (син і муж руських князівен — автор) та його син Земовіт трималися руської орієнтації“ („Гал.-Вол. держава“, ст. 78). Наслідуючи в усьому більш культурне руське боярство, мазовецька шляхта через подружні зв'язки приймала й барви цього боярства, яке за кор. Данила мало вже свої герби, хоч і не називалося шляхтою.

Інші руські роди волинсько-київських земель мали герб „Побог“ — це лише спрощений г. „Яструбець“: на блакитному полі золота підкова кінцями вділ, а на підкові (загині) золотий хрест без стріли й шолома, його вживало бл. 70 руських православних родів, між ними й рід Несторовичів.**)

Після такого докладного опису г. „Яструбець“ і державних барв Руської держави нашим Милевським напевно буде ясно, що їхні предки були старинною боярською гніздовою шляхтою. Що якісь їхні предки під тиском обставин змінили обряд, ще не до-

*) До романа належали Київщина, Переячлавщина і пониззя від Німана, Висли й Карпат до Чорного моря.

**) Поскільки в Дейтроті є В.Несторович (ред. «Укр. Газети») і Б.Ухач, коротко згадаємо про ці роди. В 16 ст. прибув у Польщу з Волощини переслідуваний турками прввославний лицар Нестор Урицький і вступив на службу Польщі. За свої заслуги одержав герб «Побог» і село, яке він назвав Несторів. За польським зразком від назви того села Урицькі почали звати себе Несторовичами. Герб Ухачів називається «Тула підкова» (Niesiecki, t.10).

казує польськості їх, бо їхній герб, традиція і мова zostалися до сьогодні українськими.

Після такого великого відступу, присвяченого родові Милевських, продовжуємо розгляд решти родів.

6) Чаплияські гербу „Дорогослав“ — старий руський православний рід; вславився в битві під Хотиним. 7) Вітковицькі гербу „Сас“ з Вітковець на Волині — старий руський православний рід. 8) Весоловські г. „Корчак“ з Весоли коло Перемишля — руський правосл. рід. 9) Пригородські г. „Сас“ з Пригорода Збаражського — старий руський правосл. рід. 10) Мединські г. „Сас“ з Медини коло Львова — руський православний рід.

11) Погорецьких є дві лінії з одного роду. Одна лінія г. „Сас“ походить з Погірець і Ковбаївки з землі Львівської, Рудецького повіту, а друга г. „Кердея“, наданого їм Казимиром Вел. у 1357 р. з вищезгаданими селами. Обидва роди вживають придомки Чаплич. Погорецькі з Погорець гербу „Сас“, з Ковбаївки г. „Кердея“. Чому рід з Ковбаївки змінив герб „Сас“ на г. „Кердея“? Прабатьком г. „Кердея“ був Стечко Погорецький, який оженився з дочкою Андрія Чаплича. Чапличі — дуже старий український боярський рід, дуже славний і багатий. Дуже гарна Чапличівна просила С. Погорецького, щоб прийняв її герб, і він прийняв та жив у її селі Ковбаївці. Одному з синів він дав с. Погірці, а другому Ковбаївку. Тому роди Погорецьких г. „Сас“ і „Кердея“ мають придомок Чаплич, придомок їхньої прабабки. Цей випадок (а їх є більше) доказує, як один і той же рід змінив свій герб. Дуже правдоподібно, що і в Березові Теревовельським стався подібний випадок, і якісь березуни змінили герб „Сас“ на герб „Перестріл“.

12) Підлисецькі г. „Деревиця“ (Drzewica) з Підлісок Перемиських — старий український православний рід. 13) Сенютовичі г. „Сенюта“ — старий укр. правосл. рід. Боярин Сень одержав від кор. Лева за заслуги посілість, яку назвав від свого імени Сенютою, а його нащадки звали себе Сенютовичами. Березівські Сенютовичі г. „Сенюта“. В 1380 р. Сенют з іменами Іванів, Гриців і Матіїв Несецькі начислює понад сто. 14) Сулятицькі — старий український правосл. рід з Сулятич Жидачівських, Сулятич Галицьких і Викторова к. Галича; придомок Юхно, всі г. „Сас“. Були дуже багаті, про що буде мова далі.

15) Рід Скільських має три лінії: а) Скільські з Скольного гербу „Сас“; б) Скільські з Серадського г. „Кораб“; в) Скільські з Мазовша г. „Рогаля“. Є дві можливості походження березунів роду Скільських. Якщо березівські Скільські є гербу „Сас“, то вони походять із Скольного. Якщо ж вони г. „Кораб“ або „Рогаля“,

то це треба пояснити тим, ідо Романовичі жили в дуже добрих стосунках з Мазовецькими князями і були посвоячені з ними. Не виключено, що якийсь Скільський став на службу до кн. Данила. Був один момент, що кн. Лев воював з Мазовшем та привіз звідти багато полонених, з яких міг бути предок Скільських. Те, що всі Скільські греко-католи. обряду, доказує, що вони осіли на нашій землі за наших князів до приходу Польщі. 16) Рід Левицьких гербу „Рогаля“ прийшов з Мазовша на службу галицьких князів разом із Скільськими правдоподібно за кн. Лева. 17) Струтинські г. „Сас“ походять із Струтина Золочівського, стара руська шляхта, широко розгалужена (бл. 20 придомків). Березівські Струтинські мали придомок Москаль. 18) Сушинські— стара руська шляхта, походить із Сушина Ковельського у воевідстві Полоцькім. Придомок їх Ганусовські.)

19) Урбановичі г. „Лебедь“ походять з Волині, з місцевосте Урбанівки Волинські. До Березова прийшли з Волині перед нобілітацією 1482 р., бо нобілітація застає їх уже в Березові. Отже, є правдоподібність, що Урбановичі, як і Голинські, Дрогомирецькі, Вітковицькі, Милевські й Чаплинські, — довірені кн. Данила, яких він оселює поміж боярством Підкарпаття. Це доказує, що за кн. Данила волинське боярство мало вже свої герби. Мабуть, було двоє братів Урбановичів, бо є Урбановичі в Березові Вижньому й Нижньому.

20) Уруські. Поскільки Уруські в Березові були найбільшими польськими патріотами, постараймося якнайосновніше прослідити цей рід. Всі польські геральдики однозгідно подають, що Уруські є гербу „Сас“, а всі роди цього гербу стара руська православна шляхта, яку Казимир Вел. застав у Галичині. Він потвердив її герб, а пізніше і Ягайло. Про Уруських Несецькі говорить таке:

„Уруські — це старий руський рід, православної віри, походить з Угорщини (Закарпаття). За кор. Данила прийшов у Галичину вояк-лицар Вориш чи Урус з кількома слугами-вояками і став на службу кор. Данила. Він ходив з кн. Левом походом на Мазовше (Польщу) та вславився хоробрістю. Кор. Данило подарував йому як ленно великі посілости коло Дрогобича, між ріками Спринкою та Медвежою. Там той Вориш чи Урус побудував замок і назвав його Урише. Місцеве населення звало замок Урусе, а властителя Уриськом. Коли Казимир Вел. зайняв Галичину, то застав Уруських гербу „Сас“ у місцевості Урусе і їм, як і всім Са сам, потвердив ті привілеї. Між тими ріками був такий шмат зем-

*) Одна наша березунка з Березівського Допомового Комітету вийшла заміж за п. Сушинського

лі, що там вирости чотири села — Урусін, Уроже, Олехно й Лопушна. Всі ті села належали Уруським. Коли за Польщі настала мода називати себе на „-скі“, то від с. Урусів властители стали звати себе Уруськими. Хоч вони були православні, займали за Польщі становища. В 1552 р. Іван Уруський залишив 5 синів з такими „польськими“ іменами: Dmytro, Sen, Andrij, Fedko та Iwan (взято з енциклопедії Несецького). Ті п'ять синів дали початок різним родам Уруських, які розселилися пізніше по всій Галичині. Один з Уруських — Матвій з Більча Шляхетського — одержав у 1817 р. титул графа від цесаря Фердинанда за вірність Австрії.

Несецький пише про Уруських дослівно так: „Старий червоноруський рід, який за кілька поколінь до приходу Польщі осів у Перемиській землі. Придомки Уруських — Дмитрикович, Хом'якович, Губа, Губчак, Козарович і Голдиш“. Як бачимо, всі їхні імена й придомки також руські. Уруські з Березова мають придомок Голдиш. Стільки подає Несецький. А тепер пригляньмося, що означає слово „Вориш“, „Урус“, „Уриш“.

Монгольською мовою це назва „русин“. Монголи, араби й турки не починають ніяких слів з букви „р“. Тому татари замість „русин“ говорили й досі говорять „урус“, киргизи — „орус“, чуваші — „вирис“, мадяри — „орош“, а половці — „ворош“. Отже, як бачимо, урус, урош, вориш — це мадярсько-половецько-татарські назви „русин“. Видно той русин був в Угорщині до приходу мадяр, бо вони прозвали його русином. Цікаво, що простолюття в Березові аж до 2 світ. війни звало Уруських „руськими“: напр., Никола Руський, Іван Руський і т. д. Видно колись вдавнину наші предки добре розуміли те слово і, знаючи, що „урус“ означає „русин“, звали їх руськими.

Якщо б Уруські були поляки, то Матвій не пішов би на службу Австрії, бо всі поляки після прилучення Галичини ставилися до Австрії крайньо вороже, а Матвій за вірну службу став графом (мабуть за такі ж заслуги, як і наш березівський Перцович став герцогом). З найдавніших часів і аж до найновіших багато Уруських було православними (пізніше гр.-кат.) священиками. Один греко-катол. священик Уруський працював у Римі перед 1-ю світ. війною, другий був парохом українців Кракова (1932 р.).

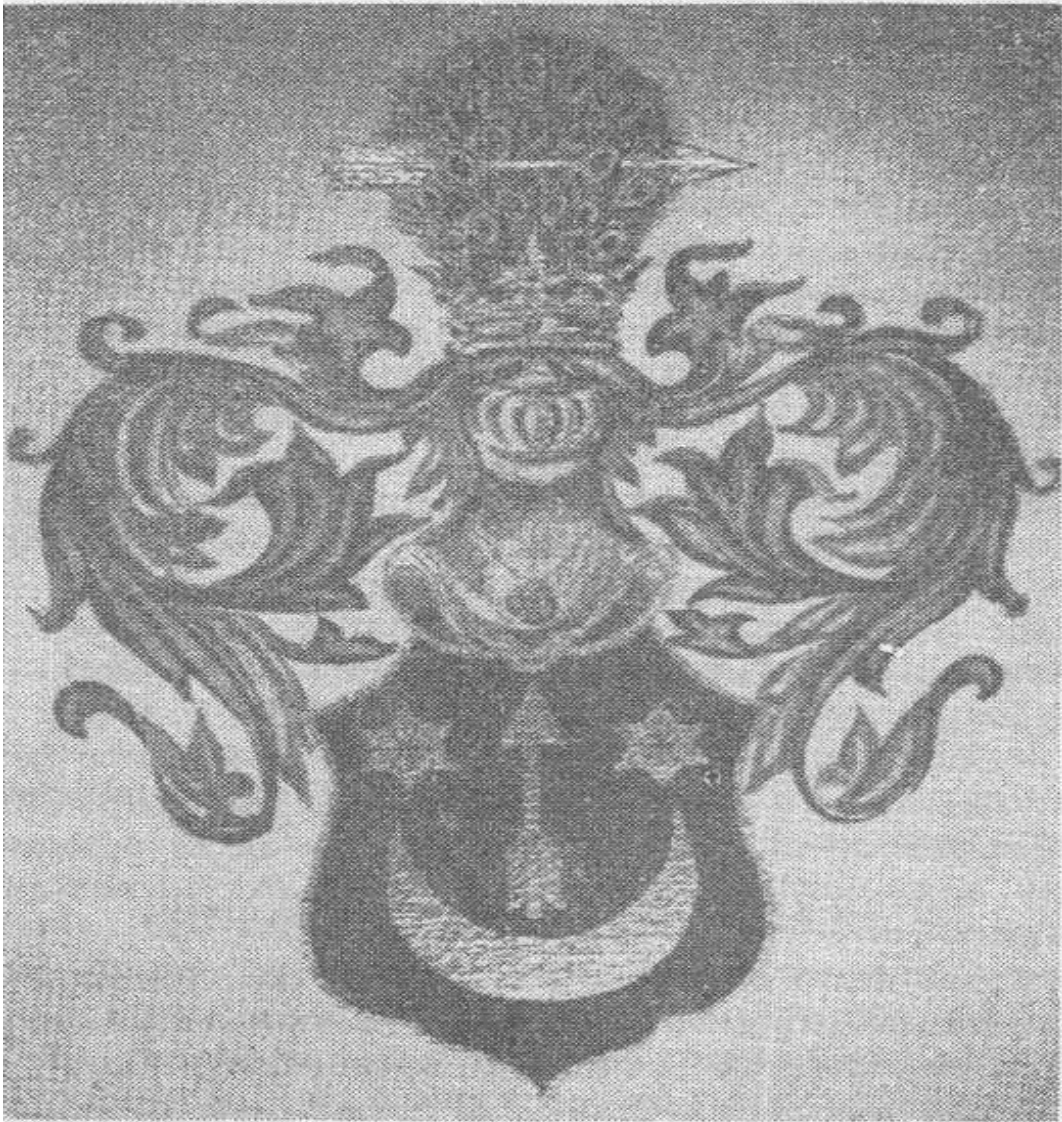
Наведення стількох фактів повинно переконати всіх Уруських, що вони з діда-прадіда українці і що не ми їх, а вони нас виреклися і пішли служити чужому народові. Шкода, що наші історики не поцікавилися своєю шляхтою ще до I світ. війни.

ГЕРБ „САС“ ч. I (ЗАСАДНИЧИЙ або ГОЛОВНИЙ)*)

На блакитному полі золотий півмісяць ріжками вгору. Посередині півмісяця срібна стріла вістрям вгору. Над ріжками півмісяця дві золоті шестикутні зірки. Над блакитним полем срібний шолом, до якого майже дотикається вістря стріли. Над шоломом золота корона з 8 зубцями, в якій є 5 павиних пір'їн, пробитих стрілою вліво. Окраса гербу— блакитні лаври, обрамовані золотом. Герб Березова — це герб „Сас“ ч. 1, лише поле темно-блакитне і багато павиних пер. Як бачимо, засадничі барви в усіх відмінах гербу „Сас“ блакитно-золоті.

Гр. Гуйд, Драг, Джуля, Саси-Уруські й Ільницькі прийшли з Угорщини за кор. Данила і до свого гербу (емблеми) взяли державні барви Галицько-Волинської держави. Це не випадок. Окра-

*) ”Польська Енциклопедія Шляхетська“, том I, ст. 153. Варшава 1938.

Березівський герб « Сас»

си емблем польської шляхти біло-червоні. Прихід вищеназваних з Угорщини можна пояснити тим, що кор. Данило оженив свого сина Лева з дочкою угорського короля Бели — Констанцією, яка одержала Закарпаття як посаг. Зрозуміло, що коли Закарпаття творило частину Галицько-Волинської держави, лицарі-бояри Закарпаття могли оселюватися в Галичині, а галицькі — на Закарпатті. Герб „Сас“ один з найстарших гербів княжої доби і навіть польські геральдики признають, що він існував уже на початку 14 ст. В такому вигляді, як герб „Сас“ “ березунів, його вживали ще бл. 60 інших родів Сасів. Інші роди, — а всіх було понад 200, — мали герб „Сас“ з деякими малими змінами, яких було у всіх Сасів аж 23. Одначе засадничі знаки — півмісяць, зорі, стріли, шолом, корона — є в кожному з цих гербів. Різниця була лише в уставленні стріли, в положенні струсових чи павиних пер і т. п. Проте барви в більшості гербів „Сас“ —золото і блакить.

Пригляньмося до барв поморської, мазовецької, а зокрема краківсько-шлезької шляхти. Майже всі вони мають срібні (білі) емблеми на червоному полі. Послухаймо, що пишуть поляки про свої герби:

“Czerwien, szkarlat, karmazyn maja polska tradycje. Od wiekow bialy orzel widnial na czerwonym polu. W herbach szlachty polskiej, najpospolitszym kolorem tarczy byl kolor czerwony. Kolor czerwony byl zaszczytnym ta ulubionym kolorem szlackty polskiej. Wedlug slow Dlugosza, za zamach na krola Przemyslaw, odebrano szlacheckiemu rodowi “Naleczow”, prawo noszenia czerwonej barwy w herbie ta pra wa noszenia czerwonycb kontuszow”.*)

Цей уривок з довгої статті під заг. “Dlaczego Polska Flaga jest bialo-czerwona” говорить сам за себе, і більше доказів не потрібно, хоч їх можна б наводити в безконечність.

Якщо ті вищеназвані волохи чи мадяри, як твердять польські геральдики, є прабатьками всіх Сасів, то чому ж вони, ставши на службу до кор. Казимира, не прийняли до свого гербу біло-червоних барв? Чому він посилав їх у гори до Березова, коли мав до роздачі далеко кращі землі на Поділлі? Подібні питання можна ставити в безконечність.

БЕРЕЗІВСЬКІ РИМО - КАТОЛИКИ

Ще одну велику таємницю розкриває нам докладне пізнання березівських шляхетських родів, а саме: приналежність їх до руської (тобто української) нації і до православної віри.

*) Літературно-науковий додаток до газети «Dziennik Polski» з 25- 26 вересня 1959 р.

Ми привикли дивитися в Березові на роди Урусських, Милевських чи Пригородських як на польську шляхту, а на родину Телепанів (чи як у нас їх звали „Пеліпанів“) як на родину зайдів-мазурів. А тим часом це руські роди, які жили в Березові та в інших місцевостях Галичини ще до приходу Польщі. Яку ж кривду робили ми членам тих родів, називаючи їх поляками, коли це були українці тієї самої крові, лише силою обставин змушені стати римо-католиками, про що буде мова далі. Як же необачно ми відіпхнули їх від себе, а вони, не маючи де подітися, пішли в польський табір і „будували Польщу“ в Березові з більшою заїлістю, як корінні мазури. На нас трагічно помстилося незнання нашої історії взагалі, а історії походження шляхти зокрема. Ті наші березівські нібито поляки говорили, співали й молилися по-українськи, називалися українськими іменами та обходили українські свята, зберігаючи українські традиційні звичаї весілля, коляди, щедрівок і т. п. Так само називався Іван, Стефан з Урусських, як Іван і Стефан з Арсеничів чи Геників. Ми, а властиво наші діди, вмовили в них, що вони поляки, і вони повірили в те. Як же це сталося? До 1897 р. наші римо-католики в Березові жили спільно з греко-католиками і молилися в одній церкві. Раз або найбільше два рази в місяць з Яблонова приїжджав польський священник і відправляв у греко-катол. церкві при бічному вівтарі св. Миколая після нашої Відправи латинську Службу Божу. Він приїжджав лише тоді, коли була конечна потреба, як хрещення чи шлюб, і відправляв читану Службу Божу, на якій, крім кумів чи новоженців та кількох дідусів і бабусь, більше нікого не було. Ніхто з них не розумів латинського Богослуження. Наспівавшись на нашій Богослужбі, яку ці римо-католики добре розуміли, вони йшли додому „обходити худібку“, а в церкві залишався латинський священник, дяк-„косьцельний“ та кілька осіб, як уже було згадано.

Так було до 1897 р., коли до Березова Середнього за пароха прибув запеклий москвофіл о. Тимяк. Він почав нападати на наших римо-католиків, називаючи їх з амвону ляхами, а латинському священникові не давав для Богослуження ні чистого обруса, ні навіть кадильніці, кажучи: „Привези собі з Яблонова“. Це обурювало римо-католиків, які платили на церкву т. зв. конкуренцію (свої повинності). Дійшло до того, що о. Тимяк замкнув церкву і не впустив латинського священника. Він думав, що коли в Березові не буде латинських відправ, то всі римо - католики будуть змушені перейти на греко-католицтво або ходити на Богослуження в Яблонів. Наші діди, церковне братство, не стали в оборону

своїх односельчан римо-католиків, а злобно підсміхалися, що тепер вони ходитимуть на Богослуження в Яблонів. Та вони прорахувалися. Поляк-лісничий скликав усіх римо-католиків на збори до лісничівки, вистарався виділення з державного ґрунту площі під будову і матеріялу з державних лісів, і за рік у Березові постав костел. Ми поступили неправильно щодо наших братів римо-католиків і взагалі легковажно потрактували справу шляхти під впливом соціалізму, а це дуже негативно відбилося на відродженні, розвитку і визвольних змаганнях нашої нації. Ось що пише на цю тему загальновідомий хронікар давнини Григор Лужницький: "Що ми, українці, демократи і то дуже завзяті, в цьому ніхто навіть не сумнівається. Але що ця наша "демократія" не завжди «продовж історії нам оплачувалась, це інше діло, і коли б ми були у відповідний момент використали нашу шляхту (а виявляється, що можна було), незалежно від того, що ця шляхта була латинського обряду, то може б ми сьогодні трохи інакше виглядали... Що ж, коли ми дослухали поляків, а поляки твердили, що кожний римо-католик — це поляк, так наче б то українець не міг бути латинського обряду. А проте виявилось, що найвдатші українці, як ось історик, соціолог і політик В. Лшшнський чи граф Адам де Монтрезор (чи графи Шептицькі й багато інших — автор) були українцями латинського обряду. Але чи тільки вони?" ("Америка", ч. 12 з 21 січня 1961 р.).

Ця думка настільки правдива, що аж просилася між готовий уже матеріял цієї праці. Вона зайвий раз доказує, що впродовж нашої історії ми дуже часто виконували пляни, які підсував наш ворог нам на шкоду.

Так о. Тимяк і наші діди не примусили ані одного римо-католика стати греко-католиком, зате помогли їм стати поляками. За костелом постав у Березові дім Т-ва „Сокіл“ і польська школа; діти наших старобоярських родів почали вчитися польської історії і любити Польщу ще задовго до І світ. війни. Такі випадки траплялися в Галичині перед І світ. війною майже в кожному шляхетському осередку. Це був обдуманий маневр „вшехполяків“, які тісно співпрацювали з нашими москвофілами, з однієї листи обираючи послів до австрійського краевого сойму і до парламенту. Дії о.Тимяка були запляновані й подиктовані згори. Стільки витрачено енергії, стільки ненависти й лайки зужили діти однієї Мтері-України на братовбивчу боротьбу лише тому, що ворог помішав їм язика. Причина цього в тому, що наші історики не поцікавилися шляхтою і походженням її, ба навпаки — цікавились Марксом, а свою шляхту висміювали й погорджували походженням її.

А саме ця забута й погорджена нашими істориками шляхта — це хребет і мозок княжої і пізніше Богданової держави. Лише

жорстоко знищивши і зламавши цей хребет, Москва змогла запанувати над українським мужиком-селянином, який, за намовою її, власними руками вирізував цю свою провідну верству. Віримо, що колись наші боярські роди знову вернуться до своєї нації, бо ніколи не пізно повернутися до свого народу, як блудний син до батька. Шептицькі були графами і повернулися до рідного народу, і так брат брата пізнав, зрозумів і полюбив, що коли графи Шептицькі відходили від нас в останню дорогу, їх прощав гомін дзвонів, плач і шепіт молитов українського народу не лише в „Галицькій волості“, але в усій Україні.

Цими рядками сплатімо хоч якусь частину боргу за провини о. Тимяка й наших дідів тим нашим, до сьогодні нерозпізнаним нами, т. зв. березівським полякам — нашим братам.

СТЕПЕНІ ШЛЯХТИ

На закінчення теми про шляхту треба ще запізнатися з означенням титулів шляхти — шляхетний (*nobilis*) та шляхетно уроджений (*nobilis generosus*). Шляхетний (*nobilis*) — це титул бідної шляхти і шляхти, яка не займала ніяких становищ. Це, сказати б, найнижчий ступінь шляхти, і так в усіх шляхетських та судових актах її й записано як *nobilis* Друга, вища ступінь або т. зв. середній стан шляхти, — це шляхта, яка стояла маєтково вище і займала якісь становища (в тодішній Польщі міг займати становище лише *nobilis*). Ця шляхта мала право титулуватися „шляхетно уроджений“ (в актах „*nobilis generosus*“). Третя, найвища верства шляхти-магнатів у тодішній Польщі титулувалася „високо уроджений (МаагіїШсі).

Знаменне те, що наші березуни титулували себе *nobilis generosus*, тобто „шляхетно уроджені“, і так ці титули записані в судових актах. Як додатковий доказ наведеного, може послужити наша березівська весільна формула, якою кликали до т. зв. почесного, про що згадано в іншому розділі. Ця формула звучала так: „Знаходиться в цьому домі шляхотнім шляхотно уроджений (тут слідувало ім'я, прізвище й ступінь споріднення гостя). Просить пан молодий та пані молода і я тим способом прошу на обчестованя та на подарунок“. (Це автентична весільна формула на березівських весіллях.)

З цього виходить, що наших прадідів березунів зачисляли до шляхти середнього стану, і вони напевно займали якісь становища, бо тоді на титули звертали дуже велику увагу. Із шляхти в ті часи рекрутувалося все духовенство, православне й уніятське

(вся дрібна й середня шляхта в справах віри й релігії завжди виступала солідарно). Щороку, на св. Юрія (6 травня), вся шляхта обов'язково мусіла являтися на збрійний з'їзд шляхти (т. зв. *okazywanie szlachty*). Це був збрійний попис шляхти, і вона мала з'явитися там якнайкраще озброєна й убрана, в поготівлі як на війну. Це було щось ніби теперішні військові маневри чи паради. Шляхта Галицької землі з'їжджалася на полях під Галичем, перемиська на полях над рікою Рак. Цей звичай залишився ще з часів Романовичів, коли то щороку на Юрія з'їжджалася все боярство на т. зв. боярські ради. Це так увійшло в традицію, що й за Польщі відбувалося так само. Коли березівська шляхта в сивих шапках і жупанах цілим озброєним відділом зближалася на конях галицькими полями до табору з своїм гербом (прапором), окличник-геральд оголошував присутній там шляхті: „Зближається *nobilis generosus* шляхта березівська!“ Так записано в городських судових актах Галича. На таких *okazywaniach* полагоджувано всі шляхетські справи, як виводи, мита і т. п. Що означає „шляхетські виводи“? Дехто безправно присвоював собі шляхетський титул, а нерозумний дійсному шляхтичеві закидали, що він не шляхтич. Щоб довести приналежність до шляхетського стану, треба було т. зв. виводу, тобто потрібно було 6 свідків — 3 по батьковій, а 3 по материній лінії. Розгляньмо кілька прикладів із судових актів, які торкалися наших березівських предків. Тимко Дрогомирецький, якому якийсь шляхтич Тома Яшевський закинув, що він не шляхтич, ставить 6 свідків і доводить своє шляхетство. Т. Яшевський перед цілим шляхетським збором вибачається за очорнення Т. Дрогомирецького і платить йому 200 золотих (вартість 20 волів) „гонору“. Другий випадок — також з Дрогомирецькими. В 1608 р. Дрогомирецькі знайшли чотирьох людей, які підшивалися під їхній герб і ім'я, та поставили їх на суд шляхти під Галичем. Оскаржені знайшли фальшивих свідків, щоб довести, що вони правдиві Дрогомирецькі. Та 12 правдивих Дрогомирецьких доводять, що ті четверо походять від хлопа з Чернієва, який був жонатий із шляхтянкою Дрогомирецькою, але по матері шляхетства не одітчуеться. Засоромлені свідки Голинські мусіли признатися, що ті четверо — фальшиві Дрогомирецькі і що їм заплачено за свідчення. Так Дрогомирецькі викинули з свого роду неправдивих шляхтичів. Розгляньмо ще коротко, яке мито брали в ті часи від нешляхтичів. З Березова до Коломиї від жидів і селян магнат Яблоновський брав мито 5 разів, а від шляхтичів лише 1 раз. Від Турки

з-під Коломиї до Яворова під Львовом брали мито 74 рази, а від шляхти 23 рази. Для березівської шляхти оплата мита мала життєве значення, бо вона чумакувала (що вивозили березуни, вже було згадано). У спокійний час чумацтвом займалося все доросле мужеське населення Березова з діда-прадіда, ще з княжої доби Київської держави.

Запізнаймося з чумацтвом докладніше, бо воно таке ж давнє, як український народ. На жаль, наші історики дуже мало згадують про чумацтво, хоч воно відіграло визначну ролю в житті нашого народу.

РОЗДІЛ X ЧУМАЦТВО

Так хотіла доля, що український народ споконвіку мусів бути одночасно хліборобом, вояком і купцем. З віками ці три чинності визначили три стани нашої нації: хліборобський, чумацький і козацький. Це не випадкове, а дане нашій нації Провидінням, в цьому були дух, сила й експансія її. Лише наша нація, єдина в Європі, мала таку оригінальну військовість як козацтво та притаманне їй мандрівне купецтво — чумацтво. Групове купецтво було старше, і воно стало батьком козацтва. Чому ж групові купці називалися чумаками?

Ця назва була не дуже почесна й приємна для вуха мандрівного купця-чумака. Він терпеливо зносив її, так як галицький жид терпів з конечности назву „парха“ чи „паршик“. І одні й другі не любили цих погіршливих назв, даних їм народом. Вмовлювану їм століттями назву чумаки переносили терпеливо й мовчазно. В понятті народу чумак — це чоловік, що розносить чуму, страшну заразливу й дуже небезпечну пошесть, невилічиму ще у 18 ст. Сам він також найбільше наражений на ту пошесть. З історії знаємо, що всі вогнища чуми були на Близькім і Далекім Сході. До України найближчим був Крим. Доля чумака, що вмирає в дорозі, часто оспівується в українських народніх піснях. Що в місцевості з таким здоровим кліматом, як Березів, часто появлялася чума, не без вини було місцеве чумацтво. Часто-густо ніхто не хотів впустити чумаків на нічліг, тому вони змушені були жити в таборах.

Помимо такої небезпеки, мандрівному купецтву можна дати таку дефініцію: чумацтво — це торговельна експансія українського хлібороба, бо чумак в основі був хлібороб і мандрівний купець. Він сам заготовляв товар і сам експортував і подавав його на далекі чужі ринки. Послухаймо, що говорить про чумацтво найбільший знавець його, проф. Федір Щербина:

„Чумацтво — це форми, вибрані шляхом буденного історичного досвіду та традицій. Це відвічні народні звичаї, передавані з роду в рід, достосовані до загального розвою життя. Устрій цього купецтва був освячений традицією упродовж майже 2 тисячоліть. Це були мандрівні купці-хлібороби та вояки-лицарі одночасно. Чумак — це мовчазна людина, замкнена в собі, його това-

риські прикмети збуджували подив у чужинців. Раз дане слово чумак вірно додержував до смерти. Другого чумака ніколи не лишить в нещасті. Зрада товариша — це було щось найгірше, такого чумака викидали з товариства, і ніяка валка більше його вже до себе не приймала“.

До такої характеристики не потрібно нічого додавати.

Чумаки лучилися у валки, тобто військовий табір, який начислював 100-300 возів. Кожний чумак мав лук (пізніше рушницю), спис, шаблю і запас пороху й куль на возі. На чолі валки стояв вибраний отаман і його заступник з диктаторськими повноваженнями на час подорожі. Він керував валкою, визначав дорогу. Під час небезпеки чумаки вмів зчіпляти вози в рухомий табір. Для цілої валки варив їсти один кухар (часом два). На возі кухаря везли великий казан і триніг. Під час подорожі існувала спільна каса. Як організовувалися валки?

Формували валку з даної місцевості господарі, які мали паровиці. Багатші давали по 3-5 або й більше паровиць, бідніші одну. Паровиця — це пара 4-річних волів і віз-мажа, який у Березові також звали паровицею. Це був т. зв. шитий лубом і ликом віз, в якому не було нічого залізного, ніде ані цвяшка. Така мажа була без дірок, відносно міцна й легка та мала переділи. Її покривали просмоленим полотном або шкірами, прив'язуючи їх шнурами до драбин.*)

Як далеко їздили чумаки? Арабський письменник Масуді згадує наших чумаків в Індії, Туркестані, Месопотамії і навіть в Китаї. З європейських країн М. Грушевський називає Андалузію в Іспанії, Францію, Рим і Любеку над Німецьким морем, не кажучи вже про такі близькі місця, як Крим, Кафа, Астрахань, Варшава, Будапешт, Відень і Прага. Українського чумацтва в Польсько-литовській державі начислювано до пів мільйона. За російської влади після розбору Польщі їх було бл. чверть мільйона, і вони привозили з чорноморських портів товару на 40 млн срібних рублів, що на ті часи було величезною сумою. Віз-паровиця вміщав 4-5 центнерів товару та в переліченні на американські долляри приносив 200-300 дол. загального приходу за сезон і 100-120

*)Наші бабусі оповідали, а старші жінки мабуть і на еміграції добре пам'ятають, що кожна бо ярівна-ш лях тьянка їв Березових мріяла дістати в по саг паровицю, правдиві коралі й бекешу. Бекеша (стрій давніх бояринь) збереглася в Березовах найдовше. Це темносиній оксамитний жупанчик без рукавів, довгий до колін, долом обшитий сивим кримським смушком і золотою лямівкою. Так само передки, обшивка і вильоти рукав®. Вартість бекеші дорівнювала дійній корові з телям, а коралів — парі іволів. Багатші дівчата діставали дві Шровиці або й більше. Поле діставали лише сини.

дол. чистого. Чи багаті були чумаки? На це питання відповідає другий наш фахівець в цих справах, І. Рудченко: „Чумаки — це були на селі кредитори грішми, збіжжям та рибою до нового хліба. В р. 1876 украдено було в одного чумака 560 тисяч рублів. Це заставило газетних репортерів поцікавитися заробітками чумаків. Виявилося, що мільйонери серед них не була рідкість“ (Ю. Липа. „Призначення України“).

ЧУМАЦТВО В БЕРЕЗОВАХ

Близькість пасовиськ-полонин давала березунам змогу плекати сильних волів, і тому чумацтво в Березові таке давнє, як і Березів. Дід автора, бл. п. Стефан Арсенич, оповідав про чумацтво таке:

"Майже кожний березун на ов. Юрія виправляв паровицю в дорогу. Багатші виправляли по 2-3, а деякі й по 10. Того дня в селі в кожній церкві, служили молебень. На Царинці чумаки творили валку, до якої долучувалися чумаки з Березова Нижнього. Так було, коли їхали на схід. Коли їхали ”«на Венґри“, то збиралися під г. Рокитою та там вибирали отамана. Бувало, що рівночасно вирушали дві валки — на схід і на захід. Коли отаман перехрестився та сказав ”З Богом рушаймо!“, коло церкви стріляли з моздрів, а священник кропив свяченою водою. Жінки й дівчата виправляли чумаків аж за Яблонів. Ішло по 200 і більше -возів у валці.

Восени, — в жовтні, а нараз в листопаді, — чумаки верталися. Співали ідучи перед волами, а ціле село бігло стрічати чумаків аж до Лючі, бо вони йшли (поволі, і став було чути далеко з Лючі. Тоді була радість і гуляння по 2-3 дні без перерви з утіхи, що воли і люди здорові повернулися. Першої неділі по повороті наймали чумацьку Службу Божу в березові Середнім і там усі розраховувалися по Службі Божій. Тоді дякували отаманові, платили йому могорич, і нераз треба було отамана від могоричів везти волами домів“.

Можна припускати, що за княжої держави чумацтво в Березові процвітало ще краще. За Польщі, щоб спрямувати всю торгівлю Вислою на Гданськ, влада починає сильно обмежувати чумацькі валки, накладаючи прерізні податки: возове, волове, мостове, перевозове і т. п. Це так обдирало чумаків, що чумакування з Галичини почало щораз менше оплачуватися. Таке обмежування чумацької торгівлі було однією з найголовніших причин козацьких повстань, як доказують найновіші історики. Що Хмельницькому ніколи не забракло гармат, пороху, куль і зброї на безперестанні війни, в цьому заслуга українського чумацтва, яке складало великі суми грошей, щоб добитися вільної торгівлі.

З прилученням Галичини до Австрії чумацтво щораз більше підупадає. Границя на р. Збруч поклала кінець мандрівкам на схід. Доки ще не було залізниці, березуни чумакували на Угорщину. З оповідань наших дідів знаємо, що під час великого го-

лоду в другій половині 19 ст. березуни врятувалися тим, що возили сіль до Сигота, а звідти привозили збіжжя і круглий білий хліб вагою бл. 10 фунтів. Після програної пруської війни і Кенігрец), використавши ослаблення Австрії, мадяри майже усамостійнюються. Австрійський цісар мусів окремо коронуватися угорською короною в Будапешті і признати мадярам всі права. Тоді вони замкнули угорську границю і не дозволили чумакам переходити її. Перша залізниця, проведена з Коломиї, остаточно дсбила чумацтво. Чумацькі вози в Березовах стали пам'яткою.*) Хоча чумацтво силою обставин завмерло, — в народі жив нахил до купецтва, що проявилось пізніше в українській кооперації по обох боках Збруча. Ніякий інший народ в Європі, крім данців, не розвинув так свою кооперацію, як ми, українці. До революції 1917 р. кооперація на Великій Україні об'єднувала 5 млн членів. Між двома війнами українська кооперація під Польщею диктувала ціни на масло і збіжжя в цілій країні. Це віджила 1000-літня ідея артільно-купецьких спілок чумацтва, що на протязі 1000 років кристалізувала характер нації.

БЕРЕЗУНИ ПІД ПОЛЬЩЕЮ З 1572 РОКУ (Період до Хмельниччини)

Після останнього походу молдавського воєводи Івоні-русина, який востаннє намагався прилучити Покуття до Молдавії, надії покутського населення і зокрема березунів, які помагали Івоні, розвіялися до решти. Подібна ситуація була 200 р. перед тим, після прогри князя Любарта. Польські пацифікації Покуття і Березовів після кожної молдавської війни, кари смерти й конфіскації майна змусили березунів змінити свою тактику супроти Польщі. Вони починають організовано, великим гуртом приїжджати щороку на шляхетські з'їзди під Галич і там, разом з усією галицько-українською шляхтою, солідарно домагаються для себе митних пільг. Великою більшістю вони переголосовують магнатів і прибулу з заходу чужу шляхту та успішно здобувають пільги. За тодішніми польськими законами (на папері), кожний дрібний шляхтич мав рівне право голосу з магнатом, як і недоторканість особи, майна і волі шляхтича. Без вироку галицького шляхетського суду ніхто не смів переводити ревізії в домі шляхтича

*) Останній чумацький віз подарував до Покутського музею п. Іван Симчич (зв. Юзів) з Березова Вижнього, а останню бекешу, коралі, чоботи й хустку подарувала мати Гриця Голииського, 'коменданта Гуцульського куреня, доі того ж музею в Коломиї.

чи заарештувати його. Тому прийнялася фраза, що “Szliachcic na zagrodzie rowny wojewodzie”. Та це було на папері, бо в дійсності вже силою свого становища і матеріальних засобів магнати керували дрібного шляхтою по своїй уподобі. Однак в ті часи під Галичем кілька разів було інакше. Дрібна шляхта, всупереч волі магнатів, добивається в Галицькій землі майже знесення мит для себе, а послів на воєвідський сойм до Львова обирають з дрібної української шляхти. Разом з шляхтою Перемиської, Львівської, Сяніцької й Жидачівської земель вони добиваються таких прав на ціле Воєвідство Руське. Це була велика полегша для березунів і їхнього чумакування. В 1576 р. під Галич приїхало 72 озброєних березунів, які були головними крикунами за мінімальне зниження мита від шляхти.

Те, що березуни приїжджали на шляхетські збори під Галич остентанційно в козацьких строях, доказує, що вони козакували і моду на козацький стрій принесли з Січі. Правда, вони козакували таємно, і цю таємницю солідарно зберігав цілий Березів. А хто йшов на Січ, змінював прізвище, щоб за нього не терпіла рідня. В ті часи масово козакує шляхта з цілого Підкарпаття, а на Січі живуть і приходять до слова підкарпатські шляхтичі з Кульчиць Сагайдачний і Жмайло. В списку січовиків з 1579 р. знаходимо прізвища Івана, Андрія, Дмитра й Петра Берези. Чи це були березуни, трудно твердити, бо на Січі ніхто не провадив родоводу. Та тодішні козацькі походи отаманів Сверговського, Вишневецького-Байди, Підкови й Наливайка на близьку Молдавію і Буковину та великі походи Сагайдачного на Москву в 1618 році сприяли розвиткові козакування, на що навіть польська влада мусіла дивитися крізь пальці, а у випадку московського походу чи хотинської війни з турками навіть сприяти козакуванню. Так появилися в Березові козацькі строї, так постали "рокиссу gorale" на службі Височана, а пізніше козацька березівська сотня Леся Жураківського. Лише так можна пояснити масову участь березунів у зриві Хмельницького.

Магнат Яблоновський, зосередивши в своїх руках усю сіль і всі ліси довкола Березова, стиснув березунів економічно, мов кліщами. Ловецтво й пасічництво, яке до тих часів було важливою галуззю доходу березунів, відпало зовсім. Сіль можна було виварювати лише на спілку, пізніше за 1/3 частину для магната Яблоновського. Його урядники, що мешкали в березівському замку, точно доглядали за виваром соли і згромаджували її в замку. Тому шляхта на цілому Підкарпатті починає убожіти. В Березовах зникають просторі боярські двори, огорожені острішками,

а починають появлятися звичайні 2-3-кімнатні хати з сінями посередині; починають зникати святкові строї з заграничних сукон, а появляються доморобні строї.

Невдоволення шляхти зростає в міру напливу чужинців із заходу.

Молдавські війни й польські пацифікації навчили березунів бути обережнішими й солідарнішими. Вони шукають виходу із свого скрутного положення, яке змушує їх добиватися знижки мит для чумакування, а вільних і неодружених — до козакування. Треба подивляти тодішню солідарність, станову гордість і відрубність березунів. Вони не оббивають порогів польських магнтів, як дрібна шляхта, спроваджена з заходу; вони не вступають у платні польські військові формації. Березуни почувають себе автохтонами землі, держаться своєї віри, своїх руських імен і стараються весь час бути незалежними, а з скрутного положення знайти лицарський, гоноровий і чесний вихід. І вони знайшли його в знайомстві з Гнатом Височаном. Хто ж він і в яких обставинах прийшло до знайомства між ним і березунами?

ГНАТ ВИСОЧАН І БЕРЕЗУНИ

Гнат Височан, селянин з Викторова, був високого росту, сильно збудований, дуже відважний, енергійний та підприємчивий. Він був осадчим галицького старости. Осадчий — це чоловік, що закликає людей на вільні землі. Його робота була дуже небезпечна, бо треба було красти людей від чужих панів. На його заклик зійшлося багато селян, бо галицький староста обіцяв їм через Височана звільнення на 20 років від будь-яких податків. Та побачивши готове село, староста признав лише 10 вільних років. Височан посварився з ним за недодержання слова і розігнав усіх людей, а село спалив. Деяких людей він забрав з собою і оселився під Боднаровом. Тут він побудував собі укріплений замок, тримав озброєну службу і став на тих вільних землях ні від кого незалежним хлопським магнатом без шляхетського титулу й пергаміну. Як же Височан добився до такої заможности?

Як відважний, розумний і підприємчивий чоловік, він прийшов до думки нападати на татар, коли ті вертаються з ясиром. Для цього він організував відділ „покутських гуцулів“ і в 1622 р. силою бл. 300 кінних людей нападає на татар і, розбивши їх, набирає багато добра — срібла, золота, зброї, цілі вози коштовних убрань і масу расових верхових коней. Відбитих бранців він ділив на дві категорії: бідних селян випускав на волю без викупу, а від шляхти брав викуп, однак наполовину менший, як татари. А що

татари нападали 2-3 рази в рік, то Височан знав через своїх людей, коли вони вертаються, і на той час завжди мав великий загін добре озброєної кінноти. Так коло Боднарова постало мале Запорожжя, яке било татар і забирало від них здобич. Татари почали обминати Боднарів і околицю, та Височан шукав їх на щораз дальших шляхах.

Польська влада дивилася на акцію Височана крізь пальці, ба, навіть з задоволенням і пошаною. В ті часи всі втікали від татар в ліси й тремтіли, а Височан відважувався бити їх і то добре. Далі, полонених шляхтичів він звільняв за половину викупу, і не треба було розшукувати їх з метою викупу десь у Криму чи в Туреччині.

В своєму замку Височан завжди мав відділ з 80-100 добре озброєних людей, тому його боявся зачіпати навіть магнат, а не то що звичайний шляхтич. Він не платив нікому податку, не знав ніякого пана, набрав за безцін вільної землі, а худоби від татарів цілі отари. Його замок був за селом Боднарівом. У Боднаріві жили шляхтичі Сулятицькі, які також помагали Височанові бити татар, і він був за панібрата з цією православною шляхтою. Коли ж Височан набрав забагато худоби і почав випасати свої отари на пасовиськах шляхти, то попав у конфлікт з Томою Сулятицьким, в якого відібрав пасовисько. Сулятицький подає скаргу на Височана до суду в Галичі, доносячи, що він побудував бровар і корчму та порушує шляхетські посілості.

Староста знав про це, але доки ніхто не доносив, сам Височана не зачіпав. Тепер же треба було поступати з Височаном згідно з законом, бо корчму і бровар можна було мати лише шляхті.

Дізнавшись про скаргу, Височан порозумівся з своїми спільниками і вдарив у дзвін на тривогу в боднарівській церкві. Збіглися селяни і шляхта, і тоді Височан, вказуючи на Тому Сулятицького, крикнув до свого сина Семена: „Бий того шляхтича! Бий, не бійся! Я вже чотирьох шляхтичів убив та за всіх заплатив“. Семен рубнув Сулятицького і вбив на місці. Ніхто його не обороняв, а родина подала до суду нову скаргу — за вбивство. Височан добре заплатив суддям і старості, а все звалив на свого сина Семена, якого випровадив на Січ.

Гнат Височан зостався безкарний. Семен одідичив по батькові його організаційний хист, здібності, силу й відвагу, а що мав від батька досить грошей, то мав на Січі найкращого коня, одяг і зброю та скоро вибився своїми здібностями. Коли запорожці стали на бік Богдана, Семен був уже високим старшиною запорожської кінноти. Під час перших боїв Богдан іменував його полков-

ником. Перед повстанням Семен приїжджав щороку до батька і, хоч був засуджений, ніхто його не зачіпав, бо, поперше, батько всюди добре заплатив, а подруге Семен завжди приводив з собою купу добірних побратимів.

«ПОКУТСЬКІ ГУЦУЛИ»

В галицьких судових актах тих часів зазначено, що на виправи проти татар Гнат Височан наймав „zbrojnych rokuskich gorali”, яким платив за роботу золотом. Застановімось над цим коротким висловом: „озброєні покутські гуцули“. Хто вони могли бути, хто в ті часи міг мати коні і зброю для боротьби із татарами? Хто міг організувати і привести на означений час збройний відділ гуцулів? Які гуцули вміли орудувати зброєю?

Панщизняний селянин не міг цього робити, а всі покутські села в ті часи робили панщину і були живим інвентарем пана. Пан зінав, що робить кожний підданий в його посіlostях. Лишається дві можливості: Гнат Височан мав відділ збройних людей з опришків або з шляхти. Перше виключене, бо коли б він запросив до спілки опришків, то при поділі здобичі вони не лишили б йому нічого, ба, щобільше, — забрали б здобич разом з його головою. Тим часом ми знаємо, що Височан забирав усю здобич собі, а за роботу воякам платив золотом. Далі, опришки - селяни (а переважно були лише такі) не могли покидати села довше як на 2-3 дні, бо пан довідається і питає, де він був. Шукати татар, чекати й засідати на них вимагало кілька тижнів. Височан мав кінний відділ, а селяни власних верхових коней не мали, володіти шаблею не вміли й не мали її. Все це промовляє за те, що Височан наймав „гуцульську шляхту“. Шляхта була вільна, могла їхати куди хотіла і наскільки хотіла, мала верхові коні і зброю та вміла орудувати нею. А що найголовніше — шляхта, склавши обіцянку, завжди додержувала слово. Чи могла ж бути якась інша гуцульська шляхта, крім березівської? Безперечно, ніяка інша. Чому ж наші березуни звали себе гуцулами?

Як уже згадано, Височан вимагав від шляхтичів викупу золотом і золотом платив воякам. Як хлоп, Височан не числився із звичаями шляхти, але Березовські, як шляхта, мусіли дотримуватись шляхетських звичаїв. Шляхтич за шляхтича не смів вимагати викупу, а допомогти по-братерськи — це моральний закон шляхти. Гарно виглядав би такий Березовський, якби звільнений за викуп у Височана шляхтич (а таких щороку було чимало) впізнав його на шляхетському з'їзді під Галичем як вояка Височана! Тому бере-

зуни в відділі Височана носили клепані й гуцульські сердаки, щоб ніхто не міг розпізнати їх під Галичем. Тому, чекаючи на виплату після роботи, вони ховалися в тінь, щоб визволені шляхтичі не бачили їх зблизка. Лише так можна пояснити історичний запис про “zbrojnych rokuckich gogali” у відділах Височана.

Зрозуміло, що Гнат Височан не довірив би керування акцією людині, якої перед тим не знав. Він і Лесь Жураківський — два приятелі, зв'язані дружбою і роками спільної праці, випробувані й загартовані в боях. Він знав березунів, довіряв їм і випробував цих „гуцулів“ у боях не раз. Вони приїжджали до нього щороку масово, бо їхнім родинам не загрозували татарські напади, поскільки малі татарські загони ніколи не заходили в гори (татари форсували гори лише великими силами). З цього виходить, що лише гуцульська шляхта могла служити Височанові.

Історик Костомарів згадує, що з Богданом в'їхала до Києва „гуцульська сотня“ в клепанях і коротких кожушках та сіряках. Знаємо, що то були наші березуни під проводом Леся з полком Семена Височана, Гнатового сина. Костомарів не каже, що це були березуни, а „гуцули“; так само каже й польський історик: “rokuckie gjrale”. Між Гнатом Височаном, його сином і березунами були зв'язки перед повстанням, напевно якісь березуни були й на Січі. Ці здогади лише підтверджує факт, з якою легкістю обережні березуни пішли цілою сотнею на повстання. Обидва Височани не довірили б провід покутської акції невідомій їм людині. Свідчення польського історика, що Лесь Жураківський був „шефом штабу, ад'ютантом і оперативним отаманом“, говорить саме за себе.

Так виглядало знайомство березунів з Височаном, і лише цим можна пояснити масову участь березунів у повстанні Б. Хмельницького. Щоб ці факти були ще більше зрозумілі, розгляньмо це повстання з такого боку, з якого наші історики досі мало насвітлювали його.

ПОВСТАННЯ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО І БЕРЕЗУНИ

Семен Височан з'явився з своїм 3-тисячним полком на Покутті в жовтні 1648 р. не випадково. Як знаємо, тестем литовського кн. Радивиля був молдавський господар Василь Лупул, людина надзвичайно метка, здібна й хитра. Після битви під Пилявцями самі поляки не думали, що Польща встоїться. Програвши збройно, поляки гарячково рятують безнадійно-розпучливу ситуацію дипломатичною акцією двома способами: переговорами з Богда-

ном під Львовом і висиланням дипломатичних посольств майже до всіх держав Європи за допомогою. Два такі посольства з'явилися того літа в Лупула і в семигородського кн. Ракочія, обіцяючи йому корону за поміч проти Богдана. Ракочій мав сполучитися з Лупулом і вдарити на Хмельницького з півдня Буковинським або Татарським шляхом, коли Богдан піде на Польщу. Ракочій узалежнив свою поміч від вибору його королем; з цією метою він вислав посольство до Польщі і зголосив свою кандидатуру польським посольствам.

Наблизившись до Львова і знаючи про такі дипломатичні плани поляків, Хмельницький послав полковника С. Височана на Покуття стерегти запілля, щоб не допустити до несподіваного нападу Лупула і Ракочія. Коли С. Височан з'явився в свого батька в Боднарові та відбув з ним нараду, послано було перших гінців до Березова з двох причин: поперше, старий Г. Височан потребував Леся Березовського, що був молодий (36 р.), надзвичайно здібний і знав усю підгірську шляхту; подруге, треба було організувати оборону Татарського шляху і розвідчу службу на ньому. Це міг зробити Лесь з березунами і, як побачимо далі, це завдання він виконав блискуче. Треба признати, що даром своєї інтуїції Богдан зробив знаменитий вибір, доручаючи Г. Височанові оборону свого запілля. Гнат знав усю православну шляхту і мав з нею зв'язки, а все селянство стояло за ним муром. Лесь Жураківський знав усі замки, двори і всі входи до них. Вони спільно виробили оперативний план дії і розділили між собою функції. Семен із своїм полком іде Підкарпаттям вздовж Дністра на захід і доходить до Перемишля. Його батько організовує Покуття і стає номінальним вождем покутського повстання. Фактичним же вождем, на якого падає весь тягар праці, є Лесь Жураківський. Він створює штаб армії з березунів та іншої шляхти. Його заступником стає березун Гришко Демілович (пізніше осавул полк. С. Височана) та Андрій Угерницький. Гнат Височан закладає свою головну квартиру в Отинії, звідки близько пильнувати Снятинський і Татарський шляхи. За три тижні Л. Жураківський мав 15-тисячну армію повстанців, добре озброєну і здисципліновану та поділену на полки, курені й сотні. В першу чергу він очищує від поляків трасу Отинія — Татарський шлях, ліквідує тут і на цілому Покутті точки опору Польщі, та здобуває всі замки. Почав він, мабуть, від Березова, а далі горять замки в Делятині, Печеніжині, Яблоніві, Уторопах, Заболотові, Рожнятові, Перегінську, Палагічу, Болшівцях, Чернієві, Хлібичині, Дебеславцях і Жукові. Здобувши Рога-

тин, повстанці забрали з костела два повні вози чаш, монстранцій, золотих і срібних хрестів, килимів та фелонів.

У штабі Леся бачимо Петра й Данила Голинських, Івашка й Дмитра Дрогомирецьких, Стефана Ільницького, Федя й Миколу Голдишів (Уруських), Тому й Андрія Дроняків, Андрія Телепана, Леська Куту, Андрія Пригородського, Івана й Антона Негричів, Дмитра Філіовича, Петра Фіцича, Миколу Бодруга, Михайла Симчича, Антона Малковича, Андрія Скільського, Петра Арсенича, Івана й Андрія Геників, Петра й Миколу Сулятицьких, Миколу й Антона Кузичів, Дмитра Будуровича, Петра Мединського. Це все “herszty buntu”. Всіх їх засуджено на кару смерти, конфіскації майна й гербів та проголошено „банітами“*) (позбавленими будь-яких прав, поставлено їх поза законом), бо вони очолювали повстанські сотні й курені і виїхали з Лесем на Україну. Всі вони були жонаті і мали майно, яке в них skonфісковано, бо нежонатих, що не мали свого майна, в списку немає. На ці імена польський ротмістр Островський одержав кадук. Крім них були ще Креховецькі, Угерницькі, Княгиницькі, Язвінські, Грабовецькі, Білинські, Терлецькі й Біловуси. Вони також “herszty”, але не з Березова.

Із-за поважного віку Г. Височан на виправи ходив мало. Всю здобич Лесь привозив до Отинії. Отже, він не випадковий ватажок. Він і його сотня — це лицарі, що добре знають військове ремесло і вміють керувати масами. Леся й березунів повстанці слухають беззастережно. Створити армію з 15-титисячної маси може лише людина з більш як пересічними здібностями.

ПРИЧИНИ ВСЕНАРОДНЬОГО ЗРИВУ

Насувається питання — чому це повстання було всеукраїнське? Причини всіх козацьких повстань до сьогодні нашими істориками мало розроблені. Проф. Грушевський та інші пояснюють їх ляконічним виразом: „з причини гніту укр. народу“. Таке пояснення лише частково правдиве. Ніхто не звернув уваги на те, чому в усіх повстаннях до Богдана і за нього головним промотором виступив було Запорожжя. Після Хмельницького те саме Запорожжя ніколи не піднімає повстання проти Москви, а в більшості виступає з Москвою проти своїх гетьманів, хоч населення терпіло від москалів ще більші здирства й наруги, а за Петра ти-

*) Мабуть якось з тієї баніції викрутився Петро Фіцич, бо прізвище ”Баніт“ причепилося до нього і його роду назавжди. В Березові є рід Фіцичів-Банітів, а два з них живуть у Канаді.

сячі селян ідуть копати канали в болотах р. Неви, щоб осушити ґрунт для будови Петербургу. Тисячі їх гинуть там від тяжкої праці й холоду, проте коли Мазепа повстає проти Петра, населення - народ його не підтримує. Отже, причини запорожських повстань лежали не в гніті населення.

Головною причиною всіх запорожських повстань, як і Богданового, було переслідування вільної української торгівлі — чумацтва. Хтось може сказати: „Запорожці не торгували“. Якраз навпаки: вони жили з торгівлі. Вже перші польські згадки про запорожців говорять, що це вояки й купці в одній особі (як колись причорноморська еміграція). Козак ловить, солить, сушить і продає рибу, шкіри диких звірів, мед і віск з паланок та здобуту від татар і турків здобич. Канадійський „трапер“ більше відповідає поняттю запорожця, як запорожець наших істориків, який нібито коли не воював з бісурманами, то пив горілку, сидів бездіяльно або танцював гопака. Ось що говорить про це історик проф. Слабченко, найновіший дослідник козацтва:

„Січ торгувала сіллю, сухою соленою рибою та хутрами. Найбільші доходи мала з транзитної торгівлі через запорозькі землі (бл. 300 км у промірі). Через ті землі проходили два шляхи — один на Дін, другий вздовж Дніпра в Крим. Валки московських, донських і татарських купців з однієї сторони, а наших чумаків з другої давали нашим запорожцям великі доходи. Вони давали на своїх землях повну охорону валкам та удержували в доброму стані комунікацію. їхні урядники-„шафарі“ із своїми писарями стягали мита“ (Ю. Липа: Призначення України).

З початком 16 ст. Польща починає спрямовувати всю торгівлю Вислою до Гданська. Торговля зосереджується в руках магнатів. Вони мають право накладати і збирати мита по своїй уподобі. Торговлю сіллю, збіжжям, поташем, лісом і худобою магнати зосереджують в своїх руках, спрямовуючи її на Вислу. Запорожський транзит страшенно маліє. Поляки знали, що коли замкнуть Дніпро Кодаком, а всі сухопутні шляхи — великими митами, то Запорожжя задушиться саме з голоду. Це була одна з найважливіших причин, чому запорожці знищили Кодак та піднімали повстання. Вони терпіли поразки, падали, але знов повставали, тільки не мали здібного вождя. А коли знайшовся такий вождь, то так ударили Польщу, що вона дістала „сухоти“ і, покахикавши ще 120 років, сконала.

Вже в Яблонові магнат Яблоновський збирав мостове, шляхове, бродове, волове і т. п., а скільки таких мит треба було за –

платити до Збруча і за ним? І де була посередня причина, чому вся шляхта, що чумакувала, повстала з такою бравурою, коли здавалося, що після Пилявець Польщі приходить кінець.

ПРИЧИНА ВІДСТУПУ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО З-ПІД ЛЬВОВА

Досі наші історики губилися в здогадах, чому Богдан втратив єдину нагоду докінчити Польщу в 1648 р., чому не взяв Львова і не пішов скорим маршем на безборонну Польщу та не продиктував їй умов миру в Варшаві, а втратив 3 місяці найкращого часу під Львовом, не бажаючи здобути його, підтримав вибір королем Яна-Казимира та ні з чим повернувся до Києва. Ревеляції, які появилися у Львові після приходу большевиків у 1939 р., кидають на ці події цілком інше світло, як досі насвітлювали їх наші історики. Про це оповідав авторові цієї праці магістер історії бл. п. Василь Ґеник (Косій), який востаннє відвідав Березів у кінці лютого 1941 р. разом з директором і режисером київської кіностудії в справі накручення фільму „Довбуш“. Подаю його розповідь.)

„Тебе як історика буде цікавити вістка, яка кружляє між нашими ученими у Львові, що большевики знайшли в костелі Домініканів у Львові надзвичайно цінні історичні документи. Їх мав під своїм зарядом два тижні мій добрий знайомий (історик) М. Голубець. Потім ті документи з незвичайною обережністю вивезено до Москви спеціальним поїздом для вивозу архівів. М. Голубець оповідав, що ті поживклі пергаміни латинською мовою подають такі історичні ревелаяції, що просто не хочеться вірити. Між іншим, що Казимирові Вел. віддала Львів прихильна до нього грецька партія у спілці з правосл. духовенством; що Казимир зайняв Львів з 500 людьми — в тому половина вояків, а решта двірські конюші, псарі, ловчі, кухарі й замітачі-слуги (все, що могло сісти на коня, бо вістка прийшла так нагло і треба було так поспішати, що не було часу чекати навіть на мобілізацію Кракова); що грецька партія віддала Казимирові ключі до твердині Високо-

*) Вони приїхали спеціально до школи Березова Середнього, бо в Станиславові їм подали адресу нагородженого премією аматорського гуртка, що існував при неповно -середній школі дорослих, яка мала 90 учнів і учениць. Поскільки Березів лежить посередині між місцевостями, де народився Довбуш (Печеніжин) і де він діяв (Космач), той гурток мав дати до фільму побічних акторів і статистів. Познайомивши директорів кіностудії з керівником гуртка учит. Василем Симчичем і давши їм кімнату для конференції, я залишився насамоті в канцелярії школи з п. Ґеником, товаришем дитинства і шкільних років, та запитав його, що нового у Львові.

го Замку, де був скарб держави; що Казимир урочисто обіцяв перейти на руський обряд, коронувати себе галицьким королем та не вводити латинізації краю; що трасу Краків-Львів Казимир перебіг за три дні. Щойно коли за п'ять днів прибула з заходу поміч, Казимир оголосив, що він займає Галичину як свояк Юрія II і Юрієвичів, та почав пакувати на вози королівський трон, корони, інсигнії, а все це було з золота; крім того, накладено на 20 возів скрині з сріблом, золотом і самоцвітами. Щойно тепер бояри побачили свою помилку і почали проти Казимира повстання, яке очолив Дмитро Детко. Проти поляків повстає весь край, і Казимир уступив ще на 8 років. За вивезене золото він найняв німців і в 1349 р. на чолі великої польської армії на спілку з мадярами зайняв Галичину вже назавжди.

Що Богдан Хмельницький не пішов на Польщу і не здобув Львова тому, що вже на третій день до нього з'явився колишній його професор єзуїт Мокрський. Єзуїти розуміли, що врятувати Польщу може лише єзуїт Ян-Казимир, монах-єпископ. Вони хотіли, щоб Богдан згодився на вибір Казимира, дав час спокійно з'їхатися шляхті під Варшавою на елекцію та щоб сам Богдан вирішив той вибір своїм голосом за Казимира. За те Казимир (брат кор. Володислава — автор) обіцяв устами Мокрського признати під зверхністю Богдана Україну по Збруч, без панів-шляхти, в союзі з Польщею у формі персональної унії. І Богдан погодився, повірив своєму учителеві, якого любив, і Львова вже не здобував“.

Автор ще запитав Ґеника — чи дійсно знайдено такі документи, і він відповів, що про це йому особисто оповідав його приятель М. Голубець. Ґеник хотів сказати мені ще щось особливе, але нам перебили розмову „товариші“ з кіностудії. Це була моя остання зустріч з Василем Ґеником, а в червні 1941 р. прийшла вістка, що його знайшли розстріляного в тюрмі.

Хоча ці оповідання безпосередньо не зв'язані з історією Березова, та належать до неї вже хочби тому, що їх переповів розстріляний більшовиками березун.

Вищеподані ревелюції дають відповідь на Питання, чому Богдан не здобув Львова, прогаяв дорогий час, з цілим військом запорожським подав голос за короля Казимира, дозволив польській шляхті вибрати цього короля та сконсолідуватися навколо нього для дальшої боротьби.

На вістку про вибір Казимира королем Богдан з радости наказав стріляти з гармат „на віват“ і зарядив відворот до Києва. Коли на воєнній раді під Львовом Богдан заявив своїм полковникам, що він не йде далі на Польщу, серед цих вибухла констерна-

ція і майже паніка. Полк. Богун з жалю зламав свою шаблю і кинув Богданові під ноги, Кричевський плакав, а Кривоніс кричав і плакав, як божевільний, та на тій раді дістав удар серця. Відтоді Кривоніс хворів і вже більше не був енергійним помічником Богдана, а в травні 1649 р. помер на другий удар серця.*)

ПОХОДЖЕННЯ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Згадаємо ще якнайкоротше про Богдана, його учителя проф. д-ра о. Андрія Гончель-Мокрського та про їхню дружбу.

Хмельницький шляхтич г. „Масальський“: на блакитному полі золота буква „М“ із золотим хрестом вгорі посередині її, а над хрестом золота корона. Походить з княжого роду православних вельмож із Сіверської землі (суч. Чернігівщини). Після прилучення Київського князівства в 1470 р. до Польщі й усунення останнього українського князя Семена Олельковича (чим скасовано останню автономію України) чернігівські князі-вельможі Одоєвські, Воротинські і Масальські в знак протесту піддаються Москві разом з своїми володіннями. Це викликало навіть війну Литво-Польщі з Московією, яку Польща частково програла, і Сіверщина зосталася під Московією (це діялося в 1470-80 рр.). Одоєвські й Воротинські принорувалися до московського деспотизму, а п'ять братів Масальських не витримали і десь в рр. 1530-31, продавши, що могли з своїх маєтків, потай утекли з своїми родинами в південно-східні воєводства Польщі. Вони дають тут початок 5 родам православної шляхти. Найстарший брат і далі звався Масальський, другий купив с. Боки і дав початок родові Боків (-ських), третій купив с. Путята і започаткував рід Путятів, четвертий від місцевості Високе дав початок родові Висоцьких. Ці брати осіли на Київщині й Волині, а п'ятий, за польськими істориками, зайшов у Воєводство Руське (тобто в Галичину) і, купивши посілість Хмельник, дав початок родові Хмельницьких. Однак всі згадані брати задержали герб вельмож Масальських. Дід Богдана, Захарій, мешкав у Хмельнику (не згадано в якому).

Цікаво, що аж до в'їзду в Київ Богдан не знав про своє походження з сіверського княжого роду, це з'ясували йому тодішні

*) Кривоніс ніколи так не звався, це шотландець (скачмен), високої ранги офіцер польських військ. Перебував у таборі Богдана тому, що за кілька років перед повстанням закохався в красуню — дочку реєстрового козака і, покинувши польську службу, одружився з нею, і за це був переслідуваний поляками. Він добре володів українською мовою, був добрий промовець, полководець і стратег та приятель і однодумець Богуна.

київські православні вчені з Могилянської Академії. Це, мабуть, вплинуло на нього більше, ніж святочне вітання його киянами, і мало вплив на перемену його психіки: відтоді Богдан починає говорити з поляками не як козацький отаман, ватажок повстання, а як князь-суверен землі руської.*)

Михайло Хмельницький, батько Богдана, мав виступити рішуче проти Берестейської унії і брати участь у заїзді (збройному нападі) на уніятів, за що був проголошений банітою з конфіскацією майна і шляхетського гербу, але скрився під опіку кресового магната коронного гетьмана Станіслава Жовківського, ставши в нього на службу. У Жовкві народився син Богдан (в рр. 1595- 96). Опіка Жовківського забезпечила життя позбавлений шляхетських привілеїв і майна родині Хмельницького. На цій службі він перебуває до 1605 р., а тоді стає на службу до зятя Жовківського, Яна чи Станіслава Даниловича, та переходить жити до його замку в Одеську під Львовом.

Ці магнати походять із староруських родів. Боярин Данилович, як вельможа і провідник вірного кн. Данилові боярства, виступає в бою під Ярославом в 1245 р. Несецький та Окульський подають, що згадуваний граф Гуйд, родоначальник Сасів, коли народився його син від вдови по Шварні, запросив за хресного батька кор. Данила і в його честь назвав сина Данилом. Як хресний дарунок, король дав новонародженому село, яке назвав Данилове. Від того села той Данило та його нащадки звали себе Даниловичі. Мабуть гр. Гуйд прийшов у Галичину ще раніше, бо під Ярославом він уже звався Данилович. Хоч дані обох згаданих геральдиків не цілком згідні з історичною правдою, але далеко не відбігають від неї, і це доказує давність роду Даниловичів. Окульський пише, що другий хлібодавець М. Хмельницького звався Станіслав, а не Ян, і мав під своєю опікою три староства — Чигиринське, Корсунське й Мостовське. Інші ж геральдики твердять, що старостою був Ян, а не Станіслав. Найбільш правдоподібно, що магнат Данилович мав подвійне ім'я Ян-Станіслав. Для історії Березова залишається цікавою загадкою, в якій степені посвоячення була священицька родина Даниловичів, що жила в Березові в другому поколінні та й досі, мабуть, живе.

Вже самий факт опіки обох галицьких вельмож над родиною М. Хмельницького вказує на галицьке походження його, знайомство і вплив між дрібною православною шляхтою та давнє зна-

*)Kojalowicz: Herbarz Polski, Іван Холмський: Історія України, ст. 128, Wiktor Wityg: Nieznana szlachta Polska i jej herby, Niesiecki: Herbarz Polski та інші.

йомство з обома магнатами. Комуś невідомому вони не дали б захисту в своїх замках. Видно в Галичині Михайло не почувався цілком щасливим, бо коли в 1607 р. Данилович дістає великі простори степів над р. Тясмином на Україні і стає корсунським старостою, Хмельницький переїжджає з своєю ріднею до Корсуня і стає осадчим свого хлібодавця. Тут, на порожніх землях, Хмельницький закладає цілу низку сіл і хуторів, а між ними двоє міст — Чигирин і Лисянку. До 1619 р. він не раз переїхав Галичину, Пінщину й Корсунщину, вербуючи і переводячи сюди сотні переселенців з Галичини й Білорусі, переважно з малоземельної дрібної православної шляхти.)

Коли Чигиринщина залюднилася, з неї утворено окреме староство, і Данилович, як власник цих земель, перебрав його під свою опіку. Поскілки М. Хмельницький найкраще знав місцеві відносини в нових поселеннях, Данилович іменує його підстаростою Чигиринським. В імені свого пана він управляв як дійсний староста. За його заслуги Данилович із своїх земель дарував йому хутір Суботів, такий великий, що засноване на тих землях село начислювало перед І світ. війною понад 2 тисячі душ заможного козацтва. (Зрозуміло, чому Богдан мав таку популярність серед козацтва — його батько сколонізував Чигиринщину і був переслідуваний за православну віру.)

Переселенчу акцію з Галичини й Піящини перервала турецько-польська війна 1620 р. Під Цецорою бачимо М. Хмельницького на чолі 800 чигиринсько-корсунських козаків, яких вислав магнат Данилович на підмогу своєму тестеві. В тому бою М. Хмельницький був убитий разом з магнатом Жовківським, життя якого обидва Хмельницькі захищали до смерті.**)

Виконуючи відповідальні і прибуткові функції як довірений магната Даниловича, М. Хмельницький зачислявся до багатих людей. Розуміючи вагу освіти, він намагався дати своєму талановитому синові таку освіту, яка була на ті часи доступна заможній шляхті. Де ж учився Богдан? Найкращу відповідь на це питання дає д-р Д. Оляничин у своїй цінній розвідці п. з. „Про побут геть-

*) Стає зрозуміло, чому пізніше Богдан вибрав Чигирин на свою резиденцію, чому чигиринці творили його гвардію та чому вона складалася на 80% із дрібної православної шляхти, яку він узяв за основу прибудові козацької держави. Зрозуміло також, чому Богдан так знаменито, з тактичних оглядів, використав терен бою під Корсунем.

***) С. Жовківського вбито, коли поліг М. Хмельницький, а Богдана стягнуто з коня арканом і взято до неволі, з якої за два роки його викупила мати.

мана Б. Хмельницького у Києві, Львові та Кракові".*) Поскільки вона дуже довга, ми зупинимось лише на дечому.

Найбільш правдоподібно, що початкову науку Богдан одержав у православній братській школі у Львові. В ті часи єзуїтські школи в цілій Польщі мали однакову програму навчання, а до них достроювались і наші братські школи; навчання починалося з 8- річного віку. Найближчою руською школою з Одеська була лише львівська. Коли Богдан виїжджав з батьком на Корсуньщину 1607 року, йому було вже 12 років, і трудно подумати, щоб хлопець до того часу не вчився. Немає ніяких певних даних, чи після виїзду батька Богдан не залишився у львівській братській бурсі і чи не вчився в тій школі й далі, бож батько часто приїжджав у Галичину. Щойно після закінчення львівської школи Богдан міг перейти до київської братської школи, яка від Чигирини була недалеко. Цю школу піднесено до рівня гімназії (де вчили граматики) щойно в 1617 р. Навчання в ній тривало 3 роки. Мабуть перед заснуванням гімназії Богдан був уже на Січі, бо в ті часи так водилося на Україні, що коли юнак не побував хоч 2 роки на Січі, його не вважали зрілою людиною-лицарем .

Перед битвою під Цецорою Богдан, мабуть, закінчив київську гімназію. Повернувшись з неволі десь в 1622-23 р., він студіює далі у львівській єзуїтській колегії (щось на зразок сьгоднішнього університету). Виклади відбувались латинською мовою, яку Богдан добре вивчив у київській гімназії. У Львові він слухає поетику й риторику мабуть до 1626 р., коли переходить до єзуїтської колегії в Кракові, де слухає філософію. Мабуть тоді він подорожує по Європі. З цього бачимо, що батько залишив Богданові великий маєток, коли він дозволяє собі на високі студії і подорожі. Женився Богдан маючи 34 роки.

У львівській і краківській колегіях талановитий козацький студент слухає надзвичайно здібного й блискучого промовця- проповідника, професора-доктора Богословія і філософії о. Андрія Гончеля-Мокрського з ордену Єзуїтів. Професор звертає увагу на здібного Богдана, ставить його за взірець поступу в навчанні і обороняє його від зарозумілих слухачів-поляків, які з погордою дивилися на православного покозаченого шляхтича. Богдан прив'язується до всіма шанованого професора, і так між цими двома людьми з різних середовищ і національних таборів зав'язалася сердечна приязнь, яка тривала аж до смерти професора. Поляки використали Богданове довір'я до професора і перехит-

*) Друкована в газеті "Шлях Перемоги" і передруко-зана в газеті "Америка" ч.ч. 92 і 96 з 17 і 19 травня 1961 року.

рили його, коли він був у zenіті своїх успіхів, а Польща лежала коло його стіп. Не зашкодить хоч побіжно познайомитися з особою проф. Мокрського.

Де, коли та в якому середовищі народився А. Мокрський, навіть поляки не мають записів. Вже цей факт підказує, що він походив з бідної шляхти. Учителював у різних єзуїтських колегіях, був професором у Вільно, Каліші, Познані, Львові, Кракові та, мабуть, і в інших школах. В польських хроніках про Мокрського є такий запис: „Був професором в чині єзуїтів цілих 30 років. Доктор Богословія й філософії, знаний промовець, проповідник короля. Під кінець свого життя вступив до чину Августинів у Тшемешні. Його любив король і сенатори, а навіть Хмельницький, якого він колись учив у Львові й Кракові“. Посланий до Хмельницького як посол від короля Яна-Казимира, своє завдання виконав блискуче.

Посольством Мокрського король Казимир убив двох зайців відразу: охоронив Львів від здобуття і обдурих Богдана. Які були обіцянки, довідуємося з документів, знайдених большевиками у Львові. Знаємо, що зустріч проф. Мокрського з Богданом була явна і таємна. На таємній зустрічі Богдан прийняв обіцянки Казимира і таївся з ними від своєї старшини, голосував з цілим військом запорожським за Казимира і тим самим вирішив вибір його. Дальший хід подій відомий з історії. Трудно, Богдан щойно ставив перші кроки в політиці й дипломатії і тому піддався на обман.) Опісля король не признавався до своїх обіцянок і взагалі не хотів говорити з „схизматиком“. Далі вже говорила не польська дипломатія, а золото і зброя. За золото татари змусили Богдана прийняти Зборівський мир. Так Богдан втратив одинокий і неповторний аж до його смерти момент остаточно добити Польщу.

Навчанням у такого знаменитого промовця як Мокрський пояснюються захоплюючі промови Богдана до козацьких мас. На жаль, жодної з них ніхто з його оточення не записав, а під впливом тих промов козацькі полки, мов загіпнотизовані, йшли на найгірші бої й небезпеки.

ПОЛЬСЬКА ПАЦИФІКАЦІЯ ГАЛИЧИНИ й БЕРЕЗОВА

Вістка про відступ козацької армії впала чорним жахом на цілу Галичину. Кожний, хто мав когось у повстанцях, думав: «хто

*) Цікаво, що, повернувшись із свого посольства від Яна-Казимира, Мокрський помер наглою смертю в січні 1649 ір. у Львові. Мабуть невігідний був полякам одинокий свідок обіцянок короля.

заступитися за нас перед помстою поляків, які повертаються». Це було друге легкодушне політичне рішення Богдана, що залишив на ласку долі підбурений до повстання народ Галичини. Знаємо, що більшість повстанців зосталася на ласку долі, та понад 30% мусіло відступати з козаками, бо занадто явно проявили себе за тих кілька місяців.

Одного гарного дня в Березові з'явився Лесь Жураківський з своїми хлопцями, і почалося прощання. Більш явні повстанці на чолі з своїм полковником пакували свої родини й майно на вози, нежонаті виїжджали без родин. Менше явні передягалися і розходилися по горах. Плач, тривога й розпука роздирали душу майже кожної тодішньої родини в Березовах. Ті, що залишалися, з жахом очікували помсти магната Яблоновського й польського уряду. Приблизно такий стан був тоді в цілій Галичині. Не одна березунка, ковтаючи гіркі сльози, співала тоді, може з іншими словами й мелодією, пісню „Зажурились березунки та на тую зміну, що від'їздить Лесь з хлопцями та на Україну“...

Настали чорні часи реакції для Галичини. Рік 1649-й приніс страшну пацифікацію. Польські судові акти тих часів повні смертних вироків, ув'язнень, конфіскації майна, і грошових кар для шляхти. Селянство не входило під юрисдикцію суду, тому з цих актів нам нічого невідомо про тортури й мордування селян. За спалені замки накладано контрибуції на цілі села. Процеси тяглися роками, присягали сотні людей. Пригляньмося до тих судових вироків, бо вони торкаються й Березова.

Вже в січні 1649 р. починають повертатися польські пани. Селянство, розбурхане революцією, не допускає їх до їхніх маєтків. Тоді в кінці січня поляки скликають з'їзд всієї шляхти з цілої Галичини. Хто не приїде — той бунтівник, тому шляхта з цілої Галичини їхала під Галич, Львів і Перемишль. На вимогу польського уряду там ухвалюють створити для кожної землі збройний корпус силою 1500 людей кожний для втихомирення хлопства. Нас цікавить корпус Галицької землі, яким командує подільський воєвода Станіслав Потоцький. Свій корпус він розділив на 6 „хоренгів“ (компаній) кінноти по 250 людей кожна на чолі з комендантами-ротмістрами: Alex Bydlowski, Lukasz Wröblewski, Stanislaw Nowosielski, Alexander Gruszewski, Zygmunt Zagwojski і Kasper Ostrowski. Березова стосуються дві останні хоругви, а властиво найбільше хоругва Каспера Островського. Цей корпус починає пацифікацію Галицької землі.

Цікавий факт, що на галицький з'їзд прибуває вся березівська шляхта, навіть ті, що були в повстанні Височана, за винят-

ком тих, які виїхали на Україну. Майже всі здібні до служби березуни вступають до карального корпусу, в ті хоругви, що мають пацифікувати Покуття. В хоругвах Загвойського й Островського бачимо імена березунів Голинських, Дрогомирецьких, Геників, Урських, Пригородських, Негричів, Фіщичів і т. д. Немає тільки Деміловичів, Дроняків, Кутів, Біловусів, Терлецьких. Ці імена раз назавжди зникають з історії Березова, а на їхні маєтки Островський одержує кадук. Так брати повстанців ідуть рятувати zagrożений Березів і свої маєтки та родини.

Пацифікація була страшна, цілі міста й села падають жертвою її. Візьмемо кілька прикладів. Село Блудники коло Галича спалено цілком, а людність вибито до ноги; місто Снятий спалено дотла, людей вимордовано, а 300 міщан врятувалося втечею на Буковину; в Заболотові стято голови 30 міщанам. Не станемо вичислювати жертви пацифікації в сотнях інших місцевостей. Зрозуміло, що кого не розстріляли, в того забрали майно до решти, б'ючи при цьому нагаями до безтями.

До Березова хоругви Загвойського й Островського прийшли щойно в березні 1649 р. 500 озброєних кіннотчиків прийшло пацифікувати Березів. Починаються арешти, допити й биття людей. Березуни трималися міцно: ніяких доносів, ніяких зрад. Мліють під нагаями, але не видають нікого з тих, що залишилися. Всю вину звалюють на тих, які від'їхали з Лесем Жураківським. Заміт не, що березунів б'ють, але нікого не розстрілюють, хоч в інших місцевостях розстрілювано без суду щонайменше 10 людей. Тут видно роботу свояків-березунів, які впливали на начальство, не допускаючи до розстрілів.

Пацифікація триває три тижні. 500 людей і коней живиться коштом села, а березуни вигладжують убрання після канчуків. Пацифікатори грабують і конфіскують майно тих родів, які виїхали, заочно позбавивши їх шляхетських прав. Магнат Яблоновський починає процес цілим Березовом за спалення замків у Березові, Яблонові й Уторопах. На Березів накладають велику контрибуцію в сумі 30 тисяч злотих, та ограбоване пацифікацією село не в силі заплатити. Ротмістр Островський дістає т. зв. кадук, тобто право власності на всі сконфісковані землі, і по низькій ціні продає ці господарства воякам з двох хоругв, що були в Березові.

ЯК ПОСТАЛИ В БЕРЕЗОВІ РИМО-КАТОЛИКИ

Багато братів і свояків купують сконфісковані маєтки, а Урські й Пригородські, щоб, врятуватися від конфіскації майна з-за своїх синів, що пішли з Лесем на Україну, переходять на римо-ка-

толицтво. Тоді ж купили маєтки в Березові і три брати Заремби, також римо-католики (може перед тим звалися Заруби, що по-польськи виходить Заремба), та два Милевські, вояки Островського, що також перейшли на римо-католицтво, бо ті, що переходили, одержували маєтки майже задармо. В якихось ближче невідомих обставинах у той же час, мабуть, перейшов на римо-католицтво і Телепан, а може його загрожена рідня.

Як рекомпенсату за свій замок магнат Яблоновський одержав маєток шляхтича Деміловича (там де була лісничівка в Березові) і побудував там великий двір для своєї служби, а замок уже не відбудовував.) Контрибуції Яблоновський не одержав, процес, що тривав три роки, заморожено. Яблоновський побудував новий замок в Яблонові і лісничівку на Уторопах, а в Березові лише двір.

Так відпокутував Березів за участь у повстанні Б. Хмельницького.

БЕРЕЗІВСЬКА ЕМІГРАЦІЯ НА УКРАЇНІ

Наші березуни, що виїхали з Височаном, здавалося, пропали як камінь у воду, та так лише здавалося. Сто років пізніше, уже в третьому поколінні, з'являються Березовські на Правобережній Україні, займаючи там різні становища до і після розбору Польщі. Доробившись майна, їхні батьки посилають своїх дітей до шкіл, і Березовські без придомків, вже як автохтони Правобережжя, беруть участь у публічному житті. Так Павло Березовський був вінницьким городським писарем у 1776 р., а Матвій — коморником (суддею) граничним у Житомирі в 1773 р.; інший Матвій Березовський був у той самий час київським граничним суддею. Василь Березовський в 1792 р. був городничим (старостою) Брацлавщини, а йосиф — віцерегентом київського суду в 1793 році. В 1898 р. якийсь Березовський був професором київської гімназії, а Ігор — диригентом царської капелі в Петербурзі в 1850 р. В 1885 р. якийсь Березовський був капітаном генштабу російської армії і видавав на високому поземі військовий журнал „Разведчик“. Він був особистим приятелем начальника військової академії М. Драгомірова і міністра Сухомлінова. Про одного Березовського — Антона, — внука чи правнука

*) Маєток Леся Жураківського в (Березові Середнім Островський продав ,римо-кат. Фр. Карпінському, а після смерті останнього а Карпінських маєток перейшов у кінці 20 ст. у власність Ст. Климюка. Ці маєтки вказують, які багаті були тоді березуни.

одного з хмельничан, нам годилося б довідатися ближче. З якого роду він походив, невідомо, бо після виходу з Березова придомки зникають, і всі вони зветься лише Березовські, а деколи й то ні: у Г. Височана і в повстанні Мухи зветься „гуцулами“, у війні панів Язловецьких під час здобування делятинського замку зветься Березовські і т. д. Про Антона Березовського, що виконав атентат на московського царя Александра II, докладно знаємо, що він народився в 1847 р. у Житомирському повіті (точнішої місце- вості не знаємо); знаємо, що він був русин і уніят (греко-кат. обряду). Батько його звався Йосиф, а мати Камілія з Гриневичів. Прадід Йосифа походив з Галичини, точніше — з Покуття. Родичі його скоро померли, і вбогого хлопця виховувала бабка Йосифина Гриневич, що була великою українською патріоткою і ненавиділа москалів за закріпачення народу й насильне навертання уніятів на православіє.

Коли в 1861 р. вибухло польське повстання, поляки кинули клич: „За вашу і нашу волю і віру“. Молодий 16-річний Антін приєднується до повстанців і служить у полку волинської кавалерії, де дістає відзначення за відвагу й проворність. Після упадку повстання в 1864 р. він виїжджає разом з поляками на еміграцію і осідає в Парижі, де працює як механік у фабриці машин братів Гуїн. Дуже скоро опанувавши французьку мову, готувався закінчити французьку гімназію. Приїзд царя Александра до Парижу перервав його мрії, і 21-річний юнак постановив помститися за поневолення України і своєї віри.

Атентат мав місце в парку (т. зв. Бульонському лісі) 6 червня 1867 р. Цар Александр їхав з цісарем Наполеоном II в кареті. Службу коло карети виконував відділ цісарської Гвардії з комендантом F Rainbeaux, що їхав побіч. Переїжджаючи через парк, комендант побачив молодого чоловіка без шапки, що стояв при дорозі. Коли карета порівнялася з ним, він витяг двоцівову пістоль і націлився. Комендант гвардії кинувся на коні між карету й атентатчика, щоб заслонити собою царя. Гримнув постріл, і кінь під комендантом звалився на землю, а рівночасно почувся другий вибух — це порох розірвав сильно набиту другу цівку і відірвав Березовському два пальці. Карета з монархами почала гнати галопом. Поблідлий Наполеон відізався перший: „Це було для мене, то був італієць“. „Ні,“ відповів тремтячим голосом поблідлий Александер, „це було для мене, то був поляк“. Ні один, ні другий не вгадав, бо то був українець. Березовський навіть не пробував утікати, хоч нікого не було, бо вся гвардія погнала за каретою, а комендант лежав під убитим конем. Бе-

резовський мав нагоду змішатися з натовпом і втекти, як радили йому деякі французи, та він не зробив цього, а добровільно віддався в руки французької поліції, його постріл зрушив цілу публічну опінію Парижу. Польська еміграція підхопила, що це стріляв поляк, і натовпи французів, де лише показувався цар, ревіли “Vive la Pologne!” (хай живе Польща). Сам цар Александр, як і його оточення, так був збентежений такими виявами симпатій до Польщі, що навіть не знав як реагувати. Всі французькі газети помістили довгі шпальти в обороні гнобленої Польщі.

На суді прокурор домагався кари смерти атентатчикові на союзника Франції, але натовп виступив в обороні Березовського, і кару смерти замінено на досмертну тюрму. Березовський тримався на процесі гордо, відповідаючи, що він мстився за поневолення своєї віри й свого народу. На питання, якої він національності, відповів: „Русин“. Засланий на острови Нової Каледонії на Тихому океані, прожив там 50 років (помер 22 жовтня 1916 р. на о. Ну). Поляки зачислили його до своїх національних героїв. У „Польській енциклопедії“ він фігурує як поляк греко-католицького обряду, хоч він їм не належить. Українці не знали про Березовського і не цікавилися ним, дозволивши полякам присвоїти його, так як дозволили обом нашим сусідам присвоїти імена багатьох наших учених, артистів, композиторів і поетів, творців нашої культури. Хай же ці рядки про нього будуть першою спробою повернути нашого земляка Березовського до його нації, бо предки його походили з Покуття.

РОЗДІЛ XI ОПРИШКІВСТВО І БЕРЕЗУНИ

Опришківство постало в 16 й 17 ст. після прилучення Галичини до Польщі і перетривало аж до прилучення Галичини до Австрії. Австрійська влада повела проти нього безпощадну боротьбу. Прилучивши Буковину, австрійська влада замикає угорсько-буковинську границю і щойно тоді остаточно винищує опришківство в Карпатах.

Приклад і поштовх до опришківства дали польські війська, яким держава майже ніколи не платила. Король дозволяв самим воякам стягати „жолд“ (платню) з визначених сіл (т. зв. королівщини). Розгляньмо хоч кілька прикладів тодішнього безладдя в Польщі.

В 1596 р. король надає ротмістрові Кельчевському місто Долину на стоянку (т. зв. лежу, бо вояки нічого не робили, лише лежали і їли). Його хоругва гусарів начислює 60 кіннотчиків та 225 возів табору (деякі запряжені в чвірки). Всі гусари мали дівок з дітьми, отже треба було їжі не тільки гусарам і їхнім коням, але й 60 дівкам з дітьми та 225 фірманам з 630 кіньми. Щоб уникнути грабунку, міщани м. Долини добровільно зобов'язалися дати хоругві 800 кірців вівса, 100 кірців жита, 20 кірців пшона, 100 бочок пива, 25 ялівок, 25 полтів солонини, 25 фасок (малих бочок) масла, 25 фасок сиру та 25 фір сухих 1-метрових полін дров; на кожного гусара 30 шт. оселедців, 7 кварт конопляної олії, 30 курей і 10 гусей та, крім того, сотні польських фунтів різної ярини. Сіна по 5 возів на коня.

Якщо якесь призначене село чи місто не погоджувалося дати добровільно, то вояки грабували на підставі листа короля чи гетьмана. Якщо якесь село не могло дати того, що вимагала хоругва, то вояки грабували його дочиста, а як не було чого грабувати, били мешканців і палили село. Магнати обдирали селян і дрібну шляхту не гірше вояків. Коли шляхтич поскаржився до суду і виграв справу, не було кому виконати судовий вирок, бо, маючи власне військо (часом кілька сотень), магнат не підкорявся, і ніхто не міг змусити його.

Таке безправ'я сприяло розвиткові опришківства. З пограбованих і побитих селян, хати яких погоріли, рекрутувалися опришки, які говорили: „Можна їм грабувати й палити нас, то можна й

ним грабувати й палити інших“. Опришківство почалося не з Карпат, а зі Львова, де в 1590 році були перші опришки з шляхти — брати Білоскурські, римо-католики, сини начальника твердині (т. зв. Високого Замку). Вночі вони грабували у Львові й на передмістях, а вдень ховалися в корчах або в самій твердині, куди зносили крадене добро під опіку батька. В Сокільниках під Львовом жили два брати Поліци, які організовують банду і стають ватажками опришків. Платні шпигуни доносять їм, скільки в кого грошей, де заховані і т. п. В ті часи безправ'я їм, як шляхтичам, ніхто не міг нічого зробити чи покарати їх, і вони гуляли безкарно.

За їхнім прикладом пішла й дрібна шляхта: в опришках бачимо Комарницьких, Яворських, Терлецьких і Височанських з Перемиської землі. Панів опришками в Галицькій землі були сім братів Жураківських — Федь, Івась, Михайло, Данило, Василь, Стефан і Андрій. Разом з бандою волохів і сербів вони нападають на магната Андрія Жолудя (Жолендзь) коло Делятина, палять двір, грабують срібло, золото й худобу, а його самого ведуть у гори і там замордовують.) Це пройшло їм безкарно і заохотило й інших до опришківства.

Розгляньмо ще одну подію з тих часів, в якій брали участь і наші березуни. В 1614 р. полковник реєстрових козаків Топорівський одержав на „лежу“ для свого полку місто Коломию. Поскільки їм довго не плачено „жолду“ від держави, він накладає на місто такий великий контингент, що міщани не в силі заплатити. Тоді полковник платить собі сам, розпустивши козацькі ватаги по цілім Покутті. Козаки грабують не лише шляхту, але й селян. Награбоване полк. Топорівський продає на Буковину волоським опришкам. Одна сотня дійшла тоді до Яблонова, а друга до Березова через Ключів. І тоді вперше березівська шляхта допомогла магнатові Яблоновському відігнати реєстровиків від Яблонова, а його гайдуки відбити напад на Березів. Грабунок населення набрав таких розмірів, що шляхта в цілої Галицької землі, разом з селянами й міщанами Коломиї, зводить бій з полком реєстровиків, розбиває їх і проганяє з Галицької землі. В цьому бою брала участь і березівська шляхта.

Найдогіднішим місцем для опришківства був стик трьох гра^т

*) Це сталося в 1672 р. недалеко від Березова, але невідомо, чи ті Жураківські були березуни, бо в судових актах цього не записано. Жолудь кривдив свою жінку, сестру Жураківських, так що це ніби була родова помста, хоч убивство, грабунок і підпал можна пояснювати різно.

ниць — польської, волоської і мадярської, тобто Покуття. В буковинських лісах сиділи волоські опришки, на Чорногорі мадярські, а покутські мали зв'язок з одними й другими. Найбільше опришків постачали села Печеніжин, Рунгури, Криволуки, Пнів'є й Космач. Тодішня судова статистика показує, що 70% складу всіх опришківських ватаг на Покутті давали Печеніжин і Рунгури. Таких ватаг від Буковини до м. Стрия було понад 20. Головним начальником усіх ватаг Галичини був Гриць Кардаш, що походив, як і Олекса Довбуш, з Печеніжина. Кардаш мав зв'язки з волоськими опришками, яких очолював Бернавський, і з мадярськими. Бернавський дійшов до такої сили й майна, що, підплативши туркам, з ватажка опришків став молдавським господарем (королем). Коли Кардашеві чи Бернавському потрібно було відбутися якусь акцію на більшу скалю, вони лучили свої сили, і тоді число опришків не рідко доходило до 800 людей. Серед білого дня вони в перевернутих вовною наверх кожухах і шапках, удаючи татар, з криком „Алла! Алла!“ нападали на ярмарки в Коломиї, Городенці й інших містах. Вони здобували не лише шляхетські двори, але й укріплені замки магнатів.

В 1621 р. з наказу Бернавського ватага опришків з 48 людей напала на замок магната Куропатви в Пнів'ї. Підкопавшись вночі, опришки здобули сильно укріплений замок без жодного пострілу і забрали срібло, золото, худобу, а головне расові коні, в яких кохався магнат. Опришки мали спалити замок і повбивати всіх мешканців, та коли піднявся крик, магнат в самій нічній білизні кинувся на коня і почав утікати. Хоч опришки поранили його з лука, та він таки втік і звернувся за поміччю до опришків у Печеніжині. Опришки Бернавського вбили жінку Куропатви і всю службу, а замок підпалили і з награбованим майном верталися через Печеніжин на Буковину.

Печеніжинські опришки напали на них і майже всіх перебили, а кількох живих взяли в полон. Поміж ними виявився і наш березун Березовський, але з якого роду і як називався не хотів признатися: раз казав, що він Гриць, раз Семен, раз Петро, та дійсного імені і роду не виявив навіть тоді, коли їх усіх вішали.*)

Це одинокий випадок, що між сотнями страчених опришків фігурує один Березовський, хоч це не означає, що березуни вза -

*) Відбите майно магната Куропатви печеніжинські опришки йому не повернули, а поділилися ним з власником Печеніжина й Рунгур паном Тенчинським. Тоді магнат скаржить його до суду, але Тенчимський, маючи за собою печеніживців, сміявся з цього процесу. Ті ж самі печеніжинці під проводом Гриця Кардаша ограбували двір пана Понятоаського під Снятином.

галі не брали участі в опришківстві. Ми знаємо, що в Бані-Березові пізніше була навіть окрема ватага, про що буде згадка далі. Назагал однак в судових актах тих часів фігурує один-однісінький Березовський, з чого можна робити висновок, що березуни в ті часи в більшості були люди заможні й побожні та самі мусіли оборонятися від опришків. На доказ цього маємо історичний документ з тих часів про те, що в 1605 році шляхтич Сулятицький жене на ярмарок) 4 тисячі баранів, 2 тисячі овець, 3 тисячі волів і 600 ялівків. Звідки він походив, той документ не подає, але знаємо, що Сулятицькі жили в Сулятичах, Боднарові й Березові.

З прилученням Галичини до Австрії розвиткові опришківства сприяла довга військова служба. Гуцул, син гір, волів іти в опришки, як на 12 років у чужі краї на військову службу. Деякі березуни співпрацювали з опришками як посередники, але безпосередньої участі в нападах не брали. Знаємо, що коли опришки напали були на двір багатого шляхтича Голинського, який мав багато синів і служби, то так відстрілювався, що вони мусіли відійти ні з чим, а сліди крові свідчили, що цей напад їм легко не обійшовся.

ОПРИШКИ В БАНІ - БЕРЕЗОВІ

З березівських опришків треба згадати ватагу, організовану мешканцем Бані Худаном, якого згадується навіть в оповіданні „Худан“. В дійсності цей селянин, а не шляхтич, звався Федір Кочержук, а прозивався Візнюк. Його ватага складалася з семи людей, і з ним співпрацював священник Бані о. Сенютович.

В о. Сенютовича був дяком молодий хлопець Григорчук, син священника з СлобідкиЛісної, його батько помер і залишив вдову з дев'ятьма дрібними дітьми без засобів до життя. О. Сенютович мав дочок і тому прийняв молодого поповича дякувати, щоб він став священником у Бані після нього. Молодий Григорчук був поставний мужчина і мав гарний голос. Весь свій тижневий заробіток від відносив матері на тих вісім сиріт. Одного разу о. Сеню-

*) З польських джерел знаємо, що ярмарки в Коломиї були відомі в цілій Європі ще з княжих часів. Відтоді і аж до II світ. війни худоба з Коломиї йшла переважно на Шлезьк. Німецькі князі закупають на цих ярмарках по 1000 й більше волів. Щороку в 1600-48 рр. палятин рейнський і електор баварський через своїх довірених купців Матвія Босмана й Андрія Гутенберга закупають по 500 і по 1000 волів відразу. В цілій тодішній Польщі найкращу худобу мала Галичина, тому в Коломиї можна було зустріти купців з Гданська (п. Крауси) й Німеччини, а навіть з Італії. Хто знає, чи не відбувалися ті ярмарки за княжих часів на Царинці, і тому в народних переказах живе передання, що на ярмарки в Березові "приїжджали купці з цілого світу“.

тович поїхав з ним на храмове свято в Ослави. В пароха Ослав була гарна дочка, яка закохалася в Григорчука. Молоді скоро відкрили одно одному свою любов і почали думати про своє майбутнє життя. Григорчук заявив, що він бідний і тому не може одружитися з нею. Попівна відповіла, що її батько має 2 тисячі дукатів, призначені їй на віно, тому йому не треба журитися.

О. Сенютович знав, що молоді проводять час у розмовах, тому під час повороту запитав,— чому Григорчук такий задуманий. Сенютович поцікавився, як же вони будуть жити, коли він нічого не має. Хлопець відповів, що попівна має 2 тисячі дукатів посагу... На третій день опришки напали на приходство в Ославах і забрали гроші, а попівну замордували. Так була знищена суперниця дочки о. Сенютовича. Григорчук дуже тяжко переживав цю вістку та почав думати, звідки опришки могли довідатися про гроші, коли попівна говорила, що відкриває цю таємницю тільки йому. Він пригадав собі, що виявив о. Сенютовичеві цю таємницю, і почав слідити його вечорами. Незабаром він помітив, що Кочержук часто відвідує приходство пізно вночі. Тепер він зрозумів, чому замордовано його наречену, і почав обдумувати відплату. Одного разу вони поїхали на храм до Микуличина. В місцевого священика було багато синів, і хлопці разом забавлялися. Вертаючись додому, Григорчук просив у о. Сенютовича звільнення на тиждень, щоб піти з синами того священика до Сигота і закупити там товарів, а тут перепродати їх із заробітком. Григорчук сказав це навмисне. Увечері він терпеливо чекав під вікном в о. Сенютовича. Пізно вночі прийшов ватажок опришків і довго радився з панотцем. Григорчук чув навіть, на котрий день Кочержук призначив відвідини Микуличина. На другий день він пішов туди й повідомив про це синів священика. Коли прийшли опришки, то попалися в засідку. Сімох з них зловили, а ватажок утік. Коли він повідомив о. Сенютовича про те, що сталося, то той, боячись, що опришки викажуть його, повісився на дзвіниці. Кочержук ще довго ховався в своїй жінки-ворожки і аж на старості літ його вбили мешканці Бані-Березова. Так закінчив свою злочинську кар'єру ватажок Федір Кочержук-Худан. Молодий Григорчук оженився в Бані-Березові і став родоначальником відомого й загальношанованого роду Григорчуків.

ВІДГОМІН ОПРИШКІВСЬКИХ ДІЙ У БЕРЕЗОВАХ

Цікавий епізод з опришками трапився Андрієві Кузичеві зв. Базюк (прапрадідові автора) в Березові Нижньому.

Однієї літньої ночі переслідуваний жандармами Олекса Дов-

буш постукав у вікно до Андрія Кузича. Відчинивши двері, він побачив перед собою опришків і переляканий сказав їм: „Грошей не маю, худобу та все, що в хаті, можете брати“. Ватажок відповів: „Ми не прийшли по гроші. Захочай нас від жандармів і змети сліди, бо вони рано будуть тут. А тепер дай їсти“. Коли Базючка гостила опришків, Базюк, побудивши синів, послав їх пригнати кілька пар своїх коней, які були недалеко на пасовиську, і наказав двом синам сісти на коні і проїхати якої півмилі по слідах опришків кілька раз туди й назад. Коні опришків погнав горі рікою і захочав у лісі. Нагодованих опришків і їхні речі захочав у стодолі глибоко в сіно. До ранку все було готове, і всі пішли спати.

Вранці до сходу сонця прибули жандарми. Старий вийшов заспаний на подвір'я, а коли жандарми ввійшли в хату, то побачили, що сини й ціла родина сплять.

Розгублені жандарми, перешукавши дім, подвір'я, стрих і стодолу, почали випитувати в господаря, чи не були в нього вночі опришки, бо вони згубили їхній слід недалеко від його хати. Базюк відповів, що не бачив опришків, а сліди від його коней, бо він має їх кілька пар. Жандарми від'їхали ні з чим. Увечері після вечері від'їжджали опришки. Коли вже посідали на коней, Довбуш покликав Базюка і, відв'язавши від сідла великий мішок, кинув на землю до ніг Базюкові із словами: „То за твою поміч“. І від'їхав. Розв'язавши мішок, Базюк побачив срібні таляри Марії Терези і пізніше купив за них багато поля.

Другий випадок, зв'язаний з опришками, стався в тому ж селі з господарем Миколою Арсеничем, що звався „Євчик“, бо його батько помер рано, а хлопець ріс коло матері на ім'я Єва. Одного разу була велика повінь, і вода поробила великі вирви в берегах. Євчик мешкав на Нижнім Облазі недалеко від ріки і знайшов в одній вирві дуже важку барилку. Відкривши її вдома, побачив золоті і срібні таляри. Завдяки цій знахідці він дуже розбагатів, а перед смертю купив до церкви великий дзвін, що звався „Євчик“. Дзвін був такий великий, що не можна було дзвонити за шнур, а завжди два малі хлопці вилазили на дзвіницю та дзвонили серцем дзвона. Ті гроші закопали опришки, і коли спала вода після повені, якісь люди приходили шукати барилку, та вже не змогли знайти. Той Євчик мав п'ятеро дітей, його наймолодша дочка Анна була бабкою Ярослава, Юліяна, Романа й Костянтина Геніків-Березовських. Її звали „Товстючка“ або „Гандзя Євчикова“.

В Березові Нижньому була ще одна пам'ятка опришківства — другий великий дзвін зв. „Закутинський“, менший як „Євччик“, зате, мабуть, голосніший. Його уфундував Федір Ґеник за душу свого брата Івана. Вони мешкали там, де була хата Миколи Милевського зв. Варварин, а прізвисько Закутинські мали тому, що їхній батько, покинувши село Березів, перший поселився за кілька кілометрів від села в закутку між лісами й двома селами. Тому мешканці Березова прозвали його Закутинським. Його молодий син Іван мав зв'язки з опришками і хоч сам не ходив з ними, але вони мали в нього склад награвованого добра і схованку в разі погоні. Схованка під час небезпеки була на горі Няджин, а коли небезпека минала, опришки відпочивали в хаті обох Закутинських. Схованка знаходилася під тією горою з південного боку, де під стрімким і недоступним узбіччям була мала площа, а на ній з-під гори било досить сильне джерело чистої холодної води. (Джерело до сьогодні зветься Криницею Закутинського). Це місце з природи добре замасковане, тяжко доступне і легке до оборони.

Іван Закутинський діяв у кінці 18 й на початку 19 ст. Умираючи він доручив своєму братові за гроші, які він набув за співпрацю з опришками, купити до церкви такий великий дзвін, щоб голос його було чути поза гору Няджин. Брат виконав заповіт і в другому десятилітті 19 ст. купив до церкви дзвін з написом „За отпущеніє грѣхов брата Івана“. Дзвін був надзвичайно мелодійний і такий голосний, що в гарну погоду голос його було чути в промірі однієї милі (7 1/2 км).

Іван Закутинський помер в силі віку десь коло 1810 р. Після його смерті його брат дуже розбагатів і перебудував стару хату. Видно брат не забув у заповіті і про нього. Він мав лише одного сина, а син лише одну дочку, і на його синові цей рід вигасає. З останньою дочкою з роду Закутинських оженився батько Миколи Милевського, та він рано помер, а Микола ріс коло матері Варвари, і люди прозвали його Варварин або Закутинський, хоч тільки його мати була з того роду. Хату, в якій мешкали Варварини, будував уже згаданий Микола.*)

Після знесення панщини австрійський уряд енергійно взявся за винищення опришківства, і в кінці 19 ст. воно перестало існувати. Австрійські війська забрали в 1915 р. дзвін „Євччик“, а „Закутинський“ дзвонив до II світової війни.

*) Про Закутинських і їхній дзвін подамо за переказом Стефана Фіщича, старого дяка в Березові Нижньому.

РОЗДІЛ XII

АВСТРІЙСЬКІ ЧАСИ

Після прилучення Галичини до Австрії в 1772 р. суспільний лад в Галичині й на Покутті виглядав так. Кілька тисяч магнатів мали в своїх руках землі буквально цілої Галичини. Мільйони селянства на тих землях не мали ніяких прав і були власністю магнатів, їхнім живим інвентарем. Пан міг селянина убити, продати, програти в карти, замінити на пса чи коня. Без дозволу пана селянин не міг оженитися, ані змінити місця мешкання. Селянство було темне, неосвічене, забобонне й побожне. Між цими двома протилежностями був ще прошарок дрібної шляхти, духовенства й міщанства. Хоч вони й не робили панщини, але були майже такі ж неосвічені й забобонні, як і селянство. Магнати також не мали високої культури, бо освіта в передрозборовій Польщі стояла на дуже низькому рівні. Політичний провід краю перебував у руках магнатів, бо дрібна шляхта виконувала волю магнатів.

Австрійський уряд не застав ані однієї доброї дороги. В 1786 р. в Коломиї не було ані одного мурованого дому, так як і в усіх галицьких містах за винятком Львова. Рільництво й плекання худоби стояло на дуже низькому рівні. Дідичі примітивно управляли землею руками селян. Ремесло в містах було в руках жидів, а торгівля — в жидів і поміщиків. Селянські хатки були маленькі й примітивні, криті соломною на Поділлі, а дралицями на Підгір'ї. Приватне майно селянина на Покутті залежало від ласки поширеного тоді опришківства. Вся влада перебувала в руках ворожої до Австрії польської шляхти. Досить числена дрібна руська шляхта була напівграмотна і залежна від магнатів, а що найголовніше — не організована. Духовенство також було малограмотне, матеріально залежне від магнатів.*)

Зайнявши Галичину, австрійська влада не мала на кого опертися, бо магнати й польське міщанство були ворожі, а руська шляхта, духовенство й селянство були неосвічені, неписьменні й неорганізовані. Цісарева Марія-Тереза пробує опертися на шляхту. В 1775 році вона приїжджає до Львова, щоб познайомитися з відносинами в прилученні краю, і виданим тоді у Львові патентом зрівнює галицьку шляхту з австрійською.**) Її син Йосиф II

*) Такі звіти про стан Галичини пишуть і перші австрійські генерали до цісарської канцелярії.

**) Тим декретом галицька шляхта набула титул "von"

рішився на далекойдучі реформи. В першу чергу він постановив піднести господарське життя країни, для чого спровадив німців- колоністів, щоб учили місцеве населення поступової господарки. Він увів плекання конюшини, ріпаку, тютюну й цикорії; скасував особисте підданство й видав патент, що селянам вільно іти до шкіл і до ремесла; заснував нові шпиталі й видав наказ огороджувати цвинтарі муром, а не плотом.

До приходу австрійської влади в Галичині не було ніяких шкіл для населення. По більших містах (як Коломия) при церквах існували церковні школи, які підготовляли учнів до духовного стану — на дяків і священників, тому в них учили читати часослов, псалтир і октоїх. По селах взагалі ніяких шкіл не було. Патентом з 1783 р. Йосиф II видає наказ про заснування шкіл, а року 1784-го закладає університет у Львові й гімназії по більших містах.

Та найголовнішим його розпорядком було закріплення в дідичність за селянами землі, яку вони обробляли. Панщину обмежено до 5 днів на тиждень. Селянин мав право скажити пана до суду і перестав бути власністю пана. Народ і духовенство відітхнули з полегшою і почали підтримувати австрійську владу проти магнатів. Якщо б Йосиф II пожив був довше, хто знає, яким шляхом пішов би був розвиток нашого народу, та, на жаль, передчасна смерть його (1790) стримала такий позитивний для нашого народу хід подій. Леопольд II і Франц I не мали ані таких плянів, ані власної думки — ними керувала двірська бюрократія, і за них приходять до голосу в Галичині польська шляхта.

Ще Марія-Тереза, будучи у Львові, розв'язала своїм декретом усі тодішні польські уряди, вводячи натомість австрійську адміністрацію і судівництво. Для виконання цих розпорядків встановлено було уряд мандатора, а край поділено на мандати (територіяльно мандат відповідав польській волості з 4-7 сіл, а правно означав повновластя). Отже, мандатор був урядником австрійської держави, уповновжений її урядом виконувати владу. Мандати творили округи — староства, повіти (т. зв. циркули), на чолі яких стояв староста циркулу. Всі циркули підлягали намісникові у Львові.

Для польських магнатів на той час це була страшна революція і вони не хотіли виконувати розпоряджень австрійської влади. Але мандатори пильнували, щоб ті розпорядження переводилися в життя силою закону. Австрійський уряд рекрутував мандаторів до Галичини з чехів і словаків, які розуміли українську мову. Та не всі вони як слід виконували свої завдання. Польські

пани намагалися підкупити мандаторів, і багато з них пішло на це та почали надуживати своєю владою. Про один такий випадок у Березові треба згадати. В тодішній австрійській державі обов'язкова військова служба тривала 12 років. Шляхта була звільнена від військової служби, зате мала право вступати добровільно в офіцерські військові школи, тому вербування рекрутів у шляхетських осередках відбувалося так. Раз на три роки в Березові з'являвся офіцер австрійської армії в парадній уніформі з барабанщиком і сурмачем. На срібній таці сурмач ніс перед собою печену курку і пляшку вина. При вході до села сурмач трубів, а барабанщик бив у барабан. Коли населення збігалось на шлях, офіцер зупинявся і говорив українською мовою: „Хто шляхтич — приставай до вербунки, а будеш ціле життя їсти з маслом курки“. Далі він пояснював, що шляхетська молодь має право вступати в офіцерські школи, а тим самим має запевнений білий хліб і печену курку на ціле життя. Офіцер зупинявся ночувати в домі мандатора і чекав зголошень. Мандатор скликав молодих хлопців і заохочував вступати у військову школу. Проте березуни не поспішали, бо нікого не приваблювала перспектива бути у війську ціле життя (до 60 років), до того ж далека школа (Відень) і німецька мова відстрашували сміливців.

Інакше виглядало вербування селян. З кожної родини, що мала більше як одного сина (одинаки були звільнені), один мусів відбути військову службу. Якраз при наборі рекрутів мандатори часто надуживали своєю владою. Коли хтось багатий добре заплатив мандаторові (він призначав, хто зобов'язаний служити у війську), він звільняв його сина, а на його місце брав двох молодших синів з іншої родини замість одного. Як знаємо, в Березові жила шляхта й нешляхта. До шляхти мандатор не мав ніякого права, бо вона мала свого вйта, а мандаторові підлягали лише селяни. Та деколи мандатор порушував цей порядок.

В ті часи предок Миколи й Михайла Геніків, які тепер мешкають в Детройті, бл. п. Михайло Генік-Березовський посварився за щось з мандатором, і той віддав його до війська. Нічого не допомогло, що Геніки шляхта, бо вони не мали документа на доказ свого шляхетства, тому мандатор міг оправдуватися помилкою. Хоч Генік уже був у війську, його рідня внесла скаргу на мандатора до Львова, і там відбувся т. зв. шляхетський вивід: по троє свідків з батькової й матеріної лінії присягали, що Михайло Генік— шляхтич. Справу виграно, і через три роки (так довго тривав процес) Михайло повернувся з війська додому. Він служив

на Угорщині, а по-угорському вояк зветься „катуна", тому в Березові його почали прозивати Катунном, і це прозвище залишилося в їхньому роді до сьогодні. Батько обох згаданих Ґеників мав документ-пергамін німецькою мовою з докладним описом, коли відбувся вивід, які свідки присягали і т. п.

З тих часів треба згадати про конфіскацію лісів у великих магнатів і в монастирів. Австрійський уряд відібрав тоді величезні ліси й лісничівку в магната Яблоновського та маєток хмельничанина Деміловича. (З того часу і аж до II світ, війни в тій лісничівці мешкали державні лісничі). Скасування панщини остаточно добило рід Яблоновських та інших панів у Карпатах. Встоялися лише ті магнати, які мали поля на Поділлі. Ліси в Карпатах забрала держава.

Під час воєн Наполеона все польське населення міст і дідичі- магнати симпатизували йому і польському генералові Домбровському. Дрібна українська шляхта й селянство симпатизували Австрії, та, оскільки панщизняне селянство було підвладне панам, по стороні Австрії чинно могла виступити лише дрібна українська шляхта. Австрійський уряд переводив тоді щороку інтенсивне вербування в шляхетських осередках, і тоді з Березова голосилися добровольці. Правдоподібно зголошень було багато, але до наших часів збереглися згадки лише про три випадки.

В Березові Нижньому зголосилися тоді два сини вже згадуваного Андрія Базюка — Антін та Іван. Вони вернулися додому в ранзі офіцерів. За вірну службу одержали пергаміни з наданням якихось титулів і права їздити повозом, запряженим в три пари коней, що в ті часи дозволялося лише графам, а також мали право на лови, випас худоби і безплатне користування будівельним і опаловим матеріалом з державних лісів та річну пенсію по 180 срібних талярів Марії-Терези, що на ті часи було дуже багато. Вони повернулися старими парубками і вже не женилися та, крім пенсії, мало користувалися своїми правами. За оповіданням 83-літнього М. Кузича ті пергаміни ще в кінці 19 ст. переховувалися в родині їхнього діда Михася Базюка. За оповіданням С. Григорчука з Бані-Березова проти Наполеона воював Петро Лазарович, австрійський офіцер високої ранги. його фото з еполетами й орденами зберігалося в родині Лазаровичів до I світ, війни. В легіонах Домбровського по стороні Наполеона воював шляхтич Іван Стрільбицький з Текучі, про що буде згадка далі. Всі вищезгадані були офіцерами, а в яких рангах, того, на жаль, з оповідань дідусів не вдалося встановити.

ПОВСТАННЯ КОШУТА Й БЕРЕЗУНИ

Про повстання Кошута у всіх Березовах збереглося значно більше згадок. Березуни виступили тоді чинно і вперше від часів Хмельниччини — організовано. Оповідання старих дідусів досить помішані й неясні, бо після I світ, війни майже не було живих учасників тієї війни, а про них оповідали їхні сини. З тих оповідань довідуємось, що березуни творили добровольчу сотню, що озброєння одержали з австрійського військового магазину в Коломиї та що воювали в сивих шапках, сердаках) і в високих до колін чоботях. Багато березунів ходило на Кошута. Далі з оповідань дідусів знаємо, що тоді через Березів перейшли російські полки, зокрема козацький гвардійський полк на чолі з ген. Пашкевичем, і Татарським шляхом та іншими карпатськими переходами вдарили на Кошута. Як оповідають, ген. Пашкевич мав дуже імпозантну поставу — з широкою бородою, в сивій шапці і в довгому сивому жупані на чорному, як ворон, коні. Генерал і козаки говорили по-українськи, що робило дуже великий вплив на населення. Ген. Пашкевич ночував на приходстві в Березові Середньому, на Царинці, і мабуть з того дня парох Царики о. Яшковський (може несвідомо) став прихильником білого царя, а пізніше й москвофілом. В дійсності це відбулося так.

В березні 1848 р. у Відні вибухає революція, яка починає в австрійській державі т. зв. Весну Народів. Під тиском народів, які входили в склад австро-угорської монархії, цісар Фердинанд I проголосив конституцію у квітні того ж року. Однак в деяких краях монархії вибухають національні повстання, вістря яких було звернене проти австрійського уряду. До Австрії тоді належала й північна Італія, і повстання в Італії мало явно антиавстрійське наставлення, бо там діяв підпільний рух за об'єднання Італії, на чолі якого стояв ще нікому не відомий молодий Гарібальді. Мадяри також захотіли усамостійнитися і підняли збройне повстання під проводом Кошута. Таке саме становище зайняли й поляки, а їхня Національна Рада в Кракові проголосила відбудову Польщі „від

)Тоді вперше в'проваджені куцяки-клиняки, які носили офіцери й під-офіцери. Сердаки й кз'цаки застібалися мосянжевими гудзиками з двоголовими орлами від австрійських військових плащів, які березуни одержали разом із зброєю. Запинка до них була з міцної червоної гарасійш (т. зв. шерстянки). По цих гудзиках і запинках австрійці пізнавали "самооборонців". З того часу і аж до I сзїт. війни в Березовах був звичай носити та і гудзики з двоголовим орлом і червоною запинкою. Ніякий шануючий себе березуни не вживав інших гудзиків, лише з кашупівських часів, бо вони були більші й мали більший про-цент міді. Такі гудзики зберігали й носили з роду в рід.

моря і до моря“ та почала організовувати збройні сили, а на поміч мадярам послала ген. Бема з сильним відділом польських повстанців. Інші слов'янські народи Австрії зайняли більш помірковане становище: чехи домогалися автономії, а українці й хорвати явно проголосили вірність Габсбургам.

Галицькі українці організували у Львові Головну Руську Раду, яка заявила вірність Австрії, висунувши лише одне домагання: поділити Галичину на східню й західню; із східньою мала б з'єднатися північна Буковина, й Закарпаття, і ці три заселені українцями провінції мали б творити окремих коронний край з окремим соймом у Львові. Українці й хорвати діяли так не з любови до Австрії, а в обороні своїх загрожених життєвих прав, бо мадяри зазіхали на хорватів, а поляки на східню Галичину. Проголошення домагань Руської Ради було відром холодної води на голови мадяр і поляків та перекресленням їхніх мрій на усамостійнення. Східня Галичина й Закарпаття з одного боку, а хорвати з протилежного взяли мадяр у два вогні, розлучаючи їх з польським союзником — західньою Галичиною. Можна сміливо твердити, що виступ українців і хорватів по стороні Австрії врятував її від розпаду в перші місяці революції. З того часу австрійський уряд називав галицьких українців „тирольцями сходу“.

На початку червня 1848 р. повітово-деканальні Руські Ради почали творити свої збройні сили — Національні Гвардії в містах і відділи Селянської Самооборони в селах з осідком по парафіях. За відсутністю політичних партій в ті часи, як підставу організації галицького населення взято церковно - адміністративну сітку краю. В осідках деканатів постали Деканальні Руські Ради, які охоплювали повіти в теперішньому розумінні. Всіх деканально-повітових рад було 45, вони підлягали Головній Руській Раді у Львові, і кожна з них мала там свого референта, який давав звідти інструкції й накази та одержував від неї звіти. Зв'язок з центром організовано було дуже добре, так що вісті з найдалших околиць краю, завдяки розставленим коням, приходили до Львова за два дні. Утворені в більших містах краю Національні Гвардії співпрацювали з австрійським урядом і в разі потреби одержували з військових магазинів зброю й уніформи. З цих Гвардій вибирали військових людей і приступили до організування з них військових формацій т. зв. Руських (або гірських) Стрільців. Ці стрілецькі відділи мали австрійських офіцерів і військоове оснащення й озброєння. Австрійський уряд мав замір організувати більше таких батальйонів, та домагання Головної Руської Ради

насторожили його, тому створено лише один батальйон. Причини настороження були такі.

Домагаючись повної автономії з окремим військом, соймом і урядом, чехи почали виявляти великі симпатії до російської армії, яка тоді господарювала в східній Галичині, Угорщині, Словаччині й Моравії. 2 червня 1848 р. чехи скликали до Праги Всеслов'янський з'їзд і, щоб примусити австрійський уряд признати їхні домагання, почали співпрацювати з поляками і надавати тон і напрямні тому з'їздові. Головна Руська Рада взяла участь у з'їзді і цим підтримала політику чехів та насторожила австрійський уряд, який ставився вороже до з'їзду, а в міру щораз радикальніших домагань його дав генштабові наказ зліквідувати цей з'їзд. 17 червня ген. Віндшігрец обстріляв з гармат Прагу та розігнав з'їзд, а російські війська розбили Кошута, і революція в Австрії була придушена. Після цього вже не було потреби творити нові батальйони Руських Стрільців, тому так і зостався лише один.

Найдіяльнішими були деканальні руські ради на Підкарпатті, які створили селянські самооборони в усіх парафіях, а в Коломиї — Національну Гвардію, яку підтримував австрійський військовий гарнізон. Селянські Самооборони були озброєні доморобною зброєю (коси, вила, сокири), а комендантами їх вибирали вислужених підофіцерів. Зверхником кожної Самооборони і відповідальним за її діяльність перед ГРРадою та австрійським урядом був парафіяльний священник. Провідником Головної Руської Ради у Львові був єпископ Яхимович, а заступником його — крилошанин Куземський. Кожна деканальна рада мала такий самий склад, як і Головна Руська Рада у Львові — 10 священників, 8 осіб світської інтелігенції, по 3 селян, міщан, шляхтичів і дяків). Головою деканальної ради був декан.

ГЕРЦОГ ПЕРЦОВИЧ І БЕРЕЗІВСЬКА СОТНЯ

Цікаво, що в ті переломові часи, коли, здавалося, вирішується доля Галичини, Березів зайняв таке ж становище, як і не раз на протязі століть в рішальні моменти історії, — березуни виступили активно. Які причини вплинули на виосібнення березівської Самооборони, ми можемо лише догадуватись. Однак з оповідань дідусів знаємо, що березуни брали активну участь у війні з Кошутом, хоч тоді ще не було примусової військової служби для шляхти (введено щойно в 1861 р. під загрозою війни Австрії з Прусією), березуни пильнували гори цілий рік, підписавши на рік контракт ловити маляр і поляків. Багато з них тієї зими повідморо-

жували вуха й носи, та ніхто не був убитий, всі щасливо повернулися додому.

Найречевіше про війну з Кошутом оповідав Михайло Симчич (зв. Леськів або Михайлик), який оженився й мешкав у Лючі. Це був начитаний березун, заввятий радикал і супутник д-ра К. Трильовського. Михайлик не проминув ні одного віча д-ра Трильовського в окрузі і на кожному з них обов'язково брав голос і виголошував найкоротшу з усіх відомих у світі промову, яка завжди викликала в слухачів веселість, його промова виглядала так: „Хлоп дрантивий, жид паршивий світ тримає“. Після цих слів він кланявся і сходив з трибуни. Все своє життя Михайлик тяготів до Березова і щонеділі йшов пішки 7 км до церкви в Березові і при тому відвідував свою рідню. Про вищезгадану війну він оповідав таке:

”Мій батько був на війні з Кошутом. То була легка війна, боїв великих не було, десь попукали (постріляли) трохи, як ганялися за мадярами, коли вони з поляками переходили на цей бік границі. Стояли березуни осінь та зиму на границі у Вороняці (Татарський шлях), а перед Великоднем перейшли до міста Кути над Черемошем. Звідтам по Петрю 1849 р. прийшли домів. Командував березунами оберляйтенант фон Перцович родом з Березова, всіх березунів було 80 людей. Служили один рік "фрайзілліг" (добровільно). Карабіни та багнети дістали з військового магазину в Коломиї“.

З якого роду Перцовичів та з котрого Березова походив той оберляйтенант Перцович, Михайлик не міг пояснити. Це вдалося встановити на підставі оповідання С. Григорчука про герцога Перцовича з Бані-Березова, бо воно навело на думку, що це, мабуть, та сама особа. Поскільки надавання герцогських титулів мусіло занотовуватися, після довгих розшуків вдалося знайти докази, що це дійсно був той самий Перцович. Це з'ясував на прохання автора цієї праці один віденець, інженер Rudolf Langoth. Подаємо уривок його листа з 27 червня 1961 року: “Hauptman Herzog von Perzowitsch, bekam eine Auszeichnung samt seiner freiwilligen Kompanie, im Kampf bei Siget Mar., in Krieg gegen Koschut, im Jahre 1848. Titel “Herzog" erhielt er am 27.7.1849 Jahre”.

Щойно вищеподане вияснення докладно освітіло неясні оповідання наших дідусів. З нього виходить, що березівська Самооборона була організована на відмінних основах, як усі інші на тодішньому Підкарпатті. Це була сотня Гірських Стрільців - добровольців, озброєна й вишколена на військовий лад, і з нею згаданий Перцович звів якийсь успішний бій з мадярами коло м. Сигота, за що й був відзначений титулом герцога.

На основі історичних даних з тих часів можна догадуватись про такі причини організування березівських стрільців: 1) Іван Арсенич зв. Сарамчик був членом Головної Руської Ради у Львові. До нього і до згаданого капітана-герцога (тоді ще оберлейтенанта) австрійська влада мала довір'я, а вони обидва мали в тієї влади впливи. Беревів був тоді деканатом. 2) В околицях м. Сигота знаходився вишкільний табір польського ген. Бема— приятеля, союзника й шефа штабу мадярського вождя Кошута. Всіма можливими переходами через Карпати до цього табору збігалася польська шляхта з цілої Галичини, тому треба було пильно стерегти Татарський шлях і замкнути всі переходи. Цього не могли робити панщизняні селяни, бо вони були власністю польських панів, які підтримували ген. Бема. Це мусли робити незалежні від польських панів люди, які добре знали всі гірські переходи. Такими були лише березуни.

З історії тих часів знаємо, що угорські й польські повстанці часто переходили границю і грабували гуцулів. Австрійському командуванню потрібний був відділ довірених людей, які знали гори й були незаступимі у виловлюванні польсько-мадярських повстанців спочатку на цьому боці границі, а пізніше й на Закарпатті, де українське населення на заклик Головної Руської Ради також виступило по стороні Австрії проти мадяр. Десь від половини травня 1848 р. березуни стаціонували у Воронянці та разом з австрійцями ганялися по горах за повстанцями. Десь на початку лютого 1849 р. березівська сотня була перенесена на буковинську границю. Цю подію можна пояснити так.

Після того як ген. Пашкевич в кінці 1848 р. розбив армію Кошута, ген. Бем, який кількакратно успішно розбивав австрійські відділи, скрився до Семигороду, а в січні 1849 р. з'явився на Буковині, де в той час вибухнуло повстання гуцулів проти румунських дідичів під проводом посла до першого австрійського парлямеяту Л. Кобилиці. Очевидно ген. Бем хотів використати це повстання в польсько-мадярських інтересах, його маневр вимагав від австрійців рішучої протидії. Начальний комендант австрійських збройних сил на Галичину й Буковину, ген. Гамершільд проголосив воєнний стан у цих краях, а австрійські війська відтиснули ген. Бема, не давши йому змоги злучитися з гуцульськими повстанцями. З таких причин березунів перенесено було до Кут. Зима 1849 р. була сувора й далася взнаки березунам, тому серед них так довго жила пам'ять про цю війну. Після капітуляції Кошута в червні 1849 р. березівську сотню розформовано, і всі

березуни повернулися додому. Член ГРРади Іван Арсенич розчарувався в Австрії і разом з Наумовичем та його однодумцями через 10 років виїхав з ріднею до Росії, - про що буде мова далі.

АВСТРІЙСЬКО-ПРУСЬКА ВІЙНА 1866 РОКУ

Про участь березунів у дій війні маємо вже далеко більше згадок у всіх Березовах. Учасник цієї війни Яків Мединський з Березова Нижнього оповідав таке: „У пруській війні березуни служили у своїй шляхетській компанії. Ми були перші рекрути із шляхти, бо до того часу рекрутів брали лише з селян, а шляхта служила добровільно. Уніформу ми мали берегівську. Вояки мали звичайні берегівські петики, сиві шапки, чоботи та убрання (широкі темносині штани). За уніформи платив уряд. Офіцери й підофіцери мали „куціки“ з кливім або клиняки“. Те саме оповідав у Бані-Беревові Іван Лазарович зв. Шкварчук.*) Він говорив, що з його „цугу“ лишилося в живих три березуни. Лазарович також стверджує, що березуни воювали в сивих шапках, сіряках, убранню і в чоботях, а офіцери й підофіцери мали куцяки- клиняки.

Тут торкнемося куцяка і шапки, званої в Березовах киянкою, бо здавна її привозили з Києва готовою або смушком. В козацькі часи вона була кругла, досить висока і з червоним дном. Аж до пруської війни в Австрії існували кінні шляхетські ескадрони із угорської й австрійської шляхти. Ці ескадрони мали свої спеціальні однострої і склалися з дітей багатих землевласників. Чисельна галицька шляхта була бідна і тому не мала верхових коней під час пруської війни, отже австрійська влада була змушена творити з неї піші батальйони. Березів уже мав свою традицію з війни з Кошутом, тому австрійці, рахуючись з цим, ввели до військової уніформи шапки-киянку, зробивши її коротшою і розтятою по боках на три частини у вигляді трикутника гострим кутом до чола. Тому в Березовах до I світ, війни всі шапки-киянки були такої форми, лише менше розтяті, так що трикутник не так сильно

*) Утікаючи від прусаків, вони зайшли до однієї хати і попросили їсти. Господиня дала їм по кусневі чорного хліба і по склянці молока, а сама вийшла з кухні. Голодний Лазаревич сам почав шукати їжі і знайшов у печі топлону солонину та взяв із сковороди три шкварки і з'їв. Коли господиня покликala дітей їсти, він побачив за столом 12 малих худорлявих дітей, батько яких також був на війні. Це так подіяло на нього, що, повернувшись з війни, він постановив собі за покуту, що з'їв ті три шкварки, до кінця життя постити щороку від четверга Страсного тижня до Великодня. Поскільки він оповідав усім, чому постить, березуни прозвали його Шкварчуком.

впадав у вічі. Дно шапки було темночервоне (малинове), а смушок синій, великий.

Куцяк-клиняк — це короткий плащ, що сягав до колін, хоч називати його плащем не можна, бо від пояса він мав вставлені клини, які робили його поли широкими. Стоячий ковнір мав темносинє обшиття, як і поли, передки й рукава. З правого боку нижче пояса куцяк мав обшитий синьою волічкою проріз*) для витягання пістоля. Це був плащ австрійських шляхетських ескадронів. Мабуть офіцери й підофіцери піших шляхетських сотень під час пруської війни також були шляхтичі, тому вони прийняли цей плащ. Перед тим березуни не знали такої одежі, а після війни з Кошутом куцяк увійшов до парадного строю березунів і перетривав до I світ, війни, а потім вийшов з моди.

Примусову військову службу для шляхти введено в 1862 р. під загрозою війни з Прусією. Березівська сотня брала участь в дуже кривавій і нещасливій для Австрії битві під Садовою. У двох битвах під Кенігрецом і Садовою австрійська армія була цілком розгромлена та понесла дуже тяжкі втрати.

ПОЛЬСЬКІ ПОВСТАНЦІ І ГРАФ ГОЛУХОВСЬКИЙ У БЕРЕЗОВІ

З тих часів годиться згадати про польське повстання в 1863 році, яке знайшло відгомін і в Березовах. Після придушення повстання до Березова скрилося багато повстанців, які приїхали сюди кінно і возами, намагаючись перейти на Угорщину через верхи, а не Татарським шляхом, який стерегла австрійська жандармерія на угорській границі. За переведення на Угорщину поляки платили золотом, купували сідла теж за золото, і це довело деякого з них до згуби. Деякі березуни чесно переводили їх за умовлену суму, а деякі, знаючи, що вони мають золото, грабували їх у горах і лишали на ласку долі.

В Березові Середньому, в домі римо-католика фінанса Карпінського скрився якийсь старшина (чи не комендант їх), що мав охорону з піших вояків. Разом з охороною його переводили на Угорщину перебраним у селянський стрій. Поляки брали з собою лише пістолі. Один карабін з тих часів переховувався в хаті Стефана Климюка зв. Ількового, що опісля жив у хаті Карпінського. Карабін мав коротку грубу цівку, порох запалювався кременем. Жінка С. Климюка була дочкою священика і вийшла заміж за Карпінського, а коли той помер, вийшла вдруге заміж за С. Климюка. В її батька також переховувався один старшина, який по-

*) Цей проріз виглядав ніби кишенья

дарував маленькій Гані велику золоту брошку з ініціалами та залишив у священника свій віз.

Ще один замітний епізод з тих часів нотує історія Березова, а саме: відвідини Березова графом Голуховським, намісником Галичини. Він почав організовувати польську адміністрацію і хотів розбудити польський дух у шляхетських осередках. З такою метою він відвідав і Березів. Цікаво, що, крім вїта й радних, ніхто з березунів не вийшов привітати його. Граф пробував скликати всю шляхту на нараду, та з греко-католиків ніхто не появився. Прийшли лише римо-католики, і Голуховський говорив до них. Наші римо-католики не розуміли польської мови, тому лісничий перекладав його промову на українську мову. На прощання граф подарував їм список берегівської шляхти польською мовою. З цього списку виходило, що всі березуни — споконвіку польська шляхта, лише живучи між русинами, зрушилася і забула свою мову й віру. На книзі він власноручно написав такі слова: "Przejeżdzałem przez Berezów i widziałem zacna ezlachte berezowska. Daruje zacnej szlachcie, ten "Poczet Szlachty" na pamiatke. Graf Goluchowski."

Він подарував і прапор з іменами всієї шляхти Березовів. Відпис того прапору мала церква в Березові Нижньому. Той список шляхти переховувався в родині Пригородських і його читали наші римо-католики, набираючись переконання, що вони дійсно нащадки мазурів, які прийшли до Березова з Казимиром Вел. Випадок з москвофілом Тимяком остаточно завогнив цю справу, і так ми втратили наших римо-католиків у Березові.

Годилося б згадати з тих часів і про Текучу. Коли Польща прилучила Галичину, магнат Яблоновський відібрав у наших бояр соляні джерела. Родині Свірських належали джерела й великий шмат землі в долішньому куті села Текучі. Посвоячений з Романовичами рід Свірських дуже потерпів у змаганнях за самостійність: поляки майже винищили мужеських потомків, а маєтки їх зайняли Казимирові прибуду правом кадука. Десь в кінці 15 ст. шляхтич Андрій Стрільбицький жениться з дочкою Матвія Свірського, яка була сирота, і в посаг дістає маєток у Текучій.

В роки Наполеонських воєн поляки якимось заманили молодого Івана Стрільбицького в легіони Домбровського, і він як „шволежер“ (кіннотчик) брав участь у Наполеонових підбоях Еспанії, в боях у горах Само-Сієрра і в здобуванні Барсельони.*) В Барсельоні він був уже в ранзі офіцера і познайомився з еспанською красунею з старовинного шляхетського роду. Хоч батьки дівчи-

*) Іван Стрільбицький добре говорив еспанською мовою

ни були проти знайомства „грандесси“ з чужинцем, закохана шляхтянка умовилася з гарним офіцером і однієї «очі втекла з ним. Як довго вона тинялася з ним по Європі, невідомо, та в кінці молодий Стрільбицький привіз її в Текучу. Вона була прикладною дружиною й матір'ю, і з того часу в роді Стрільбицьких помітно домішку еспанської крові. Після I світ, війни Володимир Стрільбицький був лісничим в Березові Нижньому, а пізніше в Полянцях коло Микуличина.

САРАНЧА, ГОЛОД І ПОШЕСТЬ У БЕРЕЗОВІ

Влітку 1843 р. на Березів і ціле Покуття налетіла саранча із сходу і завдала багато спустошення. Саранча летіла такою хмарою, що в сонячний день зробилося темно. Вона наробила шкоди в цілій долині Лючки аж до Коломиї. Протягом трьох годин саранча зжерла дочиста все, що зеленіло, дерева залишилися без листя, як взимку. Люди копали ями, згортали в них лопатами маси саранчі і так душили її. Того року в Березовах був голод, та ніхто не помер з голоду, бо в Печеніжині й Ославах саранчі не було. В роках 1855-56 був великий голод. Історія нотує, що зима того року була така люта, а весна й літо такі холодні, що на Вознесіння в Березові переїжджали броди на річках саньми (тобто була санна дорога). Холодний рік був у цілій північній, західній і частково в центральній Європі. Того літа Балтійське море не розмерзалося. В західній Європі, в Німеччині, Голляндії, Данії, Австрії і Скандінавії тоді померло з голоду понад 250 тисяч людей. В Росії ніхто не провадив статистики смертності від голоду, та історики припускають, що там померло понад мільйон людей. У Галичині, а зокрема в долині Лючки, того року нічого не вродило. В Лючі люди пухли з голоду, а Березови врятувало чумацтво. В Угорщині й Чехії, заслонених від північно-західніх вітрів Карпатами й Судетами, вродило збіжжя. Березуни возили сіль до Сигота, а звідти привозили кукурудзу і збіжжя. За це збіжжя вони закупили в голодуючих лючів величезні сіножаті довкола Березова. Так березуни з чумакування набули довколичні поля і розбагатіли. За три кірці кукурудзи куплено поле т. зв. Скригльак поверхнею близько 10 моргів.

Коли в 1856 р. галицьке населення дочекалося першої картоплі (урожай того року був нечуваний), Галичину й цілу Європу навістила страшна епідемія холери. Історія знову нотує, що тоді в західній Європі загинуло понад пів мільйона людей. Старі березуни оповідають, що „з хати рано не куриться дим, значить

там ніхто нічого не варить. Прийдуть під хату — хата замкнена, відірвуть вікно і знаходять цілу родину мертву, яка ще вчора жила“. Тоді в Березові вимерли Заремби. У зв'язку з холерою в Березові постала ще одна легенда, хоч старі люди присягалися, що то була правда, а саме:

„Коли люди дуже мерли, хтось порадив піти до славної ворожки десь аж у Довгополе. Ворожка порадила, що коли оборати Березів борозною двома парами цілком чорних волів, то пошесть холери негайно зникне. Коли посланці вернулися від ворожки, знайдено було в чотирьох селах дві пари цілком чорних волів та почато оборювати Березови. Борозна могла бути мілка, ледве помітна, але безперервна. Коли за кілька днів дійшли до того місця, звідки почали орати, з села вибігла висока сильно збудована жінка в чорній міській одежі („чорна пані“). Під сильний шум вітру, що нагло зірвався, вона перебігла з голосним плачем недооране поле і зникла в недалекому лісі. Ніхто не знав тієї жінки і ніколи не бачив її в Березовах. Орачі були так перелякані, що довго не могли прийти до себе, а в кінці перехрестилися і доорали борозну. З того дня більше ніхто не помер“.

Що Березови були оборювані, це факт; про це оповідала кожна стара особа в усіх Березовах, та байка про чорну пані мабуть буйна фантазія орачів.

Старі люди перед І світ, війною згадували з острахом про епідемію холери-чуми. Як свідчить історія, ця пошесть була жахливіша, як перекази старих дідусів і бабусь. Чума (або як у Березові говорили „мір“) робила такі спустошення, що не раз протягом 1-2 тижнів забирала 45-75% усього населення не лише однієї місцевості, але цілого краю. Чума була страшна тим, що нагло вибухала, блискавично поширювалася і заставляла людей безборонними і переляканими. Вона появлялася звичайно після великих воєн і голоду.

Чума мабуть така давня як і людство. Вже в Біблії є кілька згадок про чуму, далі її згадують найстаріші китайські, арабські, грецькі й римські історики задовго до Христа. У 8 ст. до Христа в Римі вимерла від чуми 1/2 населення. Перський цар Ксеркс не здобув Грецію не тому, що греки героїчно оборонялися, а тому, що чума здештукувала його армію. Перебіг та симптоми чуми, званої також „червоною хворобою“, такі: сильний біль голови, висока гарячка, все лице й очі червоні, а на тілі червоні плями; язик, горло й очі опухають і тріскаються від гарячки, а з них випливає кров. За 3-4 години хворий умирає в страшних конвульсіях. Вогнища чуми знаходились у великих людських скупченнях

Азії й Африки, де населення живе брудно і де є багато щурів і теплий клімат. Такі скупчення були над ріками Янтес-Кіянґ, Ганґ і Ніл. Заразу розносили щурі, які з кораблями добиралися до найвіддаленіших портів світу. Хворі на чуму щурі кусали худобу, псів, котів, а від них заражувалися й люди.

Першу чуму занотували греки на наших землях і в своїх колоніях над Чорним морем у 10 ст. Принесли її в чорноморські степи свіжоприбулі печеніги. Ніхто ще не досліджував, чи сильну антську колонізацію Причорномор'я не знищила чума в рівній мірі з печенігами. Друга велика епідемія чуми прийшла з нападом татар в 1240 р., і відтоді татари були постійним розсадником чуми в Європі. За п'ять століть татарського лихоліття поширювана ними в Європі чума забрала всотеро більше жертв, як убили татари в усіх своїх війнах і взяли до неволі. І це одна з причин, чому татар ніколи не було багато і чому потомків Батиевої орди не було навіть стільки, щоб густо заселити малий Крим.

Які спустошення робила чума в нас, невідомо, бо, на жаль, ніхто не провадив статистики, однак знаємо, що в 1714 р. за короткий час у Відні загинуло понад 100 тисяч людей, в Англії 50%, а в Франції 75% населення. Остання велика чума в Європі й на Україні та в Березовах була в 1856-57 рр. Винахід ліків проти чуми переніс її до історії, як страшні спомини, а ще 200 років тому вона була одна з найжахливіших пошестей людства.

ЖИДИ В БЕРЕЗОВІ

З приходом Польщі за Казимиром посунули й жиди. Знаємо, що Казимир мав любовку-жидівку, і відтоді всю торгівлю в Польщі перейняли жиди. Жид Леві, дядько Казимирової любки, завідував копальнями соли у Величці й Бохні.

Жиди принесли в Галичину горілку, бо до цього в Галичині пили за княжої доби лише питний мед.*) Жиди осіли по містах, а в села, особливо на Підкарпатті й Покутті, не йшли, бо боялися опришків. З приходом Австрії в Галичину прийшли й австрійські жиди та після ліквідації опришківства посунули й на села, навіть на Підкарпаття. Український селянин і жид — це щось таке як сіямські брати: один без другого не можуть жити. Хоч вільним Березовам польські пани не накинули жида й корчми, та в Березовах до I світ, війни було втричі стільки жидів, як по інших се-

*) Питний мед — напиток боярства і багатих людей. Селянство нило зферментований вивар із сушених овочів. Наші прадіди в Березовах відбували весілля й інші okazji з таким овочевим вином аж до кінця 19 ст.

лах, і вони мали тут дві синагоги. Як же появилися жиди в Березовах?

В Березові Нижньому був багатий шляхтич Ґеник зв. Іванюк. їдучи в чумаки десь бл. 1820 р., він привіз до Березова із Сигота жида Пінкаса, прапрадіда Ґейниха Ґехта, дав йому в своєму розлогому городі коло шляху місце на маленьку хатину та допоміг побудувати її. Пінкас знайшов собі жінку в Коломиї і привіз з нею як посаг першу бочку горілки. Щоб розводити спирт, потрібно води, яка з ним добре змішувалася б. Така вода була в джерелі зв. Долашівка, з якого випливав малий струмок. Вздовж струмка здавна росли верби. Від хатини Пінкаса до джерела було яких 250 м. Коли було мрячно або смеркало, Пінкас міг потрапити до криниці лише рахуючи верби, а помилившись вертався без води, і тоді мусіла йти його жінка. Хатина мала лише одну кімнату, що служила як шинок, спальня й кухня. В малесенькій комірчині Пінкас поставив першу бочку з горілкою. Спочатку він давав гостеві міцної горілки, а коли той підпив, давав розведеної водою.

Шляхта насміхалася з Пінкаса, коли підпили — брали його в танець, однак він ніколи не гнівався. Кожному березунові кланявся низько, знімав ярмулку й говорив: „Як ви ся маєте, пане шляхтич (пізніше замість „шляхтич“ вставляв назвисько). Березуни підсміхалися собі з нього, але пили й говорили: „Пінкас добрий жидище“. А той „добрий жидище“ доливав води в горілку і викинув багато шляхтичів з їхніх господарств, а між ними мало не викинув і свого добродія Іванюка. Врятувала його від цілковитої ліцитації його жінка, продавши свою сіножать і коралі та викупивши хату й 2/3 городу. На 1/3 поверхнею бл. півтора морги „добрий жидище“ збудував уже велику корчму, а половину відступив братові своєї жінки під нову корчму.

Так почався вплив жидів до Березовів. Перед І світ, війною в Березові Нижньому жило 15 жидівських родин. Жиди забрали всі полонини березунів. Внук Пінкаса мав три полонини і власний банк. Подібно появилися жиди і в інших Березовах. Як ілюстрація може послужити прихід жидів до Бані-Березова.

В Бані-Березові найдовше задержалося опришківство, тому жиди туди не поспішали. Як уже згадувано, в Бані жила шляхта й нешляхта. Шляхта була стиснена (2/3 шляхти на 1/3 площі села), тому була малоземельна. Нешляхта ж була багата і, як на глум, мала три великі сіножаті на території шляхти, що викликало ненависть усієї шляхти. Різні спроби відкупити ті сіножаті не вдавалися, бо нешляхта навмисне не хотіла продати їх шляхті. Тоді шляхта вирішила спровадити жида, щоб відкупив ті сіножаті, а

вона тоді відкупить у нього. Нешляхта була проти спровадження жида, та більшість радних шляхти переголосувала їх. Тоді нешляхта застереглася, щоб жид мешкав на шляхетській території.

Шукати жида вибрався вїт Лазарович і два радні. В Косові вони знайшли обідраного жидка, який продавав на ярмарку прецлі, та почали намовляти його перейти до них за громадського секретаря й шинкаря. Та він не виявляв великого захоплення. „У Бані опришки“, говорив він, „я не маю гроші на хату, на горілку, я бідний жид“. Тоді вїт заявив, що коло його хати поставлять варту від опришків, а радний Андрій Лазарович додав, що позичить йому 100 банок на горілку, а він віддасть як заробить. Жид згодився поїхати в Баню на оглядини. Шляхта водила його по своїй території, та, бачучи малі шляхетські господарства, жид не хотів між ними оселитися. На межі між шляхтою і нешляхтою стояла стара незамешкала хата-лазня. Побачивши її, жид запитав: „А в цій хаті не міг би я жити?“ —Чому ж ні? — сказав вїт. „Ну, то поріхтуйте мені цю хату і, коли буде готова, приїдьте по мене“.

Направивши хату толокою, поїхали трьома возами по жида і його рідню. За гроші Лазаровича привезли йому велику бочку горілки і примістили її в сінях. Громада дістала секретаря й шинкаря, яким став Лейба Самкинiг. В хаті містилася громадська канцелярія і шинок, а коло хати громада поставила варту.

Та з нешляхти за цілий рік до жида ніхто й ногою не ступив. Напроти нього було багате господарство нешляхтича Кульб'яка Того року у війську помер його син, і він тяжко горював за ним. Одного дня до Кульб'яка з'явився жид, став коло порога, зняв яр- мулку, низенько вклонився та й каже: „Пане Кульб'як, я знаю, що ви багач на ціле село. Позичте мені 20 корон на горілку, а я за два тижні віддам“. Кульб'як не хотів позичати, та за намовою жінки таки позичив. За два тижні жид приніс 20 корон і літрову пляшку горілки „за процент“ із словами: „Я знаю, пане Кульб'як, що ви горілки не вживаєте, але я даю вам це на лікарство. Це дуже помічне на журбу і безсоння“. По другу пляшку Кульб'як прийшов до жида вже сам, і так жид розпичив усю нешляхту та забрав її маєтки.*)

За два роки заходами вїта громада толокою будує жидові вже велику корчму (в 1827 р.). В Лейби відбувалися засідання громадської ради, парубки справляли танці, а Лейба спроваджував щораз більше свояків. В 1905 р. жиди володіли 1/4 поверхні Бані-Березова.

*)Подано за Ст. Григорчуком з „Хроніки“ Креховецького

МОСКВОФІЛЬСТВО В БЕРЕЗОВАХ

На початку московфільство в Галичині було невинним обоюванням царя, що врятував Австрію від розпаду. Симпатія до царя наростала як протест проти австрійської влади, яка, не зважаючи на вірність українців, не пішла назустріч їхнім домаганням про поділ Галичини і створення коронного краю з українських земель під Австрією. Проте були й загальні причини московфільства, посередні й безпосередні.

Посередні причини

а) Щоб мати підстави вмішуватися у внутрішні справи Польщі і довести до поділу її, Росія бере в оборону православних (Коліївщина 1768 р.). Поділивши Польщу, Росія розбиває Наполеона й Туреччину, придушує революцію в Австрії (1848) та ще на 70 років рятує її від розпаду на національні держави. Московського царя в ті часи називають „жандармом Європи“. Росія стоїть на вершці своєї могутності. Між слов'янством цілої Європи, а особливо між темними русинами й духовенством Галичини, Буковини й Закарпаття це високо підносить престиж „русского царя“.

б) Намагаючись очистити наш обряд від латинізації, тодішнє галицьке духовенство бере зразок з київської православної церкви, як церкви української. Та в другій половині 19 ст. київська церква насправді була московська, а урядовою мовою в ній була мова церковно-слов'янська й московська. Галицьке духовенство тих часів приймає церковно-слов'янську мову за літературну мову Галичини, думаючи, що тим самим воно повертається до давніх традицій нашої церкви. Таку орієнтацію творили консерватисти або т. зв. старорусини, пізніше прозвані московфілами або кацапами. Вони тримали в своїх руках три найсильніші фінансові установи — Ставропігію, Народній Дім і „Руську Матицю“. Старорусини приймають за свій гімн пісню „Від Урала до Вислока“ (слова Стебельського) та говорять, що є лише одна „Свята Русь“ від Карпат до Камчатки. Старорусинів очолюють Головацький, Наумович, Дідицький та інші, а на Буковині Купчанко. Проти них виступають молодорусини або народовці (як вони себе називали) під проводом Вол. Шашкевича, Климкевича й Горбаля. Спочатку вони були в меншості, та незабаром здобули більшість галицької інтелігенції й суспільності. Вони проголошували орієнтацію на власні сили, відрубність української нації, а в письмі прийняли фонетичний правопис. За короткий час народовці перебрали від московфілів усі установи.

Головна Руська Рада разом з її філіями поділилася на два непримиренні табори, які почали безпощадно поборювати себе взаємно. Багато членів ГРРади зневірилося в Австрії, а москалі, використовуючи це, намовляють їх виїхати в Московщину. Тоді виїхали Наумович, Головацький та інші, серед яких був і наш березун Іван Арсенич, член ГРРади. Він виїхав із своєю ріднею, а разом з ним виїхав якийсь нежонатий Сулятицький з Березова Середнього. *) Всім, хто виїде, москалі обіцяли посади й великі земельні маєтки. **)

Безпосередні причини

Як знаємо, Головна Руська Рада в травні 1848 р. висунула домагання поділити Галичину на східню й західню та утворити окремий коронний край із східньої Галичини, Буковини й Закарпаття. Не задовольнивши цього домагання, австрійська влада залишила Галичину під гегемонією польської шляхти. Більшість Головної Руської Ради та її повітових філій зневірюється в Австрії і, замість боротися за свої права конституційним шляхом, орієнтуються на Росію, шукаючи порятунку в білого царя проти гегемонії поляків, та творять москвофільський табір.

На жаль, наші тодішні політики не знали тайної московської дипломатії і того факту, що не австрійський цісар, а московський білий цар устами ген. Пашкевича й московського консула у Відні рішуче спротивився домаганням галицьких українців, хоч австрійська влада ставилась до тих домагань прихильно. Цісар не мав іншого виходу як послухати свого союзника й рятівника, бо його держава не розлетілась лише завдяки московським багнетам. Автономний український край з своїм соймон, адміністрацією й військом був би небезпечний удар в цілість московської імперії. Перекреслення домагань галицьких українців була рекомпенсата Москві за придушення революції в Австрії. ***)

*)Імени його й походження не вдалося устійнити, що свідчить, як мало ми цікавилися недавнім минулим. Навіть мій дід не міг пояснити, чим був його стрийко Ів. Арсенич (член ГРРади) та яке становище займав. "Був ученим" — відповідав він. Також ніхто не міг пояснити, чому і як о. декан Яніковський завів москвофільство в Березові

**)Арсенич дійсно дістав маєток в Курській губернії і був. дуже багатий. На знімках, які він прислав, в оточенні його рідні видно було багатого поміщика в довгому жупані й сивій шапці, всім дівчатам-крівнячкам він вислав до Березова через російський консулят багато срібних і золотих 5-рублів на коралі. Знімка його переховувалася в Сарамчіків аж до I світ, війни.

***)Таким самим дарунком Сталінові було перекреслення самостійности Закарпаття в 1939 р. Якби Гітлер залишив Закарпаття, Сталін ніколи не підписав би з ним пакту неагресії.

Якщо б австрійський уряд в 1848 р. задовольнив був бажання галицьких українців, то довів би цим до негайної російсько-австрійської війни, бо саме українське питання стало причиною I світової війни за 67 років пізніше. За сміливі пляни перебудови Австрії на платформі Головної Руської Ради заплатив життям архикнязь Фердинанд, а Москва спровокувала світову війну, щоб знищити український сепаратизм у Галичині й на Буковині.

Провадячи подвійну гру, московський консул з одного боку натискає на Австрію, щоб залишити українців під гегемонією поляків, а з другого боку намагається вводити якнайбільшу зневіру в ряди Руських Рад, спритно використовуючи для цього віру та правопис. Московські консули у Відні, Празі, Львові й Чернівцях стають на чолі москвофільського руху, фінансуючи „Общества Качковського“ й москвофільську пресу та виплачуючи субвенції поодиноким організаторам москвофільства у всіх селах Галичини. В 1851 р. в Петербурзі засновується „Славянское благотворительное Общество“, яке стало централею москвофільства і шпигунства. „Общество“ фірмувала рос. православна церква, а представник його в рос. консуляті у Відні, протопоп Раєвський, керував відділом „Слов’янських справ“ Австрії. Він призначав одноразові дотації всім членам москвофільського руху в сумі від 10 до 100 австрійських корон на рік. За кожного приєднаного члена була окрема винагорода.

Перед вибухом I світ, війни російський генеральний штаб при допомозі своїх консулів і Раєвського знав у Галичині, Буковині й Закарпатті про кожний міст, кожну стежку, новозбудовану дорогу і кожне укріплення та навіть наказав москвофілам з краєвих виділів на спілку з поляками будувати лише 4-тоннові й більше тоннові мости, щоб російська армія могла легко посуватися з артилерією. Наші москвофіли сліпо виконували всі директиви рос. генштабу. Це дало притоку полякам, мадярам і румунам денунціювати ціле українське суспільство Галичини як московських шпигунів, що закінчилося для нас трагічно, — шибеницями, розстрілами і Талергофом.

До Березова впровадили москвофільство тодішні парохі. Перший з них, канонік Яніковський (1848-61), уживав у проповідях церковно-слов’янську мову, яку населення майже не розуміло, та передплачував „Русское Слово“, особисто читаючи й пояснюючи його людям при кожній нагоді. Так він підготував ґрунт для москвофільства своєму наступникові о. Долинському (1861- 82). Він засновує на приходстві „Общество Качковського“, спроваджує видання Качковського зі Львова й розповсюджує їх між

народом, а своїм сотrudникам в Бані-Березові й Березові Нижньому доручає таку ж саму діяльність. Березів Середній уважався тоді твердиною москвофільського руху. Сюди приходили зі Львова всі москвофільські видання, а о. Долинський розділяв їх парохам Лючі, Текучі й Бані-Березова. На зміну йому приходив о. декан Тимяк (1882-1905), найзапекліший москвофіл, який довів до завогнення стосунків із римо-католиками в Березові Нижньому, викинувши їх із церкви. Він засновує читальні Качковського в Бані-Березові, Текучі й Лючі та завзято виступає проти заснування в Березовах читалень „Просвіти“. Три роки не хотів підписати прохання про заснування читальні „Просвіти“ в Березові Нижньому, і це була одна із причин візитації Березовів новоіме-нованим станіславівським єпископом гр. Андрієм Шептицьким.

Так кацапські священники (а таких у 19 ст. було майже 70% усього галицького духовенства) втягнули в москвофільський табір багато чесних несвідомих селян, які слухали їх і брали з них приклад. В Березові Нижньому москвофільство не прийнялося; за винятком кількох людей, що читали видання Качковського, більшої діяльності москвофіли не проявили. В Березові Вижньому було значно більше москвофілів, та все ж небагато в порівнянні з Березовом Середнім і Банею, що стали твердинями москвофільства, яке перетривало в них аж до I світ, війни.

Так мешканці одного селища, завдяки московським рублям, поділилися на три взаємно ворожі табори — українсько-просвітянський, москвофільський і польський, які себе пристрасно, а нераз навіть жорстоко поборювали. Під час виборів просвітяни виривали картоплю, косили збіжжя й били вікна „полякам“ римо-католикам і москвофілам. Часто-густо не один москвофіл ходив з розбитою головою... Так діти одного народу, зручно нацьковані політикою ворогів, жерлися між собою, а провідники москвофільського руху брали рублі і вже в червні 1914 р. виїхали до Росії (Мончаловський, Дудикевич, брати Геровські), щоб опісля з'явитися з московською інвазією та вказувати, москалям як нищити українство в Галичині. Війна відкрила очі селянам, затуманеним москвофільськими провідниками, коли москалі почали грабувати в них корови і майно, та вивозити людей до Росії. З приходом української влади майже всі вони включилися в будівництво своєї держави, і москвофільська проблема перестала існувати.

ШКІЛЬНИЦТВО В БЕРЕЗОВАХ ЗА АВСТРІЇ

Стан освіти під час прилучення Галичини до Австрії був серед нашого народу на дуже низькому рівні. Селянство було не

грамотне майже на 100% й дрібна шляхта мали більший процент грамотности, та від уміння читати псалтир до освіти ще дуже далеко. За оповіданнями А. Фіцича один березун-священик був настоятелем монастиря, а в 1842 р. був висвячений на священика Весоловський з Бані-Березова, який чомусь одержав парафію на Буковині. Який був стан освіти в Березовах в 1772 р.; невідомо, та мабуть трохи кращий, як по інших місцевостях, бо в австрійській армії проти Наполеона бачимо двох офіцерів з Березова Нижнього і одного з Бані-Березова та одного з Текучі. Пізніше, в часи Кошута, герцог Перцович, Ів. Гривнаків та Іван Арсенич дозволяють припускати, що березуни горнулися до освіти з найдавніших часів. Однак в цілій Галичині стан освіти був дуже невідрадний. До приходу австрійської влади по більших містах існували тільки церковні школи, які підготовляли молодь до духовного стану. По селах же не було ніяких шкіл.

Австрійський уряд бачив культурну відсталість Галичини, тому вже в 1783 р. видав розпорядження про відкриття шкіл, та за браком учителів і підручників справа затягалася навіть по містах. Відомий факт, що в ті часи грамотним дякам давали учительські посади в державних школах. Школи по селах, і то близько міст, почали появлятися щойно в кінці 19 століття.

В Березовах під тим оглядом було трохи краще. Як вільні люди, березуни вже з давніх часів мали нагоду присвятити більше уваги навчанню своїх дітей. За давніми переказами при монастирі, який спалили татари, існувала школа. За австрійських часів березуни вчили своїх дітей приватно вдома. Навчали дяки, які закінчили духовно-церковну школу. Коли в Коломиї відкрилася 7-класова народня школа, в якій учили читати не з псалтиря, а з так зв. коменіюша, наші березуни послали туди своїх дітей. Поки учні закінчили цю школу, австрійська влада відкрила в Коломиї гімназію, і випускники з тієї школи вступили до гімназії. Це діялось в 1870-90 рр. Тоді ходили до школи в Коломиї Стефан Арсенич і Микола Арсенич-Сарамчики, Стефан і Карло Ґеник-Товстюки, Стефан Ґеник-Василинюк, Ясь Пригородський-Дяків, Василь Будурович-Воликів, Іван Ґеник-Данилів; з Березова Середнього два Сулятицькі й Василь Малкович; з Березова Вижнього два Урбановичі-Марусинчіки та Симчич; з Бані-Березова два Григорчуки й Лазаревич. Можливо, деякі імена пропущено, бо то діялось 100 років тому. З вищезгаданих після закінчення початкової школи пішли до гімназії й університету у Львові Карло Ґеник, Урбанович-Марусинчик та Ясь Пригородський.

Закінчивши кілька клас гімназії в Коломиї, Стефан Ґеник-

-Василинюк вернувся до Березова і почав першу приватну школу в рідному селі. Спочатку вона містилася в хатині, де пізніше жила Анна Вербюк зв. Зойка. Перед перенесенням нат. зв. Діл та хатина була власністю Андрія Кузича-Михасевого, а коли він збудував собі більшу, в цій порожній хатині С. Ґеник заснував свою приватну школу. За австрійських часів це була перша школа в Березові Нижньому, в якій училося спочатку 9, а пізніше 13 учнів у 1885 р. Перші 9 учнів були такі: Андрій Арсенич-Сарамчик, Михайло Кузич-Андрія, Антін Кузич-Тафічик, Іван Ґеник, Стефана Данилового, Микола Ґеник-Косій, Василь Ґеник-Косій (Іванишин), Мик. Підлисецький-Онуфріїв, Василь Ільницький-Івана та два Сулятицькі з Березова Середнього. Коли зібралося 10 учнів, С. Ґеник переніс свою школу до хати, де мешкав Стефан Мілевський зв. Тарабюк. Це була предтеча державної школи.

Першу державну школу започаткував у Березові Нижньому Карло Ґеник-Товстюк. Вона містилася в громадській канцелярії і до неї вписалося 17 хлопців і 3 дівчат, бо держава перебирала школу на своє утримання, коли було щонайменше 20 учнів. Карло Ґеник за рік виїхав до Канади, а учителювання перебрав Ясь При-городський зв. Дяків. В його школі було 30 хлопців і 4 дівчат. Це були перші учителі, а стара громадська канцелярія — перший шкільний будинок державної школи. Гарний шкільний будинок з трьома просторими шкільними залями й помешканням для директора побудовано в Березові Нижньому в 1908 р. В Березові Середньому першим учителем був Куліковський, а після нього Кушляк. Пізніше постали школи в Бані та в Березові Вижньому.

У Львівському університеті Карло Ґеник заприятелював з Іваном Франком, який двічі приїжджав до нього в Березів. Другий раз Ів. Франко прийшов до Березова після звільнення з коломийської тюрми. Він був під наглядом австрійської поліції і, не маючи ніяких засобів до життя, знайшов над Прутом у піску 4 австрійські кройцарі (ґалаґан) та купив за них хліба, і пішки прийшов до Березова. Третього дня на подвір'ї Ґеників з'явився австрійський жандарм і записав місце перебування поета та імена господарів. У Березові знесилений тюрмою поет прийшов до сили й рівноваги духа та піддержаний Ґениками матеріально вернувся до Львова, свої переживання з тих часів Ів. Франко описав у своєму творі „На дні“. За приятелювання з Ів. Франком Карла Ґеника викинули з Львівського університету і, повчителювавши рік у Березові, він виїхав до Канади, про що згадаємо далі.

Інший березун Марусинчик, що звав себе von Urbanowitsch, був австрійським капітаном і працював у генеральному штабі

у Відні аж до розпаду Австрії. Він приятелював з графом Станіславом Шептицьким, братом митрополита. Обидва разом закінчили Львівський університет і військову академію у Wiener-Neutadt під Віднем. Їхнє приятелювання було досить сердечне, і капітан Урбанович кілька разів був запрошуваний до дому Шептицьких у Прилбичах.

Перед I світ. війною Березови мали поважне число студентів університету, учительських семінарів і вищих клас коломийської гімназії. З Березова Нижнього були: Іван і Петро Арсеничі — учителі, Іван і Василь Арсеничі-Ковтки, проф. Іван Будурович — учитель, Михайло Ґеник-Стеблинюк — учитель, Іван Ґеник-Катун, Данило та Антін Ґеники-Товстюки, професор Гриць Дрогомирецький, проф. Стефан Ільницький, Антін і Микола Кузичі-Базюччини та Анна Ґеник-Товстюк, а з римокатоликів Василь і Микола Уруські. З Березова Середнього: М. Сулятицький — почтар, Стефан Сулятицький зв. Олійників — комендант закарпатських Січей, учительки Рузя й Параска Малкович та Анна Сулятицька. З Березова Вижнього: Ілько Бодруг — сотник УГА, Гриць Голинський — комендант Гуцульського куреня, учителі М. і І. Васкули, М. Перцович, М. Урбанович, інж. Д. Неґрич, о. Василь Малкович, учителька Ю. Голинська, дві сестри Урбанович-Чеминюкові та Анна Сулятицька, а з Бані-Березова Сенютович і М. Григорчук. (Згадано лише студентів вищих клас коломийської гімназії. Якщо когось не згадано, то лише через забуття.)

Вся ця молодь з великим запалом кидалася до просвітянської праці — давала доповіді, організовувала товариства „Січ“ і аматорські гуртки та уряджувала театральні вистави й концерти. Вона була душею і рушієм усіх виборчих віч в цілій окрузі. Перебрані в селянську одежу, виступали з промовами, неодноразово наражаючи себе на переслідування з боку шкільної й адміністративної влади. В 1911 р. за пляном березунів студентів університету побудовано було в Березові Нижньому величавий будинок читальні „Просвіта“ під назвою Народній Дім. Вся шкільна молодь гарячково працювала, щоб якнайскоріше закінчити театральну залю і почати аматорські вистави. Працювали ночами студенти з майстрами. Коли сцена була готова, Іван Ґеник-Катун намалював куліси, Антін і Данило Товстюки справили автоматичні заслони до вікон, Мих. Ґеник-Юрків зайнявся укомплектуванням бібліотеки, і праця закипіла. Вистави й концерти, доповіді і проби під час ферій чергувалися безперестанно цілий тиждень...

З вищезгаданих після війни не зосталося навіть половини.

Багато і них зложили свої молоді голови у визвольних змаганнях за рідний край, бо в них заговорила боярська кров прадідів. Гриць Голинський організував у Коломії пробоевий Гуцульський курінь, що складався на 60% з березунів. Цей курінь в сталевих шоломах, добре одягнутий і озброєний, здержав під Хировом польський прорив фронту, зламав певного побіди ворога і, перейшовши в протинаступ, почав славу Хирівську офензиву УГА, про що описано в „Історії Українського Війська“. Другий Березун — Іван Ґеник-Катун бравурно обороняє Печеніжин від румунів, про що вже було згадано. Третій березун — Стефан Сулятицький із своїми січовиками ставить геройський опір переважаючій модерно оснащений мадярській армії. Без скорострілів, без артилерії, без танків і навіть без харчів ці герої ставили опір один проти ста. В новітній історії воєн такі криваві змагання героїв не мають прецеденсу. Окружені з усіх боків, вони скорилися, бо мусіли, та оборона Закарпаття стала однією з найсвітліших сторінок нашої новітньої історії, про яку говорив цілий тодішній світ. Крім коменданта Січей, там було більше березівських хлопців, які потайки від родичів утекли на Закарпаття. У Березови з-за цього прийшов цілий полк польського війська і три тижні пацифікував Березови, як колись Островський після Хмельниччини. Березуни переносили пацифікацію з гордістю, бо над Карпатами, яснів Великий Чин, кидаючи заграву на цілу Східню Європу, і від неї тремтіли тирані. Дай же, Боже, нашій історії більше таких світлих сторінок, як оборона Закарпаття.

ПРИЇЗД ДО БЕРЕЗОВА ГРАФА А. ШЕПТИЦЬКОГО

З передвоєнних часів годиться ще згадати приїзд до Березова станіславівського єпископа графа Андрія. Граф Шептицький зайняв єпископський престіл в 1897 р. В Станіславівській єпархії в ті роки було дуже поширене москвофільство, лише Лемківщина мала більший процент москвофільства. З великим запалом молодий Шептицький взявся поборювати москвофільство і п'янство. Він один з перших започаткував особисті візитації парафій своєї єпархії.

В 1900 році, за кілька місяців перед іменуванням його Львівським митрополитом, він візитував парафію Березова Середнього. Сотрудником тут був о. Ласійчук, молодий народовець, який знав мету візитації. Він піддав думку о. деканові Тимякові, щоб гр. Шептицького, як шляхтича старого боярського роду, вітала не лише церква, а й окремо організовано вся шляхта під кличем

„Шляхта Березовів вітає князя Церкви“, о. Тимяк погодився і доручив йому організувати, зустріч єпископа шляхтою. У кожному Березові о. Ласійчук організував місцеві комітети, а з них — один загальноберезівський. Мета комітету була зустріти єпископа вже в сусідньому селі Лючі організованою кінною бандерією в боярсько-шляхетських строях. Комітет удався до Космача й Жаб'я за трембітарями. У всіх Березовах почався рух направи, чищення і збирання традиційних боярських строїв і сідел.

На визначений день на Царинку прибуло з трьох Березовів понад 100 верхівців, а з Березова Нижнього до них долучилося ще з 30, так що ціла бандерія начислювала 135 верхівців у боярських строях, із шляхетським прапором, на якоїму виднівся герб „Сас“, закінчений хрестом, та з двома церковними хоругвами. Найповажніші господарі всіх Березовів того дня убралися в жупани, щоб гідно привітати шляхтича — князя Церкви. В Березові Нижньому тоді сіли на коней Стефан Генік-Товстюк, Стефан Арсенич-Сарамчик, Семен Генік-Олексин, Стефан Генік-Юрків, Іван Ільницький-Данилів та багато інших.

Визначений о. Ласійчуком порядок походу був такий. Бандерія мала їхати двома рядами по обох боках дороги, а прапори посередині, на чолі походу. Дяки в шляхетських строях під час їзди мали, співати побожні пісні. Їзда залежала від руху повозу єпископа (гр. Шептицький їхав власного каретою). Єпископа мали привітати в Лючі коло школи, подаючи йому на великій срібній таці, застеленій рушником, чорний житний хліб, а на хлібі калач з топкою соли. Передавати тацу мав Стефан Генік-Товстюк, а поважний сивий господар Сулятицький з Березова Середнього мав виголосити наперед вивчену коротку промову, складену о. Ласійчуком. Починалася вона такими словами: „Ваша Екс- целенціє та дорогий нашому серцю князю Церкви! Боярство- шляхта Березова вітає Вас...“ *)

За яких 200 м перед школою в Лючі усталилася бандерія — прапори посередині, обидва верхівці з хлібом зараз за прапорами. За яких 300 м перед бандерією усталилася для привітання процесія Лючі. Починають грати дзвони на дзвіниці в Лючі. „Їде єпископ!“ загомоніли верхівці. Єпископ над'їхав у великому почеті, бо його супроводжували мешканці Стопчатова і Яблонова, а з ними в підофіцерській уніформі один вислужений військовий сурмач з Яблонова. Люча зустрічає князя Церкви, при похиленні прапорів грає сурма. Після привіту Лючі повіз в супроводі натов

*) Учасник бандерії старий 83-літній Михайло Кузич-Андрія забув дальші слова промови; цілий опис привітання подаємо за його спомином.

пу людей наближається до бандерії. На привіт верхівці схиляють прапори, сурмач грає військовий привіт, повіз стає, а верхівці машинально знімають шапки. Єпископ помітно здивований і зворушений. Він підноситься на весь зріст у відкритому повозі, приязним поглядом обкидає ряди козаків і, вислухавши промовця, приймає тацу з хлібом та передає її своєму крилошанинові. На привіт відповідає такими словами: „Зробили ви; мені, березівські бояри-шляхто, милу несподіванку, за яку я вам сердечно вдячний. Хай вас Всевишній благословить та має все в своїй опіці! (при цих словах робить знак хреста рукою). Дякую вам“.) Єпископ сідає, прапори виїжджають наперед, по обох боках повозу уставляються верхівці, і похід рушає в напрямі Березова. Дяки починають співати, вибивається прегарний і сильний майже оперовий тенор Яся Пригородського, який заспіває „Пречистая Діво Мати“, а за ним підхоплює пісню цілий похід.

На границі Березова, біля тріумфальної брами; чекає єпископа о. Ласійчук з громадянством і з церковними прапорами. Тепер прапори схиляються з обох боків, о. Ласійчук співає привітальний псалом, і єпископ в супроводі натовпу народу в'їжджає в Березів. Коли переїхали міст у Березові Нижньому, з божниці вийшли жиди з торою просити в єпископа благословення. Повіз зупиняється, єпископ сходить з повозу і, поцілувавши два пальці своєї правої руки, доторкнувся ними до тори та гебрейською мовою виголосив до жидів слова благословення. Жиди були дуже здивовані і голосно хором висловили якісь слова подяки. Коли повіз рушив далі, вони прощалися з єпископом схиленням голови, тримаючи руки на грудях.

Повіз виїхав на горбок, де стоїть церква, а тут друга тріумфальна брама з написом „Вітай, Владико!“. Від брами до церкви по обох боках дороги стояли двома рядами маленькі дівчатка в довгих білих сорочках з розпущеним волоссям і сипали квіти в повіз і під колеса. Мелодійно грають дзвони — це Микола Ґеник-Королук уміє так дзвонити. Повітря стрясає шість пострілів з моздірів, що їх обслуговує троє молодих господарів — Іван Ґеник-Товстюк, Іван Ґеник-Антошків та Іван Дрогомирецький-Николчишин (вони завжди обслуговують моздіри на Різдво, Йордан і на Великдень, а тепер вітають дорогого гостя). З цвинтаря грають трембітарі з Жаб'я на чолі з Соломійчуком, а сонце засипає своїм теплом промінням барвисті одяги мешканців Мишина, Стопчатова, Яблонова, Лючі, Березова, Текучі, Акрешор і Косма-

*) Чи це асі слана єпископа, М. Кузич не міг докладно сказати, але думає, що всі.

ча, бо з цих сіл прийшли люди привітати свого князя Церкви. Повіз наближається до брами церкви, перед якою стоять найстарші господарі села. Старенькі сивоволосі дідусі підносять єпископові на таці символічний різьблений ключ від церкви, а о. Ласійчук виголошує привітальну промову. Єпископ сходить з повозу, дякує і благословляє людей та входить до церкви під спів і гомін дзвонів та гуркіт моздирів. Вщерть набита народом церква не може вмістити навіть половини; людей. Після молебня й короткої проповіді до народу єпископ сідає у фотель перед церквою і починає благословляти стареньких дідусів і бабусь, які підходять до нього. При тому з лагідною усмішкою він розпитує їх про вік, імена і про їхнє жиггтя. А о. Ласійчука питає, як зветься той дяк, що має такий чудовий сильний голос, як зветься люди, які подали йому хліб і ключ, як зветься обслуговуючі моздіри, — все його цікавить; оглядає шляхетський прапор з іменами родів і т. п.

Після 20-хвилинної гутірки з народом єпископ сідає в повіз, і знову грають дзвони, гримлять моздіри), і цілий натовп людей з о. Ласійчуком і прапорами супроводжують його до Березова Середнього. На границі також стоїть тріюмфальна брама, а о. декан Тимяк з церковними прапорами очікує його разом з громадянством Березова Середнього, Вижнього й Бані. Знову лунають щирі привіти, і єпископ в'їжджає на Царинку, яку заповнює море людських голів. З приготованого підвищення єпископ виголосив до населення довшу палку проповідь. Це був небуденний день, про який довго оповідали матері своїм дітям... Мимоволі насувається питання — чи прийде ще колись такий день, що в Березовах вітатимуть свого митрополита, а може й патріярха вільної України, а не московського ставленика.

Наслідуючи митрополита Шептицького, в 1908 р. візитував свою єпархію єпископ Хомишин. Восени він відвідав і Березів з метою провести тут місію.

За останніх 8 років обставини на Станіславівщині різко змінилися. Ослабло недавно ще сильне москвофільство, зате зріс соціалізм у формі радикального руху, очолюваного д-ром Трильовським. Єп. Хомишин знав, що особистими візитаціям 8 років тому митр. Шептицький зламав силу москвофільства, тому й він хотів так само зламати радикальний рух. Та він не уявляв собі, що це була безвиглядна справа, бо не розумів причин цього ру-

ху. Москвофільство було штучним рухом, чужим народів національно й соціально. Радикальний же рух був рух національний, народній, що постав як антитеза, як антитоксина здорового національного організму проти, москвофільської бацилі. Це була реакція народу проти Москви і москвофільського духовенства. Коли б галицьке духовенство в II половині 19 ст. було національно свідоме і розуміло стремління й потреби народу та йшло їм назустріч, радикальний рух ніколи не постав би, бо не мав би собі підстав серед народу. Народоцевцьке духовенство на чолі з митроп.

Шептицьким приходило на зміну спізнено і в невеликій кількості, тому не могло стримати реакції мас. Одно те, що всі без винятку москвофільські священики тримали союз із поляками і йшли проти інтересів народу, дало підставу, на якій пустив коріння і так буйно розрісся радикальний рух.

Ще до приїзду в Березів єп. Хомишин був відомий своїми безкомпромісовими нападами на д-ра Трильовськорго і очолювані ним „Січі“. Д-р Трильовський віддячувався йому тим самим на сторінках „Громадського Голосу“, як і всі вожді з народу на протязі нашої історії, д-р Трильовський був бесідником-демагогом. Щоб мати піддержку мас і стати послом, він обіцяв народів безплатний опал з державних і поміщицьких лісів, випас худоби в тих лісах, поділ поміщицької землі, зменшення податків і т. п., чого не міг додержати. Та треба признати, що д-р Трильовський розбурхав і організував темні маси та навчив їх читати газету. Тому кожний січовик прекрасно знав, як єп. Хомишин ставиться до радикального руху.

Березівські січовики аж ніяк не були захоплені його приїздом до Березова, знаючи його ставлення до них і до їхньої червоної стрічки-ленти. Вітанням його зайнялася лише церква та частина населення, що не належала до „Січей“. Бандерії вже ніхто не організував. Щоправда, церковні братства поробили тріумфальні брами, а вітали його священики з церковними прапорами, проте ніхто не виїжджав аж до Лючі.

Цікаве й те, що коли його зустріла жидівська делегація з торою, як колись митр. Шептицького, єп. Хомишин не вставав з фіякра і не зупинявся, а поблагословив їх рукою в переїзді. Це до деякої міри обурило жидів і, думаючи, що єп. Хомишин гордий, вони говорили: „Не дай, Боже, з Івана пана“. Перед церквою єп. Хомишин встав з фіякра, вислухав привіт о. Лугового і, не входячи до церкви, поїхав до Березова Середнього.

Місію, що тривала три тижні, єп. Хомишин відбував у Березові Вижньому і частково в Середньому. Вже в першій місійній

проповіді він накинувся на д-ра Трильовського, називаючи його сатаною, а січовиків дітьми сатани й пекла. Це обурило січовиків, і в неділю до просторої церкви Березова Вижнього вони з'явилися з своїми стрічками. Всім січовикам дано свічки й послано на обхід з Євангелієм під час Богослуження, яке відправляв єп. Хомишин.

Побачивши січовиків з червоними стрічками, єпископ попав у страшний гнів, так що в нього тряслися руки, і була небезпека, що він розіллє Св. Тайни. На проповіді він почав кричати: „Дітоньки Христові! Виженіть чортів з церкви!“ і т. п. Проте ніхто не поворухнувся — у кожного в очах світилися злобні вогники втіхи, а січовики з стрічками через плече спокійно тримали свічки спереду. Так повторювалося щонеділі.

Щоб віддячити єп. Хомишину за його проповіді, січовики Березовів, Лючі, Яблонова і аж до Коломиї організувалися й постановили відпровадити його з Березова в супроводі січової бандерії. Єп. Хомишина відвозив фірман о. декана Тимяка — Яків Ґеник-Полянський. О. декан мав гарний повіз і добрі коні, тому січовики домовилися з фірманом, щоб їхав поволі, даючи час на передавання єпископа бандеріям від села до села. В означений день січовики Березова приготувалися, і коли єп. Хомишин виїхав, його нагло окружила бандерія на неосідланих конях, босоніж, у коротких сіряках, але обов'язково з червоними стрічками через плече. Співаючи січові пісні, вони спокійно їхали поруч повозу, що котився поволі, бо Яків Ґеник навмисне держав коні з усієї сили. Єп. Хомишин червонів і білів від злоти та просив фірмана їхати скоріше, але той пояснював, що повіз тяжкий, а дорога болотяниста.

Не витримавши довше, єп. Хомишин звернувся до січовиків з такими словами: „Дітоньки! Що ви хочете від мене? Що я вам злого зробив? Чого мене переслідуюте? Прошу вас — верніться!“ Та січовики під проводом кошового Василя Ґеника-Олексиного відповідали: „Ми, діти сатани, шануємо Вас, „Ваше Преосвященство“, і не то нічого від Вас не хочемо й Вас не переслідуюмо, але хочемо у параді провести Вас аж до Коломиї“. І знову залунало „Гей, там на горі Січ іде“... Коло школи в Лючі вже чекала місцева бандерія — босоніж, на конях без сідел і з червоними стрічками. Побачивши, що одні січовики передають його іншим, єп. Хомишин розлютився і почав лаятися, та це нічого не помагало, і так село селові передавало його аж до Коломиї.

Якщо б єп. Хомишин був політик, то замість лаяти січовиків заговорив би до розуму й душі населення, як 9 років тому митр. Шептицький, і коли б був докладно обговорив січову й со-

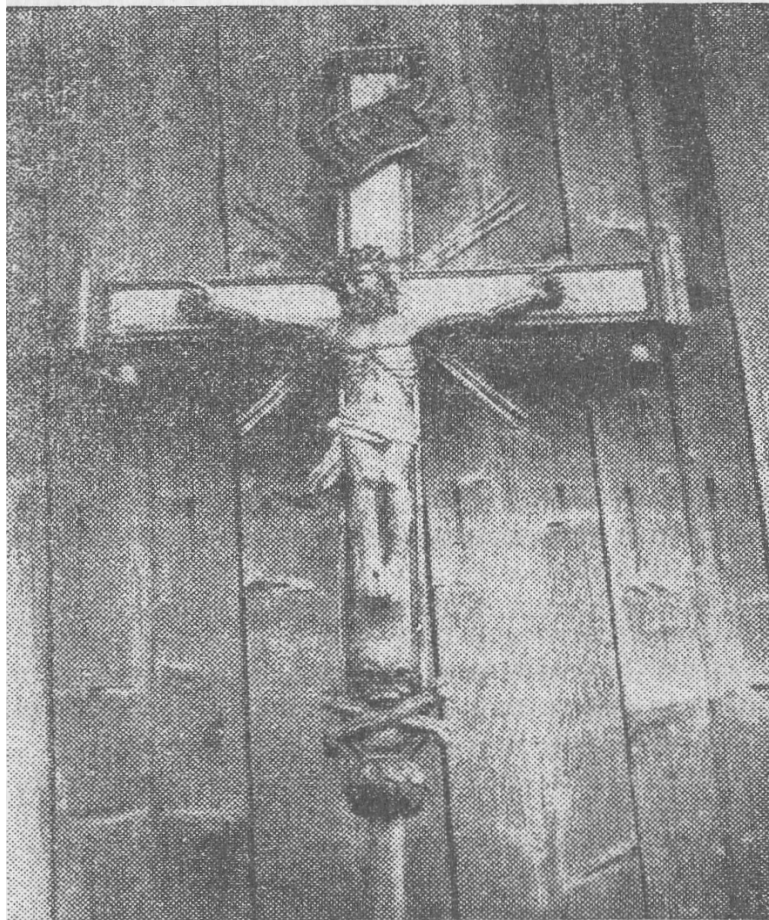
ціалістичну програми взагалі та доказав, що соціалізм виключає приватну власність, то скоріше досягнув би своєї мети. Та лихо було в тому, що він не простудіював ані Маркса, ані Енгельса, а намагався застрашити січовиків пеклом і лайкою, тому — замість ослабити — він скріпив січовий рух у Березовах і всюди, де відбував місії. Єп. Хомишин від'їхав з великим жалем до березунів, і той жаль залишився в його душі надовго після I світової війни.

Якою небуденною постаттю був слуга Божий митрополит граф А. Шептицький, свідчить такий факт. В 1943 р. автор цих рядків разом з тодішнім ларохом Березова відвезли понад 50 дітей на іспити до львівських шкіл (технічна, хемічна й учительський семінар). В попередні роки до цих шкіл вписалось уже понад сто учнів з Березова. Після закінчення іспитів о. парох запропонував відвідати митрополита, кажучи: „Часи такі, що хто знає, чи ще коли буде нагода побачити митрополита“. Нас прийнято. Коли митрополит довідався, що ми з Березова, на превелике наше здивування почав питати імена и назвиська березунів, які він запам'ятав з свого побуту в Березові 43 роки тому. Запитав про Яся Пригородського, про Антона Будуровича, Стефана Ґеника Товстюка, про Бодруга — дяка з Березова Вижнього, про Кли мюка з Березова Середнього та ще декого, а йому відповідав о. парох. Ми дивилися один на одного і не хотіли вірити своїм вухам, а о. парох запитав: — Ексцеленція пам'ятають людей так докладно по сорока трьох роках? — Пам'ятаю Березів та ваших березунів — поважні, статечні, побожні. А як сьогодні? О. Парох відповів, що за винятком одиниць народ і тепер побожний. Митрополит задумався і сказав: — Грядуть тяжкі часи на наш народ і Церкву. Будьте приготовані на великі терпіння. З'явився дверник, авдієнція закінчилась... Як сьогодні ввижається незабутня постать німецького тілом, а такого великого духом митрополита, що його ми дійсно бачили востаннє.

ВИРІЗНЕННЯ БЕРЕЗУНІВ ЗА АВСТРІЇ

Як і на протязі цілої нашої історії, так і за Австрії наші березуни завжди були чинні й рухливі. Про офіцерів і вояків, учасників Наполеонівської, Кошутової й Пруської воєн, ми вже згадува-

ли. Крім них у Бані-Березові були ще два роди, які мали не лише родинні герби, а ще й титули та військові відзначення. Перша — родина баронів Кадинських — бідні селяни, з яких підсміхалися сусіди, кажучи: „Дивися, барон іде по болоті босий“. А тим часом ця родина мала писаний готиком пергамін про те, що за заслуги перед австрійською державою їхній предок одержав титул барона. Звідки прийшов барон Кадинський і як оженився з шляхтянкою з Бані-Березова, цього історія Бані-Березова не нотує. Кажуть, що давно. Друга родина оберляйтенанта Гвоздівського родом з Галича, гербу „Сас“. Гвоздівський появився в Березові, прибувши на військові маневри в Баню-Березів у 1880 р. як оберляйтенант австрійської армії.

Старовинний різьблений хрест з XVIII

За австрійських часів майже щодругий рік до Березова приїжджало австрійське військо учитися їзди на лещатах. Того року була сувора зима, сніги були глибокі. На г. Рокиті вояки вправлялися щодня. Одного разу під час вправ знялася велика хуртовина і почав падати дуже густий сніг. Вояки не могли повернутися на свої квартири в села Березів Середній і Нижній, а зали-

шилися в хатах недалеко від гори Рокити в Бані-Березові. Оберляйтенант Гвоздівський заквартирував в одного шляхтича, який мав дуже гарну дочку, і вона зробила велике враження на Гвоздівського. Поскільки сніговія тривала три дні, і вояки сиділи на квартирах, Гвоздівський мав час познайомитися з дівчиною, і так між ними почалася любов. Закінчивши військову службу, оберляйтенант Гвоздівський прийшов у Баню-Березів і оженився з дівчиною, яка чекала на нього кілька років. Перед II світ. війною рідня Гвоздівських з Галича розшукала рідню свояка в Бані-Березові, яка жила дуже бідно, і навіть хотіла допомогти їм відібрати маєток, що колись нібито належав оберляйтенантові. Та ці претензії були задавлені.

Рідня герцога Перцовича переховувала з роду в рід його герцогську сорочку з високим спичастим ковніром і багате чачо (накриття голови), прибране пір'ям пави й когута, та пергамін. *) Разом з титулами нагороджені одержували від титулодавця поважні грошові суми, за які обидва згадані могли вигідно жити у Відні. Та, мабуть, любов до рідної землі була сильніша від блиску і приємностей наддунайської столиці, якщо вони прийшли в Баню-Березів і заснували тут свої родини.

З пізніших часів є ще один випадок, що березун закінчив найвищу військову академію у Вінер-Нойштадті, це вже згадуваний капітан генерального штабу von Urbanowitsch зв. Марусинчик, що походив з Березова Вижнього. Відомості про нього, як і про двох вищезгаданих, подав Стефан Григорчук. Він оповідав, що коли після розпаду Австрії настав голод у Відні, кап. Урбанович повернувся в Березів до свого брата. Він приїхав у парадному військовому однострої з шаблею. Довідавшись про це, польська поліція skonфіскувала його однострій і шаблю. Обурений Убранович поїхав до Варшави із скаргою на польську поліцію. Коли він повернувся з Варшави, польська поліція принесла йому уніформу й шаблю, перепросила його і більше не чіпала його до кінця його життя. В цій парадній уніформі й поховали його на місцевому цвинтарі. Живучи в Березові, він майже щодня приходив до свого свояка і приятеля з дитячих і шкільних років

—війта Бані-Березова п. Григорчука, якому оповідав про своє товаришування у Львівському університеті й військовій академії у Вінер-Нойштадті з графом Станіславом Шептицьким (братом

*) Лісничий Бані і капітан, що організував "Загородову шляхту", виманили в тих родин пергаміни, чачо й сорочку та віддали до Варшавського шляхетського музею, куди перед тим помандрував і варяжський меч та "Почет шляхти Березова".

митрополита Андрія). Аж до розпаду австрійської держави він працював у Відні в генеральному штабі.

Сам кап. Урбанович оповідав таке: „Коли в 1912 р. під час Балканської війни виявилось, що Росія прагне відірвати Галичину та що війна з Росією буде неминуча, за ініціативою архикнязя Фердинанда, як престолонаслідника та вождя австрійських збройних сил, обговорювано таємний плян перебудови Австрії на федеративну державу. Із Східної Галичини й Буковини мав бути утворений автономний коронний край з українським союзом і армією. Кап. Урбанович жив у близьких відносинах з архикнязем і від нього особисто довідався про цей плян. Коли архикнязь запитав його, кого на його думку треба б іменувати комендантом майбутньої галицько-української армії, то, подумавши над цим, я висловився за свого шкільного товариша, тоді ще новоіменованого, але дуже здібного генерала графа С. Шептицького.“*)

„В розмовах зі мною,“ говорив далі кап. Урбанович, „ген. Шептицький підкреслював, що він походить з руського роду і чується русином, хоч він римокатолик. Я почав з ним розмову про те, що чув від архикнязя Фердинанда, та спитав його, чи він згодився б бути комендантом австрійської галицько-української армії. Ген. Шептицький згодився і навіть зрадив. Я сказав йому, щоб він говорив з своїм братом митрополитом, щоб той пов'язався з галицькими послами у Львові і підготував йому ґрунт там, а я тут поговорю про нього з архикн. Фердинандом. Архикнязь з вдовolenням погодився на кандидатуру ген. Шептицького, і почалися таємні наради над здійсненням федерації Австрії. Коли Росія довідалася про плани архикнязя, то дуже тим затривожилася, а через два роки було вбито архикнязя в Сараєві. Коли з вибухом війни почали організовуватися Січові Стрільці, я пригадав собі свою розмову з ген. Шептицьким два роки тому та порадив йому перебрати команду над ними. Він пов'язався телеграфічно з митрополитом у Львові, і той запропонував цей плян Боевій Управі. Д-р Кирило Трильовський різко, виступив проти ген. Шептицького, кажучи: „Ми не дамо Січових Стрільців під команду поляка. Досить того, що нашою Церквою командує поляк“. На внесок д-ра Трильовського комендантом Січових Стріль-

*) С. Шептицький в ранзі капітана був військовим аташе при російській армії під час японсько-російської війни. Засвоївши японську тактику з тієї війни, він почав застосовувати її в австрійській армії і мав велике довір'я архикнязя Фердинанда та австрійського генерального штабу.

ців іменовано радикального партійця проф. Галущинського, резервового лейтенанта, нефаківця і неполітика.

Якби це сталося за життя архикнязя, може б воно якось наладалося, та після вбивства його в генеральному штабі запанував інший дух, і до голосу прийшли ворожі українській концепції люди. Австрійський генштаб не мав довіри до радикалів як соціалістів, а тим самим і до коменданта Галущинського, та не хотів давати під команду нефаківця-соціаліста факівців вищої ранги та обсадити ними стрілецькі курені й полки, які плянував створити, а запитувані генштабом офіцери відмовлялися йти під команду лейтенанта. Це привело до того, що не було ким обсадити сотні, курені й полки, і австрійський генштаб дав наказ розігнати всіх Січових Стрільців. На розпучливі телеграми Боевої Управи й заходи українського посольського клубу у Відні австрійський генштаб вкінці згодився на 3 тисячі Січових Стрільців, а решту понад 30 тисяч зібраних у Стрию розігнано домів“.

Хтось може закинути, що це не належить до історії Березовів, Хоч це загальноукраїнська тематика, та Березів має вже таке щастя, що його історія тісно в'яжеться з загальноукраїнською.

Хтось може подумати, що польські легіони також не мали офіцера-факівця високої ранги. Поляки мали здібного і зручного революціонера й політика Й. Пілсудського, який ще до вибуху світової війни вславився експропріаційними виступами проти москалів, і під його команду масово зголошувалися польські штандові офіцери з австрійської армії. Різниця між Пігасудським і Галущинським як політиками й вождями була така велика, як між небом і землею. До Галущинського ми ще повернемося.

Автора дуже зацікавило становище кап. Урбановича при архикнязеві Фердинандові, якщо він, згідно з його оповіданням, бачився з ним щодня, вправляв фехтування на шаблі і поділяв державні таємниці архикнязя. Енергійні розшуки в цьому напрямі увінчалися майже повним успіхом і підтвердили слова пок. капітана Урбановича. Із споминів д-ра Л. Цегельського останні роки перед вибухом I світ. війни виглядали так (подаю скорочено) :

„З вибухом балканської війни стало ясно, що Росія шукає лише нагоди, щоб розпочати війну з Австрією та відірвати Галичину. Архикнязь Фердинанд, як дуже розумна людина, бачив, що балканська війна ведеться за цілковите визволення народів, гноблених турками. Він розумів, що одинокий спосіб, як в недалекому будучому на випадок війни з Росією врятувати Австрію від розпаду, це перебудова її на федеративних основах. Ходило о

слов'янські народи, бо мадяри мали свою самоуправу уже давно. В народовецькому українському посольському клубі у Відні великий вплив на цісарському дворі мав посол О. Фолис. Це був приятель о. д-ра Крека, голови словінської парламентарної репрезентації, який студіював у Львові українську історію та літературу. Посол Цегельський був дуже добрий бесідник та публіцист. Він видав працю „Україна Ірриденда“, яка викликала страшну реакцію москалів та поляків. Був особистим приятелем посла Масарика, пізнішого президента Чехо-Словачії, та посла О. Корошеца, пізнішого прем'єра Югославії. Одного разу о. Крек повідомив О. Фолиса, що в архикнязя Фердинанда має відбутися таємна та дуже важлива нарада, на яку запрошено лише кілька осіб довірено, а між ними О. Фолиса з українців. На тій нараді архикнязь Фердинанд зондував опінію присутніх, як вони задивляються на перебудову Австрії на федеративну державу. Присутні гаряче піддержували ініціативу архикн. Фердинанда та заявили, що це скріпить австрійську державу та зв'яже трон з народами імперії в одну спільну родину. При відході архикнязь сказав О. Фолисові, що він має вичерпні інформації про всі народи Австрії, лише щодо українців він не має ясних даних, бо поляки та москвофіли інформують його мильно.

Коли О. Фолис вернувся з наради, його вибір упав на молодого посла Л. Цегельського, щоб він писемно висловив та обґрунтував домагання українців у справі федерації.

Л. Цегельський зобов'язався до таємниці словом честі. По кількох днях посол Цегельський вручив обширний еляборат німецькою мовою, в якому умотивував усі домагання українців та звернув увагу, що такий український коронний край — це динаміт, що розсадить Російську імперію, бо 35 млн українців під Росією будуть домагатися того самого разом з іншими народами Росії, а це означає розвал Росії в недалекій будучині. Той еляборат О. Фолис доручив графу Мерану, що був канцлером архикнязя Фердинанда. В недовгому часі, бо в протязі не цілих трьох тижнів, О. Фолиса покликано до архикн. Фердинанда, який прийняв його особисто та спитав, чи той еляборат був комусь показуваний перед дорученням йому. О. Фолис відповів, що ні, бо про нього знає лише автор, який зобов'язався до таємниці словом честі, граф канцлер, архикнязь, ну і я. Тоді архикн. Фердинанд показав О. Фолисові петербурзьке видання офіціозу російського міністерства закордонних справ — газету „Новое Время“, в якому слово в слово був передрукований еляборат Л. Цегельського з допискою архикнязя червоним олівцем “sehr wichtig”.

Виявилося, що камердинер архикнязя був московським шпигуном. Він сфотографував еляборат і передав московському консулові у Відні. У світлі зібраних матеріалів про кап. Урбановича насувалося питання — хто був камердинером архикнязя та яку функцію сповняв при архикнязеві кап. Урбанович. Прослідити передвоєнні архіви австрійського міністерства війни забрало багато часу, старань і грошей, та в кінці вдалося встановити, що камердинером був чех. Ось уривок з листа віденця інж. Рудольфа Лянгота (Rudolph Langot), що досліджував цю справу для історії Березова: “Der Kammerdiener von Franz Ferdinand hiess Franz Janaczek. Er war der Bedeutendste aller Diener. Der genannte Hauptman von Urbanowitsch war ein Sport und Fechtungs Genosse”. Відомо, що архикн. Фердинанд був завзятий спортсмен і знаменитий стрілець: фазанів і куропаток стріляв на лету, і не було випадку, щоб схибив. Приємно було довідатись, що березун високо зберіг честь і гідність своїх предків, а на дворі архикнязя почував себе як у свого брата в Березові Вижньому. Еляборат Л. Цегельського став безпосередньою причиною смерті архикн. Фердинанда, бо Принціч виконував атентат з наказу Москви і за її гроші.

ЧОМУ БУЛО ЛИШЕ ТРІ ТИСЯЧІ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ

Оповідання кап. Урбановича про спробу митр. Шептицького вплинути на вибір комендантом Січових Стрільців свого брата, є вповні правдиве. Голова Боевої Управи

д-р Трильовський дійсно брутально відкинув проект митрополита. Не маючи довір'я до проф. Галущинського, австрійський генштаб за підшептом поляків і москвофілів розігнав із збірного пункту в Стрию 30 тисяч зголошених добровольців, а залишив лише 3 тисячі. Із споминів проф. Галущинського видно, чим керувався цей професор-радикал, що не був ні політик, ні комендант майбутньої визвольної армії України, а партієць-соціаліст і улюбленець Трильовського. Ось його слова: „Було жаль тих молодих дітей, тому я доклав всіх зусиль, щоби їх намовити вернути додів, а не наражувати життя на небезпеку“.

Так виглядав вождь українського легіону. Подібно говорили 4 роки пізніше соціалісти Грушевський, Винниченко, Порш і Петлюра („Армії нам не потрібно; армія — це пережиток буржуазії і царизму“). Інакше говорив до поляків Пілсудський, а до фінів Маннергайм. Польський легіон був всемеро численніший і поляки здобули самостійність. Те саме зробили ще менші литовці і фіни.

Видно, що кап. Урбанович був надзвичайно правдиво поінформований про хід галицько-українських подій від архикнязя Фердинанда і гр. С. Шептицького та про потягнення австрійського генштабу на початку війни. Перебуваючи цілий час у Відні, він добув ці правдиві вісті лише з військових кіл столиці. Іменування нефахівця комендантом Січових Стрільців фатально відбилося на формуванні стрілецького корпусу, який ніколи не перевищував 3 тисяч вояків. Інакше виглядав би січовий корпус, якби мав комендантом фахівця-сенерала і 33 тисячі вояків, а не 3 тисячі. Якби в листопаді 1918 р. з'явилося під Львів 30 тисяч Січових Стрільців, доля Західньої України була б вирішена протягом трьох днів. Так партійництво в Галичині й на Великій Україні, поставлене понад інтереси нації, а тим самим і держави, довело до того, що ми маємо сьогодні на рідних землях.

До сьогодні не з'ясовано, хто намовив добровольців у Стрию не присягати на вірність австрійській державі, а натомість Україні, яка знаходилася під Росією. Це використали поляки в австрійському генштабі, і хлопців розігнали додому. Не можна ж було присягати державі, якої не було на карті Європи. Із споминів Галушинського видно, чого він прагнув, і його мрія сповнилася: хлопці вернулися до маминих спідниць.

РОЗДІЛ XIII ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА І БЕРЕЗІВ

Вибух першої світової війни стався тоді, коли українці Галичини переживали стан реорганізації і метаморфозу з русинів на українців. Якби війна вибухла на кілька років пізніше, наші визвольні змагання мабуть закінчилися б інакше.

Завдяки плянам архикнязя Фердинанда, „Січам“ і „Соколам“ дозволено вправляти військову муштру й гостре стріляння, а навіть брати участь у маневрах. В 1913 р. почали організовуватися Українські Січові Стрільці, чи вірніше вийшов правильник вишколу Січових Стрільців, в якому пояснено українською мовою польові тактичні вправи австрійської армії. Ці вправи з „Січами“ провадили вислужені австрійські підстаршини. З Березова до Січових Стрільців вписалося багато січовиків. Для доросту при „Січах“ засновано „Молоді Січі“.

В липні 1913 р. вперше виїхали „Січі“ на гостре стріляння за р. Прут до Коломій. Приїхало понад 300 людей з долини Лючки, від Рокити по Верб'яз. Березови прибули численно — по 25-35 людей із села. Прибули послы Лаврук і Шекерик, багато інтелігенції та вся гімназійна молодь вищих клас. Вишколом керував капітан Ружечка, зукраїнізований чех з 24 коломийського полку піхоти. Всі інструктори-підстаршини були українці, а керував ними фельдфебель П. Козоріз. Березунам був приділений капрал йосиф Верига. Кап. Ружечка плавно говорив українською мовою. Придільнені підстаршини спочатку пояснювали правила стріляння теоретично. Посол Лаврук та інші заохочували січовиків: „Хлопці, покажіться! Кожна кулька в овал!“. Стріляння відбувалося на стрільниці в Сопові. Кап. Ружечка пообіцяв добрим стрільцям перекуску й пиво після закінчення стріляння. І січовики старалися. Австрійські офіцери й підофіцери не могли з дива вийти, що цивільні в постолах так добре стріляють. Посол Лаврук і кап. Ружечка, великий приятель українців, задоволено усміхалися. З гімназійної молоді перше місце здобув учень 8 класу з Банилова (учасник стріляння Мих. Кузич-Андрія забув його ім'я). Після стріляння посол Лаврук і кап. Ружечка справили січовикам празник на мураві коло стрільниці. Стрільці спорожнили тоді багато бочок пива і з'їли гори білого хліба й ковбаси. Спонтанний політично-культурний розвиток галицьких укра-

їнців тривожив Москву і поляків у Галичині. Російський уряд шукав нагоди розпочати війну. Першу світову війну розпочала не Сербія, а назріваюча українська проблема. Відомо, що сербська терористична організація діяла за московські гроші. В червні 1914 р. у Львові відбувся політичний перегляд українських сил. У Січовому Здвизі взяло участь понад 50 тисяч січовиків, соколів і пластунів. Тоді вперше виступили Січові Стрільці в одностроях і з крісами, викликаючи захоплення глядачів. Саме в розпалі дефіляди прийшла телеграма, що Москва рукою Принцича вбила архикнязя Фердинанда. Ультиматум Австрії до Сербії, за намовою Росії Сербія відкидає ультиматум, а Росія починає наступ на Галичину. Ці події викликають у Галичині піднесення духа — всі сподіваються, що Росія програє війну і постане вільна Україна.

На Січовий Здви́г до Львова була вислана чисельна делегація з Березова. На заклик Боевої Управи березуни зголошуються до Січових Стрільців. Та незабаром приходять тривожні вісті: добровольці повертаються додому, бо їх не прийняли до Січових Стрільців, наближається російська армія, мадяри вішають людей. У Березові лютує комендант австрійської жандармерії — спольщений українець римо-католик Копецький, шляхтич гербу „Сас“. Він вішає людей без ніякого суду. В кінці московська армія займає Березів. Чотири сотні козаків здоганяє на Текучій великі мадярські обози в числі близько двох тисяч возів. Козаки забирають уніформи, провіант і військовий матеріал, а решту підпалюють. Це викликало пригноблення серед населення, яке вперше побачило мадярське „геройство“ — втечу кількох тисяч мадяр без бою від чотирьох козацьких сотень і залишення обозів цілої дивізії. На березівських горах вони легко могли задержати цілу московську дивізію. Так зробили б німці або слов'яни.

Під час офензиви ген. Брусілова в 1916 р. Березів пережив великий дводенний бій, в якому загинуло близько двох тисяч москалів. У 1917 р. в Березові появляються перші дезертири, які із зброєю прийшли з італійського фронту на відпустку і вже більше не хотіли повертатися на фронт. Того ж року повертаються полонені з Росії, яких захопила на Україні покликана Центральною Радою австрійська армія. В Березові постає неспокій, дезертири стріляють на австрійських жандармів. Австрійсько-німецькі фронти тріщать, стає очевидно, що центральні держави програють війну. В таких обставинах в Росії наступає переворот... Центральна Рада... Берестейський мир... Стихійні українські маніфестації в Галичині.

В маніфестаційному поході з Березовів до Яблонова взяло участь близько трьох тисяч людей з семи довколишніх сіл із жовто-блакитними прапорами. Промови, співи, національні прапори й кокарди, море людських голів, що серцем і думками лучилися з братами над Дніпром. Перший терпкий виступ проти соціалістичного уряду України довелось вислухати таки в Березові. На одній з проповідей парох Данилович сказав приблизно такі пропам'ятні слова: „Помолімося, щоб Бог благословив Україну, яка ступила на шлях нового Життя. Та журить мене дуже, що уряд України прийняв за герб не знак хреста, не архистратига Михаїла, що від віків був київським гербом, а знак грецького поганського бога Посейдона. Бог не поблагословить державу, яка прийняла поганський знак. Хтось може говорити, як і Центральна Рада, що то був герб Володимира Великого, та це неправда, бо тризуб Володимира закінчувався хрестом, а тризуб Посейдона був без хреста, і саме його взяли за державний герб України“. Та проповідь зробила тоді пригноблююче враження на слухачів. Як же сповнилися слова о. Даниловича! Бог не поблагословив державу, яка викинула хрест із свого гербу.

УКРАЇНСЬКА ВЛАДА В БЕРЕЗОВІ

Перше листопада 1918 р. пройшло в Березовах і околиці спокійно. Всюди перебрано владу без спротиву, бо на провінції поляки поводитися спокійно. Жовто-блакитні прапори, що гордо маяли на народніх домах, постерунку жандармерії і на громадських установах, вказували на зміну влади. Війти й інші урядники, що хотіли служити українській державі, склали присягу. З фронтів повертаються маси вояків. Ті, що приходять з російського фронту, підозріло настроєні до нової влади. На заклик уряду — зголошуватися до війська — стомлені 4-річною війною поворотці не поспішають зголошуватися. Починаються агітаційні віча, говорять священники з амвонів, поліція української держави починає змушувати неслухняних. Найкраще вив'язується з військового обов'язку Баія-Березів. Війт Григорчук, хоч бувший москвофіл, так добре вплинув на своїх односельчан, що там не було ані одного дезертира. Слідом за Банею пішов Березів Вижній, далі Середній, трохи слабше Нижній, де були римо-католики, які, не виступаючи явно, скрито робили все можливе, щоб відтягнути березунів від військового обов'язку. Польська учителька з Березова Нижнього переховувала дезертирів у костелі. З вояків Березова й околичних сіл

сотник Гриць Голинський творив у Коломиї пробоевий Гуцульський курінь, що вславився під Львовом.

З фронту приходять тривожні вістки, що поляки натискають щораз більше. В травні починається офензива ген. Галера, а 24 травня румунський літак розкидав над Коломиєю летючки, що румунська армія окупує Покуття до Дністра й Делятина. Летючку підписав ген. Задік.

Так закінчилося 7-місячне існування української держави на Західній Україні і в Березовах. Великих потрясень Березів не переживав, бо українська армія відступила за Збруч. Крім короткої оборони Печеніжина, не було ніяких боїв проти румунів. За два місяці румуни передали владу полякам, і так в серпні 1919 р. Березів перебрали поляки.

АРХИКНЯЗЬ ВАСИЛЬ ВИШИВАНИЙ У БЕРЕЗОВІ

З тих часів треба згадати один прикрий випадок, що стався в Березові і кинув тінь сорому на чесних березунів.

З відступом української армії за Збруч до Березова Вижнього заїхав автомат архикнязь Василь Вишиваний з послом Шекериком. Через румунську окупацію їхати далі було неможливо, тому вони залишили авто і просили перевести їх верхами до Жаб'яго. Зголосилося двоє березунів, що добре знали гори, і зобов'язалися перевести обох безпечними дорогами. Вивели їх за Космач і сіли відпочивати. Коли змучені Василь Вишиваний і Шекерик заснули, провідники взяли їхні валізи і втекли в ліс, залишаючи обох сплячих на Божу волю. Відкривши валізи, березуни досить розчарувалися, бо вартісних речей у них було не багато: кілька пар шовкової білизни, срібна ложка, виделка і ніжик — все з цісарським гербом, а решта — німецькі військові книжки. Напевно вони пізніше жалкували, що сплямили добре ім'я й честь Березовів.

Вишиваний і Шекерик добились самі до Жаб'я. Довідавшись про Вишиваного, румуни інтернували його і забрали до Румунії та хотіли оженити його із румунською княжною Ілеаною, на що Вишиваний не погодився. Повернувшись до Відня, він обладнав своє помешкання по-українськи, обвішуючи стіни українськими килимами й вишивками, а на почесному місці висів тризуб і портрети Шевченка й Франка. Вишиваний говорив дома виключно українською мовою. У своїх спогадах він згадує і про випадок у Березові... Зайнявши Відень, большевики в першу чергу за-

арештували В. Вишиваного, хоч він був австрійський громадянин, і вивезли на Сибір, де він і загинув чи його розстріляли. Так заплатив життям за любов до України цей унікат між Габсбургами.

ПОКУТТЯ І БЕРЕЗІВ ПІД ПОЛЬЩЕЮ

Після 146 років панування Габсбургів Галичину знову зайняла Польща. Коли румуни передали Покуття Польщі, Березови охопило таке пригноблення і моральна депресія, подібна якій була хіба тоді, коли Лесь Жураківський відступив з Богданом на Україну. Окупаційна адміністрація в Галичині складалася з найгіршого елемента, бо кращого поляки не мали. Першим комендантом поліції був слюсарський помічник з освітою 5 клас народньої школи. Комісаром поліції Коломийської округи був комендант австрійської поліції з Ряшева. Сторожі й форналі були поліцаями й поштовими службовцями. На учительські посади присилали польок з 7 кл. народньої школи. Проте всі вони дивилися на українське населення з Сенкевичівською зарозумілістю.

В 1920 р. поляки в Березові святкували перше Різдво. З костела висипалася адміністрація Березовів, в тому вісім поліцаїв ще у військових одностроях. Вони вступили до шинку Гехта, щоб запити перші свята, та добре підхмелені співаючи пустилися далі горі шляхом, як з весілля. Кожного зустрічного, що не зняв перед ними шапки, били. Молодий господар Стефан Ґеник зв. Кузиків, ідучи дорогою і побачивши, що діється, звернув з дороги до хати сусіда, щоб не зустрічатися з ними. Його мати вийшла з хати годувати курей. Хтось з поляків ознайомих з Березовом шепнув поліцаям, що то мати того, що звернув з дороги, щоб не зняти перед ними шапки. Два поліцаї підійшли до неї і спитали, де її син. „Не знаю“, відповіла вона. „Ти кламеш!“, крикнув поліцай і почав бити стару жінку. Побачивши цю сцену з сусідської хати, син кинувся матері на рятунок. По дорозі захопив сапу (мотику) і, догнавши поліцая, спитав: „Ти защо бив маму?“ Не чекаючи відповіді, почав „обкладати“ сапою остовпілого поліцая. Другий поліцай витяг багнет (карабінів вони не мали), та Ґеник вибив його сильним ударом по руці. Тут надбіг вїт римо-католик Микола Урусський і зловив Ґеника за руку, а поліцаям крикнув „уце- кайце“. Перестрашені поліцаї втекли в хату Василя Арсенича зв. Петрик, а вїт почав умовляти Ґеника. На тому й закінчилось, та після цього обох поліцаїв перенесено, а решта почала ставитися до березунів з більшою пошаною.

В 1921 р. поляки оголосили перший військовий набір, на який

Березови відповіли бойкотом. Прийшло військо, почали відбирати худобу і заарештовувати родичів непокірних, а військо жилося коштом села. Це зламало опір, хлопці вийшли з своїх схованок і зголосилися до війська.

За перші три роки польської окупації в Березовах не було ніякого культурно-освітнього життя. Школи в цілій Галичині та в Березовах замінено на утраквістичні. В Березові Нижньому поляки приступили до відбудови будинку „Сокола“, що згорів під час війни. Як колись після Хмельниччини, польська влада наклала на Березів контрибуцію — відбудувати будинок коштом села. На кожну хату накладено примусовий шарварок — скільки людської праці й тяглової кіньми чи волами мали виконати мешканці села. Крім того накладено й грошову суму, яку треба було заплатити як податок на відбудову дому. Як за Хмельниччини, село вибрало Комітет Самооборони й почало судовий процес проти неправдо накладеної контрибуції. Зрозуміло, що в ті часи терору (1921 р.), маючи проти себе поліцію й адміністрацію, треба було великої відваги, щоб судитися з окупантом. Люди складали гроші на процес, а йти до суду боялися. Душею спротиву був Андрій Грицай, колишній комендант австрійської поліції, що не схотів служити польській владі і пішов на емеритуру. Він був жонатий з дочкою згаданого вже Стефана Ґеника-Товстюка, найзаможнішого господаря в селі. За його намовою його тесть Стефан Ґеиик і Антось Фіцич-Кравців збов'язалися репрезентувати комітет в суді і після однорічного процесу виграли справу.

Ціле село відітхнуло з полегшою, позбувшись новітньої панщини. Однак за той рік селяни безплатно звезли під будинок майже весь матеріял, тому тепер почалися процеси селян з товариством „Сокіл“ за безправно накладену дармову працю. Люди виграли, і товариство звернуло належне їм маловартісними марками.

В новозбудованому будинку т-ва „Сокіл“ поляки відкрили польську школу. Тоді за почином того ж Андрія Грицая українці перевели плебісцит за українською мовою навчання в утраквістичній школі і одні на ціле Покуття здобули таку школу. Так уже в 1923 р. в селі постало дві школи — польська в „Соколі“ і „з руським язиком викладовим“ у шкільному будинку. Обидва ці важливі здобутки мешканці завдячували А. Грицаєві, який, наче добрий дух, у ті тяжкі часи помагав громаді доброю порадою і прикладом та навіть і своєю калиткою. В 1922-23 рр. з польських таборів для інтернованих почали повертатися вояки УГА й УСС, які перейшли т. зв. чотирикутник

смерти. Поверталися вони виснажені й хворі, але майже всі почали закінчувати перервані війною студії. Ніби бажаючи наздогнати втрачене і доповнити загинулу на війні гімназійну молодь, всі Березови масово посилають дітей до середніх шкіл. Коли ж поворотці-ветерани закінчили свої студії, виявилось, що для них немає посад, хібащо змінять обряд. Та безробіття інтелігенції мало і свою добру сторону, бо змушена обставинами вона кинулася організовувати споживчу й молочарську кооперацію і аматорські гуртки. А працювати було над чим. Всі будинки читалень „Просвіти“ були знищені війною, і треба було починати все наново. Коли Т-во „Просвіта“ у Львові одержало дозвіл на віднову своїх філій, перша мета березунів була відновити домівки „Просвіти“. Перший повоєнний аматорський гурток Березовів заснувала старша інтелігенція-ветерани, а першим режисером цього всеберезівського гуртка став Стефан Ільницький. Так почало відроджуватися культурно-освітнє життя Березовів. Тоді почали будувати будинок „Просвіти“ в Березові Вижньому, а в кожному Березові почали діяти аматорські гуртки» очолювані інтелігенцією-односельчанами. Відбуваються перші сходини членів, перші доповіді, постають споживчі й молочарські кооперативи. При- спаний віками купецько-чумацький торговельний хист березунів заговорив наново — кооперативи Березовів належали до найкращих у повіті.

Скоро виявилось, що 4-класова школа була руською лише на папері, бо в 1925 р. з неї звільнено останнього українського вчителя, так що залишилися самі поляки. Не знаючи української мови, вони вчили дітей якимсь польсько-українським жаргоном. Авторіві цієї праці пощастило придбати один зшиток і побачити жахливий рівень навчання в тій школі. Це дало імпульс для заснування в Березові Т-ва „Рідна Школа“ і збірних лекцій. Родичі бачили анальфабетизм своїх дітей, тому згодилися платити по 3-5 злотих в місяць за приватне навчання. Зголосилося 43 дітей до I - IV клас, найнято учительку і почалася наука. Як парадокс на цілу Польщу, в селі почало існувати три школи: польська, руська і напівлегальна українська. На батьків посипалися кари, та автор сам зобов'язався робити рекурси. Коли кари припинилися, поліція запечатала приміщення, тож треба було переходити в іншу хату. Так почалася борня за „Рідну Школу“ і за душі наших маленьких березунів. „Рідна Школа“ скоро здобула популярність і стала власністю цілої околиці. До неї почали ходити діти всіх Березовів, Лючі, Текучі й Акрешор. Понад 150 людей пішло в 1927 році перший раз колядувати на „Рідну Школу“ в усі Березови.

П.Семен Геник-Березовський зв. Стражників

Ніхто, навіть найбільшій, не відмовив коляди. Наколядували 574 злотих, що на ті часи була велика сума, бо вчителька „РШ“ одержувала за свою працю 80 злотих у місяць.

Кружок „РШ“ вніс прохання про дозвіл на відкриття приватної школи. На поміч нам прийшли березуни з Детройту. З ініціативи Семена Геніка-Стражникового зібрали \$150.00 і передали через Василя Арсенича-Сарамчика, що повертався додому. За ці гроші огорожено дротяною сіткою подвір'я, зроблено шкільні лавки й застеклені шафи, куплено мапи, природничі образи й інше приладдя. Кружок „РШ“ підготував для школи будинок „Просвіти“. Зі Львова приїхав тоді шкільний візитатор „Зайонц“ у товаристві шкільного інспектора з Коломиї, щоб на місці перевірити причини постановлення третьої школи. На запит, чому і з якої причини кружок „РШ“ домагається приватної школи, коли в Березові є школа „з руським язиком викладовим“, — автор цих рядків відповів, що в тій школі вчать не по-українськи, а якимсь новоствореним жаргоном. Візитатор заявив, що коли не подамо доказів на таке твердження, то відповідатимемо перед судом за оклеветання державної школи. Як секретар кружка, автор показав йому зшиток з тієї школи і почав читати: „День, рік.

Домова вправа. Що то суть була зільні а здервялі, котрі з пил суть трвалі, а котрі не трвалі. Виріб“.

—Яка це мова, пане візитаторе? А таких прикладів повний зшиток.

Візитатор узяв зшиток у руки, перечитав і подав інспекторові, кажучи:

Pan ma ładnych nauczycieli, panie inspektorze.

Інспектор почервонів, як буряк, і сказав:

— українській мові ще до сьогодні немає устійненого правопису, одні пишуть „воробець“, а другі — „горобець“.

— У польській мові також, пане інспекторе, — відповів секретар. — Та горобець — що інше, а „була здервялі“ — цілком що інше, і в жоднім правописі Ви, пане інспекторе, цього не знайдете.

В репліку вмшався візитатор: Dose, panie inspektorze. Oni mają rację.

І попросив показати йому будинок під школу. Побачивши великі світлі й добре устатковані залі, обидва достойники дуже здивувалися, бо в нашій школі були речі, яких не мала державна школа. Оглядаючи залі, вони мовчки позирали один на одного, а в кінці візитатор запитав (говорив з нами по-українськи):

— Де ви взяли на це гроші?

— Нам прислали з Америки, — відповів секретар.

Інспектор іронічно запитав:

— Що ви хочете тут робити гімназію?

— Ні, пане інспекторе, — відповів секретар. — Ми хочемо лише 7-класову народню школу.

Візитатор злісно відповів інспекторові:

— Oni dobrze wiedza, czego oni chcą.

Інспектор замовк, а візитатор запитав, чи не могли б ми зробити умову: вони візьмуть трьох учителів „РШ“ до державної школи, а ми зречемося претенсій на третю школу, бож утримання її коштуватиме гроші.

— Можемо погодитися, пане візитаторе, але при одній умові.

— При якій? — жваво підхопив він.

— Якщо Ви дасте нам від імени кураторії у Львові письмову гарантію, що ніколи не перенесете наших учителів з тієї школи, дасте нам право опіки над школою і дозвіл на бібліотеку, святкування Шевченківських і Франківських свят та нагляд за навчанням.

— Ого, які ви мудрі! — вигукнув візитатор. — Ми цього ніколи не зробимо.

- А ми не зречемося права на свою приватну школу, яку дозволяє нам польська конституція.

—Але ж то коштує гроші! — докинув він.

—За навчання завжди треба платити, пане візитаторе.

—То правда, — притакнув він мимоволі. — Ну, ваша воля. Хочете школи, то дістанете школу.

І, звертаючись до інспектора із зшитком у руках, промовив:

—Pan teraz widzi, Pan mi mowil ze to politka.

Інспектор знову почервонів, але не відповів ні слова.

—Ну, то до побачення, — попрощався візитатор і, подаючи руку членам кружка, докинув: — Але у вас є з ким говорити. Я вдоволений, що довідався про все на місці.

А зшиток я беру з собою.

—Ми маємо ще два подібні, — відповів секретар.

—Дякую, нам вистачить одного, — сказав він досить приязно і в супроводі інспектора, поліція і вїйта Урусського пішов до державної школи.

Дітвора старших клас "Рідної Школи" після традиційних аеленосвятчних обходів під церквою Березова Нижнього

Там візитатор вилив усю свою лють на вчительок, які плакали, як діти, і разом з інспектором від'їхав автом до Коломиї.

Після від'їзду візитатора і далі не приходив дозвіл. За яких три тижні прибув державний інспектор на візитацію „Рідної Шко-

ли“. Хоч перестрашені, діти так добре відповідали на всі питання, що він поставив нашу школу за зразок державній. Десь за три тижні після цього кружок „РШ“ послав делегацію до Міністерства освіти в особах українського посла і бл. п. Івана Стромецького, симпатичного і з уродження інтелігентного чоловіка. Вони добилися авдієнції в міністра, який розпитав про все, а потім сполучився телефонічно з кураторією у Львові і, вислухавши звіт її, дав дозвіл на школу, за яку Березів змагався повних сорок місяців.

Посвячення будинку «Рідної Школи» в Березові Нижньому

Березуни робили посвячення старого будинку нової школи. На посвяченні було три священики і два послы, лунали промови і привіти, на свято прибуло населення семи сіл. Це була маніфестація нашої побіди, скріплення віри у власні сили, віри в побіду Правди. Семиклясова школа з мрії стала дійсністю і проіснувала 12 років, аж до II світ. війни. Закінчило її понад 800 дітей, з яких сьогодні не залишилося й сотні — одних розстріляли німці, інші загинули в УПА або помордовані на Сибіру. У безсмертний вінець терпіння і героїства за волю України Березови вплели дуже велику жертву. Може хтось з читачів подумас, що „Рідну Школу“ описано дуже детально, та це одиноким лишитья як спомин, як

вічний пам'ятник героям і героїням, незнані могили яких розкидані від Дахав до Камчатки.

З тих часів варто згадати ще плебісцит проти шинку, яким замкнуто одинокий шинок в селі. Тоді ж відбувалися сільськогосподарські курси, на яких агрономи з Миловавської Господарської школи вчили березунів модерного господарювання, а жінок—шити й варити. На курси ходили господарі й жіноцтво всіх Березовів. Ще з тих часів годиться згадати про смерть уже згадуваного Ів. Стронецького, який привіз дозвіл на відкриття школи, любив її й тішився нею, а вмираючи лишив на школу 100 доларів із своєї асекурації на життя. Хоронили цю милу людину при здвизі мешканців усіх Березовів, грала духовна оркестра з Печеніжина й гуцульські трембіти з Космача. На його похороні другий наш незабутній березун бл. п. проф. Юліян Генік-Березовський виголосив першу надгробну промову своїм рецитованим стилем. Слухаючи її, люди плакали, як діти.

В ті часи у всіх Березовах сильно пульсувало культурно-просвітнє життя. Проби вистав і концертів, доповіді й товариські забави, чайні вечірки і самоосвітні курси — все це так абсорбувало час молоді, що цілий тиждень вечорами кімнати домівок завжди були заповнені. Т-во „Просвіта“ в Березові Нижньому начислювало 300 членів, діяв аматорський гурток з 75 членів. Т-во „Рідна Школа“, Карпатсько-лещатарський клуб, „Луг“, „Сільський Господар“, Союз Українок, споживча кооперативе й молочарня — це товариства одного села. Подібно було в усіх Березовах. В ті часи Березів Середній збудував гарну домівку „Просвіти“ на площі, що її подарував бл. п. Іван Климюк зв. Ільків. Та чи не найзамітнішою подією з тих часів, що найкраще ілюструє культурний розвиток Березовів, був т. зв. Народній університет, влаштований бл. п. проф. Ю. Геніком-Березовським і проф. Миколою Пригородським-Березовським. Вони організували на високому навчальному рівні виклади математики, історії, географії, природознавства й історії української літератури. Виклади прослухало близько 60 осіб з усіх Березовів. Плянувалося часто влаштовувати такі курси, та цьому перешкодив хід світових подій.

Хор і аматорський гурток досягли тоді zenіту свого розвою. Мішаний хор під управою Петра Чукура виступав з великим успіхом не лише в Березовах і Яблонові, а й на коломийській сцені. Аматорський гурток під фаховим проводом бл. п. проф. Юліяна Березовського поставив тоді „Мотрю“ Б. Лепкого на такому високомистецькому рівні, що п'єсу виставляли і в усіх довколишніх селах — Яблонові, Стопчатові й Космачі. Для вистави пошито

історичні костюми здоби гетьмана Мазепи. Незабутня була хвилинка, коли під гомін дзвонів, в оточенні старшин, з'явився в залі гетьман Мазепа (С. Будурович), а вся публіка, мов зачарована, зірвалася з місць і покликком „Слава!“ вітала гетьмана, який ішов повагом вздовж театральної залі на сцену. Таку емоцію умів вичарувати лише незабутній проф. Юліян Генік. Селянські хлопці Семен Будурович, згадуваний Іван Стронецький, Онуфрій Томич та дівчата Юлія Кузич зв. Тафічинка, Параска Арсенич-Ковток і Олена Пригородська-Ясева під вправною рукою проф. Юліяна ставали справжніми артистами, які могли б виступати на сценах Коломиї чи Львова. Тут тяжко згадати імена всіх, бо всі добре виконували свої ролі, тому нехай цих кілька рядків будуть незабутнім пам'ятником тим ідейним шляхтичам і шляхтянкам, які, не зважаючи ні на пору ден чи ночі, ні на погоду чи пору року, точно приходили на проби, віддаючи ідеї найкращі молоді літа.

Ще кілька слів треба посвятити режисерові, бл. п. проф. Юліянові Генікові-Березовському.

Бл. п. професор Юліян Генік – Березовський з дочкою - одиначкою

Юліян Генік-Березовський був людиною небуденного таланту з ніжною душею поета-артиста. Він був мистець незнаного в нас перед тим мистецтва живого слова, тому Юлько, — як ми всі звали його, — виріс високо понад оточення як перший того

Роду митець- унікат. До виступу Юліяна наша суспільність не знала цього мистецтва, тому спочатку публіка ставилась до мистецтва слова легковажно, а деколи і з помітною дозою іронії. Деклямації, рецитації творів — що ж тут нового? Та почувши слово мистця, заля завмирала, — всі сиділи, як зачаровані, а пізніше не мали слів для вислову захоплення. Часто можна було чути: „Такого я ще не чув!“ І зрозуміло, бо такого в нас не було. Західньо-європейські народи з високою культурою і державницькими традиціями мали такі рецитації і таких мистців. Ми ж, як нація бездержавна, не чули такого мистецтва слова, бо подібні мистці з'являються дуже рідко навіть серед державних націй.

До виступу Юліяна деклямація займала в нас підрядне місце, а про рецитаторів творів, про мистецтво живого слова взагалі ніхто не чув. Було прийнято, що під час деклямацій курці виходили курити, кажучи: „Хіба я не чув „Каменярів“ Франка чи „Кавказу“ Шевченка?“ Щойно коли в 1932 р. Юлько продеклямував у Березові “Vivere memento” Ів. Франка, кілька хвилин публіка сиділа, як зачарована, а потім зірвалася така буря оплесків і вигуків „Браво!“, що дрижала заля. І так було всюди, де він виступав. Ректор Богословської Академії у Львові щороку запрошував Юлька на виступи перед студентами Академії, щоб дати їм зразок мистецтва живого слова.

Він мав такий дар модуляції голосу й інтерпретації слів, що від шовкового тенора в одну мить міг перейти до громового баритона. В його словах можна було почути ніжний бренькіт бандури, дзюрчання потоку, колискову пісню, схлипування-плач дитини, голос умираючої матері і бойовий оклик переможця. Юлько вмів без жодних труднощів передати все це так вірно, що слухач чув не мистця-рецитатора, а плач дитини чи спів соловейка і все інше, в що переносив слухача цей новітній Боян. Це був перший професійний митець-рецитатор в історії української культури. До нього такого не було, а після нього дай, Боже, щоб з'явилися, та до сьогодні щось не чути, і хто знає, чи скоро почуємо другого такого.

Рецитація була його життям, його ніжна душа рвалася до мистецтва, як квітка до сонця, хоч наша суспільність до сьогодні не доросла до такого мистецтва. Його виступи, до яких він так солідно готувався і які так глибоко переживав, не приносили йому матеріяльних доходів — деколи треба було докладати на подорожі.

Пригадуються виступи Юлька в Зальцбурзі зимою 1946-47 р. Листуючись з ним, я знав, коли він прибуде до Зальцбургу. Ми

зустрілися в готелі, де він ночував, і провели два дні й три вечори на його рецитаціях. Вдень говорили мало, бо мистець готувався до виступів, зате вертаючись з Лексенфельду, де відбувалися його виступи, під час вечері і вночі говорили багато. Юлько скаржився, що деколи мусить докладати на подорожі. На запит — так нащо ж тоді мучитися, нервуватися, тратити час, гроші і здоров'я — Юлько відповів: „Треба ламати лід. Я виступаю не для заробітку — я вчу нашу публіку мистецтва живого слова. Це нова галузь мистецтва, до якої треба призвичаювати нашу публіку“. Це була моя остання зустріч з Юльком...

Він розсипав своє мистецтво, як сонце проміння, — безкорисно, без претенсій на вдячність; тишив і ущаслиблював інших, а сам горів і згоряв для мистецтва-ідеї. Він був мистець для мистецтва і безсрібник, бо матеріяльне було йому далеке й чуже. Тому часто-густо зматеріялізований світ не розумів його, а мистець не міг зрозуміти такого світу.

Проф. Яр. Рудницький характеризує нашого мистця такими словами: „Є в ньому щось, що каже ставити його окремо в українському рецитаторському світі. Чи це та здержливість в афектації, що каже йому зберігати міру в голосових ефектах, чи це той мужесько-сильний тон його дикції, що раз може зворушити слухача розбурханим гураганом, то знову перейти в дрижачий хлип- ридання старця, чи це врешті ота шовкова ніжність його інтонаційної скалі, що тихим леготом пестить вухо слухача, чи може одне, друге й третє, що в сумі складається на його мистецтво слова“ (Юліян Лисяк. „Гомін України“ за 14 березня 1953 р.).

Ці слова такого вибагливого критика ставлять Юлька на одне з перших місць між мистцями рецитації. Ми мали мистців рецитації театральної драми, та до сьогодні не мали мистця-рецитатора ніжної лірики чи переможних бойових сурм, і тому наш Юлько, хоч і не перший рецитатор, був самотній і досі незаступимий у всебічному мистецтві слова.

Яка шкода, що не записано двох його мистецьких надгробних промов, виголошених у Березові на похоронах Ів. Стронецького і його діда Стефана Ґеника. Збереглася лише одна-одинокка його промова над домовиною Богдана Лепкого. Пригадаймо собі нашого мистця з уривків цієї промови, взятих з г. „Гомін України“ за 12 лютого 1955 р. Промова була виголошена зараз після проголошення Української Держави у Львові, тому її треба розуміти з точки зору тодішніх обставин. Ось уривки з неї:

„Як рідна земля кров'ю вмивалася, у вогні відроджувалася, як чорне гайвороння з неї піднімалось-відлітало, як веселиця на

небі показувалася, сонячні дні заповідала, — то тоді прийшла до Нього смерть. Десь степи, поля та межі будуть нам дорогу забігати, нас до хати не пускати, будяками пас у ноги колоти за те, що ми Тебе не веземо з собою додому. Десь церковці будуть хрести свої срібні із бань вихилати, заглядати, чи Тебе в поході цьому не побачать? А потім їх будуть у смутку похиляти. Десь народ буде на брамах, на воротах та на перелазах сльози обтирати, як не побачать Тебе між нами. Десь могили свіжі та криваві будуть цвітом у лузі, червоною калиною хилитися-укриватися, аби Тебе привітати, аби Тобі за болі свої — муку розповісти“.

А ось рецензія „Краківських Вістей“ на цю промову:

„Як четвертий промовець, говорив від учнів і слухачів Покійного (Б. Лепкого — автор) мгр. Юліян Генік-Березовський. Його поетична проста й сердечна промова, витримана в стилі літературно - мистецьких архитворів Стефаника й Черемшини, зробила глибоке враження на всю велику жалобну громаду. Старше й молодше жіноцтво не переставало підносити хустинки до очей. Цю промову можна було слухати в безконечність. Здавалося, що це сама українська земля, колиханням своїх збіжж, вітром своїх лісів, журчанням своїх рік і потоків супроводжала на останній спочинок Богдана Лепкого“.

Цей коротенький перегляд мистецтва Ю. Геніка-Березовського показує нам, кого втратив Березів, а з ним і вся українська нація, в його особі.

БЕРЕЗІВ ПЕРЕД ДРУГОЮ СВІТОВОЮ ВІЙНОЮ

Незадовго перед II світ. війною поляки почали творити в Галичині комасацію громад у т. зв. волості. З Березовів, Акрешор, Текучі й Лючок створено Березівську волость, а першим волосним війтом обрано українця інж. Юліяна Козяка. Він посвятив усі свої сили розбудові волости, вклавши багато енергії в розбудову волосних доріг, мостів, заліснення неужитків і будову зразкових ставків. У той час польський міністер Складковський видав свій славний наказ про виходки і білення плотів. У Галичині плоти були плетені з галуззя верби, лози чи ліщини. Білити такі плоти — одна мука, бо треба білити вапном кожний прутик зокрема, а після доброго дощу треба наново білити.

Коли Гітлер зайняв Чехо-Словаччину, постала Закарпатська Українська Держава. Березуни і все населення Галичини прийняли цю першу ластівку волі, як надію на краще завтра. Та за таку радість на ціле Підкарпаття і в Березови прийшло польське вій-

сько та без ніякої причини почало ойти невинне населення. Польські воєводи без жодного запиту били кожного зустрічного чоловіка, а скаржитися не було кому. Однієї неділі з читальні забрали портрети українських князів, гетьманів і письменників та дитячу бібліотеку „Рідної Школи“, і все це вкинули в річку в Березові Нижньому. В кооперативах переводили нібито ревізію: висипали накупку білу муку, цукор, риж, а на це все виливали бочку нафти. Таке діялося у всіх Березовах. Через три тижні, коли мадяри зайняли Закарпаття, польське військо залишило Березів. На Великдень того року вся березівська молодь була в жалобі по поляглих на Закарпатті: всі дівчата й хлопці носили чорні стрічки, ніхто не справляв танців, а коло церкви співали на стару мелодію гагілки Вербової нові слова, складені нібито березівськими дівчатами. Щоб зберегти народню творчість, подаємо цю новітню Вербову.

Зазулечко, прилети.	Там було соколів два:
Вісточку нам принеси.	Оден упав у бою,
Коби ти нам принесла,	Другій попав в неволю,
Що Україна воскресла	«У неволю до Стрия,
Коби ти нам сказала,	Де в'язниця тяжкая.
Що вернулася слава.	Ой, коби то ми могли,
А ти, річко Тисова,	Ми б його визволили,
Чого пливеш крівава?	Ми б його визволили,
А я пливу крівава,	В Закарпаття б пустили,
Бо я стрілецька слава,	В Закарпаття через ліс,
Бо стрільчики вмирали,	Стільки листя — стільки сліз.
Кровію сніг писали.	А ви, любі хлопчики,
Кровію сніг писали,	Не справляйте танчики.
Але ся не піддали	А ви, любі дівочки,
А в Миколи Гундяка	Носіть чорні стяжечки.

Дівчата всіх Березовів повторювали цю гагілку три дні.

У Березовах був звичай, що на Провідну неділю хлопці обов'язково справляли танці „за писанки“. Та того року ніде не забреніли цимбали, хоч дівчата, як і щороку, обдаровували своїх любчиків писанками. На лицях молоді був смуток і пригноблення, а часто після закінчення нової гагілки і сльози в очах. Так сильно заговорила рідна кров, так безмежно тужив за братом рідний брат по цім боці Карпат. Польська поліція бігала по цвинтарі й питала: „Хто вас навчив цієї пісні?“ Відповіді не було. Всі співали і з викликом дивилися в очі поліцаєві. А на Провідну неділю поліцаї питали: „Хто намовив вас не танцювати?“ „Ніхто“, відповідали хлопці, „нема охоти до танцю“.

Багато хлопців з „Рідної Школи“ у віці 17 років перейшло

на Закарпаття, а батьки старано приховували їхні імена від польської поліції. Знову заговорила боярська кров предків у цих березівських хлопчиків. Той самий дух, що вів на Чин Леся Жураківського, Петра Деміловича і їхніх друзів, Гриця Голинського і його Гуцульський курінь, повів на Чин і цих хлопчиків, майже дітей, бо вони вірили, що йдуть „назустріч сонцю золотому“, яке на цей раз сходило із заходу.

Закарпатськими Січами командував також березун — сотник Стефан Сулятицький. Якось так складається, що від постання Галицької держави і аж до наших днів у кожному змагу за волю березуни завжди складали данину крові й майна за ідею „сонця золотого“.

РОЗДІЛ ХІV

ВИБУХ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ І БЕРЕЗОВИ

Про вибух II світ. війни населення Березовів дізналося 1 вересня по полудні. Ця вістка не зробила якогось прикрого враження. Ніхто не плакав, крім римо-католиків і польських урядників. Поляки покликали до війська лише надійних людей з біло-червоними мобілізаційними картками. Хто мав білу, був менше надійний, а хто синю — той був підозрілий польській владі. Тому з Березова покликано того ж самого дня лише кількох греко-католиків. Покликати більше з білими картками не було часу, бо події розвивалися так скоро, що поляки не встигли обмундурувати й озброїти покликаних, і вони верталися додому в цивільній одежі.

Протягом кількох днів після вибуху війни поляки заарештували багатьох українців у цілій Галичині, між ними й кількох березунів. 17 вересня ми почули з радіоголосників, що Червона армія перейшла р. Збруч і займає Галичину й Волинь та „визволяє єдинокровних братів з буржуазного ярма“. Цю вістку населення прийняло вичікуюче, бо ніхто гаразд не знав, що несе нова влада. Виринуло питання про відносини з новою владою, що приходила на зміну польській. В першу чергу з березунів організувалася народня міліція для охорони населення, бо після втечі поляків цілий тиждень не було ніякої влади.

Декілька місцевих комуністів очолили перші сільські ради й міліцію, а де таких не було, там головами сільрад вибрано чесних бідних людей, які репрезентували село перед новою владою. Волосну раду й міліцію очолював комуніст з Березова Вижнього зв. Король — справжній „пролетар“, що сидів за комунізм у польській тюрмі. Та помимо всього він почував себе березуном. Треба признати, що і Король і перші голови сільрад виправдали довір'я березунів і не надуживали своєю владою. Вони боронили Березови як уміли, і масових вивозів з Березова не було, за винятком лісного Лявтербаха і родини Миколи Урусського із-за їхніх синів. У Березові Середньому розкуркулено Дмитра Голинського, але не вивезено. Він перейшов у Поліницю там пережив цей час аж до приходу німців. Щойно однієї ночі в березні 1940 року большевики заарештували Михайла Арсенича сина Василя Ковтка і Михайла Пригородського-Ясевого, по яких пропав слід.

У Львові заарештували й замордували Василя Ґеника-Косін, про що вже була згадка. Та за смерть цих трьох осіб не можна обвинувачувати ні голов сільрад, ні Короля, бо вони, — що треба признати в ім'я правди, — не шукали в большевиків ласки підло, коштом багатшого сусіда, до того ж всі березуни в загальному були не багаті.

На всіх господарів накладено великі подвійні податки — натурою, т. зв. поставками (м'ясо, яйця, молоко, вовна) і грішми в грубих тисячах карбованців. Люди не мали карбованців, бо на початку жовтня нагло, без ніякого оголошення, большевики уне-важнили польські гроші, і населення залишилося без грошей. Люди кинулися розпродувати худобу, щоб заплатити податки, бо за несплату загрожувала конфіскація майна і вивіз на Сибір. Поруч з агітацією це був засіб загнати людей у колгоспи. Коли ж хтось заплатив один податок, на нього накладали другий, і за 2-3 рази господар ставав жебраком. Однак населення всіма силами оборонялося від колгоспів, та лише німецько-большевицька війна врятувала його від цього.

З приходом большевицької влади в цілій Галичині завмерло всяке культурно-освітнє життя. Читальні „Просвіти“ большевики перетворили на т. зв. клуби на зразок американських (з амер. „клуб“). Та в ім'я правди треба признати, що большевики розбудували шкільництво і високо піднесли позем навчання, особливо по селах. Вони подвоїли, а в деяких випадках потроїли число вчителів по селах, засновуючи по волостях 7-мирічки (т. зв. неповно-середні школи). Реорганізувавши польські волості в райони, большевики створили з трьох волостей Яблонівський район з центром у Яблоніві і тут заснували четверту неповно-середню школу в додаток до таких же шкіл у Березові Нижньому й Середньому та в Космачі.

Директором школи в Березові Нижньому став Стефан Стеців (зять п. Васкула з укр. школи в Березові Вижньому). Він організував тут хор і давав концерти. Цю школу організовано без великих труднощів, бо для цього було два гарні шкільні будинки і учні з трьох попередніх шкіл („Рідна Школа“ не існувала). В Березові Середньому не було ні шкільних будинків, ні відповідно підготованих учнів, та за допомогою голови сільради винайнято три приватні будинки на Царинці, а дітей зібрано з Березова Середнього і Вижнього, Бані, Лючок і навіть Слободи Рунгурської, Ослав і Прокурави (троє дітей). Для них засновано -гуртожиток (бурсу) на 50 ліжок по сусідству з школою. Для старшої молоді й дорослих організовано вечірню неповно-середню школу. Шко-

ла для дітей начислювала 420 учнів, а для дорослих — 74 особи. Учительський збір з тринадцяти учителів, в тому числі п'ять із східних областей, працював солідно й гармонійно, і неповно-середня школа в Березові Середньому, як найкраща в районі, одержала перехідний прапор, про який ніхто з учителів не думав і не старався, бо вчителі працювали не за прапор, а мали вдовolenня, що навчають рідну дітвору, яка бажала освіти і вчилася радо. Молодь не потребувала їздити на науку до далеких міст і платити за навчання, що за Польщі було неможливе.

Ще перед II світ. війною поляки побудували на горі Думин Діл великі масивні дерев'яні бараки в гуцульському стилі, т. зв. кошари, для війська, яке щороку зимою приїжджало до Березова вчитися їзди на лещатах (совгах). В цих будинках большевики заснували дитячий будинок, в якому було 30-40 дітей, а директором був Микола Арсенюк. Він провадив господарство: мав корови й коні та обробляв приділене для того будинку поле, маючи господарську обслугу і виховательок для дітей.

Большевики провадили серед населення агітацію за створення колгоспів і перевели набір хлопців до військової служби. Після візиту Молотова в Берліні зимою 1941 р. стало ясно, що між большевиками й німцями погіршали відносини. Весною 1941 р. большевики переводять мобілізацію населення й коней, укріплюють угорську границю і присилають багато війська в карпатські ліси. Цілий рік, аж до вибуху німецько-большевицької війни, населення вивозило на залізницю призначені контингенти дерева з карпатських лісів і працювало на летунській базі в Коршеві під Коломиєю. Було ясно, що большевики готуються до війни. Та війна почалася нагло й несподівано вдосвіта в неділю 22 червня 1941 року.

НІМЕЦЬКО - СОВЕТСЬКА ВІЙНА

Вибух німецько-советської війни березуни, як і все населення Галичини, прийняли з радістю. Всі вірили, що большевизм завалиться і прийде довгождана воля. Як тільки німці зайняли Львів, там проти волі німців проголошено Українську державу. По селах, районах і округах почала творитися українська влада. В Березовах самочинно організувалася Березівська сотня. З большевицьких одностроїв хлопці пошили мазепинки, поначіплювали жовто-блакитні кокарди й рушили на Коломию. І за цим разом, як і завжди в переломових моментах, березуни відгукнулися перші. Озброєні новітньою зброєю, вони зайняли Дятковець

ку дорогу і цвинтар біля монастиря в Коломиї, а на міській ратуші вивісили жовто-блакитний прапор. На Дятковецькій дорозі вони затримували всі тягарові авта, якими втікали большевики на схід через Коломию, роззброювали їх, а роззброєних випускали на волю.

На другий день тією ж дорогою від сторони Делятина почали зближатися до Коломиї німецькі союзники — мадяри. Берегівські розвідники завважили наближення війська і, бачучи, що це не німецькі однострої, хлопці подумали, що це втікає якийсь спізнений большевицький відділ, тому приготувалися роззброїти його. Зав'язується бій. Мадяр прибуло багато, і вони почали наступ. Бій тривав близько півгодини, доки малярський полковник, побачивши через далековид жовто-блакитний прапор на ратуші, зрозумів, що має перед собою не большевиків, а українців, і наказав припинити вогонь та вислав парламентарів на переговори. Справа виявилася, та за той час у бою був убитий березун Негрич, а два інші поранені. Мадяри мали значно більші втрати, бо вони наступали. Хоронити вбитого Негрича до Березова Вижнього зійшлося населення всіх сіл, Березівська сотня віддала почесну сальву поляглому побратимові, а ми всі зрозуміли, що німці не дозволять Самостійної України. Більшість Березівської сотні вступила в українську поліцію, а решта розійшлася додому. Німці заборонили творити українську армію, а зі Львова прийшла вістка про арешт українського уряду на чолі з Я. Стецьком.

На пам'ять помордованих жертв війни мешканці всіх сіл почали сипати могили. Кожне село вважало своїм почесним обов'язком мати таку могилу. Це була якась психоза, що охопила всі села, хоч не мала ніякого практичного чи пам'яткового значення: сипали малі могили з глини і вставляли березові хрести; від дощу могили порозсувалися і мали жалюгідний вигляд з похиленими хрестами посередині. Могили освячували, робили коло них паради, виголошували промови, — взагалі люди поводитися як п'яні або загіпнотизовані. Другою стороною медалі цієї психози була якась звиряча ненависть до всіх гих, які за большевиків працювали в якомусь уряді, — ненависть брата до брата. В першу чергу почали бити голов сільрад, забуваючи, що ще недавно ті люди обороняли їх від большевиків. Найкультурніше повів себе Березів Нижній; там нікого не били, не замикали до пивниці і не погрожували нікому розстрілом. В інших селах було гірше.

Яка ненависть панувала тоді, свідчить такий факт. До школи в Березові Середньому ходило двоє дітей березуна-комуніста Бережницького. Діти добре вчилися, були тихі й спокійні, одяг

галися бідно, навіть дуже бідно, — значить, їхній обтько не використовував свого становища навіть для того, щоб хоч добре одягнути своїх дітей. За німців діти не з'явилися до школи 1 вересня. Десь у половині вересня автор цих рядків, як директор школи, прибувши ранком на навчання, побачив на шкільному подвір'ї віз з двома мішками збіжжя, а на них сиділа учениця Бережницька і ревно плакала. Здивований директор підійшов до неї і запитав, чого вона плаче.

—Ми були на Поділлі й заробили з мамою це збіжжя, бо ми поля не маємо. Тепер у нас сконфіскували це збіжжя, маму вкинули до пивниці і кажуть, що застрелять, а нашу хату замкнули. Де ми будемо мешкати і що будемо робити і що їсти, як маму застрелять? — говорила крізь плач дитина.

—А де ж твій тато?

—Пішов з большевиками, — відповіла дитина.

Зрозумівши в чому справа, автор пішов до пароха з проханням заступитися за цих дітей, бож вони за большевиків ходили на науку релігії. Після багатьох клопотів і сварок о. парох полагодив цю справу: через два дні випустили їхню матір, віддали їм збіжжя і відчинили хату. За те, що автор з парохом заступилися за цих дітей, березуни назвали його „комуністом“. На батьківських зборах один з батьків заявив йому це в очі, на що автор відповів так: „Називайте мене як хочете, але, — кажу вам, — не бийте одні других, бо війна ще не закінчена, і ви не знаєте, хто ще може бити вас“. Батьки загуділи ще більше. „То ви думаєте, що німці програють війну?“ Щоб обминути небезпечну тему, автор відповів: „Я не говорив, що німці програють, але вже нині німці б'ють людей, що несуть чвертку (25 кг) збіжжя з Поділля, а завтра можете дістати й ви“. Батьки незадоволено замовкли... Як же пізніше справдилися ці слова! Невідомо, чи той Бережницький, повернувшись з большевиками, не став суддею життя і смерті багатьох березунів. Березуни — гарячі люди, роблять все без застанови, а потім несуть за це гірку відповідальність.

Наладнавши адміністрацію, німці дозволили в Галичині лише 4-класові школи, по селах, а вищі школи мали бути тільки для німців. Ціле населення Галичини почало відчувати зміст фрази “nur für Deutsch”. Почалося вербування людей на працю до Німеччини. Спочатку люди зголошувалися добровільно, та вже за тиждень після від'їзду почали приходити листи з порадами „не їдьте сюди, бо тут біда“. На другий транспорт добровольців уже не було, тому німці почали ловити людей на вулиці і просто з вулиці примусово вивозити до Німеччини. На населення накладено

поставки збіжжя, м'яса, масла і вовни не гірше як за большевиків. Люди скоро зрозуміли, що брунатний окупант ще гірший, бо не розуміли чужої мови, а тягарі несли ще гірші. Перестали бити комуністів, кожний почав думати про себе самого.

В першу чергу німці почали переслідувати жидів. У листопаді 1941 р. почали зганяти їх із сіл до міст — з Березовів до Яблонова, а звідти всіх до Коломиї. Всі жидівські корчми опустіли. В Коломиї німці ограбували жидів, а коли не було що грабувати, почали розстрілювати їх. В адміністрації німці відновили польські волості. Волосним війтом став згадуваний Андрій Грицай. Крім контингентів харчів, волость мусіла давати щомісяця контингент людей на працю до Німеччини. Діставши німецьких комендантів, українська поліція мусіла разом з німцями ловити людей для вивозу в Німеччину і розстрілювати жидів. Чесні українці почали кидати поліцію, а німці набирали поляків і давали їм українські однострої. Почалися арешти українців. Німці заїздили вночі тягаровими автами під якесь село, заарештовували людей, забирали напівголих з ліжок на авта і везли в концтабори, де їх чекала смерть. Тільки в Березові Нижньому німці заарештували й розстріляли тоді яких 40 осіб, деякі загинули в концтаборах, інші від бомб адіянтів.

Завдяки інсп. Подолякові, школу в Березові Середньому вдлося затримати на поземі 7-річки під назвою 4-річки з семи відділами. Коли німці розв'язали гімназію в Коломиї, директор заангажував до школи в Березові Середньому двох гімназійних професорів, а саме: Стефана Ковалева і Світлика. В школі було 390 дітей і 10 учителів. Маючи таку велику фреквенцію і модерно устатковану школу, директор заризикував внести прохання про дозвіл на відкриття "Hauptschule" тобто семирічку. Та краківська шкільна кураторія, якій підлягало Генеральне Губернаторство „Галичина“, відкинула прохання, бо такі школи дозволялися лише для німців. Знову "nur für Deutsch". Під покришкою 4-клясової школи директор нелегально провадив навчання за програмою 7-річки і щороку відвозив по 50-60 учнів до вищих шкіл Львова й Станіслава. Літом 1943 р. у Львові було понад 150 учнів і учениць в технічній і хемічшій школах та в учительському семінарі. Вони врятували життя авторові цих рядків, коли в листопаді 1943 р. його заарештували німці і закованого привезли до Львова. Зустрівши його випадково на двірці в супроводі гестапо, два ученики бачили, куди його повели, дали знати іншим, і на другий день березівські школярі в числі бл. 150 заповнили всі коридори в Українському Допомоговому Комітеті. Во-

ни плачучи просили голову Комітету проф. В. Кубійовича рятувати їхнього директора школи. Голова особисто інтервенював у губернатора Вехтера і вирвав директора з рук гестапо.

Тим часом фронт докочувався до Покуття. До червня 1944 р. мадяри тримали фронт на перших верхах Підкарпаття, а в червні відступили і утворили фронт на г. Рокиті й Ротундулі.

Від квітня до серпня 1944 р. на Покутті і в Березовах витворилася незвичайно складна ситуація троєвлястя. Перша влада була влада ночі — УПА. Вона накинула свою волю всім мешканцям, накладала на них, як і німці, контингенти худоби, хліба, полотна і т. п. та мала свої схованки в лісах. Станинні розділяли контингенти на поодиноких господарів. Хто відмовлявся (а таких майже не було), до того приходили вночі і брали контингент силою, часто- густо разом з життям господаря. Часто було чути, що того замордовано за контингент, а того за те, що не виконав наказу і не пішов у ряди УПА. Почалися вимордовування цілих родин. Друга влада — денна мадярська військова влада. Мадяри грабували вдень що попало, своїми кінними таборами випасали трави і нищили засіви. Вони встановили свою адміністрацію, видали всьому населенню мадярські розпізнавальні картки, а до війтів зверталися за поставками м'яса й сіна. Коли фронт відсунувся на Рокиту, почала діяти третя влада — большевицька.

УПА поставилася до большевиків як до ворога ч. І і почала тероризувати населення та видавати розпорядження, суперечні большевицьким. Большевики верталися з тією самою адміністрацією, яка відступила з ними в червні 1941 р. До Яблонова вернулися ті самі голова району Коваленко і шкільний інспектор Ревус. Знаючи свій район і людей особисто, вони організують районову адміністрацію і шкільництво, закликаючи всіх, які працювали в цих ділянках у 1939-41 рр. З такою метою вони скликають конференцію до Яблонова, хоч фронт був ще на г. Рокиті. Всі бувші голови й секретарі сільрад та вчителі одержують наказ явитися в Яблонів. Увечорі напередодні конференції УПА видає розпорядження, що хто візьме участь у конференції і вийде до большевицьких урядів, того застрелять. Населення мусить бойкотувати всі большевицькі розпорядження. Викликані большевиками люди опинилися між молотом і ковадлом.

Інспектор Ревус викликав і автора цих рядків. Увечорі до нього з'явився посланець підпілля і заборонив їхати на конференцію. В такій ситуації було ясно, що або заарештують большевики або застрелять свої. Лишалось одне — перейти фронт і вичекати розвій ситуації. Довго роздумувати не було часу. До

відавшись, що з Березова переїжджав через фронт М. Дрогомирський з ріднею, автор разом з ними 24 серпня 1944 р. перейшов фронт і опинився на еміграції.

*

На цьому треба закінчити історію Березова. Ще занадто свіжі криваві вбивства свідомих людей-патріотів тільки за те, що вони, усвідомлюючи собі безвиглядність ситуації, не хотіли йти в підпілля, на певну смерть. Згадати б лише вбивство Миколи Григорчука в Бані-Березові та Гриця Сулятицького в Березові Нижньому, а таких убивств у Березовах можна начислити сотні. Хай якийсь інший історик засудить братовбивство, а він мусить справедливо засудити, якщо захоче бути істориком і безсторонньо закінчити опис історії Березова. Бо сотні людей помордовані не німцями і не большевиками. Про ті часи можна сказати словами нашого поета: „О, як же ваше серце (правнуки славних предків) до решти обідніло“, або словами іншого поета: „Сором обличчя лупає, що інші народи панують, гірші та менші від нас, лиш без тавра братовбивства“. Якщо б навести всі факти з описом дії, то дійсно лице лупав би сором. Коли б не було брато-вбивства, то Березови знову вплели б ще один золотий лавровий листок у вінець безсмертної слави героїв, бо й героїства тоді було там без міри. Та воно так переплетене братовбивством, що

Трагічно замордований бл. п. Микола Григорчук, комендант старшинської школи в Коломиї в липні 1941р.

невідомо, яка шалька на вазі Божої Справедливості переважить—геройство чи огида? Щоб хтось не закинув нам суб'єктивності, візьмо один факт з-поміж сотень інших.

„Двоє озброєних людей у мазепинках заарештовують серед ночі чотирьох березунів і заводять їх до однієї хати, в якій була 14-літня дівчина. Дівчину також заарештовують, бо вона впізнала озброєних людей. Їм в'яжуть дротом руки назад і зв'язують всіх до купи, перед тим вискубавши мужчинам вуса; виносять з хати всі речі, а хату замикають і підпалюють. Людей, що прибїгли на крик тих нещасних, не допускають до палаючої хати і рятувати не дозволяють“. Цей факт, як і багато інших, підтверджують свідки, що живуть у Детройті і в Канаді. Один з них, Стефан Григорчук, подає цей факт і десятки інших та наводить імена, дати і свідків, а також ще й інші писані докази. З чотирьох опалених мужчин один був батько 9 малих дітей, другий 4-ох, а третій 3-ох.

В наслідок такого кривавого танцю десятки тисяч дівчат нині сивіють незамужні, їх висилають в Казахстан, насильно видають заміж за казахів, а інші десятки тисяч гинуть у снігах Сибіру. Перед І світ. війною нас було 45 млн суцільної маси, сьогодні, через 44 роки, нас тільки 35 млн, а може й менше, тоді як, напр., чехів перед І світ. війною було 5 1/2 млн, а сьогодні 7 млн, бо вони не розливають свою кров даремно.

В часописі „Америка“ була стаття п. Климкевича п. з. „Шабля Болбочана“. Петлюра видав присуд смерті на Болбочана не тому, що він був не патріот чи може кував якусь зраду, а лише тому, що Болбочан був фахівець воєнної справи і своїми здібностями, як організатор, вождь, стратег і тактик, перевищував на цілу голову от. Петлюру. Він критикував безглузді потягнення Головного Отамана за фахом бухгалтера, що взявся не за своє діло, і за те от. Петлюра знищив його. Климкевич закінчує свою статтю такими словами: „Колись кубанські козаки перед боєм дзвонили шаблями одна об другу та говорили: „Творімо молитву, товариство, творімо молитву“. І молилися перед боєм, дзвонячи шаблями, так щиро, як той, що молиться останній раз в годину смерті, кидалися з молитвою в бій та перемагали“.

Якщо б ті напіванальфабети, що видавали в Березовах присуди смерті, і ті, що виконували їхні вироки, творили були молитву перед виконанням їх, то замість сотень трупів було б може тільки десять, може один, а може й ні одного. Біда в тому, що в рішальні моменти життя одиниць і цілого народу ми не творимо молитви. Тому не дивуймося, що на шальці ваги Справедливості в руках Того, Хто судить всі нації, для нас завжди є тяжкий присуд, не зважаючи на ріки пролитої крові і сліз. І той, хто видавав вироки смерті в Березовах, і ті, що виконували їх, сьогодні перед лицем Найвищого Судді, що видає правдиві присуди для всіх смертних. Молімо ж Бога, щоб присуд для них був не тяжкий.

Кінець

Література

- Андрієвський В. — Звичаї і обряди українського народу. Краків 1941.
- Андрусак М. - Етапи розвитку української нації. Прага 1941.
- Антонович М. - Скитія й Єгипет в античному письменстві. Женева 1946.
- Брайчевський М.— Римська монета на території (України. Київ 1959.
- Барвінський Б. — Історичний розвій імени укр.-руського народу. Львів 1913.
- Бибіков С. — Київська Русь. Київ 1955.
- Біленький Л. — Історія української літератури. Ауґсбург 1947.
- "Буковина" — Париж-Філядельфія-Детройт 1956.
- Біляшевський М. — Наші національні скарби. Київ 1918.
- Борисіковський П. — Людина кам'яного віку на Україні. Київ 1941.
- Будзинавський В. — Хмельниччина в Галичині. Відень 1917.
- Вінтер Е. — Візантія та Рим в боротьбі за Україну. Прага 1941.
- Вовк Ф. — Студії з української етнографії та антропології. Прага 1927.
- Величко Г. — Політичні й торговельні взаємини Русі і Візантії в X-XI ст. Зап. НТШ т. VI, Львів 1894.
- "Болеслав — Юрій II". Петербург 1907.
- Грінченко М. — Історія української музики. Краків 1922.
- Грушевський М. — Історія України-Русі, т. 1-11. Київ-Львів-Відень 1898-1928.
- Грушевський М. — Історія української літератури, т. 1-5. Київ-Львів 1923-1927.
- Гнатюк В. — Національне відродження) австро-уторських українців 1772-1880. Відень 1917.
- Данилевич В. — Археологічна минувшина Київщини. Київ 1925.

- Єфименко С. — Історія українського народу. Харків 1922.
- Єфремов С. — Історія українського письменства. Ляйпціг 1924.
- Ікандиба О. — Стара мальована кераміка в Галичині. Прага 1939.
- Килимник С. — "Волиніяа", український рік в народніх звичаях, т. 1-IV. Вінніпег-Торонто 1956-1957.
- Козловська В. — Трипільська культура на Україні. Київ 1926.
- Колесса Ф. — Українські народні куми. Львів 1920; Українська у усна словесність. Львів 1928; Про обрядові пісні та похоронні голосіння. Львів 1929.
- Кордиш Н. — Рибальство Трипільської культури. Аугсбург 1949.
- ”Корона Данила Романовича“. Зал. НТШ, Рим-Париж-Мюнхен 1955.
- Кордуба М. — Суспільні верстви та політичні партії їв Галицькому князівстві до половини 13 ст. Зан. НТШ, Львів 1899; Західні пограииччя Галицької держави між Карпатами та долішнім Сяном. Зал. НТШ, Львів 1925; Північно-західня Україна. Відень 1917.
- Костомаров М. — Книга «битія українського народу. Львів 1921.
- Коструба Т. — Галицько-Волинський літопис. Львів 1926.
- Кревецький І. — Королівство Галичини і Володимирі 1772-1918 .р. ”Стара Україна“ т. 1-2, Львів 1925.
- Крип’якевич І. — 3 історії Гуцуаыцини. ”Літературно-Науковий Вісник“, том XXXI, книга XI. Львів 1923.
- Крупницький Б. — Гетьман Пилин Орлик. Огляд, його політичної діяльносте. Український Науковий Інститут. Варшава 1937.
- Крат П. — Українська стародавність. Торонто 1958.
- Курінний П. — Монументальні пам’ятки Трипільської культури. Г.К. наук т. I. Київ 1926.
- Липа Ю. — Призначенія України. Нью-Йорк 1953.
- Липинський В. — Шляхта на Україна. Краків 1909; Україна на переломі. Нью-Йорк 1959 (в-во "Булава"); Z dziejow Ukrainy. Kijöw 1912.
- Лисенко М. — Українські обрядові пісні. Київ 1903.
- Мацяк В. — Галицько-Волинська держава в нових дослідах. Аугсбург 1948.
- о. Нагаєвський І. — Київський князь Дмитро-Ізяслав. Йорктон 1958; Стародавня Україна. “Логос“, Йорктон 1959-1961.
- Огієнко І. — Постанія азбуки і літературної мови у сх. слов’ян. Женева 1937.
- Партицький О. — Старинна історія Галичини. Львів 1894.
- Пастернак Я. — Нові римські пам’ятки в Галичині і Волині. Львів 1931; Ахеологія України. НТШ, Торонто 1961.
- о. Петрушевич С. — Сводна Галическо-Руска Літопись. Львів 1889.
- Петров В. — Походження українського народу. Регенсбург 1947.
- Полонська-Василенко Н. — Майно запорозької старшини. Київ 1932.

- Раковський Д. — Расовість слов'ян. Львів 1919.
- Раковський — Пеленський — Енциклопедія українознавства. Краків 1941.
- Ростовець М. — Давнє минуле нашого півдня. Київ 1918.
- Рудницький Я.— Назви Галичина і Волинь. Вінніпег 1952.
- Січинський В. — Ротонди на Україні. Львів 1929.
- Слісаренко Ф. — Мітрідат Євпатор і населенні України. Київ 1930.
- Таранушенко С. — Українські писанки. Харків 1928.
- Томашівський С. — Історія України (2-е видання). Мюнхен 1948.
- Терлецький О. — Москвофіли й народовці в 70 роках. Львів 1902.
- Холмоцький І. — Історія України. Мюнхен 1948.
- Целевич Ю. — Опришки. Руська історична бібліотека, т. 19. Львів 1897.
- Шелухин С. — Звідки походить Русь. Прага 1929.
- Шухевич В. - Гуцульщина, т. 1-5. Львів 1908.
- Штуль О. — Віки говорять. Прага 1940.
- Щербаківський В. — Походження назви Русь. Лондон 1956; Формация української нації. Нью-Йорк 1958.
- Яковлів А. — Про копні суди на Україні. Прага 1930.

ЧУЖА ЛІТЕРАТУРА

- Akta Grodzkie Halickie, t. 20-181. Rok 1360-1720.
- Bystron St. I. — Nazwiska polskie. Lwow-Warszawa 1936.
- Burian S. — Skad pochodzi twoje i moje nazwisko. Warszawa 1933.
- Chrzonski. S. — Tablice odmian herbowych. Warszawa 1933.
- Dabrowski Grodecki-Zahorowski — Dzieje Polski Sredniowiecznej. Krakow 1926.
- Dlugosz Jan — Historia Poloniae, t. I-II. Lipsiae 1711-1712.
- Filoberg M. — Klejnoty Dlugoszowe. Krakow 1876.
- Gawronski R. — Historija ruchow Hajdamackieh.
- Hadaczek K. — Kultura dorzeeza Dniestru w epoee cesarstwa rzymskieeo. Kra-kow 1912.
- Kojalowicz — Herbarz Polski.
- Kossak Z. — Krzyzowcy, t. I-II.
- Lozinski W. — Prawym i lewem; Zycie Polski w dawnych wiekach.
- Matachowski P. — Zbior nazwisk szlachty z opisem herbow wiasnycli. 1790.
- Niesiecki K. — Herbarz Polski, t. 1-10.
- Polacköwna H. — Najstarsze zrodia heraldyki Polskiej. Lwow 1924.
- Starykon-Kasprzycki i ks. Dmowski — Encyklopedja Szlacheeka, t. 1-12.
- Stupnicki H. — Herbarz Polski, t, I II. Lwow 1855.
- Semkowicz H. — Nagana j oczyszczenie szlachty. Lwow 1855; Wywody szlacheckie. Lwow 1899.
- Stekert A. — Przydomki Polskie, Litewskie i Ruskie. Krakow 1899.

Szajnocha K. — Szkice, t. I-III. Lwow 18*57.

Tobiasz S. — Szlachta i moznowladstwo w dawnej Polsce.

Wachowski K. — Stowianszczyzna Zachodnia. Inse. Zach., Poznan 1938.

Wityg W. — Nieznana szlachta polsko. Krakow 1908.

"Ипатская летопись" (ПСРЛ), Ленинград 1926.

Пашуто Т.— Г а л и ц к о - Вол ы н с к о е княжество. Очерки истории СССР. Видання Академії Наук СССР. Москва 1953.

Handbuch B. — Der Wappen Wissenschaft. Leipzig 1866.

Siebmacher J. — Grosses Allgemeine Wappenbuch, Nürnberg 1877.

Примітка. Старовинну літературу згадано в змісті книги.

Додаток до походження назви Березів

Коли ця праця була вже надрукована, авторіві вдалося знайти ще один доказ походження назви Березів.

Недалеко від м. Ряшева, над рікою Вислоком, розложилося старинне селище Березів, тепер цілком спольщене і називається Brzozow. Назвиська мешканців у більшості українські, як і назви семи присілків, напр., Монастирське, Церковне, Ямки і т. п. Колись цей Березів був найдалі на захід висунена точка прикордонної сторожі Руської держави, через праліси на трасі Перемишль- Ярослав-Краків з тим самим завданням, що й усі інші прикордонні Березови. Автор.

